หอสมุดแห่งชาติ
ส 104
20/10.2/12

อนุสรณ์

ศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม

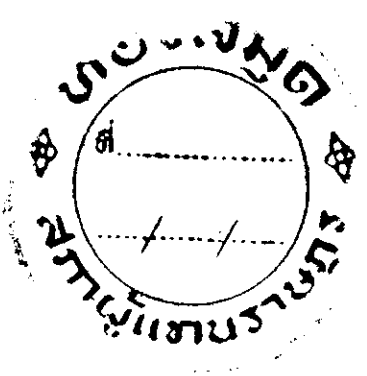
81

เจ้าภาพพิมพ์เป็นบรรณาการ
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายดิเรก ชัยนาม ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันอังคาร ที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๑๐

84

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961129814

ที่
/ /

อนุสรณ์

ศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม

วันที่ 8 / ม.ค. / 37
เลขทะเบียน ๐ 552
เลขหมู่ ๑๙
๑554๑
2510

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

เจ้าภาพพิมพ์เป็นบรรณาการ
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายดิเรก ชัยนาม น.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันอังคารที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๑๐

สมบัติของห้องสมุดรัฐสภา

นายดิเรก ชัยนาม

ชาตะ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘

มรณะ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

(ถ่ายขณะเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕)

สารบาญ

หน้า

๑. ประวัตินายดิเรก ชัยนาม (๑)

๒. "ความจริงและความดีที่ไม่มีวันลืม" ม.ล. ปุย ชัยนาม (๓๗)

๓. คุณพ่อที่เคารพรัก (๔๓)

๔. คำขอบคุณ (๔๕)

๕. หนังสือแสดงความเห็นใจและแสดงความเสียใจของท่านผู้ใหญ่

(๑) จากพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ถึงนายไพโรจน์ ชัยนาม (๔๗)

(๒) จาก ฯ พณ ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ถึงนายดิเรก ชัยนาม (๕๑)

(๓) จากพลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ถึง ม.ล. ปุย ชัยนาม (๕๓)

(๔) จาก ฯ พณ ฯ Heinrich Lübke ประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ถึงนายดิเรก ชัยนาม (๕๕)

(๕) จาก ฯ พณ ฯ Hans-Ulrich von Schweinitz เอกอัครราชทูตเยอรมันประจำประเทศไทย ส่งสาส์นแสดงความเสียใจจากประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ถึง ม.ล. ปุย ชัยนาม (๕๗)

(๖) จาก ฯ พณ ฯ Achille Clarac เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย คณบดีทูต ถึงนายไพโรจน์ ชัยนาม (๕๙)

หน้า

๖. คำไว้อาลัย

(๑) พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (๖๑)

(๒) เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ (๖๓)

(๓) พระยามานวราชเสวี (๖๗)

๗. ข่าวเรื่องการจัดตั้งทุนส่งเสริมการศึกษาเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ศาสตราจารย์คิเรก ชัยนาม (๖๕)

๘. พระธรรมเทศนาซึ่งพระเทพญาณกวี แสดงในโอกาสบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพ (๗๑)

๙. ปาฐกถาบางเรื่องของศาสตราจารย์คิเรก ชัยนาม

(๑) พระพุทธศาสนากับอิสรภาพ ๑

(๒) วิวัฒนาการกฎหมายไทย ๑๘

(๓) นักหนังสือพิมพ์กับการทูต ๓๗

(๔) สงครามการเมือง ๕๔

(๕) หลักการกำหนดนโยบายต่างประเทศ ๗๗

(๖) ประวัติศาสตร์การทูตภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ๑๑๕

(๗) งานอดิเรก ๑๔๙

CONTENTS

		Page
1.	Biography of Professor Direck Jayanâma	(1)
2.	"In Memoriam" by M.L. Pui Jayanâma	(37)
3.	To Father, with love and respect	(43)
4.	Acknowledgments	(45)
5.	Letters of Sympathy and Condolences	
	(1) from His Highness Prince Dhani Nivat Krommun Bidyalabh to Mr. Phairot Jayanâma	(49)
	(2) from His Excellency Field Marshal Thanom Kittikachorn, Prime Minister, to Professor Direck Jayanâma	(51)
	(3) from Rear Admiral T. Thamrong-Nawaswat to M.L. Pui Jayanâma	(53)
	(4) from His Excellency Heinrich Lübke, President of the Federal Republic of Germany, to Professor Direck Jayanâma	(55)
	(5) from His Excellency Hans-Ulrich von Schweinitz, German Ambassador, conveying text of telegram from His Excellency the German President, to M.L. Pui Jayanâma	(57)
	(6) from His Excellency Achille Clarac, French Ambassador, Dean of Diplomatic Corps, to Mr. Phairot Jayanâma	(59)
6.	Obituaries by	
	(1) His Royal Highness Prince Wan Waithayakon Krommun Naradhip Bongsprabandh	(61)
	(2) His Excellency Chao Phya Sridharmadhibesr	(63)
	(3) His Excellency Phya Manavarajsevi	(65)

Page

7. On the Establishment of Scholarships in memory of Professor Direck Jayanâma (67)

8. Sermon delivered by the Venerable Phra Thepyankavi on the occasion of the Seventh-Day rites (71)

9. Selected Lectures by Professor Direck Jayanâma

(1) Buddhism and Freedom 1

(2) Evolution of Thai Law 18

(3) Journalists and Diplomacy 37

(4) Political Warfare 54

(5) Principles for the Formulation of Foreign Policy 77

(6) Diplomatic History after the First World War 115

(7) Hobby 149

ประวัติ

ของ

นายดิเรก ชัยนาม ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว.

---

๑. กำเนิดและตระกูลวงศ์

นายดิเรก ชัยนาม เกิดที่จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ตรงกับวันพุธขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะโรง เป็นบุตรคนที่ ๖ ของพระยาอุภัยพิพากษา (เกลื่อน ชัยนาม) (ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗) และคุณหญิงจันทน์ (ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕) ขณะที่นายดิเรกเกิด บิดากำลังรับราชการฝ่ายตุลาการอยู่ที่จังหวัดพิษณุโลก โดยเหตุที่ก่อนจะมาอยู่จังหวัดพิษณุโลก บิดาต้องรับราชการและเดินทางอยู่ในต่างจังหวัดซึ่งขณะนั้นออกจะกันดารเช่นทางภาคอีสานนับเป็นเวลาสิบปีขึ้นไป การคมนาคมสมัยนั้นลำบากมาก และการแพทย์ก็ยังไม่เจริญแพร่หลาย ต้องอาศัยยากลางบ้านรักษากันเป็นส่วนใหญ่ หากเจ็บป่วยมากก็ยากที่จะรอด พี่ ๆ ร่วมบิดามารดาของนายดิเรกได้ถึงแก่กรรมขณะที่อายุน้อย ๆ ในต่างจังหวัดเกือบทั้งสิ้น แม้นายดิเรกเองเมื่อยังเด็กก็มีสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง บิดามารดามีความเป็นห่วงใยกลัวว่าจะไม่มีอายุยืนยาว จึงได้นำไปถวายให้เป็นบุตรของพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือยิ่งของชาวจังหวัดพิษณุโลก

ในการเกิดของนายดิเรก บิดาได้แต่งโคลงให้พรไว้ว่า

วันพุฒบุศย์มาศได้ ดิถี
เที่ยงครึ่งแสงระพี ผ่องแผ้ว
สิบสามศุกร์ปีกษี นาคราช
ดิเรกเกิดเลิศแล้ว ลาภล้ำจำเริญ

นายดิเรกมีน้องที่เกิดร่วมมารดาอีก ๒ คน แต่น้องชายที่เกิดถัดไปได้ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเล็ก ๆ คงเหลืออยู่คนเดียวคือ นายไพโรจน์ ชัยนาม ขณะนี้เป็นปลัดกระทรวงการต่างประเทศ นอกจากนี้นายดิเรกยังมีพี่และน้องร่วมบิดาอีกคือ

๑. **พี่** นางแม้น ลิมปีนันทน์ อุไทยราชธานี (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๒. **น้อง** นางประเทือง คูสมิต (ถึงแก่กรรมแล้ว)
๓. **น้อง** พันตำรวจเอก นิรันดร ชัยนาม
ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่
๔. **น้อง** พลอากาศโท อุสาห์ ชัยนาม
เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารอากาศ
๕. **น้อง** นายโอภาส ชัยนาม
เลขานุการโท กระทรวงการต่างประเทศ
๖. **น้อง** นางสุภางค์ อังคณารักษ์ ภรรยานายวิญญู อังคณารักษ์
ผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี

นายดิเรก ชัยนาม ได้สมรสกับ ม.ล. ปุ่ย นพวงศ์ บุตรีพระยารามราชเดช (ม.ร.ว. ปาล นพวงศ์) และคุณหญิงเนย รามราชเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ มีบุตรชายด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. นายวัฒนา ชัยนาม
๒. นายชูศักดิ์ ชัยนาม
๓. นายเจษฎา ชัยนาม
๔. นายวรพุทธิ์ ชัยนาม

แม้นายดิเรก ชัยนาม จะมิใช่เป็นผู้อยู่ในฐานะมั่งคั่ง แต่ก็ได้พยายามส่งเสียอุปถัมภ์ค้ำชูให้บุตรทุกคนได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีทั้งในและนอกประเทศตามความสามารถและตามสติปัญญาของแต่ละคนอย่างทั่วถึงกัน

๒. การศึกษาอบรม

นายดิเรก ชัยนาม ได้รับการศึกษาอบรมตามกาลสมัยที่เปลี่ยนแปลงมา คือ ได้เข้าศึกษาชั้นมัธยมเป็นนักเรียนประจำ และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นนักเรียนไปมาที่โรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก แผนกภาษาอังกฤษ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๗–๒๔๖๔ ศึกษาสำเร็จมัธยมปีที่ ๖ (แบบเก่า) แล้วย้ายไปศึกษาต่อที่โรงเรียนราชวิทยาลัยอีก ๒ ปี จนสำเร็จสอบไล่ได้มัธยมบริบูรณ์ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม สอบไล่สำเร็จได้เป็นเนติบัณฑิตในปี พ.ศ. ๒๔๗๑

นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้ที่รักการศึกษาเล่าเรียนตลอดชีวิต เมื่อสอบไล่สำเร็จกฎหมายแล้ว ก็พยายามฝึกฝนตนเองหาวิชาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ยิ่งอายุมากเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็ยิ่งมีมานะศึกษาวิชาการใหม่ ๆ โดยไม่หยุดยั้ง ประกอบกับที่เป็นผู้มีความรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ทำให้สามารถทำการค้นคว้าได้ลึกซึ้งลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องระบอบการปกครองเปรียบเทียบ กิจการต่างประเทศและการทูต รวมทั้งแขนงวิชาการต่าง ๆ บางสาขาในทางรัฐศาสตร์ เป็นผู้ที่มีความรู้กว้างขวางมีความจำแม่นยำดี อ่านหนังสือได้เร็ว ชอบเขียนหนังสือและพิมพ์ขึ้นแจกจ่าย ชอบทำการบรรยายในเรื่องทางวิชาการให้เป็นวิทยาทานแก่บุคคลทั่วไปไม่เลือกหน้า และทำโดยไม่หวังผลตอบแทนทางเงินทองเป็นสิ่งสำคัญ ความขยันขันแข็งและคุณสมบัติเหล่านี้ได้เป็นประโยชน์แก่บรรดาญาติมิตรและศิษยานุศิษย์เป็นอันมาก แม้เมื่อออกจากราชการแล้วก็ยังปฏิบัติหน้าที่นี้เพื่อประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติโดยไม่หยุดยั้ง แต่คุณสมบัติดังกล่าวถึงแม้จะเป็นสิ่งที่ควรสรรเสริญ ก็เป็นการทำลายสุขภาพและอนามัยของตัวไปในขณะเดียวกันด้วย การทำงานตรากตรำทางสมองอย่างหนักเช่นนี้ ได้ช่วยซ้ำเติมโรคร้ายที่เกิดขึ้นโดยเคราะห์กรรมให้กำเริบขึ้นรวดเร็วกว่าที่คาดหมายกันไว้ในตอนท้ายของชีวิต เพราะแม้เมื่อป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช หากรู้สึกตัวว่าค่อยยังชั่วขึ้น

เมื่อใด ก็เรียกบุตรหลานญาติมิตรให้นำเรื่องที่เรียบเรียงไว้แล้วมาอ่านให้ฟัง และตรวจแก้ไขด้วยตนเองบ่อย ๆ รวมทั้งสั่งให้ตรวจสอบประวัติของตนเองโดยเฉพาะในทางราชการ เพราะรู้ตัวว่าชีวิตคงจะไม่อยู่ยืนไปนาน ไม่ต้องการให้ญาติมิตรเสียเวลาที่จะต้องมาทำการตรวจสอบโดยไม่จำเป็น

๓. การรับราชการ

นายดิเรก ชัยนาม ได้เริ่มเข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรมแต่เมื่อขณะยังศึกษาอยู่ในโรงเรียนกฎหมาย นายดิเรกได้เป็นผู้หนึ่งที่เข้าร่วมในคณะก่อการ วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ กระทำการขอพระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ให้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นในประเทศไทย โดยเป็นสมาชิกสังกัดอยู่ในสายพลเรือน ซึ่งมีอยู่หลายท่านในวงการกฎหมายสมัยนั้น ต่อมาก็ได้เข้ารับราชการและโยกย้ายสับเปลี่ยนไปดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทั้งฝ่ายประจำ ฝ่ายการเมือง และมีโอกาสปฏิบัติราชการพิเศษเป็นครั้งคราวอีกหลายหน ซึ่งตลอดระยะเวลา ๓๕ ปีเศษที่ผ่านมานี้ก็ได้มีการลาออกโดยความต้องการและความสมัครใจของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นตำแหน่งประจำหรือการเมืองหลายครั้ง ทั้งนี้ เพื่อรักษาเกียรติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่การลาออกจากตำแหน่งในทางการเมืองนั้น ก็โดยประสงค์จะรักษาประเพณีอันดีงามไว้สำหรับคนรุ่นหลัง การที่เข้า ๆ ออก ๆ ในการรับราชการบ่อย ๆ เป็นระยะเวลาไม่นานนี้แต่ละครั้งเช่นนี้ นายดิเรก ชัยนาม มิได้คำนึงถึงการนับวันเวลารับราชการอันจะเป็นประโยชน์แก่ตนอย่างใด จึงเป็นผลร้ายแก่ตนเองในภายหลังเมื่อออกจากราชการโดยครบเกษียณอายุแล้ว คือไม่ได้รับพระราชทานบำนาญเลย

การที่นายดิเรก ชัยนาม ได้เข้าเรียนกฎหมายจนสอบไล่ได้สำเร็จนั้น ในชั้นเดิมก็มีความประสงค์ที่จะมีอาชีพตามแนวทางของบิดาซึ่งเป็นผู้พิพากษา แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ผู้ศึกษาสำเร็จวิชากฎหมายมีทางที่จะประกอบอาชีพได้กว้าง

ชวางออกไป แม้ในวงราชการฝ่ายพลเรือนก็ไม่จำกัดอยู่ว่าจะต้องเป็นผู้พิพากษา อัยการ และทนายความ อนาคตของนายดิเรกจึงถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การรับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ของนายดิเรก ชัยนาม มีดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๖๗–๒๔๖๙	เป็นล่ามกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม และล่ามประจำศาลคดีต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๖๙–๒๔๗๕	เป็นล่ามกฎหมายประจำศาสตราจารย์ผู้บรรยายวิชากฎหมาย ในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๔๗๕	เป็นหัวหน้าแผนกกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๗๖–๒๔๗๗	เป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๗๘	เป็นผู้ช่วยเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. ๒๔๗๙–๒๔๘๓	เป็นเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. ๒๔๘๑	เป็นผู้รักษาราชการแทนอธิบดีกรมโฆษณาการ และรักษาราชการแทนเลขาธิการกรมร่างกฎหมายด้วย
พ.ศ. ๒๔๘๑ (ธันวาคม)	เป็นรัฐมนตรี (Minister of State) ไปช่วยราชการกระทรวงการคลัง และกระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๘๒ (กรกฎาคม)	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๘๔ (สิงหาคม)	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๘๕–๒๔๘๖	เนื่องจากเกิดสงครามขึ้นในภาคตะวันออกไกล และญี่ปุ่นบุกเข้ายึดครองประเทศไทย จึงได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ ฯ และไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำราชสำนักญี่ปุ่น โดยคำร้องขอของรัฐบาลสมัยนั้น
พ.ศ. ๒๔๘๖ (ตุลาคม)	กลับจากประเทศญี่ปุ่น โดยขอลาออกจากราชการ แต่รัฐบาลครั้งนั้นได้แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๘๗ (กรกฎาคม)	กราบถวายบังคมลาออกพร้อมคณะรัฐมนตรี ซึ่งมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี
พ.ศ. ๒๔๘๘	ระหว่างสงครามในภาคตะวันออกไกล (มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒) ได้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทน (เสรีไทย) เดินทางเป็นการลับไปพบปรึกษาหารือกับเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของกองบัญชาการฝ่ายสัมพันธมิตรประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เมืองแคนดี ประเทศลังกา
พ.ศ. ๒๔๘๘ (๑ - ๑๗ กันยายน)	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี)
พ.ศ. ๒๔๘๘ (๑๗ กันยายน)	กราบถวายบังคมลาออกพร้อมคณะรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๔๘๘–๒๔๘๙ (๑๗ กันยายน ๒๔๘๘–๓๑ มกราคม ๒๔๘๙)	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี)
พ.ศ. ๒๔๘๙ (๓๑ มกราคม)	กราบถวายบังคมลาออกพร้อมคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. ๒๔๘๙–๒๔๙๐	เป็นรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในคณะรัฐมนตรีชุดที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี และเป็นรองนายกรัฐมนตรีด้วย ในคณะรัฐมนตรีที่พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี)
พ.ศ. ๒๔๙๐ (กุมภาพันธ์)	กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๙๐–๒๔๙๑	รัฐบาลชุดพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้เสนอแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำราชสำนักเซนต์เจมส์ (อังกฤษ) และผู้แทนไทยไปร่วมการประชุมสมัชชาสหประชาชาติ
พ.ศ. ๒๔๙๑ (มิถุนายน)	เนื่องจากมีการรัฐประหารขึ้นในประเทศไทย และมีการเปลี่ยนคณะรัฐมนตรีใหม่ นายดิเรก ชัยนาม ได้ลาออกจากราชการ (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำราชสำนักเซนต์เจมส์) แต่ก็ได้รอช่วย

สมบัติสมาชิกรัฐสภา

ราชการอยู่ จนกระทั่งรัฐบาลอังกฤษได้รับรองรัฐบาลชุดใหม่ของประเทศไทยแล้ว พระยาศรีวิสารวาจา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้โทรเลขแสดงอัธยาศัยไมตรีด้วยความเห็นอกเห็นใจอย่างน่าสรรเสริญ ต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณีของราชการฝ่ายต่างประเทศ และเมื่อรับใบลาแล้ว ก็ยังเปิดช่องไว้ว่า การจะขาดจากตำแหน่งเมื่อใดนั้น แล้วแต่นายดิเรก ชัยนาม จะเห็นสมควร

พ.ศ. ๒๔๙๒—๒๔๙๕ เป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์คนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๔๙๖ ลาออกจากราชการแล้วรับคำเชิญของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันไปบรรยายที่มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด มหาวิทยาลัยนิวยอร์ก มหาวิทยาลัยเยล มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย มหาวิทยาลัยปรินซ์ตัน และมหาวิทยาลัยเวอร์ยิเนีย ในสหรัฐอเมริกา เสร็จแล้วเดินทางต่อไปบรรยายที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และมหาวิทยาลัยลอนดอน ในอังกฤษ ตามคำเชิญของบริติชเคาน์ซิล

นายคิเรก ชัยนาม ไม่ได้รับตำแหน่งใดในทางราชการอยู่ประมาณ ๔ ปีเศษ

พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นผู้แทนไทยในการประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ครั้งที่ ๕ ที่กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๕๐๒ (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) รับคำเชิญขององค์การ ส.ป.อ. ไปบรรยายเรื่องประวัติศาสตร์กฎหมายและวัฒนธรรมไทย ที่ประเทศปากีสถาน และประเทศฟิลิปปินส์

พ.ศ. ๒๕๐๒ (มีนาคม) โดยคำแนะนำของ ฯพณฯ ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐบาลชุดซึ่งมี ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เสนอแต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน โดยให้รับเงินเดือนขั้นสูงสุด และให้ดำรงตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูต ชั้น ๑ เป็นการพิเศษเฉพาะตัว

พ.ศ. ๒๕๐๔ (พฤษภาคม) – ๒๕๐๕ (กรกฎาคม) เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมเรื่องปัญหาลาว ณ นครเจนีวา

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศฟินแลนด์อีกตำแหน่งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๐๖ (มีนาคม – เมษายน) เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทยในการประชุมทางการทูตของสหประชาชาติว่าด้วยเรื่อง

ความสัมพันธ์ทางการกงสุล ณ กรุงเวียนนา (Convention on consular relations 1963)

พ.ศ. ๒๕๐๖ (๑๐ ตุลาคม–๒๙ พฤศจิกายน) เป็นประธานคณะผู้แทนไทยในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยที่ ๑๘ ณ นครนิวยอร์ก

พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศฟินแลนด์อีกตำแหน่งหนึ่ง (เลื่อนจากตำแหน่งอัครราชทูตที่ดำรงอยู่เดิม)

พ.ศ. ๒๕๐๘ (ตุลาคม) ออกจากราชการในตำแหน่งทางการทูตที่ดำรงอยู่ เนื่องจากครบเกษียณอายุ

พ.ศ. ๒๕๐๘ (๑๐ กันยายน) เป็นกรรมการ ก.พ. จนถึงแก่กรรม

พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นกรรมการพิจารณาส่งพระธรรมทูตไปเผยแพร่พุทธศาสนาในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นกรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติจนถึงแก่กรรม

๔. การเป็นสมาชิกรัฐสภา

สำหรับด้านรัฐสภานั้น นายดิเรก ชัยนาม ได้เข้าเกี่ยวข้องมาแต่เริ่มมีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นในประเทศไทย จนกระทั่งได้ลาออกเมื่อเดินทางไปรับราชการเป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน คือ

พ.ศ. ๒๔๗๕–๒๔๘๙ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตั้งแต่ชุดแรกซึ่งได้มีการแต่งตั้งขึ้นเป็นจำนวน ๗๐ นาย

	ตามพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อมาเมื่อมีรัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทสอง
พ.ศ. ๒๔๘๘–๒๔๘๙	เป็นสมาชิกพฤฒสภา ตามรัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙
พ.ศ. ๒๔๘๙–๒๔๙๐	เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร เขต ๕ โดยการเลือกตั้ง
พ.ศ. ๒๔๙๐	ลาออกจากการเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร และตำแหน่งกรรมาธิการต่าง ๆ ในสภาฯ เพื่อไปรับราชการตามที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำราชสำนักเซนต์เจมส์ (อังกฤษ)
พ.ศ. ๒๕๐๒ (กุมภาพันธ์)	เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ
พ.ศ. ๒๕๐๒	ลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อไปรับราชการตามที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มีอำนาจเต็มประจำสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

๕. การรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์

นายดิเรก ชัยนาม ได้มีเกียรติรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์หลายครั้ง ทั้งที่ได้ทรงโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน และทั้งที่ได้รับจากต่างประเทศ และบางอย่างก็ได้รับในฐานะเป็นผู้ทรงคุณความรู้ ดังจะเห็นได้ในการที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา ก่อนที่จะถึงแก่กรรมไม่กี่วัน (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๔ ตอนที่ ๓๑ วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๑๐) ซึ่งเป็นที่ปลาบปลื้มและซาบซึ้งแก่นายดิเรก ชัยนาม ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณในเกียรติทั้งนี้เป็นอย่างมาก

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งของไทยและของต่างประเทศที่ควรนำมากล่าว ณ ที่นี้ คือ

ไทย

๒๔๘๒	ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก
	เหรียญรัตนาภรณ์ (รัชกาลที่ ๘) ชั้นสอง
๒๔๘๓	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๔๘๔	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๒๔๘๘	เหรียญรัตนาภรณ์ (รัชกาลที่ ๘) ชั้นหนึ่ง
๒๕๐๓	ทุติยจุลจอมเกล้า
	มหาวชิรมงกุฎ
๒๕๐๕	มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก
๒๕๐๖	ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๒๕๑๐	เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา

ต่างประเทศ

๒๔๘๒	German Eagle (Second Class)
๒๔๘๓	Grand Officier de la Légion d'Honneur (Second Class, France)
๒๔๘๕	Grand Cross of the Rising Sun (First Class, Japan)
๒๔๙๐	Medal of Freedom (Second Class) Silver Palm (U.S.A.)
๒๕๐๓	Grand Cross of the Order of Merit (Ordinary, Federal Republic of Germany)
๒๕๐๘	Grand Cross of the Order of Merit (First Class, Federal Republic of Germany)

๖. งานด้านมหาวิทยาลัย การบรรยายในสถาบันต่าง ๆ และงานทางวิชาการ

ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นในตอนที่เกี่ยวกับการศึกษาอบรมว่า นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้รักการศึกษาและเอาใจใส่ในด้านวิชาการอยู่มาก ฉะนั้น นอกจากมีชีวิตในการรับราชการแล้ว นายดิเรกยังมีชีวิตในด้านมหาวิทยาลัย คือการสอนและการบรรยาย และในด้านศึกษาค้นคว้าหาความรู้และให้วิทยาทาน คือการเขียนหนังสือขึ้นเป็นเล่ม และการแสดงปาฐกถาตามสถาบันและสถานที่ต่าง ๆ คู่กันไปกับชีวิตในทางราชการด้วย ซึ่งในด้านนี้ก็มีความสำคัญและคุณประโยชน์ไม่ยิ่งหย่อนกว่าด้านราชการ นายดิเรกได้รับตำแหน่งผู้บรรยายวิชาพิเศษต่าง ๆ โดยเฉพาะที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แต่เริ่มต้นขณะเดียวกันกับราชการ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ทั้งสองด้านพร้อมกันได้ดีโดยไม่

บกพร่อง ในบางสมัยเมื่อพ้นจากตำแหน่งราชการแล้ว ก็ได้เข้ารับราชการทางมหาวิทยาลัย เช่นเป็นคณบดีคนแรกของคณะรัฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นายดิเรก ชัยนาม พอใจที่จะใช้ชีวิตและให้ความเสียสละเพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาเป็นอันมาก ทั้งนี้ รวมหมายถึงการอุทิศทรัพย์สินเงินทองเพื่อบำรุงหรือเป็นทุนการศึกษาต่าง ๆ ด้วย ในบั้นปลายของชีวิตเมื่อออกจากราชการเพราะครบเกษียณอายุแล้ว ก็ได้เสนอตัวเข้ารับใช้บ้านเมืองในทางการศึกษาและวิชาการ ซึ่งรัฐบาลของ ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร ก็ได้พิจารณาเห็นเป็นการเหมาะสม และได้โปรดให้ความอนุเคราะห์ตามความปรารถนา โดยให้เข้าปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งศาสตราจารย์พิเศษในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นายดิเรก ชัยนาม ได้รับตำแหน่งและปริญญากิตติมศักดิ์เกี่ยวกับการศึกษาหลายครั้ง ได้ใช้ชีวิตเพื่อการศึกษาอบรมโดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยและท้อถอย ได้เขียนหนังสือในทางวิชาการพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหลายเล่ม ได้รับไปแสดงปาฐกถาตามสถาบันและสถานที่เกี่ยวกับการศึกษามากมายหลายแห่ง และจดบันทึกเหตุการณ์กับทำความคิดเห็นประกอบเรื่องต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก เป็นที่น่าเสียดายว่า ปาฐกถาและบันทึกเหล่านี้ยังไม่มีผู้ตรวจสอบและรวบรวมพิมพ์ขึ้น ซึ่งหากพิมพ์ขึ้นแล้วคงจะเป็นคุณประโยชน์แก่บุคคลรุ่นหลังเป็นอันมาก

ตำแหน่งในด้านวิชาการ หนังสือที่พิมพ์ขึ้น และปาฐกถาที่นายดิเรก ชัยนาม ได้ไปแสดงมีปรากฏเท่าที่พอจะรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๔ เป็นผู้บรรยายลักษณะวิชากฎหมายเลือกตั้ง

พ.ศ. ๒๔๘๖ – ๒๔๘๙ เป็นผู้บรรยายลักษณะวิชาประวัติศาสตร์การปกครองและการปกครองเปรียบเทียบ

พ.ศ. ๒๔๙๑ – ๒๔๙๕	เป็นผู้บรรยายลักษณะวิชาประวัติศาสตร์ของตะวันออกไกล และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
พ.ศ. ๒๔๙๒ – ๒๔๙๕	เป็นคณบดี คณะรัฐศาสตร์ คนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๗	ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นศาสตราจารย์พิเศษ (ด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๘	ได้รับพระราชทานปริญญาคุรุภัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางการทูต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (มติสภามหาวิทยาลัยให้ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๙๕)
สถาบันต่าง ๆ	ได้รับเชิญเป็นประจำทุกปีให้เป็นผู้บรรยายพิเศษ ณ สถาบันที่สำคัญ ๆ อาทิ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร วิทยาลัยการทัพบก ศูนย์รักษาความปลอดภัย เป็นต้น ได้บรรยายเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการทูตว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกับกิจการด้านการทหารอย่างไร ตามหัวข้อเรื่องที่สถาบันดังกล่าวกำหนดไว้เพื่อประโยชน์ของนักศึกษาของแต่ละสถาบัน

หนังสือทางวิชาการที่พิมพ์ออกเป็นเล่ม

พ.ศ. ๒๔๘๙	การทูต ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๘๙	รัฐธรรมนูญบริติช ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๑	ประวัติศาสตร์การปกครอง ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๒	กฎหมายเลือกตั้ง ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๔	ประวัติศาสตร์ตะวันออกไกล ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๕	ประวัติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๔๙๔ และ ๒๔๙๕	รัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ (๒ เล่ม) ตำราของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. ๒๕๐๑	ชุมนุมปาฐกถา เล่ม ๑ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เอกชน
พ.ศ. ๒๕๐๒	การทูต พิมพ์ครั้งที่ ๑ ที่โรงพิมพ์เอกชน
พ.ศ. ๒๕๐๓	Thailand, the Land of the Free ภาษาอังกฤษ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เอกชน (ในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน) แจกจ่ายในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน
พ.ศ. ๒๕๐๗	รวมปาฐกถาชุดใหญ่ เล่ม ๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เอกชน

พ.ศ. ๒๕๐๗ The Evolution of Thai Laws ภาษาอังกฤษ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เอกชน (ในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน) แจกจ่ายให้แก่ Thailand Council ของ Asia Society ที่นครนิวยอร์ก และในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

พ.ศ. ๒๕๐๗ ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ (๒ เล่ม) พิมพ์ที่โรงพิมพ์เอกชน

หนังสือ ๒ เล่มนี้ได้รับความสนใจโดยทั่วไปเป็นอันมาก กำลังอยู่ในระหว่างพิมพ์ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๕๐๗ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (๒ เล่ม) พิมพ์ที่โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งสองมหาวิทยาลัย คือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย โดยไม่คิดค่าลิขสิทธิ์

การแสดงปาฐกถา

ในระหว่างที่อยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งขณะรับราชการหรืออยู่นอกราชการ หรือในระหว่างที่รับราชการทางด้านการทูตที่อยู่ในต่างประเทศได้รับเชิญจากสถาบัน องค์การ สมาคมต่าง ๆ รวมทั้งทบวงการของรัฐบาลต่างประเทศ และมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ให้ไปแสดงปาฐกถาในเรื่องที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การทูต การเศรษฐกิจ และการวัฒนธรรม หลายโอกาส ที่แสดงเป็นภาษาไทยก็มี เป็นภาษาอังกฤษก็มี ตามความเหมาะสมของผู้ฟังและสถานที่ อาทิ

พ.ศ. ๒๔๘๑ รัฐสภาบริติช

พ.ศ. ๒๔๘๒ เขตแดนของรัฐ

พ.ศ. ๒๔๘๔ มูลเหตุของสงครามโลกครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๘๖ Life in Japan during the War

พ.ศ. ๒๔๘๗ สงครามต้านยุโรปและสงครามมหาเอเชียบูรพา

พ.ศ. ๒๔๙๐ The Eightfold Path

พ.ศ. ๒๔๙๐ The Influence of Buddhism in Siam

พ.ศ. ๒๔๙๑ องค์การสหประชาชาติ

พ.ศ. ๒๔๙๑ คริสต์ศาสนาและพุทธศาสนาในอังกฤษ

พ.ศ. ๒๔๙๔ วิวัฒนาการของประชาธิปไตยในยุโรป

พ.ศ. ๒๔๙๔ การเมืองระหว่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๔ สันติวิธี

พ.ศ. ๒๔๙๖ The Impact of Western Influence on Thailand

พ.ศ. ๒๔๙๖ Modern Thailand

พ.ศ. ๒๔๙๖ The Economic Development of Thailand

พ.ศ. ๒๔๙๖ Thai Marriage Customs

พ.ศ. ๒๔๙๖ Thailand's International Relations

พ.ศ. ๒๔๙๖ Thai Legal History

พ.ศ. ๒๔๙๖ Thai Family Laws

พ.ศ. ๒๔๙๘ Diplomacy in Bygone Days

พ.ศ. ๒๔๙๙ Thai Way of Life

พ.ศ. ๒๔๙๙ พุทธศาสนากับการปกครอง

พ.ศ. ๒๕๐๐ อิสรภาพหลักมูล

พ.ศ. ๒๕๐๐ องค์การสหประชาชาติกับมหาประเทศ

พ.ศ. ๒๕๐๑ ปัญหาระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พ.ศ. ๒๕๐๑ พุทธศาสนาและอิสรภาพ

พ.ศ. ๒๕๐๒ Monarchy in Thailand

พ.ศ. ๒๕๐๒ Ancient and Modern Government of Thailand

พ.ศ. ๒๕๐๒ Thailand among the Southeast Asian Countries

พ.ศ. ๒๕๐๓ The International Economic Development from a Southeast Asian Viewpoint

พ.ศ. ๒๕๐๓ Buddhism in Thailand

พ.ศ. ๒๕๐๔ Development Problems

พ.ศ. ๒๕๐๕ Economic Problems and Progress in Thailand

พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐธรรมนูญเยอรมันในอดีตและปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๐๕ กรุงเบอร์ลิน วิกฤติการณ์ ๓ ครั้ง

พ.ศ. ๒๕๐๕ เยอรมนีเจริญมั่งคั่งเพราะเหตุใด

พ.ศ. ๒๕๐๘ The Thai Race, Her Culture and Way of Life

พ.ศ. ๒๕๐๘ Thailand and Southeast Asia

พ.ศ. ๒๕๐๘ การธนาคารในเยอรมนี

พ.ศ. ๒๕๐๘ การทูตและการหนังสือพิมพ์

พ.ศ. ๒๕๐๘ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลผู้ดีเลิศ

พ.ศ. ๒๕๐๘ ความมั่นคงของยุโรปเสรี และความมั่นคงของประเทศไทย

พ.ศ. ๒๕๐๘ สงครามกลางเมือง

พ.ศ. ๒๕๐๙ หลักการกำหนดนโยบายต่างประเทศ

ปาฐกถาต่าง ๆ ที่นายดิเรก ชัยนาม ได้แสดงในปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และ พ.ศ. ๒๕๐๙ ก่อนป่วยนั้น ทราบว่ายังมีอีกหลายเรื่อง แต่ไม่สามารถจะรวบรวมมากล่าวให้ถูกต้องครบถ้วนได้

๗. ชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัว ในสังคม และที่เกี่ยวกับญาติมิตร

นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้ที่นับได้ว่าเป็นสามีที่ดีของภรรยา เป็นบิดาที่ดีของบุตร ได้ทำมาหาเลี้ยงชีพและเลี้ยงครอบครัวโดยซื่อสัตย์สุจริตตลอดชีวิต โดยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง กระทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีของบุตรภรรยา ได้ทิ้งแต่ชื่อเสียงกับคุณความดีไว้ให้แก่ครอบครัว ไม่ยอมที่จะทำในสิ่งมิชอบซึ่งมีแต่จะก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ได้ปกป้องครองเรือนด้วยความเป็นธรรม มีความเห็นอกเห็นใจและพยายามรักษาน้ำใจระหว่างกัน สำหรับบุตรทุกคนก็ได้รับการปฏิบัติอย่างยุติธรรมเท่าเทียมกันเท่าที่สามารถจะทำได้อยู่เสมอ พยายามส่งเสริมอุดหนุนให้ได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตภาพ เพื่อจะได้เป็นกำลังทำมาหาเลี้ยงชีพดำรงวงศ์สกุลต่อไปได้โดยชอบธรรม

นายดิเรก ชัยนาม เป็นพี่ที่ดีซึ่งน้องทุกคนเคารพและเชื่อฟัง เมื่อบิดาหาบุญไม่แล้ว น้องทุกคนก็ถือว่า นายดิเรก ชัยนาม เป็นหัวหน้าวงศ์สกุลที่จะต้องหารือในการดำเนินชีวิตทั้งในทางส่วนตัวและในทางการงานอยู่เสมอ ซึ่งทุกครั้งที่ได้รับการปรึกษา นายดิเรก ชัยนาม ก็มิได้ปฏิเสธ และได้ให้คำแนะนำที่ถูกที่ควร นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้ที่มีความเป็นห่วงใยในความเป็นอยู่ของน้องทุกคนเสมอ แม้ตนจะไม่ใช่เป็นผู้มั่งคั่งและไม่มีอิทธิพลอย่างใด ก็ได้พยายามช่วยเหลือน้อง ๆ ตามสติกำลัง คอยให้คำสั่งสอนตักเตือนชักจูงให้ทำแต่ในสิ่งที่ดี ทั้งประพฤติตนให้เห็นเป็นตัวอย่างในการมีสัมมาอาชีวะโดยสุจริตตลอดมา

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961129814

นายดิเรกเป็นสมาชิกของสมาคมสโมสรหลายแห่ง และเป็นที่รักใคร่ชอบพอของผู้ที่ได้พบปะคบหา แม้เมื่ออยู่ในต่างประเทศก็ได้ใช้เวลาว่างไปทำการปาฐกถาหรือจัดงานเกี่ยวกับการเผยแพร่เกียรติคุณชื่อเสียงของประเทศและคนไทยขึ้นทุกโอกาสที่ทำได้ในระยะเวลาประมาณ ๕–๖ ปีที่เป็นเอกอัครราชทูตอยู่ในเยอรมนี ได้ทำให้ชื่อเสียงของประเทศเป็นที่รู้จักดีทั่วไปอย่างกว้างขวาง เพราะนิสัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ชอบคบหาสมาคมกับบุคคลทั่วไป ด้วยเหตุนี้เมื่อถึงแก่กรรมลงแล้ว จึงได้มีสมาคมสโมสรองค์การและห้างร้านต่าง ๆ หลายแห่งเสนอมาเพื่อจะร่วมทำบุญกุศลสวดพระอภิธรรมให้ เพราะระลึกถึงผู้ที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว ซึ่งเป็นพระคุณอย่างที่สุด แต่ก็ไม่สามารถจะสนองความปรารถนาอันดีนั้น ๆ ได้ทั่วถึง เพราะเหตุผลหลายประการ

สำหรับญาติมิตรทั้งหลายนั้น นายดิเรก ชัยนาม เป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่มีเปลี่ยนแปลง แม้เมื่อเป็นรัฐมนตรีหรือดำรงตำแหน่งสูงใด ๆ ในทางราชการหรือออกมาพ้นหน้าที่แล้ว เพื่อนฝูงที่ต้องการคบค้ากันก็ได้รับการติดต่อช่วยเหลือโดยอัธยาศัย แม้เวลาจะห่างกันมากี่สิบปีก็ตาม ก็เป็นอย่างเดิม เป็นผู้ที่ไม่เอาเปรียบใครในการคบหาสมาคม ไม่หวังลาภสักการะโดยไม่ชอบธรรมหรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณไม่รู้จักลืม นิสัยใจคอเช่นนี้บางครั้งก็เป็นอุปสรรคสำคัญในการก้าวหน้าของชีวิต ซึ่งตัวเองก็ปรารภอยู่เสมอว่า สุดแต่บุญกรรม เพราะที่กระทำไปเช่นนั้นก็โดยบริสุทธิ์ใจ ไม่ได้เจตนาร้ายต่อท่านผู้ใด เฉพาะในทางการเมืองซึ่งบังเอิญได้เข้าไปพัวพันเกี่ยวข้องอยู่ด้วยหลายปีนั้น ได้ทำให้เกิดมีศัตรูอยู่บ้าง แต่นายดิเรก ชัยนาม ก็มิได้จดจำถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องตอบโต้หรือแก้แค้นกัน ตรงกันข้ามได้ปรารภแก่ญาติพี่น้องและเพื่อนใกล้ชิดอยู่เสมอว่า พึงลืมเรื่องเหล่านั้นเสียเถิด โดยให้ความเห็นอกเห็นใจว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสิ่งแวดล้อมช่วยให้เขาเหล่านั้นมีความคิดเห็นและความต้องการที่จะเป็นเช่นนั้น ถ้าเราเกิดมาและตกอยู่ในสภาพเช่นเขา ก็อาจจะเป็นอย่างเขาหรือยิ่งกว่าเขาก็ได้ จึงควร

จะชนะหรือกระทำความเข้าใจกันโดยเหตุผล นายดิเรก ชัยนาม เป็นคนไม่มีความพยาบาท แม้จะได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจ การกลั่นแกล้งด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งก็เป็นเรื่องรุนแรงถึงชีวิต แต่เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปแล้ว นายดิเรก ชัยนาม ก็ไม่ได้เอาใจใส่ ตรงกันข้ามกลับปกปิดไม่เล่าแม้ให้ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงสนิทฟัง เพราะเกรงว่าจะก่อให้เกิดความพยาบาทจองเวรจองกรรมกันต่อไป เมื่อถูกถามขึ้นภายหลังต่อมาหลายปี ก็ได้แต่ตอบว่าลืมไปแล้ว ไม่อยากเล่าให้ใครฟัง และผู้ที่ทำกรรมแก่ผู้อื่น กรรมก็จะสนองให้เห็นทันตา เรามีชีวิตอยู่สำหรับข้างหน้า ไม่ใช่สำหรับที่แล้วมา ด้วยเหตุฉะนี้ นายดิเรก ชัยนาม จึงมีมิตรและผู้ให้ความกรุณาสงสารอยู่ทั่วไปทุกชั้นของสังคม และเมื่อถึงแก่กรรมลง นอกจากญาติมิตรแล้ว แม้ท่านผู้ที่เคยสังกัดอยู่ในอุดมคติทางการเมืองต่างกัน ก็ให้เกียรติมาร่วมในงานรดน้ำศพหรือในงานบำเพ็ญกุศล ไม่ถือเขาถือเรา ลืมเรื่องที่ขัดกันมาในกาลก่อนเสียทั้งสิ้น ซึ่งนับว่าเป็นศุภนิมิตอันดียิ่ง

๙. การป่วยและมรณกรรม

นายดิเรก ชัยนาม มีอาการป่วยโดยคิดว่าเป็นโรคเกี่ยวกับลำไส้มาหลายเดือนแล้ว ได้ให้แพทย์ตรวจก็ไม่พบว่าเป็นโรคร้ายแรงอะไร จึงคงไปปฏิบัติงานตามปกติและไม่ได้รักษากันอย่างจริงจัง จนกระทั่งอาการป่วยกำเริบมากขึ้นผิดปกติ โดยคำแนะนำของศาสตราจารย์นายแพทย์ชัชวาลย์ โอสถานนท์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ จึงได้เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช และได้รับการผ่าตัดเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๙ ปรากฏว่านายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญได้พบว่าเป็นโรคมะเร็งที่ลำไส้ใหญ่และโรคได้ลุกลามไปถึงตับเสียแล้ว แม้กระนั้นบรรดานายแพทย์และนางพยาบาลก็ได้ให้การรักษาพยาบาลด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง ซึ่งในครั้งแรกการรักษาพยาบาลทำให้มีอาการดีขึ้น จึงได้กลับมารักษาตัวที่บ้านเมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม เมื่อมาอยู่บ้าน

แล้ว รู้สึกว่าแข็งแรงและสบายขึ้น ดุจผู้ที่ไม่เจ็บป่วย ก็นึกกันว่าโรคร้ายคงจะไม่ขยายตัวลุกลามต่อไป นายดิเรก ชัยนาม ซึ่งมีนิสัยขยันขันแข็งเป็นทุนอยู่แล้ว ได้กลับไปทำงานอย่างปกติ เข้าร่วมประชุมคณะกรรมการ ก.พ. ทำการบรรยายที่มหาวิทยาลัย ไปในงานสังคมต่าง ๆ ตลอดจนเร่งรัดเตรียมการให้หนังสือไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ (๒ เล่ม) ได้พิมพ์ออกทันตามกำหนดเวลา ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลซ้ำเติมทำให้สุขภาพทรุดโทรมลงโดยเร็ว นายดิเรก ชัยนาม ได้กลับไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราชต่ออีกหลายครั้ง ครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ต่อมาอาการป่วยของนายดิเรก ชัยนาม ได้ทรงและทรุดลงไปเป็นลำดับ ซึ่งตนเองก็รู้สึกตัวดีในขั้นหลัง ๆ นี้ว่าชีวิตคงไม่รอดแน่ในเร็ววันนี้ จึงได้ให้ทำพินัยกรรมสั่งเสียเป็นฉบับสุดท้าย และยังได้สั่งด้วยวาจาแก่เพื่อนสนิทและน้องว่า เมื่อตนถึงแก่ความตายให้กระทำเพียงอย่างไร และเมื่อเผาศพแล้วก็ให้นำอัฐิไปบรรจุ ณ ที่แห่งนั้นแห่งนี้ กล่าวรวมได้ว่า จนกระทั่งวันสุดท้ายซึ่งถึงแก่กรรม นายดิเรก ชัยนาม ได้มีสติสัมปชัญญะและความทรงจำต่าง ๆ บริบูรณ์เหมือนกับเมื่อยังดี ๆ อยู่ ได้บอกกับญาติใกล้ชิดและเพื่อนสนิทที่ไปเยี่ยมเยียนว่า ตนพร้อมที่จะไปแล้วทุกเมื่อ ขออย่าให้ญาติมิตรวิตกเลย และเมื่อตนตายแล้วก็ขออย่าให้บุตรภรรยาญาติมิตรต้องคอยเป็นห่วงในเรื่องการทำบุญกุศลและเก็บศพไว้นานวันนัก เพราะทุกคนก็มีภาระในการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยกันทั้งนั้น

ในระหว่างป่วยอยู่ที่บ้านก็ดี ที่โรงพยาบาลก็ดี ได้มีท่านเจ้านายผู้ใหญ่หลายองค์ อาทิ เสด็จในกรมหมื่นพิทยลาภ ฯ ประธานองคมนตรี เสด็จในกรมหมื่นนราธิป ฯ รองนายกรัฐมนตรี ท่านผู้ใหญ่หลายท่าน เช่น ท่านจอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ เจ้าคุณมานวราชเสวี ท่านองคมนตรีอื่น ๆ อีกบางท่าน คุณหญิงไสว จารุเสถียร และท่านรัฐมนตรีกับท่านผู้ใหญ่ที่เป็นเพื่อนสนิทอีกหลายท่าน เช่น คุณพจน์ สารสิน คุณทวี บุณยเกตุ คุณสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นต้น

ตลอดจนบุคคลในคณะทูต เช่น เอกอัครราชทูตเยอรมัน ญาติมิตร ผู้ที่เคยร่วมงานกันมา และศิษย์ในทางการศึกษาเป็นอันมาก ได้กรุณาเสด็จและไปเยี่ยมเยียนถามข่าวคราวอยู่เสมอ เมื่อขณะสบายดีแล้ว นายดิเรกก็ต้อนรับโอภาปราศรัยสนทนากับท่านผู้ที่ไปเยี่ยมเยียนอย่างทั่วถึงกัน ในการนี้ท่านผู้ใหญ่หลายคนซึ่งเคยเป็นเพื่อนสนิทกันได้ปรารภว่า ไม่อยากจะไปให้เห็นหน้านัก เพราะสงสาร เนื่องจากร่างกายของผู้ป่วยทรุดโทรมผิดตาไปมาก อนึ่ง โดยที่รู้สึกตัวว่าได้เจ็บป่วยมาหลายเดือน มิได้ทำงานตอบแทนให้แก่ราชการ เกรงจะไม่เป็นการสมควร นายดิเรก ชัยนาม จึงได้มีหนังสือกราบเรียนไปถึงท่านนายกรัฐมนตรี นอกจากจะขอบพระคุณที่ให้เกียรติไปเยี่ยมเยียน และให้ความกรุณาแล้ว ก็ได้แสดงความเป็นห่วงและความไม่สบายใจในการที่ไม่สามารถไปปฏิบัติงานตามหน้าที่ได้ ซึ่งท่านนายกรัฐมนตรีก็ได้กรุณาตอบให้กำลังใจไปว่า "อย่าได้คิดวิตกห่วงใยเกี่ยวกับการงานอย่างใดเลย ให้รับการรักษาพยาบาลโดยเต็มที่ เพื่อจะได้หายป่วยโดยเร็ว จะได้มาช่วยกันปฏิบัติราชการเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนต่อไป" ทั้งนี้ ย่อมเป็นความกรุณาอย่างสูงของ ฯพณฯ ท่าน

นอกจากนี้ นับว่า นายดิเรก ชัยนาม ได้รับเกียรติและความปลาบปลื้มเป็นกำลังใจนับเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อทางราชการได้ให้นายตุ่ย เหล่าสุนทร รองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี อัญเชิญเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยาซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน ไปมอบให้ที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๕ เมษายน ซึ่งอยู่ในระยะที่ป่วยมากแล้ว

ต่อมาเมื่อวันจันทร์ที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๕.๑๕ น. นายดิเรก ชัยนาม ก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการอันสงบที่โรงพยาบาลศิริราช สิริรวมอายุได้ ๖๒ ปี ๓ เดือนเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยม พร้อมด้วยฉัตรเบญจา บีกลองชนะ และพระราชทานน้ำอาบศพ เมื่อวันอังคารที่ ๒ พฤษภาคม

ศกเดียวกัน ณ วัดธาตุทอง อำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร สมเด็จพระราชชนนี ก็ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานน้ำอาบศพไปให้ และ ฯพณฯ ท่านนายกรัฐมนตรี จอมพล ถนอม กิตติขจร ก็ได้กรุณาให้เกียรติไปเป็นประธานในงานนั้น

ในวันเสาร์ที่ ๖ พฤษภาคม สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ได้พระราชทานเกียรติทรงเสด็จไปวางพวงมาลาศพนายดิเรก ชัยนาม ซึ่งตั้งโกศที่ศาลาศวงษ์ วิเศษศุภวัตร วัดธาตุทอง ในการบำเพ็ญกุศลที่วัดธาตุทองนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน และยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร นำพวงมาลามาในวันบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพ ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ แด่ผู้ถึงแก่กรรมและเป็นเกียรติแก่นายดิเรกและตระกูลวงศ์ สืบไปชั่วกาลนาน

ต่อไปนี้เป็นบันทึกของศาสตราจารย์นายแพทย์อุดม โปษะกฤษณะ คณบดีคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล ซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดคุ้นเคยกับนายดิเรก ชัยนาม และครอบครัว และเป็นผู้ที่ได้ควบคุมการผ่าตัดและการดูแลรักษาพยาบาลนายดิเรก ชัยนาม ได้เขียนขึ้นไว้ คณะเจ้าภาพเห็นเป็นการสมควรที่จะนำลงพิมพ์ไว้เพื่อประโยชน์ในทางให้ความรู้ต่อไปด้วย

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ในฐานะคนไข้

มาอยู่โรงพยาบาลศิริราชครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๐๙ ด้วยอาการสำคัญว่าอุจจาระไม่ปกติมาราว ๗ เดือน

๗ เดือนก่อนมาโรงพยาบาล คนไข้มีอาการท้องผูก๒–๓วัน จึงจะถ่ายสักครั้ง บางครั้งต้องถ่ายหลายครั้งในวันเดียวกัน อุจจาระไม่เหลวหรือเป็นน้ำ แต่มีมูกเลือดปนออกมาด้วยบางครั้ง บางคราวมีปวดท้อง การปวดท้องนี้ผู้ป่วยคิดว่าคงเป็นเพราะชอบรับประทานเผ็ดมากเกินไป แต่กระนั้นก็ดีผู้ป่วยก็ไม่ได้นิ่งนอนใจ ไปหาแพทย์

แพทย์บอกว่าเป็นริดสีดวงทวารหนัก ให้ยามารับประทาน อาการไม่ดีขึ้น จึงได้ไปถ่ายภาพเอ๊กซเรย์ โดยการรับประทานแบเรียมก็ไม่พบอะไรผิดปกติ เวลาได้ล่วงเลยมาอีกหลายเดือนอาการก็คงเดิมหรือเลวกว่า มีมูกและเลือดในอุจจาระมากขึ้น จึงไปหาแพทย์ใหม่ได้ทำการตรวจโดยใช้กล้องส่องทางทวารหนักก็ไม่พบพยาธิสภาพ ต่อมาอีกไม่นานได้ทำการถ่ายภาพเอ๊กซเรย์โดยใช้แบเรียมสวนทวาร ครั้งแรกว่าเป็นการอักเสบ ต่อเมื่อทำซ้ำครั้งที่ ๒ จึงพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่ลำไส้ใหญ่ตรงส่วนที่ติดต่อระหว่างดีเซนดิงโคลอนและซิกมอยด์ จึงได้รับคำแนะนำให้เข้าโรงพยาบาล ผู้ป่วยได้รับการผ่าตัดเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๙ ในการผ่าตัดพบว่ามะเร็งที่ลำไส้ใหญ่นั้นก้อนเล็กนิดเดียว อยู่ตำแหน่งที่พบในเอ๊กซเรย์แต่หดตัวจนอุจจาระเดินไม่สะดวก ได้ทำการตัดเอาออกได้ง่าย ไม่มีมะเร็งกระจายไปที่เยื่อหุ้มช่องท้อง แต่เมื่อคลำตับพบว่ามะเร็งนั้นได้กระจายไปทั่วทั้งตับเป็นเม็ดเล็ก ๆ ขนาดเท่าเม็ดสาคูอย่างกลาง

การผ่าตัดสำเร็จไปด้วยดี ผู้ป่วยอยู่โรงพยาบาลจนถึงวันที่ ๒๗ สิงหาคม ก็กลับบ้าน ระหว่างที่อยู่บ้านนั้นผู้ป่วยสบายขึ้นเป็นลำดับจนมีอาการเป็นปกติ คือไม่มีเรื่องเกี่ยวกับอุจจาระและการปวดท้องประการใด

โดยเหตุที่ทราบแล้วว่า มะเร็งได้กระจายไปทั่วทั้งตับ จึงขอเชิญให้ท่านเข้ามาตรวจสอบในโรงพยาบาลอีกครั้งเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๙ ได้ใช้กล้องส่องดูในช่องท้อง (peritoneoscopy) พบว่ามะเร็งที่กระจายไปที่ตับนั้นโตขึ้นได้ทำ Liver scanning พบว่าตับใหญ่ขึ้นเล็กน้อย ตามการโตของมะเร็งที่กระจายเข้าไป การตรวจทางชีวเคมีไม่พบอะไรผิดปกติ หน้าที่ของตับยังดี รวมทั้งหน้าที่ของไตด้วย ได้เริ่มให้ยาที่เป็นพิษต่อมะเร็ง (5 – Fluouracil) เมื่อวันที่ ๒๐ และ ๒๕ ตุลาคม ผู้ป่วยมีอาการแพ้คือหนาวสั่น และมีไข้เล็กน้อยในการให้ยาครั้งแรก ครั้งที่ ๒ ก็ไม่มีปฏิกิริยาอะไร ได้กลับบ้านเมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม เม็ดโลหิตขาวอยู่ในระดับสูงกว่าธรรมดา (๑๒,๒๐๐ ล.บ. ซม.)

ผู้ป่วยเข้าโรงพยาบาลครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๑๐ ระหว่างที่อยู่บ้านไม่มีอาการทางลำไส้ รับประทานอาหารได้เป็นปกติ แต่สังเกตว่าเหนื่อยง่าย การตรวจพบของสำคัญคือ ตับโตประมาณ ๑ นิ้ว ใต้ชายโครงขวา หัวใจตรวจด้วยเครื่อง E.K.G. ไม่พบอะไรผิดปกติ Liver scanning[1] พบว่ามีก้อนโตขนาดผลมะนาวตรงชายตับทางขวา หน้าที่ของตับก็ชักจะเสื่อมลง (B.S.P. retention 37%, Normal less than 25%) ได้ให้ 5 Fluouracil อีก ๒ ครั้ง วันที่ ๑๑ และ ๑๗ มกราคม ในอาทิตย์แรกที่มาอยู่โรงพยาบาล ผู้ป่วยมีไข้ทุกวัน วันแรกสูงถึง ๓๙° ซ. และค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับจนหายไป วันที่ ๑๖ มกราคม ผู้ป่วยผอมลง น้ำหนักเมื่อมา ๕๖ ก.ก. ผู้ป่วยกลับบ้านวันที่ ๒๗ มกราคม อ่อนเพลียเล็กน้อย น้ำหนักลดลงไป ๒ ก.ก.

ผู้ป่วยกลับไปอยู่บ้านได้ ๑๐ วัน ก็เริ่มมีบวมที่เท้าทั้งสองข้างและอ่อนเพลียลง แพทย์ผู้รักษาจึงแนะนำให้เข้ามาอยู่โรงพยาบาลใหม่ เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ผู้ป่วยมาครั้งนี้ทรุดลงไปเห็นได้ชัด ความดันต่ำลง มีน้ำในช่องท้อง ตับโตคลำได้ ส่วนที่อยู่ชายโครงขวากดเจ็บ ขาทั้งสองข้างบวม ทรวงอกมีน้ำทางขวาเล็กน้อย (๑๕ กุมภาพันธ์) Liver scanning มีการเสื่อมของเซลล์ (hepato cellular impairment) การตรวจหัวใจด้วยเครื่องก็แสดงว่ากล้ามเนื้ออ่อนกำลัง

การผ่าตัดครั้งที่ ๒ (๘ มีนาคม ๒๕๑๐)

ได้เปิดเข้าช่องท้องใหม่ พบว่ามีน้ำมาก ตับโต มะเร็งได้กระจายไปทั่วช่องท้อง ได้ผูกเส้นโลหิตแดงที่ไปเลี้ยงตับ การผ่าตัดไม่ยาก ทำสำเร็จภายในครึ่งชั่วโมง

หลังจากผูกเส้นโลหิตแดงของตับแล้ว รู้สึกว่าตับเล็กลง น้ำในช่องท้องน้อยลง ผู้ป่วยมีอาการดีขึ้นเล็กน้อย ได้ประมาณ ๑ เดือน พอวันที่ ๙ เมษายน เริ่มมีไข้สูง วันที่ ๑๔ เมษายน มีอุจจาระร่วง และสติสัมปชัญญะไม่แจ่ม ชักจะซึมไป ท้องมีน้ำมากขึ้นแน่นอึดอัด ขาบวมมากเต่ง ตับเล็กลง และตัวเหลือง ปอดเริ่มอักเสบเห็น

(1) การตรวจตับโดยวิธีพิเศษ ใช้ radioactive Bromsulphalein

ชัดเจนในเอ๊กซเรย์ วันที่ ๒๔ เมษายน ผู้ป่วยหอบมากขึ้น วันที่ ๑ พฤษภาคม ไม่รู้สึกตัว ชีพจรเร็ว หายใจลำบาก ไม่มีไข้มาหลายวัน ถึงแก่กรรมเวลา ๑๕.๑๕ น.

ประวัติการป่วยของท่านศาสตราจารย์คิเรก ชัยนาม เป็นประวัติที่เรียกได้ว่าคลาสสิกของมะเร็งของลำไส้ใหญ่ในตำแหน่งนี้ เริ่มต้นด้วยความผิดปกติของการถ่ายอุจจาระ และอุจจาระบางครั้งก็มีมูกเลือด ผู้ป่วยอยู่ในอายุที่มีโรคชนิดนี้มากที่สุด มีผู้ป่วยที่เป็นมะเร็งของลำไส้ใหญ่ตรงทางออกที่เรียกว่า เรกตัม ไม่น้อยที่มีอาการเช่นนี้ไปหาแพทย์ แล้วแพทย์ก็วินิจฉัยโรคว่าเป็นริดสีดวงทวาร ส่วนมากมิได้ตรวจทวารเลย ให้ยามารับประทานและบ้าย เดือนแล้วเดือนเล่าก็ไม่มีการทุเลา มีแต่ทรุดหนักลง ทำให้ผู้ป่วยนั้นพลาดเวลาที่ดีที่สุดในการรักษาโรคไปเสีย การวินิจฉัยโรคของลำไส้ใหญ่นั้นมีวิธีหลายอย่าง ตั้งแต่ง่ายไปหายาก เริ่มแต่การตรวจทวารด้วยนิ้วมือ การใช้กล้องตรวจ (Proctosigmoidoscopy) และการตรวจโดยรังสี มะเร็งที่อยู่ใกล้ทวารหนักนั้นใช้นิ้วมือตรวจได้ดีที่สุด ง่าย ทำเมื่อไรก็ได้ ให้ผลแน่นอน ถ้ามีความชำนาญพอสมควร ถ้ามะเร็งนั้นอยู่สูงกว่าปลายนิ้วชี้ ก็ต้องใช้กล้องส่องซึ่งมีความยาว ๒๕ ซ.ม. กล้องนี้มีประโยชน์มาก เพราะประมาณ ๒/๓–๓/๔ ของมะเร็งอาจจะเห็นได้โดยกล้อง มะเร็งที่อยู่สูงกว่า ๒๕ ซ.ม. ขึ้นไปก็ต้องใช้ตรวจด้วยเอ๊กซเรย์ โดยวิธีสวนแบเรียมเข้าทวารหนัก การตรวจครั้งเดียวอาจจะไม่พบ จำเป็นจะต้องทำซ้ำอีก ๒–๓ ครั้ง รังสีแพทย์นั้นเหมือนกัปตันเรือ อายุรแพทย์หรือศัลยแพทย์คือเข็มทิศ ผู้ซึ่งจะต้องบอกให้รังสีแพทย์ทราบว่ามะเร็งนั้นอยู่ตรงไหน เพื่อจะได้พยายามค้นคว้าหามะเร็งตรงนั้นอย่างละเอียด เพราะบางครั้งมะเร็งอาจจะเล็กมาก ถ้าไม่พิจารณาดี ๆ อาจจะมองข้ามไป

มะเร็งของทางเดินทางอาหารนั้นเป็นได้ตั้งแต่ หลอดอาหาร กระเพาะอาหาร ลำไส้เล็ก ลำไส้ใหญ่ จนถึงทวารหนัก มะเร็งของกระเพาะอาหารเป็นมะเร็งที่ร้ายแรงที่สุด เมื่อตัดออกแล้วภายใน ๔–๘ เดือน ส่วนมากจะกลับมาอีก ผู้ที่มีชีวิตเกิน ๕ ปี

หลังผ่าตัด มีไม่ถึง ๕%[2] มะเร็งของหลอดอาหารมีความร้ายแรงรองลงมา มะเร็งของลำไส้ใหญ่มีความร้ายแรงน้อยที่สุด ภายหลังผ่าตัดเอาออกแล้ว ผู้ที่มีชีวิตอยู่ได้เกิน ๕ ปี มีถึง ๘๘% มะเร็งทุกชนิดที่เป็นกับมนุษย์ไม่ว่าจะเกิดแก่อวัยวะส่วนไหนของร่างกาย จะรักษาได้ผลดีจำเป็นจะต้องรักษาแต่แรกเริ่มเป็น เมื่อมะเร็งยังเล็กและไม่กระจาย ถ้าช้ามะเร็งโตขึ้นและกระจายไปแล้ว ผลของการรักษาให้ผลเลว ตามพยาธิวิทยามะเร็งกว่าจะงอกจนรอบรูของลำไส้นั้นกินเวลาประมาณ ๒ ปี[3]

จากการทำเอ๊กซเรย์ภายหลังสวนแบเรียมเข้าทวารหนัก นายแพทย์ไฟเกียล[4] ได้พบว่ามะเร็งก้อนยาวยื่นออกมา ๑ ซ.ม. (polypoid growth) จะลามไปรอบ ๆ วงของลำไส้ใหญ่ในเวลา ๒ ปี หรือเนื้อมะเร็งจะโตอีกเท่าตัวในเวลา ๑๒๐–๔๐๐ วัน

ในผู้ป่วยของเราเมื่อเอาลำไส้ใหญ่ที่ตัดออกมาตรวจ เห็นว่ามะเร็งนั้นได้ลามไปเกือบรอบวงแล้ว แสดงว่าผู้ป่วยได้มีมะเร็งมาแล้วประมาณปีครึ่งถึง ๒ ปี ก่อนมาโรงพยาบาล ท่านศาสตราจารย์คิเรก ท่านเป็นคนเคราะห์ร้ายมาก มะเร็งที่ลำไส้ใหญ่นั้นไม่ได้ติดกับอวัยวะรอบ ๆ เลย เคลื่อนไหวไปมาได้สบาย ซึ่งผิดกับส่วนมาก ซึ่งมักจะติดกับผนังด้านซ้ายแล้ว อาจจะเป็นเพราะความเคลื่อนไหวได้มากเช่นนี้กระมัง จึงทำให้เซลล์ของมะเร็งผ่านเข้าไปในเส้นโลหิตดำได้ง่ายและกระจายเข้าไปในตับค่อนข้างเร็ว ในตับนั้นเซลล์ของมะเร็งได้เจริญอย่างรวดเร็วตั้งแต่ขนาดผ่าศูนย์กลาง ๐.๕ ซ.ม. เมื่อพบครั้งแรก จนถึง ๒.๐ ซ.ม. เมื่อพบ ๒๐๐ วันต่อมา การพยากรณ์มะเร็งจึงขึ้นอยู่กับตัวของมันเอง ตำแหน่งของอวัยวะที่เป็นและการกระจาย เมื่อมีการกระจายแล้วก็แสดงว่าไม่มีการหาย บางครั้งถ้าโชคดีมะเร็งที่กระจายออกไปเช่นที่อยู่ที่ตับ อาจจะผ่อ ผู้ป่วยอาจจะมีชีวิตได้อีกหลายปี

---

(2) Warren, Richard : Surgery 754, 1963

(3) Hughes : Surgery of the Colon 1959

(4) Bockus, H.L. : Gastrocuterogy II, 997, 1964

การทำการผ่าตัดครั้งที่ ๒ คือการผูกเส้นโลหิตแดงที่ไปเลี้ยงตับ ก็ต้องการจะเลียนแบบธรรมชาติในคนโชคดี คือต้องการให้มะเร็งฝ่อไป การกระทำได้ให้ผลพอประมาณ ตับเล็กลง น้ำในช่องท้องน้อยลง แต่ก็ไม่นาน ตับกลับเสื่อมโทรมลงจนไม่สามารถจะสร้างหรือขับสิ่งที่มีพิษออกจากร่างกายได้ ซึ่งทำให้สติสัมปชัญญะของผู้ป่วยมัวหมองลง จนในที่สุดตับก็วายลง ดึงเอาผู้ป่วยลงไปด้วย

การรักษาที่ดีที่สุดคือการผ่าตัดเอามะเร็งออก ซึ่งให้ผลดีดังกล่าวแล้ว ถ้ายังไม่มีการกระจายไปอวัยวะอื่น

การรักษาด้วยยาที่ฆ่ามะเร็งหรือมีพิษต่อมะเร็งนั้น เวลานี้ยังไม่ดีนัก แต่ในอนาคตอาจจะดี ก่อนจะใช้จะต้องเข้าใจเสียก่อนว่า ยาเหล่านี้มีพิษทั้งต่อเซลล์ของมะเร็งและเซลล์ดี ๆ ของผู้ป่วย ให้ยามากเกินไปก็เป็นอันตรายแก่ผู้ป่วย ถ้าน้อยเกินไปก็ไม่บังเกิดผล ยานี้จึงคงใช้หลังการผ่าตัดเพื่อช่วยฆ่าเซลล์มะเร็งที่ตกค้างให้หมด หรือเพื่อฆ่าเซลล์มะเร็งที่กระจายไป

ผมได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกับท่านศาสตราจารย์คลินิกนานพอสมควร คือตั้งแต่ท่านมาอยู่โรงพยาบาลเป็นครั้งแรก จนถึงอวสานแห่งชีวิตของท่าน ท่านเป็นคนไข้ที่ดีที่สุดคนหนึ่ง เป็นสุภาพบุรุษที่น่าชมเชย ผมจึงปลงใจเชื่อตามที่ได้ยินเข้าหูอยู่เสมอว่าท่านเป็นคนดี มีกิริยามารยาทนุ่มนวล ไม่เคยบ่นว่า ทั้งแพทย์ พยาบาล และคนงานเลย คุณกอบกุล สืบสุข พยาบาลประจำตึกวิบุลลักสม์ ว่าตั้งแต่มาอยู่ตึกนี้ได้ ๔ ปีแล้ว ยังไม่เคยพบคนไข้คนใดที่ดีอย่างท่าน ขี้เกรงใจเป็นที่สุด ไม่เคยโกรธใครแม้กระทั่งคนงาน ครั้งหนึ่งคนงานหามท่านไปเอ็กซเรย์ นิ้วมือ ๓ นิ้วของท่านทางซ้าย ไปกระแทกข้างฝาอย่างแรงจนบวมและห้อเลือด ท่านไม่ปริปากอะไรเลยจนกลับมาห้อง พยาบาลเห็นนิ้วท่านบวมจึงได้ความว่าอะไรเกิดขึ้น ท่านชอบอ่านหนังสือ และเขียนหนังสือมาก เมื่อผ่าครั้งแรกเราไม่ได้บอกท่านว่าเป็นมะเร็ง แต่เชื่อว่าท่านทราบ ท่านไม่เคยเอ่ยปากถามหรือซัก ท่านได้ทำตนเหมือนนักปราชญ์ทั้งหลาย เมื่อมีปัญหา

ขัดข้องในใจประการใดก็ไปค้นคว้าเอาในหนังสือ ทั้ง ๆ ที่ทราบว่าท่านเป็นอะไรท่านก็ทำจิตให้ว่าง เหมือนกับคุณสนั่น ณ สงขลา น้องชายอาจารย์ผมที่มาเจ็บที่ตึกธนาคาร ท่านผู้นี้แม้จะมีทุกข์ทรมานมากเพราะมะเร็งของหลอดอาหาร ก็ไม่ว่างเว้นทำงานจนวาระสุดท้าย ท่านศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ได้ตั้งหน้าตั้งตาเขียนหนังสือ อันจะเป็นประวัติศาสตร์สำคัญของคนไทย เรื่อง "ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒" จนสำเร็จ และออกตลาดเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๐๙ ได้ ท่านได้ระลึกถึงพวกเราชาวศิริราช ให้หนังสือผม ๑ ชุด และได้เขียนไว้บนปกว่า

ขอให้คุณหมออุดม โปษะกฤษณะ ด้วยความรักนับถือ ซึ่งมีต่อกันมาช้านาน และระลึกเสมอในเมตตาจิต ซึ่งคุณหมอมีต่อผมในการป่วยครั้งนี้

ขอได้รับความนับถือและปรารถนาดียิ่งจากผม

ดิเรก ชัยนาม

๑๘ มกราคม ๒๕๑๐

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม นอกจากจะเป็นปราชญ์แล้ว ยังมีคุณธรรมความดีอยู่เต็มเปี่ยม มีความเสียสละ ไม่คดโกง ไม่ยอมเป็นพวกของใครอีกเมื่อตนได้ตั้งใจแล้วในอุดมคติของตน คุณธรรมความดีเหล่านี้ทำให้ท่านเป็นนักการเมืองชั้นยอด ซึ่งโลกและคนไทยสรรเสริญ ท่านศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ได้ทำให้ชื่อเสียงของคนไทยกระจายไปทั่วประเทศเยอรมนี ท่านได้เอาเรื่องเมืองไทยไปบรรยายในสถาบันต่าง ๆ อยู่เสมอ เรื่องบางเรื่องก็ได้แปลเป็นภาษาเยอรมัน ยุคที่ท่านเป็นเอกอัครราชทูต ณ กรุงบอนน์ คือยุคที่มีการสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างไทยกับเยอรมนี ยุคที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสประเทศนั้น ประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันมาเยือนไทย จนประเทศไทยได้รับประโยชน์มหาศาล

ความดีเด่นของท่านมีมากจนเมื่อท่านประธานาธิบดี ลีบเก้ มาเยือนประเทศไทยครั้งที่ ๒ อย่างไม่เป็นทางการ เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๐ นั้น ได้ส่งของมาเยี่ยมท่าน ณ โรงพยาบาลศิริราช ท่านได้รับพระราชทานเหรียญฤษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยาก็ด้วยความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ของคณะรัฐมนตรี ผมเชื่อว่าท่านภูมิใจและซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างหาที่เปรียบมิได้ ในวันที่จะได้รับนั้นท่านแต่งตัวอย่างงดงาม ตามฐานะคนไข้ที่เจ็บหนัก รู้สึกกระฉับกระเฉงอย่างยิ่ง ไม่มีใครที่สมควรจะได้รับเหรียญอันมีเกียรติสูงสำหรับนักปราชญ์นี้มากไปกว่าท่าน

ท่านอีกผู้หนึ่งที่จะลืมเสียมิได้ คือ คุณหญิงปุ่ย ผู้ซึ่งเป็นคู่ทุกข์คู่ยากกันจริง ๆ คุณหญิงเฝ้าดูแลศาสตราจารย์ดิเรกอยู่ตลอดเวลา ครั้งใดที่ผมไปเยี่ยมท่านก็ได้พบท่าน รู้สึกว่าท่านทั้งสองมีคุณธรรมอะไร ๆ คล้ายกันมาก เท่าที่ผมแลเห็นและรู้สึก คือความเป็นผู้ดีร้อยเปอร์เซ็นต์ ผมสังเกตว่าท่านซูบผอมลงไปทุกวัน ๆ แม้ท่านจะไม่มีพยาธิทางกายท่านก็มีพยาธิทางใจ เพราะเราได้แจ้งให้ท่านทราบถึงพยาธิที่เบียดเบียนศาสตราจารย์ดิเรก เมื่อคราวผ่าตัดครั้งแรกแล้ว ความทรมานใจที่ท่านได้รับตั้งแต่นั้นมา คงหาอะไรเปรียบได้ยาก แม้กระนั้นท่านก็ไม่ปริปากโรคทางใจของท่าน คงจะเป็นเครื่องทำให้ร่างกายของท่านทรุดโทรมลงไป

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม เป็นบุรุษผู้มั่นอยู่ในขันติ ทนเวทนาที่เกิดขึ้นแก่ตนทั้งกายและใจอย่างฤษฎีภาพ ไม่บ่นไม่ว่า ไม่ร้องโอดครวญ ท่านมีความอุตสาหะและปัญญา พยายามหาความรู้ใส่ตนและให้ผู้อื่น สมกับเหรียญฤษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยาที่ได้รับเขียนหนังสือสำคัญ ๒ เล่มออกมาได้ทั้ง ๆ ที่เจ็บอยู่ มีเมตตากรุณาอย่างเห็นได้ชัด เห็นอกเห็นใจผู้ที่รักษาพยาบาล ไม่อยากให้เขามีความลำบากมากเกินไป ในชาตินี้ท่านไม่ได้สะสมอะไรได้มากนอกจากความดี ในบั้นปลายแห่งชีวิตที่เป็นเวลา

ที่ท่านควรจะหันไปมองอดีตด้วยความภาคภูมิใจ ท่านก็มาด่วนละสังขารโลกไป ถ้าอยู่ต่อไปก็จะทำประโยชน์ให้เมืองไทยได้อีกมาก

ท่านเป็นทั้งนักปริยัติและปฏิบัติ คุณธรรมของท่านจะต้องส่งท่านไปพรหมโลกโดยแท้.

อุดม โปษะกฤษณะ

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๐

๙. การบำเพ็ญกุศล และการพระราชทานเพลิงศพ

บรรดาญาติมิตรผู้รักใคร่คุ้นเคยกับนายดิเรก ชัยนาม มากท่าน ซึ่งรวมทั้งสมาคมสโมสรองค์การและห้างร้านต่าง ๆ ได้แสดงความจำนงมายังภรรยาและญาติว่าใคร่จะขอมีส่วนร่วมบำเพ็ญกุศลให้บ้าง จะขอสวดพระอภิธรรมให้บ้าง ซึ่งทั้งนี้คุณหญิงปุ่ย ชัยนาม และญาติมิตรทุกคนที่มีส่วนช่วยเจ้าภาพ รู้สึกซาบพระคุณในความกรุณาและความมีน้ำใจอันดีนั้นเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็มีความจำเป็นและความไม่สะดวกบางประการที่ไม่อาจจะสนองความประสงค์ดีของท่านเหล่านั้นได้ทั่วกัน จึงได้ขอร้องให้ท่านร่วมกันเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมตามแต่จะตกลงกันได้ หรือจะช่วยเหลือเจ้าภาพในการบำเพ็ญกุศลอย่างใดก็สุดแต่จะเห็นสมควร หรือจะเสียสละเป็นเงินทองเป็นจำนวนตามความพอใจมากน้อยไม่ว่าเพื่อร่วมในการที่จะทำทุนส่งเสริมการศึกษาต่อไป โดยจะให้ชื่อว่า ทุน "ดิเรก ชัยนาม" เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงท่านผู้ที่ล่วงลับไปแล้วก็ได้ เพราะการสวดพระอภิธรรมนั้นจะมีเพียงทุกวันจันทร์ภายหลังการบำเพ็ญกุศลสัตตมวารแล้ว จะทำเช่นนั้นจนกระทั่งถึงวันพระราชทานเพลิง คือวันอังคารที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๑๐ เท่านั้น ขอให้ท่านผู้ที่ประสงค์จะมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศลพิจารณาตามที่ท่านเห็นเหมาะสมต่อไป

สำหรับการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมนั้น นอกจากที่ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแล้ว ก็มีดังนี้

ใน ๗ วันแรก

๑. คืนวันศุกร์ ที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐	ฯพณฯ พจน์ สารสิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กับ ฯพณฯ ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ร่วมกันเป็นเจ้าภาพ
๒. คืนวันเสาร์ ที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๐	ฯ พณ ฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นเจ้าภาพ

ภายหลัง ๗ วันแล้ว

๑. คืนวันจันทร์ ที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐	คณะเนติบัณฑิตฯ ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นเจ้าภาพ
๒. คืนวันจันทร์ ที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๐	คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เป็นเจ้าภาพ
๓. คืนวันจันทร์ ที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๑๐	สโมสรโรตารี่กรุงเทพ และธนบุรี เป็นเจ้าภาพ
๔. คืนวันจันทร์ ที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๐	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นเจ้าภาพ

๕. คืนวันจันทร์ ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๐ ฯพณฯ หม่อมหลวงชูชาติ กำภู เป็นเจ้าภาพ

๖. คืนวันจันทร์ ที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๑๐ (ครบ ๕๐ วัน) ฯพณฯ รัฐมนตรีเสริม วินิจฉัยกุล และธนาคารแห่งประเทศไทย เป็นเจ้าภาพ

๗. คืนวันเสาร์ ที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๐ คณะผู้ก่อการฯ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นเจ้าภาพ

๘. คืนวันจันทร์ ที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๐ คณะเสรีไทย เป็นเจ้าภาพ

๙. คืนวันจันทร์ ที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๑๐ สมาคมราชวิทยาลัย เป็นเจ้าภาพ

๑๐. คืนวันอาทิตย์ ที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๑๐ กระทรวงการต่างประเทศ เป็นเจ้าภาพ

๑๑. คืนวันจันทร์ ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๑๐ ญาติและเจ้าภาพร่วมกันเป็นเจ้าภาพ

สำหรับการพระราชทานเพลิงนั้น เจ้าภาพได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประกอบการรับพระราชทานเพลิงที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาสได้ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดผ้กแลพระราชทานเพลิงศพในวันอังคาร ที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๗.๐๐ น. ทั้งนี้ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ และเป็นเกียรติแก่นายดิเรก ชัยนาม และวงศ์สกุล เป็นอย่างยิ่ง.

ญาติประกอบด้วย ภรรยา บุตร และน้อง ถ่ายที่หน้าโกศซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ศาลาศวงษ์ วิเศษศุภวัตร
วัดธาตุทอง ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๐

ความจริงและความดีที่ไม่มีวันลืม

เมื่อคุณดิเรกได้เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช ดิฉันและลูก ๆ ได้รู้สึกอบอุ่นด้วยพระกรุณาเป็นล้นพ้นขององค์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และพระกรุณาของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในพระราชวงศ์จักรี มีสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ราชสุดา ฯ พระนางเจ้าสุวัฒนา พระวรราชเทวี เป็นต้น ได้พระราชทานและประทานเยี่ยมด้วยกระเช้าดอกไม้อันงดงามและประณีต ทำความชื่นใจอย่างซาบซึ้งในพระกรุณาแก่คนไข้เป็นอย่างยิ่ง

ท่านผู้ที่กรุณาให้เกียรติและความอบอุ่นทั้งแสดงความห่วงใยอุตส่าห์ไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลมีมากท่าน อาทิ เสด็จในกรมประธานองคมนตรี องคมนตรี ท่านนายกรัฐมนตรีและท่านผู้หญิง เสด็จในกรมรองนายกรัฐมนตรี คุณหญิงไสว จารุเสถียร และท่านรัฐมนตรีหลายท่าน นอกจากนี้ยังมีเจ้านายและญาติมิตรอีกมาก ซึ่งดิฉันต้องขอประทานโทษที่มิได้กล่าวพระนามและนามไว้ ณ ที่นี้ถ้วนทุกพระองค์และทุกท่าน

อนึ่ง ดิฉันจะเว้นเสียมิได้ที่จะระลึกถึงความกรุณาห่วงใยของท่านประธานาธิบดีสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันและภรรยาของท่าน กับท่านเอกอัครราชทูตสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันประจำประเทศไทยซึ่งมีต่อคุณดิเรกตลอดมา ได้ถามและมาเยี่ยมอาการป่วยของคุณดิเรกอยู่เสมอ แม้ท่านประธานาธิบดีและภรรยาของท่านผ่านมากรุงเทพ ฯ เพื่อเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถเป็นการส่วนพระองค์ เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม แล้วโดยเสด็จขึ้นไปเชียงใหม่นั้น ท่านก็ได้ตั้งผู้แทนของท่านให้นำสาส์น ช่อดอกไม้อันสวยสด และแชมเปญไปเยี่ยมที่โรงพยาบาล ท่านผู้แทนได้กล่าวว่า ท่านประธานาธิบดีทราบแล้วว่าเธอดื่ม

ไม่ได้ แต่ผู้ที่ดื่มได้จะได้อวยพรให้หาย ขณะที่ได้รับทราบนั้นคุณดิเรกรู้สึกปีติซาบซึ้งในไมตรีจิตของท่านทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง เมื่อคุณดิเรกถึงอนิจกรรมแล้วท่านประธานาธิบดียังได้ส่งโทรเลขแสดงความเสียใจมายังครอบครัวอีกด้วย ดิฉันและลูก ๆ ขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ด้วยพระพรและพรอันประเสริฐของเจ้านายและท่านที่รักที่เมตตาทำให้คุณดิเรกมีกำลังใจอดทน และปีติต่อความกรุณาปรานี จึงมีอายุอยู่ได้นานกว่าที่แพทย์คาดหมาย แม้กระนั้นดิฉันก็ยังมีความหวังว่าคุณดิเรกจะได้อยู่เป็นคู่คิดคู่ชีวิตอีกนานกว่านี้ ถึงดิฉันจะได้พยายามเฝ้าพยาบาลเธอมาตลอดเวลา ๙ เดือนเศษ ก็ยังรู้สึกว่าไม่จุใจสมความตั้งใจของดิฉัน หากเธอจะมีชีวิตอยู่ให้พยาบาลอีกนานสักเท่าใดดิฉันก็มิได้เบื่อหน่ายแม้แต่น้อย เธอคงเกรงใจ จึงมักจะพูดว่า "เธอเหนื่อย เสียสละให้ฉันมากนะจ๊ะ" ทำให้ดิฉันมุมานะและพยายามแสวงหายาที่แพทย์และญาติมิตรแนะนำว่าวิเศษมารักษา โดยมีเจตนาอย่างเดียวเพียงขอให้เธอหายด้วยความดีของเธอ ยาที่หายาก ราคาแพง หาซื้อในตลาดไม่ใคร่ได้ ก็มีมิตรชาวต่างประเทศหาส่งให้ใช้ ยาดังกล่าวนี้มีใช้อยู่จนตลอดชีวิตเธอ ถึงนายแพทย์จะได้ใช้ความพยายามทั้งเอาใจใส่เป็นอย่างดี และมียาที่ดี ก็ไม่อาจจะช่วยชีวิตเธอไว้ได้ พระโปรดให้เธออยู่ในโลกเป็นเวลาสั้นเหลือเกิน เธอควรจะมีอายุยืนยาวกว่านี้ จะได้เรียบเรียงหนังสือหรือบทความออกมาเผยแพร่อีก สมดังความตั้งใจของเธอที่ได้คิดไว้ คงจะเป็นประโยชน์บ้าง ไม่มากก็น้อย

ในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพคุณดิเรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพวงมาลา ให้เจ้าคุณอนุรักษ์ราชมณเฑียรนำไปพระราชทานวางที่หน้าโกศศพ ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ท่านองคมนตรี ท่านนายกรัฐมนตรี ท่านรัฐมนตรีหลายท่าน คณะทูต ข้าราชการ ญาติมิตรทั้งหลาย ก็ได้แสดงน้ำใจกรุณาให้เกียรติไปร่วมในงานนี้มากท่าน พระกรุณาและความกรุณาที่มีต่อคุณดิเรกผู้วายชนม์ไปแล้ว ดิฉันและลูก ๆ และสกุลชัยนามไม่สามารถจะทดแทนพระคุณได้ด้วยสิ่งใด นอกจากจะจารึกไว้ในความทรงจำตลอดชีวิต

คุณธรรมอันสูงที่คุณดิเรกมีต่อเพื่อนร่วมชาติทุกชั้น คุณดิเรกมิได้คำนึงถึงอำนาจวาสนา แม้จะอยู่นอกตำแหน่งหรือในตำแหน่ง เธอถือว่าเป็นสามัญชนคนหนึ่งเท่านั้น ด้วยความมีใจบริสุทธิ์ คุณดิเรกเชื่อว่าคนไม่มีศัตรู ไม่มีผู้ปองร้าย ไม่มีผู้ที่จะให้ร้าย

คุณดิเรกปลื้มใจและมีความสุขมากเมื่อได้ทราบผลของหนังสือที่เธอได้เรียบเรียงไว้ หนังสือที่ปลื้มใจมากก็คือ หนังสือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อปรากฏว่าเป็นที่สนใจโดยทั่วไป

ขณะที่ป่วยมากแล้ว ดูเหมือนจะก่อนเวลาอวสานแห่งชีวิตประมาณ ๓ อาทิตย์ ยังมีเหตุการณ์ที่คุณดิเรกมีความปีติและรู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงยิ่งในชีวิต ในการที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา โดยมีเจ้าหน้าที่นำไปพระราชทานถึงเตียงนอน คุณดิเรกพยายามแต่งตัวเรียบร้อย ลุกขึ้นรับพระราชทาน ซึ่งทั้งนี้ นับว่าเป็นของขวัญอันสุดท้ายของชีวิตที่ได้รับพระมหากรุณาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และความกรุณาของรัฐบาล

ผลการปฏิบัติราชการและการงานต่าง ๆ รวมทั้งความรักชาติบ้านเมือง ดิฉันไม่จำต้องนำมากล่าว ณ ที่นี้ เพราะเมื่อข่าวการถึงแก่อนิจกรรมของคุณดิเรกแพร่ออกไปในหน้าหนังสือพิมพ์ ทั้งไทยและต่างประเทศหลายฉบับ ได้กล่าวขวัญยกย่องชมเชยถึงคุณงามความดีของเธอไว้เป็นที่ปรากฏอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังมีเจ้านาย ญาติมิตร

ชาวต่างประเทศทั้งในประเทศและต่างประเทศได้ส่งสาส์น โทรเลข และจดหมาย มาแสดงความเสียใจ เสียดาย และมีความอาลัยอย่างสุดซึ้ง และยังได้ประทานความกรุณาช่วยเหลือหลายอย่างหลายประการ

สถาบันการศึกษาและกระทรวงการต่างประเทศเป็นชีวิตจิตใจของคุณดิเรก พร่ำพูดอยู่เสมอว่า เสียดายที่ไม่มีโอกาสได้บรรยาย ได้สอนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้สมใจที่ตั้งใจไว้ อยากอบรมสั่งสอนให้นักศึกษาได้รับความรู้เท่าที่เธอจะพยายามทำได้ แม้เธอจะได้แต่งหนังสือเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศให้เป็นหลักถึงสองเล่มแล้วก็ตาม

ดิฉันจำได้ดีว่า วันหนึ่งภายหลังการรักษาตัวที่โรงพยาบาลครั้งแรก คุณดิเรกแข็งแรงพอไปไหนได้ ที่ ก.พ. มีการประชุมเกี่ยวกับเรื่องของกระทรวงการต่างประเทศ และเธอเป็นประธานอนุกรรมการ วันนั้นคุณดิเรกรู้สึกเป็นไข้อยู่บ้าง แต่เธอก็พูดว่าต้องพยายามไปเข้าประชุมให้ได้ เพื่อมิให้เรื่องของกระทรวงการต่างประเทศต้องรอช้า และก็เป็นครั้งสุดท้ายที่เธอได้ไปร่วมประชุม ก.พ.

คุณดิเรกมีน้ำใจดี ยินดีต้อนรับญาติมิตรและลูกศิษย์ด้วยดวงหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ยินดีเป็นที่ปรึกษาแนะนำและช่วยเหลือ หากเธอเห็นว่าสามารถจะช่วยได้ เธอจะสนับสนุนด้วยความเต็มใจ และเผ้าดูอนาคตอันเจริญรุ่งเรืองของท่านผู้นั้น เพราะเชื่อว่าทุกท่านที่เจริญด้วยดีแล้ว จะต้องเป็นคนดี มีดวงใจที่สะอาดบริสุทธิ์ดุจตัวเธอ สำหรับสื่อมวลชน คุณดิเรกรักนับถือสถาบันนี้มาก เพราะเธอถือว่าเป็นผู้แทนของประชาชนที่ควรได้ทราบข้อเท็จจริงที่แท้แน่นอน และย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชน ต่อรัฐบาล ต่อประเทศชาติ ฉะนั้น เมื่อเธอดำรงตำแหน่งอยู่ในราชการ จึงยินดีต้อนรับ ให้ความกระจ่างแก่ท่านนักข่าวอยู่เสมอ มิได้รังเกียจเลย

คุณดิเรกศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก เมื่ออยู่ในต่างประเทศพอว่างงานก็ค้นคว้าศึกษาทั้งหนังสือไทยและต่างประเทศให้รู้ให้เข้าใจถึงความจริง แล้วพยายามเรียบเรียงออกแสดงเป็นปาฐกถา ส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้ชาวต่างประเทศได้ทราบได้เข้าใจ ก็มีผลทำให้ชาวต่างประเทศเลื่อมใสสนใจในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยก็พยายามปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ การทำบุญบริจาคใด ๆ คุณดิเรกส่งเสริมด้วยความศรัทธาเลื่อมใส แม้เมื่อไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลก็ได้นิมนต์พระขึ้นไปรับสังฆทานหลายครั้ง มีพระคุณเจ้าหลายวัดได้กรุณาไปเยี่ยมอวยพรให้สติอยู่เสมอ เมื่อเธอมีอาการปลอดโปร่งพอสบาย เธอจะบอกให้ดิฉันมาสวดมนต์ด้วยกัน เสียงที่ประทับใจและแว่วอยู่เสมอเมื่อเธอนำดิฉันพูดว่า "ข้าพระบาททั้งสองขอมอบกายถวายชีวิตต่อพระพุทธเจ้า" แล้วเราก็สวดนะโม ๓ ครั้ง สมาทานศีล ๕ แล้วแผ่กุศลให้ท่านผู้มีพระคุณทั้งสองฝ่าย แก่สัตว์โลกทั้งหลายทั้งปวง แก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงให้พ้นทุกข์และอยู่เป็นสุขเถิด ดิฉันจะพยายามปฏิบัติตามเธอเท่าที่จะปฏิบัติได้ไปตลอดชีวิต

ดิฉันไม่นึกเลยว่าวันที่ ๑ พฤษภาคมนี้ จะเป็นวันที่คุณดิเรก สามีที่รักคู่ชีวิตจะจากไปอย่างไม่มีวันที่จะกลับมาพบกันอีก คุณดิเรกรักภรรยาและบุตรหลานด้วยความรักที่อ่อนหวาน บริสุทธิ์ ดูแลทุกข์สุขมิให้อนาทร พยายามอบรมสั่งสอนตักเตือนด้วยวาจาที่สุภาพ มิให้สะเทือนใจ จึงเป็นที่พึ่งที่รักที่บูชา เธอเป็นทั้งพ่อและเพื่อนของลูก ดิฉันและลูก ๆ จึงได้รับความทุกข์โทมนัสแสนเสียดายอาลัยสุดที่จะกล่าวไม่นึกเลยว่าจะได้มาประสบกับเคราะห์กรรมที่ร้ายกาจรวดเร็วเช่นนี้

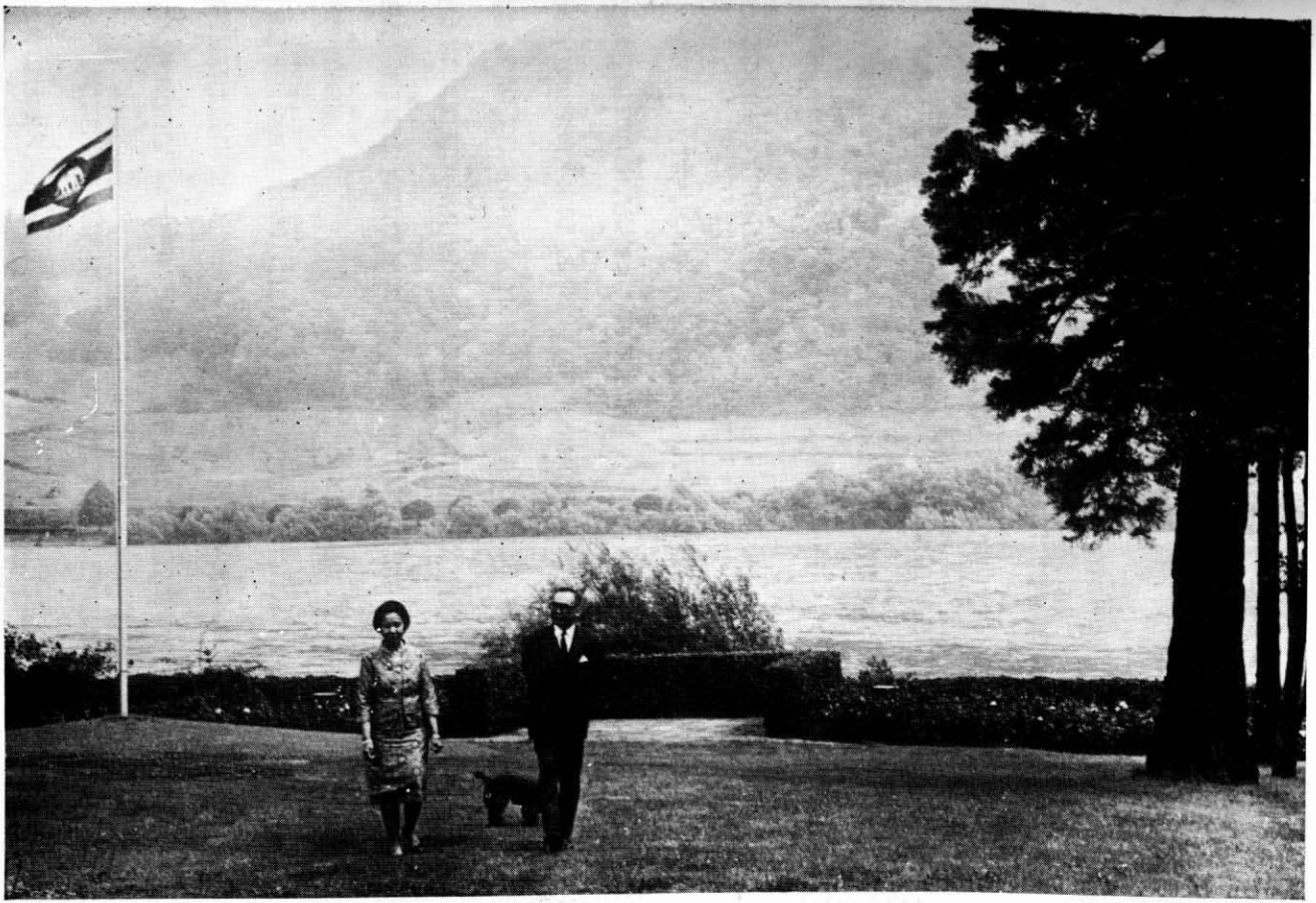
สิ่งที่ประโลมใจดิฉันและลูก ๆ พอมีกำลังใจอยู่ทุกวันนี้ก็คือ สาส์น โทรเลข จดหมาย และน้ำใจอันดีของมิตรรักคุณดิเรก ศิษย์ที่รัก ญาติที่รัก น้องรักของคุณดิเรก รวมทั้งบทความในหน้าหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ได้แสดงออกซึ่งความอาลัยรัก ยกย่อง

คุณความดี ได้เห็นผลงานของคุณดิเรกที่ได้ปฏิบัติมาเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ยิ่งกว่านั้น แม้ในการตั้งศพของคุณดิเรกก็ยังได้รับความกรุณาเมตตาและความอนุเคราะห์เป็นอย่างดียิ่งจากท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสวัดธาตุทอง ซึ่งดิฉันขอกราบนมัสการท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย ทั้งนี้ ทำให้ดิฉันรู้สึกเสมือนว่าเธอผู้เป็นสามีที่รักของดิฉันยังอยู่ใกล้กันเสมอ

ด้วยคุณธรรมความดี กุศลผลบุญที่คุณดิเรกได้บำเพ็ญไว้ รวมทั้งที่ญาติมิตรได้อุทิศให้ จงเป็นผลสนองและดลบันดาลให้ดวงวิญญาณที่บริสุทธิ์ของเธอจงไปสู่สุคติ สำเร็จประโยชน์อันประเสริฐในสัมปรายภพ และหากชาติหน้ามีจริงขอให้เราได้เกิดได้พบกัน ได้ช่วยกันสร้างบุญกุศลให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้น และได้พบกันไปทุกชาติภพ.

ปุ่ย ชัยนาม

(ปุ่ย ชัยนาม)

ถ่ายที่ทำเนียบเอกอัครราชทูตไทย ริมแม่น้ำไรน์

คุณพ่อที่เคารพรัก

เมื่อคุณพ่อเดินทางกลับถึงบ้าน หลังจากพ้นตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำประเทศเยอรมันเพราะครบเกษียณนั้น คุณพ่อยังกระปรี้กระเปร่าว่องไวอันเป็นลักษณะของคุณพ่ออย่างหนึ่ง และใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการรวบรวมตำรา, เขียนหนังสือและบรรยายตามสถาบันชั้นสูงหลายแห่ง แต่ไม่กี่เดือนต่อมาคุณพ่อเริ่มไม่สบาย ต้องเข้ารับการผ่าตัด ณ โรงพยาบาลศิริราชระยะหนึ่ง และอาการดีขึ้นจนกลับบ้านได้ แล้วก็ไม่สบายอีก เป็นเช่นนี้จนในที่สุดคุณพ่อก็ต้องจากลูกไป ชนิดที่ไม่มีวันกลับให้ลูกได้พบและอยู่ใกล้ชิดสนิทสนมอีก

แม้ลูกตระหนักดีว่า สังขารย่อมแตกดับตามกฎธรรมชาติ แต่ก็ยากเหลือเกินที่จะข่มความรู้สึกไม่ให้เศร้าโศกและอาลัย ลูกต้องร้องไห้หลายวันเหมือนเด็ก ๆ ที่ถูกปล่อยให้อยู่แต่ลำพังและว้าเหว่ เพราะตลอดเวลาแห่งการเป็นพ่อลูกกันนั้น คุณพ่อได้แสดงคุณธรรมซึ่งพ่อที่ดีพึงปฏิบัติต่อลูกทุกประการ เมื่อเยาว์วัยคุณพ่อได้ทะนุถนอมให้ลูกเจริญเติบโต แล้วก็ให้การศึกษาอย่างดีเท่าที่จะให้ได้ และตามความสามารถของลูก ครั้นจะประกอบอาชีพ คุณพ่อก็อนุญาตให้ลูกเลือกอาชีพได้ตามถนัด และเมื่อจะมีเหย้ามีเรือน คุณพ่อก็ไม่ขัดขวางความประสงค์ของลูก แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า คุณพ่อได้ทอดทิ้งหรือไม่เอาใจใส่ในความเป็นไปของลูก แม้คุณพ่อจะมีภาระและความรับผิดชอบนอกบ้านอย่างมากมายก็ตาม ตรงกันข้าม คุณพ่อได้ให้คำแนะนำต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลทุกครั้ง ทุกเรื่องที่ลูกหารือ และทุกปัญหาที่ลูกแก้ไม่ตก

ในบรรดาคำแนะนำสั่งสอนของคุณพ่อที่ประทับใจลูกมากที่สุด และได้ยึดถือปฏิบัติตามโดยเคร่งครัดตลอดมาก็คือ ให้มีความพยายาม อดทน และซื่อสัตย์สุจริต คุณพ่อเองก็ได้เป็นตัวอย่างของลูกในเรื่องนี้ และเห็นจะเป็นเพราะคุณลักษณะนี้ด้วย

ที่สนับสนุนให้คุณพ่อได้รับความไว้วางใจจากผู้บังคับบัญชา ได้รับความเคารพนับถือจากผู้ร่วมงาน ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ เพื่อนฝูง และผู้ที่มาติดต่อทั้งไทยและเทศ พฤติกรรมของคุณพ่อทำให้ลูกภาคภูมิใจอย่างยิ่ง และส่งผลให้ลูกสามารถมองคนได้เต็มหน้าว่าเป็นลูกของพ่อที่ซื่อสัตย์สุจริตคนหนึ่งในแผ่นดิน

อันบุญคุณของคุณพ่อที่มีต่อลูกนั้นมากมายสุดที่จะบรรยายความรู้สึกออกมาได้ และลูกก็ไม่มีทางที่จะสนองกตัญญูกตเวทีได้หมดสิ้นเลย ระยะเวลาที่ลูกได้อยู่รับใช้คุณพ่อเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อป่วยนั้นเป็นระยะเวลาหนึ่งที่ลูกมีความสุขที่สุดในชีวิต แม้จะกังวลว่าอาการของคุณพ่ออาจจะเลวลง คุณพ่อหัวเราะเมื่อเล่าประสพการณ์บางตอนในชีวิต และลูกก็พลอยขันไปด้วย แต่ความสุขเช่นนี้ไม่จิรังยั่งยืน ความทุกข์ก็ตามมาและเป็นความทุกข์ที่สุดในชีวิตของลูกด้วย เมื่ออาการของคุณพ่อเพียบลงและชีวิตดับไป

หากชีวิตหน้ามีอย่างที่เชื่อกันแล้ว ขอให้คุณพ่อได้เป็นพ่อของลูกอีก และขอให้กรรมดีที่คุณพ่อได้ประกอบไว้ในอดีตอำนวยผลให้วิญญาณของคุณพ่อสงบสุขด้วยเถิด.

ลูกทุกคน

๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๐

คำขอบคุณ

นอกจากที่ ม.ล. ปุ่ย ชัยนาม ภริยาของท่านผู้ล่วงลับไปได้กล่าวพรรณนามาแต่ข้างต้นแล้วนั้น เจ้าภาพและญาติขอแสดงความขอบคุณอย่างสูงแก่ท่านผู้ใหญ่และมิตรสหายของศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม เป็นอันมากที่ได้แสดงไมตรีจิตในโอกาสอันเศร้าสลดครั้งนี้มายัง ม.ล. ปุ่ย ชัยนาม บ้าง น้อง หรือบุตรบ้าง จะเป็นโดยหนังสือหรือโดยโทรเลข และหรือส่งพวงมาลามาวาง ตลอดจนให้เกียรติมาด้วยตนเองในวันอาบน้ำศพบ้าง ในวันบำเพ็ญกุศลบ้าง ซึ่งเจ้าภาพรู้สึกเป็นพระคุณที่สุดในความกรุณาทั้งนี้ แต่ไม่สามารถจะตอบได้ทั่วถึงเป็นราย ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านที่ได้มีหนังสือหรือมีโทรเลขมา เจ้าภาพขอถือโอกาสนี้แสดงความขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ ที่นี้ด้วย

เจ้าภาพเห็นสมควรที่จะนำหนังสือต่าง ๆ ของท่านผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศหลายท่านซึ่งได้มีมา เพื่อเป็นการแสดงความเห็นอกเห็นใจแก่ท่านผู้ล่วงลับไปก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรมบ้าง หรือเพื่อแสดงความเสียใจในภายหลังบ้าง มาพิมพ์ขึ้นไว้ด้วยความเคารพในอนุสรณ์เล่มนี้

อนึ่ง นอกจากท่านที่ได้ปรากฏพระนามและนามในหนังสือดังกล่าวที่ได้นำมาตีพิมพ์แล้ว เจ้าภาพขอถือโอกาสนี้ขอบพระคุณชาวต่างประเทศ หัวหน้าคณะทูตและหัวหน้าสำนักงานองค์การชำนัญพิเศษบางท่านตลอดจนบุคคลชั้นผู้ใหญ่ในคณะทูตอีกหลายท่านพร้อมด้วยภริยา ซึ่งได้มีหนังสือหรือโทรเลขมาแสดงความเสียใจในมรณกรรมของนายดิเรก ชัยนาม และหรือได้นำพวงมาลามาวางเคารพศพ และให้เกียรติมาในงานด้วยตนเองอีกด้วย ได้แก่ ท่านเอกอัครราชทูตนิวซีแลนด์ (Sir Stephen Weir) เยอรมนี (von Schweinitz) สวิตเซอร์แลนด์ (Richard Aman) ออสเตรเลีย (Allan Henry Loomes) สหสาธารณรัฐอาหรับ (Amin M. Mouftah) ออสเตรีย

(Rudolf Baumann) ญี่ปุ่น (Yoshio Kasuya) เบลเยี่ยม (J. Graeffe) เกาหลี (Sun Whan Chang) ลาว (Leuam Rajasombat) อิสเรล (Abraham Darom) อิตาลี (Andrea Ferrero) เนเธอร์แลนด์ (B.J. Slingenberg) โปรตุเกส (de Mendonça e Cunha) จีน (Peng Meng-chi) บราซิล (Leonardo Eulálio do Nascimento e Silva) เวียดนาม (Din Trinh Chinh) อินเดีย (Kocheri Raman Narayanan) ผู้อำนวยการองค์การอาหารและเกษตร ณ กรุงโรม (B.R. Sen) เลขาธิการองค์การ ส.ป.อ. (Jesus Vargas) หัวหน้าสำนักงานองค์การอาหารและเกษตรประจำภาคตะวันออกไกล (Ahsan-ud-Din) อุปทูตฟิลิปปินส์ (Pedro Angara-Aragon) อุปทูตสหรัฐอเมริกา (Norman B. Hannah) อดีตอัครราชทูต Raymond Plion-Bernier นายกสมาคมเยอรมัน-ไทย (ในเยอรมนี) (G. Girardet) นายกสมาคมสวีเดน-ไทย (สต๊อกโฮล์ม) อดีตที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ (Alec C.S. Adams) หัวหน้าฝ่ายการหนังสือพิมพ์ของสถานเอกอัคราชทูตเยอรมัน (V. Zuehlsdorf) อดีตเอกอัครราชทูตฟิลิปปินส์ประจำประเทศไทย และปลัดกระทรวงการต่างประเทศปัจจุบัน (Jose D. Ingles) ศาสตราจารย์ R. Lingat นอกจากนี้ก็ยังมีท่านที่ได้กรุณาส่งพวงมาลามาวางหรือมาในงานด้วยตนเองคือ เอกอัครราชทูตสวีเดน (A. Sjölin) อังกฤษ (Sir Anthony Rumbold) สหภาพสาธารณรัฐโซเวียต (Mikhail M. Volkov) พม่า (U Po Kun) ตุรกี (Hikmet Hayri Anli) อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำกรุงเทพฯ (U. Alexis Johnson) อุปทูตลังกา (C. Gunasingham) อัครราชทูตที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกา (J. Robert Fluker) ฯลฯ

ท่านเอกอัครราชทูต ท่านอุปทูต ท่านกงสุลใหญ่ ท่านกงสุล และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทยในต่างประเทศอีกเป็นอันมาก คือ ที่สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมนี สหภาพโซเวียต สเปญ พม่า เกาหลี สหสาธารณรัฐอาหรับ ไนจีเรีย

เดนมาร์ก ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ลาว เบลเยี่ยม เนเธอร์แลนด์ ฮ่องกง กัลกัตตา บีนัง โรม ฮัมเบิร์ก ฯลฯ ก็ได้โทรเลขหรือมีหนังสือแสดงความเสียใจมา

สำหรับภายในประเทศนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ ท่านองคมนตรี ท่านรัฐมนตรี ท่านผู้ใหญ่ทั้งในและนอกคณะรัฐบาลปัจจุบัน ท่านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในหลายกระทรวงทบวงกรม มหาวิทยาลัย สถานการศึกษาต่าง ๆ คณะครูอาจารย์ สมาคม สโมสร ธนาคาร หนังสือพิมพ์ ห้างร้านค้าขาย ท่านที่ชอบพอรักใคร่กับท่านผู้ล่วงลับไปอีกเป็นอันมากเหลือที่จะพรรณนาพระนามและนามได้โดยทั่วถึงกัน ได้กรุณาส่งพวงมาลาหรือกระเช้าดอกไม้มาวางเคารพศพหรือมาร่วมในการอาบน้ำศพหรือในการบำเพ็ญกุศลด้วยตนเอง

ทั้งนี้ เจ้าภาพไม่สามารถที่จะตอบชอบพระคุณได้ทั่วถึงกันเป็นรายไป จึงขอถือโอกาสนี้แสดงความเคารพและขอบพระคุณในไมตรีจิตมา ณ ที่นี้ด้วย.

หน้าว่าง

ที่ทำเนียบประธานาธิบดี ณ กรุงบอนน์
ในโอกาสยื่นพระราชสาส์นตราตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน ต่อประธานาธิบดี ทีโอดอร์ ฮอยส์ (ยืนข้างซ้ายนายดิเรก ชัยนาม) เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ นายโยเซฟ เสตราสส์ รักษาการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (ยืนอยู่ข้างขวานายดิเรก ชัยนาม)

หนังสือแสดงความเห็นใจ
และแสดงความเสียใจ

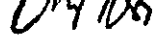
๕๖๖ถนนเพชรบุรีในพระนครฯ

๑ พฤษภาคม ๒๕๑๐.

คุณไพโรจน์

ฉันได้รับจดหมายบอกข่าวอันน่าสลดใจยิ่ง ว่าคุณคิเรกได้ถึงแก่อนิจจกรรมเสียแล้วด้วยโรคมะเร็ง ฉันพลอยเสียใจด้วยทั้งกับคุณไพโรจน์ทั้งกับแม่ปุ๋ย ขอร่วมน้ำใจทุกข์มา ความจริงก็ปลอบตัวเราผู้อยู่ได้ว่าการที่คุณคิเรกเสียชีวิตลงนี้เหมือนกับได้ระงับทุกขเวทนาของผู้เจ็บนับว่าเป็นส่วนบรรเทาทุกข์ไปได้ประการหนึ่ง

เสียใจที่จะไม่ได้มาช่วยงานศพชั้นนี้ด้วยตนเอง เพราะติดส่งลูกหลานไปเมืองนอกในวันเวลาเดียวกัน ทั้งนี้แม่ประยูรและหญิงน้อยขอฝากถามข่าวมาด้วย

ทำเนียบรัฐบาล

๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

เรียน คุณดิเรก ชัยนาม ที่นับถือ

หนังสือของท่านลงวันที่ ๔ มีนาคม ศกนี้ แสดงความเป็นห่วงเกี่ยวกับงานในหน้าที่ของท่านทาง ก.พ. และทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องจากท่านต้องมาป่วยอยู่ ณ โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งอาจต้องใช้เวลาในการรักษาพยาบาลอีกนาน นั้น

ผมได้รับทราบแล้ว ขอท่านอย่าได้คิดวิตกห่วงใยเกี่ยวกับเรื่องการงานอย่างใดเลย ให้ท่านรับการรักษาพยาบาลโดยเต็มที่ เพื่อจะได้หายป่วยโดยเร็ว ในส่วนตัวผมนั้นยังรู้สึกซาบคุณท่านอยู่เสมอในการที่ได้ให้ความร่วมมือแก่ผมด้วยดีตลอดมา

โอกาสนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐาน อาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ท่านหายป่วย มีสุขภาพสมบูรณ์เป็นปกติโดยเร็ว จะได้มาช่วยกันปฏิบัติราชการเพื่อความรุ่งเรืองของประเทศชาติ และความผาสุกของประชาชนต่อไป.

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

จอมพล

(ถนอม กิตติขจร)

นายกรัฐมนตรี

๔๗, ถนนแนบเคหาสน์
ตลาดหัวหิน

๓ พฤษภาคม ๒๕๑๐

เรียน คุณปุ๋ย ที่รักนับถือ

ผมกลับจากหาดใหญ่ถึงหัวหินเมื่อ ๕.๓๐ วันนี้ ราว ๑๐.๐๐ ได้อ่าน น.ส.พ. จึงได้ทราบข่าวว่า คุณดิเรก ชัยนาม สหายรักร่วมชีวิตของผม ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ข่าวร้ายนี้แม้ผมจะได้ระแคะระคายมาก่อน แต่ก็ไม่เชื่อว่าจะต้องเป็นเช่นข่าวลือเสมอไป ผมจึงตั้งใจจะพบกับ คุณดิเรก ให้ได้อย่างน้อยสักครั้งหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อราว ๒๑ เมษายนศกนี้ ผมได้ไปเยี่ยมที่ ร.พ. ศิริราชเป็นครั้งที่ ๓ แต่โชคไม่ดีจึงไม่ได้พบกับคุณดิเรกอีกเป็นครั้งที่ ๓ ต่อมาบังเอิญผมมีกิจธุระที่หาดใหญ่ จึงเดินทางไปหัวหินและต่อไปหาดใหญ่ ครั้นวันนี้กลับมาหัวหินก็ได้ทราบข่าวนี้ จึงทำให้ผมตกใจเกือบช็อค รู้สึกเสียใจ เสียดายและอาลัยในมิตรรักผู้นี้เป็นอย่างยิ่ง จึงขอแสดงความเสียใจอย่างจริงใจมายังคุณ ครอบครัวและญาติของคุณดิเรก โดยทั่วกัน

คุณดิเรกเป็นสหายร่วมตาย และร่วมงานมากับผมอย่างใกล้ชิด เรารักใคร่สนิทสนมกันดุจญาติอันสนิท คุณดิเรก ได้ช่วยเหลืออำนวยประโยชน์ให้กับผมเป็นอย่างมาก ทั้งในประเทศและนอกประเทศ คุณความดีและวุฒิความสามารถประกอบทั้งการงานที่ได้ประกอบไว้นั้น ย่อมเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ประชาชน ผมจึงไม่จำเป็นต้องบรรยายไว้โดยละเอียดในที่นี้

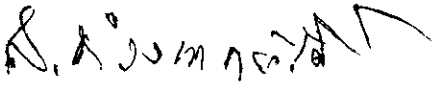
อนึ่ง หากมีกิจการใดที่ผมพอจะรับใช้ได้ เนื่องในอนิจกรรมของสหายที่รักนับถือนี้ได้กรุณาแจ้งให้ผมทราบโดยไม่ต้องเกรงใจ ผมยินดีจะทำให้เต็มกำลังความสามารถ

ผมต้องขออภัยที่เขียนหนังสือมาเช่นนี้ เพราะที่หัวหินขาดแคลนเครื่องใช้ในการเขียน

เมื่อผมอยู่หาดใหญ่ได้ไปเที่ยวที่สงขลา แวะเยี่ยมคุณวัฒนาที่บ้านพักพวกธนาคารชาติ คุณวัฒนา มากรุงเทพ ฯ จึงไม่ได้พบกัน

ผมกลับกรุงเทพ ฯ แล้วจะมาเคารพศพ

รักนับถืออันสนิท

(ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์)

ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๓

Der Präsident
der
Bundesrepublik Deutschland

Bangkok, 6 March 1967

Mr. Ambassador,
Dear Professor Jayanama,

I very much regret not to be able to visit you during my short stay in Thailand as we fly on directly to Chiengmai from Bangkok airport. I want to tell you that our sincere thoughts are with you. I have asked Herrn Bassler to give you a report on our Asian trip and the days we spent in Korea.

Mrs. Lübke and I convey to you our best wishes for a speedy recovery and we hope that you may be given the strength patiently to bear the hardship of your illness.

Recalling our State visit to Thailand in 1962 and the enjoyable hours we spent together in Germany, Mrs. Lübke and I extend to you and to Mrs. Jayanama our heartfelt greetings.

Yours

Lübke

His Excellency
Professor Direk J a y a n a m a
B a n g k o k

กำลังสนทนากับประธานาธิบดีไฮริช ลืบเก้ แห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน

BOTSCHAFT
DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Khunying Pui Jayanama
B a n g k o k

Dear Khunying Pui,

May I convey to you the text of the following telegram just received from the German Federal President:

"I wish to express my deep sympathy at the grave loss which you have suffered through the passing away of your husband. My wife joins me in expressing our condolences to you and your family.

The great esteem which Professor Direk has won for himself as Minister of Foreign Affairs and subsequently as Ambassador to Germany will be fixed in our memory. He will be unforgotten by his friends. May the certainty of the great memory your husband leaves with us be comfort in your bereavement.

Heinrich Lübke
President of the Federal
Republic of Germany."

I remain, Dear Khunying Pui, with the repeated expression of my deepest sympathy

Yours very sincerely,

H. U. von Scheven
Ambassador

AMBASSADE DE FRANCE
BANGKOK

L'AMBASSADEUR

2 Mai 1967

Chère Excellence,

J'ai appris hier que votre frère, dont la longue et pénible maladie faisait depuis longtemps prévoir cette issue, venait de quitter la famille de ses nombreux amis. Je l'avais plusieurs fois rencontré après son retour d'Allemagne et j'avais vivement apprécié son intelligence, la liberté d'esprit et de jugement, ses expériences politiques. Sa disparition, dans un moment aussi périlleux que celui où nous sommes, sera ressentie comme une perte pour le pays par tous les élèves de Thammasat ainsi que par tous ceux qui auront pu suivre sa carrière.

Je vous prie d'accepter l'assurance de mon attachement fraternel vous liant au défunt. Je partage donc le deuil qui vient de vous éprouver et je vous prie de bien vouloir faire l'interprète de mes condoléances auprès de toute votre famille.

Veuillez agréer, Chère Excellence et amie, l'expression de mes sentiments les plus cordiaux

A. Clerc

ที่ทำเนียบเอกอัครราชทูตไทย กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๓
กำลังกล่าวสดุดีเกียรติคุณศาสตราจารย์ลุดวิก แอร์ฮาร์ด (ขณะนั้นเป็นรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี
ว่าการกระทรวงเศรษฐการเยอรมัน) ในโอกาสมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีมงกุฎ

คำไว้อาลัย

คำไว้อาลัย

เมื่อศาสตราจารย์ คิเรก ชัยนาม ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา ข้าพเจ้ารู้สึกปิติยินดีเป็นที่ยิ่ง เพราะคุณคิเรกฯ มิได้เป็นแต่นักการทูตถึงขั้นเอกอัครราชทูต และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ หากเป็นนักวิชาการทูตถึงขั้นดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ศาสตราจารย์ และคณบดีคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับทั้งได้แต่งตำหรับตำราและบทประพันธ์เกี่ยวกับการต่างประเทศไว้มากหลาย เมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็ได้พิมพ์โฆษณาเรื่อง "ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒" ซึ่งเป็นหนังสือหลัก แสดงประวัติศาสตร์การต่างประเทศในสมัยนั้นอย่างดีเยี่ยม

เคราะห์ดีที่เมื่อข้าพเจ้าไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลเพื่อแสดงความยินดีนั้น คุณคิเรกฯ ยังมีสติอยู่ แต่ข้าพเจ้าก็เห็นได้ว่าอาการเพียบแล้ว จึงรู้สึกเศร้าสลดจิตอย่างที่สุด ทำให้หวนระลึกถึงเวลาที่ได้ร่วมงานกันเมื่อ ๒๔ ปีมาแล้ว เป็นเวลาถึง ๗ ปี ความสัมพันธ์ได้เป็นไปอย่างสนิทสนมกลมเกลียว ทั้งทางราชการและทางส่วนตัว เพราะทางครอบครัวก็ชอบพอกันดี

อันที่จริง ข้าพเจ้าได้สนใจในการงานของคุณคิเรกฯ ตั้งแต่ก่อนท่านมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการ รัฐมนตรีช่วยว่าการ และรัฐมนตรีว่าการในกระทรวงการต่างประเทศแล้ว คือ เมื่อท่านดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ก็แสดงแววให้เห็นแล้วว่า มีคุณวุฒิที่จะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้ดี

ตามราชนิติของจาณักยพราหมณ์ คุณวุฒิของทูตมีดังนี้ คือ

เมธาวี วากฺปฏุ ปฺราชฺญะ ปรจิตฺโตปลกฺษกะ
ธีโร ยโถกฺตวาที จ เอษ ทูโต วิธียเต

มีปัญญา ๑ ฉลาดพูด ๑ เป็นนักปราชญ์ ๑ สุขุมในการสังเกตจิตของผู้อื่น ๑ กล่าวถ้อยคำเป็นหลักฐาน ๑ ผู้นี้ควรเป็นทูต

คุณวุฒิเหล่านี้ คุณคิเรกได้แสดงให้ปรากฏในการสนทนากับผู้แทนต่างประเทศในปัญหายุ่งยากและละเอียดอ่อนต่าง ๆ ตอนที่ไทยต้องประสบกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ ดังที่เล่าไว้ในหนังสือเรื่อง "ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒" แล้ว

ผู้แทนเหล่านั้นเป็นผู้สูงอายุ และมีประสบการณ์มาก เช่น เซอร์ โจโซอาห์ครอสบี ก็มี เป็นคนบุ่มบ่ามมุทะลุ เช่น นายแกรนต์ ก็มี แต่คุณคิเรกฯ ก็มีขันติคุณ

/ แสดง

แสดงความต้องการของไทยอย่างชอบด้วยผลประโยชน์ของชาติ สมกับหลักการทูตที่เซโตว์ได้บรรยายไว้ว่า เป็นการใช้เชาวน์และความแนบเนียนในการดำเนินความสัมพันธ์ทางราชการระหว่างรัฐบาลแห่งรัฐเอกราช

นายแซปแมน อุปทูตอเมริกันชมคุณดิเรกฯ ว่า เป็นผู้มีปัญญาและความแนบเนียน ซึ่งข้าพเจ้าเห็นด้วยอย่างยิ่ง และแม้นายการโร ผู้รักษาการสถานทูตฝรั่งเศส ซึ่งมีนิสัยบุ่มบ่ามมุทะลุ ก็ติดต่อกับคุณดิเรกฯ ได้ เพราะคุณดิเรกฯ ใช้ความแนบเนียนในการทูตอยู่เสมอ โดยใช้หลักของไทยว่า บัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น

คุณธรรมดังกล่าว เป็นหลักประกันให้คุณดิเรกฯ ได้บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติตลอดมา ในตำแหน่งสำคัญๆ เช่น เอกอัครราชทูต รัฐมนตรี และรองนายกรัฐมนตรี และเมื่อครบเกษียณอายุแล้ว ข้าพเจ้าก็มีความชื่นชมยินดีที่คุณดิเรกฯ มาเป็นศาสตราจารย์ในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข้าพเจ้ามีความคาดหวังเป็นอย่างมากว่า ท่านจะบำเพ็ญประโยชน์ในการบรรยาย และแต่งตำหรับตำราต่อไปอีกมาก เพราะท่านมีนิสัยเป็นผู้ประกอบ เช่น ประกอบการเล่าเรียน ประกอบการฝึกหัดใช้ความคิด และประกอบการภาวนาอบรมใจ ตามพุทธศาสนสุภาษิตว่า

โยคา เว ชายเต ภูริ

ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ

เมื่อท่านมาถึงอนิจกรรมลงเสียเช่นนี้ ภริยากับข้าพเจ้าก็ขอแสดงความเศร้าสลดจิตอย่างจริงใจต่อหม่อมหลวง ปุ่ย ชัยนาม นายไพโรจน์ ชัยนาม ตลอดจนวงศ์สกุลด้วย

ขอให้ความดีความชอบอเนกประการ ที่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วบำเพ็ญไว้ในแผ่นดิน จงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

พลตรี ปมาชีว

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

ถ้อยคำไว้อาลัย

ข้าพเจ้ามีความเสียใจอย่างสุดซึ้งที่ได้ทราบข่าวมรณกรรมของนายคิเรก ชัยนาม ผู้ที่คุ้นเคยสนิทกันมาเป็นเวลา ๔๒ ปี จำเดิมแต่พระยาอุภัยพิพากษาผู้เป็นบิดาได้นำนายคิเรกฯ มาฝากข้าพเจ้าเพื่อให้เข้าศึกษาที่โรงเรียนกฎหมายและรับราชการในกองล่ามกระทรวงยุติธรรม ต่อมาอีกสามปีนายคิเรกฯ สอบได้เป็นเนติบัณฑิต

นายคิเรกฯ ได้เคยเป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เลขาธิการคณะรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เคยเป็นเอกอัครราชทูตประจำราชสำนักญี่ปุ่น เอกอัครราชทูตประจำราชสำนักเซนต์เยมส์ ประเทศอังกฤษ และเอกอัครราชทูตประจำสหพันธสาธารณรัฐเยอรมัน เหล่านี้ล้วนแต่เป็นตำแหน่งสำคัญ ซึ่งนายคิเรกฯ ได้ปฏิบัติไปด้วยดี ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ ส่วนราชการพิเศษ ในปี ๒๔๙๗ นายคิเรกฯ ได้เป็นเลขานุการร่วมเดินทางไปกับคณะผู้แทนรัฐบาล ซึ่งไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ประเทศอังกฤษ เพื่อกราบบังคมทูลชี้แจงข้อเท็จจริงและความคิดเห็นของคณะรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในข้อราชการต่าง ๆ ซึ่งยังข้องพระราชหฤทัยอยู่ เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญยุ่งยากและต้องทำเป็นการด่วน ได้มีการติดต่อระหว่างหัวหน้าผู้แทนรัฐบาลกับนายกรัฐมนตรีที่กรุงเทพฯ โดยทางหนังสือและโทรเลขด้วยข้อราชการตามที่มีพระราชประสงค์จะทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทและคำสนองตอบของรัฐบาลทุกระยะตลอดเวลาที่ผู้แทนอยู่ในกรุงลอนดอนเป็นเวลาหลายเดือน นายคิเรกฯ ก็สามารถทำหน้าที่เลขานุการในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะลืมเสียมิได้

นายคิเรกฯ เป็นผู้ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง เป็นผู้อ่านหนังสือมาก ชอบค้นคว้าแต่งตำราและหนังสือต่าง ๆ มากหลาย นับว่าเป็นผู้มีความรู้และสามารถผู้หนึ่งที่หาได้ยาก หากว่ายังมีชีวิตอยู่ก็คงจะได้ช่วยเหลือประเทศชาติได้อีกมาก แต่มาด่วนถึงแก่กรรมเสียก่อน จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง

นายคิเรกฯ เป็นคนมีความกตัญญู ซื่อสัตย์สุจริต มีนิสัยใจคอดี เป็นคนสุภาพ มีกิริยามารยาทเรียบร้อย อ่อนโยน เสมอต้นเสมอปลาย น่าคบหาสมาคม มีเพื่อนฝูงมาก และกว้างขวางในวงสมาคมทั้งไทยและต่างประเทศ และเป็นมิตรที่ดีของข้าพเจ้าคนหนึ่ง จึงย่อมเป็นที่อาลัยเสียดายและน่าความเศร้าโศกอย่างสุดซึ้งมาสู่บุตรภรรยา และญาติมิตรทั้งหลาย แต่สังขารเป็นอนิจจังไม่เที่ยงย่อมมีการเปลี่ยนแปลงและแตกดับไปเป็นธรรมดา ไม่มีผู้ใดจะก้าวล่วงไปได้ ส่วนชื่อเสียงเกียรติคุณความดียังคงอยู่หาสูญสิ้นไปไม่

เดชะบุญกุศลและคุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญไว้แล้วด้วยดี จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้นายคิเรก ชัยนาม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

ศรีอนันต์

คำไว้อาลัย

แด่ ศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม

คุณไพโรจน์ ชัยนาม ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย ให้แก่ คุณดิเรก ชัยนาม ฐานที่อุ้นเคยมาเป็นเวลานาน ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะสนองความประสงค์ ข้าพเจ้ารู้จักคุณดิเรก ฯ เมื่อสี่สิบสี่ปีที่แล้วมา เมื่อเข้าไปฝึกหัดทำงานที่กองล่าม กระทรวงยุติธรรม ทราบว่าเป็นนักเรียนราชวิทยาลัย เป็นบุตรผู้พิพากษา จึงได้เข้าไปสอบถามความประสงค์ ทราบว่าปรารถนาจะศึกษาวิชากฎหมาย และ วิชาอย่างอื่นเป็นที่ตั้ง ไม่ต้องการจะหาคิในทางการงานในชั้นต้น ข้าพเจ้าเห็นมีทางจะอุปการะให้ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตามความประสงค์ ได้ชวนมาทำงานที่โรง–เรียนกฎหมายในตำแหน่งล่ามภาษาอังกฤษ อยู่ประจำกับศาสตราจารย์ยัดจีซัน เนติบัณฑิตอังกฤษ และ ดอกเตอร์ออง ดรัวของฝรั่งเศส เป็นผู้ที่รู้ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่ง–เศส และ ภาษาเยอรมัน มีความรู้กว้างขวางในทางกฎหมาย และ วิชาการอย่างอื่น คุณดิเรก ฯ ศึกษาเล่าเรียนดีมาก เรียนดีทั้งกฎหมาย และ ภาษาอังกฤษ ทำงานก็ดี สอบไล่กฎหมายไทยได้เป็นเนติบัณฑิตแล้ว ก็ไม่ละทิ้งการศึกษา คุณดิเรก ฯ ลาออกไปจากโรงเรียนกฎหมาย ไปทำงานที่อื่นอีกหลายแห่ง มีโอกาสได้ตำแหน่งดี ๆ ก็สามารถทำงานได้ดีทุกตำแหน่ง ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ได้เป็นเอกอัคร–ราชทูตไทยที่ประเทศญี่ปุ่น ที่ประเทศอังกฤษ และ ประเทศเยอรมันตะวันตก เป็นผู้มีความสามารถ มีความเฉลียวฉลาด ศึกษาเล่าเรียนจนตลอดชีวิต ทำงานได้ดีทุกตำแหน่ง เป็นผู้ที่เห็นการไกล คิดอะไรไม่ค่อยจะผิด เป็นคนที่ดีเด่นในคนรุ่นเดียวกัน ผูกไมตรีแก่คนไว้ได้มาก เพราะเป็นคนใจเย็น คนไทยก็ชอบ คนต่างประเทศก็ชอบ ในระหว่างเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ก็สามารถทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดี เป็นที่ไว้ใจ

และนับถือของสมาชิกสภา และ รัฐบาลที่คุณดิเรก ฯ เป็นรัฐมนตรีร่วมอยู่ด้วย

ในระหว่างคนไทย คุณดิเรก ฯ ก็กว้างขวางในสังคมเป็นที่รู้จักกันทั่วไป คนต่างประเทศก็ชอบ ได้เป็นนายกสโมสรโรเตอรี่กรุงเทพอยู่หนึ่งปี ก็ทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดี บริหารร่างกายดีมาก เป็นคนที่มีกำลังกายและกำลังใจดี มีความรู้ในทางพุทธศาสนาดีมาก เป็นคนชอบค้นคว้า และ เขียนหนังสือ

ในส่วนตัวข้าพเจ้ามีความยินดีในความเจริญของคุณดิเรก ฯ ส่งเสริม ขอให้มีความมานะอดทน ทำราชการเพื่อชาติ และ พระมหากษัตริย์ ตามที่บรรพบุรุษของคุณดิเรก ฯ ได้ปฏิบัติมา และติดต่อกันตลอดมา ส่วนคุณดิเรก ฯ ก็มิได้ละทิ้งไปมาที่บ้านข้าพเจ้า คอยหาโอกาสที่จะช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้ เป็นคนเสมอต้น เสมอปลาย เป็นเพื่อนที่ดีของข้าพเจ้า เมื่อต้องจากไป ข้าพเจ้ามีความเสียใจอย่างที่สุด ไม่มีถ้อยคำที่จะพูด

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ได้จากไปแล้ว ไม่มีผู้ใดจะสามารถเหนี่ยวรั้งไว้ได้ ฉะนั้น ในโอกาสที่จะพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนกุศล จงคลบันดาลให้วิญญาณอันผ่องใสของคุณดิเรก ฯ จงไปสู่สุคติวิสัย ในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

(พระยามานวราชเสวี)

25 / 5 / 2510

บ้านปลอดภัย
ถนนสาธร
พระนคร

รูปถ่ายในทำเนียบเอกอัครราชทูตไทย ที่กรุงบอนน์

พ.ศ. ๒๕๐๙

ข่าวเรื่อง
การจัดตั้งทุนส่งเสริมการศึกษา
เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม

โดยที่ ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม เป็นทั้งครูบาอาจารย์ และได้รับราชการรับใช้บ้านเมืองมาด้วยดี การที่ได้มาถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ศกนี้ จึงเป็นที่น่าเสียดายและกระทำให้เกิดความเศร้าสลดใจเป็นอันมาก ทั้งนี้ ได้มีผู้แสดงออกซึ่งความปรารถนาดีโดยทางหนังสือพิมพ์และอื่น ๆ ก็มี บางท่านก็ได้แสดงความจำนงที่จะช่วยเหลือในงานศพ ซึ่งมีจำนวนมากรายด้วยกัน บรรดาญาติมิตรจึงได้ร่วมกันปรึกษาหารือเห็นสมควรที่จะจัดทำอะไรขึ้นสักอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดทั้งประโยชน์ส่วนรวมและเป็นไปดังเจตจำนงของท่านผู้ล่วงลับไปแล้วเคยมีใจรักและสนใจอยู่ ได้เห็นพ้องกันว่าควรจะจัดตั้งทุนส่งเสริมการศึกษาขึ้นจะเหมาะสม เพราะนอกจากจะเป็นอนุสรณ์แก่ ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม แล้วยังจะเป็นคุณประโยชน์ในการที่จะได้เกื้อกูลการศึกษาให้เกิดผลตามนโยบายของชาติ และในการพัฒนาประเทศซึ่งเป็นสิ่งที่ท่านผู้ล่วงลับได้มีความปรารถนาอยู่อย่างแรงกล้า

เพื่อให้ท่านผู้มีไมตรีจิตที่จะโปรดให้ความร่วมมือในเรื่องนี้ ได้แสดงออกซึ่งความปรารถนาดี และติดต่อได้สะดวก จึงได้หารือพร้อมใจกันขอเชิญท่านผู้มีชื่อบางท่านซึ่งเป็นมิตรสนิทกับท่านผู้ล่วงลับไปแล้วบ้าง เป็นญาติบ้าง ให้เป็นผู้เริ่มการก่อตั้ง "**ทุนดิเรก ชัยนาม เพื่อการศึกษา**" ขึ้น คือ

๑. นายพจน์ สารสิน
๒. นายสัญญา ธรรมศักดิ์
๓. นายทวี บุณยเกตุ

๔. นายป๋วย อึ๊งภากรณ์
๕. หลวงนรกิจบริหาร
๖. นายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์
๗. นายเฉลิม วุฒิโฆสิต
๘. นายไพโรจน์ ชัยนาม

ทุนดังกล่าวนี้หากมีจำนวนเพียงพอก็จะได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ ท่านผู้ใดประสงค์จะติดต่อและให้ความช่วยเหลือ แม้จะเป็นจำนวนเล็กน้อยเพียงไรก็ยินดีจะต้อนรับ เพราะถือเรื่องน้ำใจเป็นสำคัญ ขอได้โปรดติดต่อแจ้งความจำนงกับท่านผู้มีชื่อต่อไปนี้ผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้

๑. นายสัญญา ธรรมศักดิ์	ศาลฎีกา (โทรศัพท์ ๒๒๙๘๑)
๒. นายป๋วย อึ๊งภากรณ์	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โทรศัพท์ ๒๓๒๕๘ ต่อ ๔๖) หรือ ธนาคารแห่งประเทศไทย (โทรศัพท์ ๒๔๒๗๖)
๓. นายสมทบ สุวรรณสุทธิ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โทรศัพท์ ๒๓๖๕๔)
๔. นายวิจิตร ลุลิตานนท์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โทรศัพท์ ๒๒๔๐๑ ต่อ ๖๔)
๕. หม่อมเจ้าลักษณเลิศ ชยางกูร	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โทรศัพท์ ๒๓๒๕๘ ต่อ ๖๖)
๖. นางสาวชโรจน์ ลำเลียงพล	คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (โทรศัพท์ ๒๓๒๕๘ ต่อ ๓๒)

๗. หลวงนรกิจบริหาร	สำนักงาน ก.ต.ภ. (โทรศัพท์ ๒๔๖๕๓ ต่อ ๙๐๓ หรือ ๒๓๖๓๕)
๘. นายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์	ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สำนักงานใหญ่ พลับพลาไชย (โทรศัพท์ ๒๐๗๒๒)
๙. นายไพโรจน์ ชัยนาม	กระทรวงการต่างประเทศ (โทรศัพท์ ๒๒๘๐๑)
๑๐. นายวงศ์ พลนิกร	กระทรวงการต่างประเทศ (โทรศัพท์ ๒๙๐๓๐ ถึง ๒๙๐๓๙ ต่อ ๒๑ หรือ ๒๑๘๗๙)

ในการจัดตั้ง "**ทุนดิเรก ชัยนาม เพื่อการศึกษา**" นี้ บัดนี้ปรากฏว่าได้มีท่านผู้มีไมตรีจิตได้ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง จนผู้เริ่มการสามารถรวบรวมเงินได้เป็นจำนวนพอสมควรที่จะจัดตั้งให้เป็นมูลนิธิ โดยกำหนดเงินทุนไว้ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนบาท) และจะได้ขออนุญาตต่อทางราชการเพื่อจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ "**ทุนดิเรก ชัยนาม เพื่อการศึกษา**" ต่อไป

กำลังถวายภัตตาหารแก่ท่านเจ้าคุณพรหมมุนี วัดบวรนิเวศฯ
ที่บ้านในซอยสันติสุข พระนคร

ยศธรรม

อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒตีติ

พระธรรมเทศนาซึ่งพระเทพญาณกวี

แสดงที่ศาลาศวงษ์ วิเศษศุภวัตร วัดธาตุทอง

ในโอกาสบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพ ศาสตราจารย์คิเรก ชัยนาม

เมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๐

บัดนี้จะแสดงพระธรรมเทศนา อนุโมทนากุศลทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งคณะจ้าภาพบำเพ็ญอุทิศส่วนกัลปนาผล ในสัตตมวารศพ ศาสตราจารย์คิเรก ชัยนาม ผู้ถึงแก่อนิจกรรม ตามคติวิสัยของสังขาร

สังขารร่างกายอุบัติมาแล้ว เจริญเติบโตโดยลำดับ เจริญและเสื่อมผันแปรอยู่ทุกขณะ จวบจนวาระสุดท้ายคือความแตกสลาย พลัดพรากจากกัน แม้จะไม่มีใครปรารถนา ก็จำต้องประสบ เป็นเหตุให้เกิดความเศร้าสลดใจอาลัยถึง เพราะธรรมชาติของมนุษย์ ชังความสลาย ยิ่งเป็นผู้สร้างความดีเกียรติคุณไว้มาก ก็เสียดายมาก หากจะไร้คุณธรรมความดีก็ยังอดสลดใจไม่ได้ ตามวิสัยของกัลยาณชน ในชีวิตที่ดำรงอยู่นี้มีภาระที่จะต้องรับผิดชอบมากหลาย ทั้งที่เป็นหน้าที่โดยตรงและอ้อม เกิดมาด้วยวิบากของกรรม และสร้างกรรมในปัจจุบัน อันเป็นเหตุให้มีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งจะต้องอาศัยธรรมจริยาและศาสนา เป็นเครื่องจูงใจให้ดำเนินแต่ในส่วนที่ชอบ เป็นผู้อุปการะและตอบแทนฉลองพระคุณ สร้างความดีติดต่อกันไปไม่ขาดสาย เป็นหน้าที่อันชอบธรรมซึ่งจำต้องปฏิบัติ

หน้าที่กิจการนั้น ๆ ยังไม่ทันสำเร็จ ก็ต้องทอดทิ้งไว้ จากไปตามลำพัง แม้จะรู้ล่วงหน้าว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น ก็กำหนดไม่ได้ว่าจะเป็นวันเดือนปีอะไร ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย พระบุ่จฉิมวาจาว่า วยธมฺมา สงฺขารา สังขารมีความเสื่อมเป็นธรรมดาจะต้องพลัดพรากจากกันและกัน บังคับไม่ได้ ไม่เลือกว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ คนเขลาหรือคนฉลาด จะมีเครื่องเตือนใจอย่างประเสริฐสุดก็คือ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายอย่าประมาท บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สมบูรณ์ จึงเป็นหลักธรรมประจำชีวิตว่า อย่าประมาท จะเกิดมาเป็นอะไร หรือเพื่ออะไร จะแตกต่างกันเสียเพียงใด ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่าผู้นั้นทำอะไร ? และสิ่งที่ทำนั้นเป็นคุณเป็นอุปการะอย่างไร ? เจริญตามรอยพระยุคลบาทที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์ และทรงเกื้อกูลอุปการะประทานประโยชน์แก่ผู้อื่น ทรงจุดประทีปธรรมให้สว่างไสว ทั้งพระปรีชาคุณและพระปฏิบัติคุณ

คณะเจ้าภาพ ตั้งแต่คุณหญิงพร้อมทั้งครอบครัว ญาติมิตรสหาย ต่างเศร้าใจอาลัยในความสูญเสียครั้งนี้ เพราะความดี การงาน น้ำใจ ความซื่อสัตย์สุจริต ที่มั่นคงสม่ำเสมอตลอดมา จวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต ก็ยังสนใจต่อการทำงาน และเมื่อถึงคราวที่ต้องจากโลกนี้ไป ก็ยังกล่าวว่าเตรียมพร้อมแล้ว ธรรมของใจก็คือ เมื่อยังอาลัยในชีวิตก็ทำกิจของคนกล้าไม่ได้

อนุสรณ์ที่ได้กระทำไว้ ย่อมเป็นเครื่องเตือนใจเสมอว่า ถึงหากจะหาคนดีได้ยาก แต่คนดีก็ยังมีอยู่ ชาติประเทศต้องการคนดีมีความสามารถรอบรู้ เป็นผู้บริหารกิจการนั้น ๆ มิใช่แต่คำพูด หากด้วยน้ำใจและการกระทำไม่เป็นศัตรู แต่เป็นมิตรต่อทุกคน ด้วยการกระทำอย่างสุจริตและเมตตาปรานี กล้าคิดกล้าทำในกรรมอันเป็นคุณและประโยชน์ แม้จะไม่มีใครเห็นหรือบูชา ก็ยังน่าชื่นใจ เพราะงานที่เป็นมรดกอนุสรณ์ปรากฏอยู่

ความซื่อสัตย์ที่ประกอบด้วยความสุจริต เป็นผู้อุทิศชีวิตกระทำสิ่งที่ชอบเรียกว่า ผู้ทรงธรรม ก็เพราะมีธรรมประจำใจตลอดวันและคืน ท่านศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติเช่นนี้ และยังประกอบด้วยคุณสมบัติส่วนอื่น ที่ควรยกขึ้นบรรยายเป็นตัวอย่างของบุคคลทั่วไปคือ เป็นนักศึกษา นักกฎหมาย นักการเมือง นักการทูต นักการศาสนา และอุทิศชีวิตให้ในความเป็นอาจารย์

นักศึกษา เป็นผู้ศึกษาอยู่ตลอดชีวิต ศึกษาอย่างจริงจัง มองเห็นคุณค่าของการศึกษาเป็นเสมือนหนึ่งอาหารของใจ ไม่ต่างอะไรกับร่างกายที่ต้องการอาหาร ถึงจะไม่มีใครเรียนจบ การศึกษาก็ช่วยขจัดอวิชชาให้ลดน้อยลงไป เป็นประทีปที่ส่องสว่างเสมอ ให้รู้จักวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมตามยุคสมัย อนุโลมตามเหตุการณ์นั้น ๆ และข้อสำคัญที่สุดเพื่อช่วยผ่อนคลายแก้ปัญหาของชาติประเทศ ในคราวที่ต้องประสบความเสื่อม ผู้มีความรู้ดีจึงเป็นผู้เจริญ

นักกฎหมาย แม้จะเป็นเพียงเนติบัณฑิตใน ไม่ได้เรียนจากต่างประเทศ ก็แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในกฎหมายเป็นอย่างดี เพราะเมตตาและยุติธรรม โลกต้องการความเป็นธรรม นักกฎหมายก็คือผู้ผดุงรักษาความเป็นธรรมไว้ คนฉลาดอาจได้เปรียบคนเขลา คนอ่อนแออาจเสียเปรียบคนแข็งแรง ความเป็นธรรมจึงช่วยรักษาความสัมพันธ์ในระหว่างบุคคลให้เป็นไปอย่างราบรื่น ตามระเบียบแบบแผนมีหลักกฎเกณฑ์ที่เหมาะสม พระเดชพระคุณยังเป็นที่ปรารถนาเพียงใด กฎหมายก็เป็นสิ่งพึงปรารถนาเพียงนั้น ใจเขาใจเรา ใจเราใจเขา เราเหมือนบุคคลอื่น

นักการเมือง ทั้งที่เป็นนักการเมือง แต่ไม่ชอบเป็นนักการเมือง จึงมีข้อที่น่าคิดว่า นักการเมืองคือใคร ? ท่านผู้นี้กล่าวเสมอว่า นักการเมืองต้องมีศีลธรรม เท่ากับศีลธรรมเป็นความจำเป็นของนักการเมือง เพราะอำนาจมีอยู่กับใคร เป็นทั้งคุณและโทษ อำนาจเป็นใหญ่ในโลก ใครจะเป็นนักการเมืองหรือไม่ ? จึงเป็น

คำตอบและถามอยู่ในตัวว่า ผลแห่งการงานที่ผู้นั้นกระทำเหมาะสมแก่หน้าที่นักการเมือง ซึ่งเป็นผู้ปกครอง รับผิดชอบ สมบูรณ์จริงตามปฏิญญา ตามหน้าที่ พอเป็นที่เคารพนับถือไว้วางใจหรือเปล่า ฯ ศีลธรรมจึงเป็นธรรมจริยาของนักการเมือง เพราะหลักใหญ่ของนักการเมืองคือผู้เสียสละ ไม่แต่เพียงความสุขส่วนตัว แม้แต่ชีวิตก็อาจสละให้ได้ ไม่ติดอยู่ในลาภยศ สรรเสริญสุข ผู้ที่มีอุดมคติ แต่ไม่ทำตามอุดมคติ จึงเป็นความเห็นของท่านผู้นี้ว่า ทฤษฎีแม้จะดีเพียงไร หากคนไม่ดี ทฤษฎีก็ไม่มีประโยชน์ นักการเมืองคือคนดีที่ต้องการทำความดี

นักการทูต เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เป็นเสรีไทย เพื่อกู้ชาติประเทศ และทำงานเพื่อรักษาเอกราช ได้ประสบและรู้เหตุการณ์เท่าที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นอย่างดี เมื่อสงครามสงบลง ประเทศไทยก็พบสัญญาสมบูรณ์แบบ ซึ่งเป็นข้อตกลงจำต้องยินยอมเป็นสงครามเย็น ท่านผู้นี้ได้ใช้สติปัญญา ความซื่อสัตย์สุจริต และความสามารถในการทูตเจรจาติดต่อผ่อนคลาย จนเป็นที่เข้าใจกันได้อย่างดี พ้นจากความบีบคั้น งานการทูตได้ช่วยให้ชาติคงดำรงความเป็นชาติ ได้รับความเคารพเชื่อถือในเกียรติคุณจากทูตานุทูตต่างประเทศเป็นส่วนมาก เพราะมุ่งหมายถึงสุจริตธรรมที่ทุกคนปรารถนา ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ว่าชาติเล็กหรือชาติใหญ่ ได้นิพนธ์ตำราการทูตเป็นอนุสรณ์ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาและเป็นสมบัติของอนุชนในรุ่นต่อไป ผู้ที่ทำงานเพื่อเป็นผู้แทนของประเทศชาติ มีภารกิจที่จำต้องปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของชาติและของโลก จึงเป็นงานที่ไม่ง่ายนัก หากต้องใช้ความรู้ ความสามารถ และความสุจริต

นักการศาสนา ศาสนาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุคคลทั่วไป เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้มีความเข้าใจในกันและกัน เชื่อมั่นในตน แม้โลกจะมีการเบียดเบียนกันเป็นประจำ เพราะมุ่งหมายแต่เพียงความสุขทางวัตถุ ศาสนาจึงเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง ให้เข้าสู่จุดหมายอันถ่องแท้ เพื่อเลิกการเบียดเบียนกัน ช่วยกันสร้างความเจริญ ความสุข ดับ

ความชั่วร้าย ท่านผู้นี้สนใจในพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ตามวิสัยของนักศึกษาที่ต้องศึกษาเสมอ แสดงปาฐกถาพุทธศาสนาให้ชาวต่างประเทศรู้จักพุทธศาสนา ตลอดจนถึงขนบประเพณี เพื่อให้เข้าใจว่า พุทธศาสนิกชนเป็นผู้มีจิตและความประพฤติเช่นไร ? ความเจริญและความเสื่อมอยู่ที่ไหน ? ความสนใจในหลักธรรมนี้ นับตั้งแต่เยาว์วัยเป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันนี้ จึงทำให้เป็นผู้มั่นคงในศาสนา เชื่อมั่นในกรรม อันเป็นรากฐานเบื้องต้น แม้ในเวลาที่ป่วยอยู่ ก็ยังได้รับเชิญให้ร่วมประชุมในงานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเสมอ ก็เพราะได้รับความไว้วางใจและเชื่อใจว่าเป็นผู้สามารถจริง ศาสนาก็คือเครื่องชำระมลทินของจิตเพื่อให้จิตสว่าง หยั่งเห็นความจริง

อาจารย์ เป็นผู้ตั้งใจที่จะถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษยานุศิษย์ เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็เพื่อเป็นดวงประทีปให้ผู้อื่นมีโอกาสได้พบความสว่างบ้าง การหวงแหนความรู้เป็นข้อที่น่าเสียดาย เมื่อร่างกายแตกสลายก็พลอยถูกทำลายไปด้วย ชีวิตในด้านความเป็นอาจารย์ก็คือเป็นพ่อแม่ของนักศึกษา ให้ความเจริญทางจิต ให้ความรู้โดยไม่ปิดบังอำพราง ไม่เกรงกลัวว่าศิษย์จะดีกว่าอาจารย์ เพราะพ่อแม่ต้องการให้ลูกทุกคนดีกว่าตน อาจารย์จึงเป็นตัวอย่าง เป็นภาพที่ให้กำลังใจ มุ่งหมายสร้างอนาคต

คุณสมบัติโดยย่อเท่าที่บรรยายมา ย่อมแสดงให้เห็นว่า แม้จะดำรงชีวิตอยู่ไม่ยืนนาน ก็เป็นที่น่าปลื้มใจที่ชีวิตมีคุณค่า หาข้อครหาได้ยาก เกือบจะอวสานของชีวิตก็ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา ณ โรงพยาบาลศิริราช

ท่านศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ได้จากท่านทั้งหลายไปแล้ว เป็นไปตามอำนาจของสังขารธรรม ไม่มีใครจะบังคับได้ แต่เกียรติคุณยังคงปรากฏอยู่เป็นคู่โลก เพราะได้ดำเนินตามแนวปฏิบัติที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทานไว้ว่า **อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ** ยศย่อมเจริญแก่ผู้ไม่ประมาท

ยศ คือความดีที่อำนวยประโยชน์ให้เกิดขึ้น หรือเครื่องสักการบูชาที่ได้รับจากผู้อื่นด้วยความพอใจ เป็นการยกย่องว่าเป็นผู้กระทำดี ควรเป็นตัวอย่างได้ ยศอาจจะเห็นว่าเป็นเครื่องประดับ แต่ยศในทางธรรมหมายถึงความดีแต่ละอย่างที่ตนเป็นผู้กระทำ มิใช่แต่เพียงชื่อเสียง ทรัพย์สินที่สร้างความนิยม ยศ เช่นตำแหน่งหน้าที่ของมารดาบิดา เพราะมีพรหมวิหารเป็นเครื่องคุ้มครอง ไม่มีใครตั้งให้ หากแต่ความดีเท่าที่มีอยู่ จึงอุ้มชูเลี้ยงดูบุตรธิดาให้เติบโตเจริญวัย เป็นต้น

ยศแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทตามลำดับชั้น ๑. อิสริยยศ คือ อำนาจการบังคับใจตนเองได้ ๒. เกียรติยศความดีที่กระจายออกไปถึงบุคคลภายนอก ๓. บริวารยศ มีผู้เคารพนับถือบูชา เป็นพวกพ้องบริวาร

อิสริยยศ เป็นหลักใจโดยเฉพาะ ผู้ที่ชนะใจตัวเองไม่ได้ ก็ยากที่จะชนะผู้อื่น หากจะมีก็ไม่แน่นอน อำนาจใจที่เข้มแข็ง กล้าสละความชั่วไม่มัวเมาลุ่มหลง ติดลาภยศด้วยความโลภโมห์โทสะมานะทิฐิ เป็นคุณสมบัติที่เป็นหลักใหญ่ เพราะเงาจะตรงก็ต้องอาศัยลำต้นตรง ความเป็นใหญ่เช่นนี้ควรปรารถนา การศึกษา การฝึกฝนก็ต้องการให้รู้จักตน เพื่อแก้ไข ปรับปรุง ส่งเสริมให้มีแต่ความดี ผู้ชนะตัวเองได้ย่อมชนะทุกอย่าง ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่ว คนดีอาจหายาก แต่ไม่ถึงกับหาไม่ได้ การมีคนดีมาก ๆ ก็คือการลดจำนวนคนชั่วให้น้อยลง ความเป็นใหญ่ทางจิตไม่คล้อยตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ ทำให้ใจพ้นจากความรัก ความชัง ความหลง และความหวาดกลัว เป็นเหตุให้ปฏิบัติการงานได้ถูกต้อง เพื่อความเป็นธรรมแก่สังคม

เกียรติยศ เมื่อมีความดี ก็ไม่ต้องอวดความดี เพราะดีจริงอยู่เสมอ ดีย่อมกระจายออกไปเป็นความประพฤติทางกายวาจาและใจที่สุจริต เหมือนดอกไม้หอม กลิ่นย่อมขจรไป แต่เกียรติยศยิ่งกว่านั้น เพราะบำเพ็ญประโยชน์โดยเป็นหน้าที่ของตน ไม่หวังความสรรเสริญเมื่อดีอยู่แล้ว ทุกคนเข้าใจความดีได้ เพราะจิตใจต้องการความดีอยู่แล้ว

บริวารยศ บริวารชนผู้นิยมความดีย่อมเกิดมีขึ้น เหมือนรากแก้วรากฝอยสมบูรณ์ ลำต้นกิ่งก้านสาขาดอกผลก็สมบูรณ์ตาม

ยศแม้จะปรารถนากัน ก็เกิดได้ยาก เพราะดำเนินไม่ถูกทาง แต่เมื่อมีธรรมประจำใจ ย่อมเป็นผู้เจริญได้ ตามลำดับธรรมต่อไปนี้

อุฏฐานะ ความหมั่นขยันเอาใจใส่ในกิจการ ไม่เฉื่อยชา รู้จักใช้กาลเวลาให้เกิดประโยชน์ ทำงานแข่งกับเวลา หน้าที่ที่จะต้องทำประจำก็มี พิเศษก็มี ยากง่ายตามประเภทของงานนั้น ๆ รู้ใคร ๆ ก็พอรู้ได้ แต่ความหมั่นใช้ความรู้ให้เป็นผลขึ้นมาทำให้คนเราต่างกัน หยุดอยู่กับที่หรือก้าวหน้าเดินไป ความหมั่นย่อมเป็นเหตุสำคัญละความเกียจคร้านได้แล้ว ยังรู้จักใช้ความพยายามหาทางสร้างความดี และรักษาความดีนั้น ๆ ไว้ได้ จากการเตือนใจตนเองว่า วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้กำลังทำอะไร

สติ ความระลึก ความเหนี่ยวรั้ง ความรอบคอบ เปรียบเทียบสิ่งที่ผ่านพ้นมาแล้วกับปัจจุบัน เพื่อป้องกันความผิดพลาดเสียหาย ผู้ทำงานนึกแต่เพียงผลได้ ผู้มีสติย่อมระลึกถึงทางเสียหาย เมื่อแก้ไขความบกพร่องผิดพลาดได้ ผลดีย่อมตามมาทั้งที่ไม่ต้องปรารถนา ไม่ต้องนึกถึงความสว่าง แต่ทำอย่างไรจึงจะขจัดความมืดได้ กาลเทศะไม่ใช่เป็นของล้าสมัย เพราะการทำอะไร มีสติระลึก ปรับให้เข้ากับกาลสมัยและสถานที่จะเดินหน้าหรือถอยหลังก็คือเรื่องสติ ผู้มีสติจึงไม่ปล่อยให้เลยตามเลย นึกถึงตนเวลา ดีกว่าที่จะนึกว่าผู้อื่นเวลา ขวัญดีจึงอยู่ที่สติ ไม่ตื่นเต้น ไม่งมงาย หลงเชื่อง่าย ผู้มีสติจึงเป็นผู้เจริญ

สุจิกัมมะ มีการงานสะอาด การงานทางกาย วาจา และใจ จะมีอะไรมากมายก็ตาม ก็ต้องกระทำด้วยกายวาจาและใจทั้งสิ้น ผู้ที่มีสุจริตประจำ งานจึงบริสุทธิ์สะอาด หากปราศจากสุจริตแล้ว ผู้นั้นจะมีวัยวุฒิหรือความฉลาดสักเพียงไร ก็ยากที่จะทำให้สะอาด อาคารบ้านเรือนจะสะอาดหรือเลอะเทอะ อยู่ที่ว่าผู้ดูแลรักษามีนิสัยเช่นไร

งานจึงเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่าผู้ทำเป็นบุคคลเช่นไร คนเกิดมาต้องทำงาน หากทำให้ดีไม่ได้ ก็ไม่ควรทำดีกว่า เพราะไม่ต้องสร้างบัญหาหรือข้อหนักใจให้เกิดขึ้น

นิสัมมการี ใคร่ครวญแล้วจึงทำ ผู้ใหญ่สอนว่าจะทำอะไร ๆ ให้คิดก่อน ก็คือให้ใคร่ครวญโดยรอบคอบ มิใช่แต่เพียงทำตามใจ ตามนิสัย พายเรือยังมีทวนน้ำตามน้ำ หรือปลาเป็น ๆ มักจะว่ายทวนน้ำ ปลาตายตามน้ำ ความรอบคอบจึงเป็นบัญญาส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเกิดจากการศึกษา การสังเกต ความคิดหยิบยกสิ่งนั้น ๆ ขึ้นพิจารณาและกล้าพอที่จะตัดสินใจได้ ผิดยอมรับผิด เมื่อถูกก็ทำต่อไป ผู้ที่ตรองดีแล้วย่อมเห็นว่าสิ่งใดแก้ไขไม่ได้ ก็ต้องยอมรับ หากว่าพอผ่อนคลายให้ลดน้อยก็ทำ เหมือนความขัดสนอาจเกิดเพราะความสุรุ่ยสุร่าย เพราะเกียจคร้าน เพราะรายได้ไม่พอ หรือเพราะเหตุร้าย ไหวพริบไม่ทันคน เป็นต้น ก็แก้ไขตามเหตุนั้น ๆ เมื่อทำจึงไม่ได้คิดแต่เพียงว่าต้องการทำ แต่นึกถึงผลของการกระทำด้วย หรือผลปรากฏในบัจจุบันนึกย้อนดูข้างหลังทำให้เป็นผู้รอบคอบได้ง่าย ไม่เสียขวัญ

สัญญตะ เป็นผู้สำรวม ความรู้เท่าทันต่ออารมณ์ที่มากระทบ ไม่หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงไปตามนั้น เช่นความสุขก็เป็นความสุข ไม่ลุ่มหลงมัวเมายึดถือเป็นจริงจัง เพราะเกิดจากเหตุ หรือความทุกข์ก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว ไม่ถึงกับคร่ำครวญรำพันบ่นว่านานาประการ ไม่ได้ทำให้ดีขึ้น ความกำหนดรู้ด้วยการสำรวมตาหูจมูกลิ้นกายใจไม่หลงไหลในอารมณ์ที่คู่กัน เป็นผู้รู้จักโลก เป็นเด็กก็ทำตนให้น่านับถือ เป็นผู้ใหญ่ก็ทำตนให้น่าเคารพ วิสัยของโลกย่อมมีทั้งความเจริญความเสื่อม มีได้มีเสีย มีสมหวังผิดหวัง ไม่ติดอยู่ในสิ่งอันน่าปรารถนา เช่นลาภยศ เป็นต้น ก็ไม่ต้องเสียใจในคราวที่ต้องสูญเสียลาภยศเป็นต้น ผู้สำรวมจึงพ้นจากความทุกข์ได้

ธัมมชีวี ผู้ครองชีวิตโดยธรรม ชีวิตที่มีธรรม เป็นชีวิตที่น่าสรรเสริญและบูชาเป็นตัวอย่างที่ดีของบุคคลทั่ว ๆ ไป ชีวิตไม่ใช่เครื่องทดลอง จึงต้องอาศัยธรรม

เป็นหลัก รักษาความดีให้มั่นคงสม่ำเสมอ หากจะต้องสละชีวิตก็ไม่ยอมสละธรรม และมีศีลต้องมีธรรม เมื่อจะดีต้องดีทั้งภายนอกและภายใน กลัวบาป ก็ต้องกล้าทำดี มีสกุลก็ต้องรักษาสกุล มีชาติประเทศก็ต้องรักษาชาติประเทศ หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติโดยธรรมตามที่เกี่ยวข้อง และหน้าที่เท่าที่ต้องหยั่งทราบความจริงในเรื่องทุกข์และความดับทุกข์เมื่อปราศจากธรรม แม้จะมีอายุยืนนานก็ยิ่งเพิ่มความชั่วให้ทับถมมากขึ้น ธรรมจึงเป็นเครื่องหมายของชีวิตมีชีวิตเพื่อมีธรรม

อัปปมัตตะ ผู้ไม่ประมาท แม้จะมีความดีตลอดมา ก็มีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งทำให้น่าคิดว่า เหตุใดจึงดีตลอดไปไม่ได้ หรือไม่คิดเลยว่าเป็นเช่นนั้น? ความแน่นอนของจิตเมื่อยังเป็นโลก ย่อมดิ้นรนจากต่ำไปหาสูง และจากสูงลงไปหาต่ำ ยังมีรักมีชัง ผู้ไม่ประมาทจึงพยายามบำเพ็ญจิตให้หลุดพ้นจากเครื่องผูกพันทางโลก ละความเห็นผิด รักษาความเห็นถูกให้มั่นคง ตามหลักของธรรม ให้มีความดีเพิ่มขึ้นทุกวัน จนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายอันสูงสุด คือความหลุดพ้น ผู้ไม่ประมาทจึงไม่ตาย เกียรติคุณยังปรากฏอยู่เสมอ

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม ได้บำเพ็ญคุณสมบัติทั้งปวงนี้ จึงเจริญด้วยยศ ความดี เกียรติคุณ แม้จะจากไปก็ชื่อไปดี แม้จะรำลึกถึง ก็เป็นแต่สิริมงคล

ในงานสัตตมวารทักษิณานุสรณ์วันนี้ สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารพระองค์ทั้ง ๒ พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหริดประดิษฐานหน้าศพ จึงเป็นพระมหากรุณาธิคุณของสกุลชัยนาม

ขออานุภาพคุณพระรัตนตรัย และกุศลส่วนทักษิณานุปทานกิจที่ได้บำเพ็ญอุทิศส่วนกัลปนาผล จงเป็นเหตุดลบันดาลให้วิญญาณของท่านศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม จงประสบแต่ความเกษมสิริสวัสดิวิบากสมบัติวิบุลยสุข ตามควรแก่คติภพนั้นๆ จงทุกประการ เทอญ.

ภาพที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเยี่ยมราษฎรที่ประสบอุทกภัย ณ ตำบลบางกุ้ง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๔๐

ปาฐกถาบางเรื่อง

ของ

ศาสตราจารย์ดิเรก ชัยนาม

พระพุทธศาสนากับอิสรภาพ

แสดงที่ศาลาอเมริกัน

เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๐๑

ปาฐกถาเรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่งซึ่งได้คัดมาจากหนังสือ "รวมปาฐกถาชุดใหม่" ของนายคิเรก ชัยนาม ซึ่งสำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๘๘๒ วังบูรพา พระนคร ได้รวบรวมจัดพิมพ์ขึ้นจำหน่าย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

ข้าพเจ้าขอขอบคุณสำนักงานสนเทศสหรัฐอเมริกาอีกครั้งหนึ่งที่ให้เกียรติเชิญให้ข้าพเจ้ามาสนทนากับท่านในค่ำวันนี้ เมื่อครั้งก่อน ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนากับการปกครองว่า พระพุทธศาสนามีอานุภาพเหนือการปกครองของบ้านเมืองไทยเราอย่างใดบ้าง สำหรับวันนี้ ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนากับอิสรภาพหรือเสรีภาพ เพราะเรื่องอิสรภาพหรือเสรีภาพนี้เป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตของมนุษย์ บางท่านอาจตั้งปัญหาถามว่า ทำไมข้าพเจ้าเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยว เพราะพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวกับการบ้านเมือง คำตอบก็คือ เราทราบแล้วว่า ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นธรรมที่สามารถจะใช้ได้ทุก ๆ ทาง เป็นธรรมที่ไม่รู้จักตาย องค์พยานที่เห็นได้จนทุกวันนี้ก็คือ แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้เสด็จปรินิพพานไปถึง ๒๕๐๑ ปีแล้วก็ตาม แต่พระธรรมของพระองค์หาได้ทรุดโทรมลงแต่ประการใดไม่ ตรงกันข้ามยิ่งเจริญยิ่งขึ้น มีผู้เคารพนับถือมากขึ้น สถิติใน Encyclopaedia Britannica กล่าวว่า ในอเมริกาเหนือมีผู้ถือพุทธศาสนาประมาณ ๑๖๕,๐๐๐ อเมริกาใต้ ๑๓๕,๐๐๐ อาเซีย ๑๕๐,๐๐๐,๐๐๐ ความจริงข้าพเจ้าคิดว่ามีมากกว่านี้มาก ข้าพเจ้าเองได้เคยสนทนากับชาวต่างประเทศทั้งยุโรปและอเมริกันหลายนาย ยอมรับกับข้าพเจ้าว่า เขาเองปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะเห็นว่ามีเหตุผล แม้เขาจะไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชน ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า นับว่าพระพุทธศาสนาจะเป็น

แรงดันช่วยในทางศีลธรรมของมนุษยโลกยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงประเทศต่าง ๆ ในอาเซียซึ่งเป็นดินแดนที่รับเอาพระพุทธศาสนามานานแล้วและอยู่ใกล้อินเดีย แต่ในทุกวันนี้ทางตะวันตกเองก็ยอมรับว่าเป็นศาสนาที่ปรัชญาเมธีในปัจจุบันไม่ได้ค้านเลย เพราะพิสูจน์ได้ทั้งนั้น จะเป็นทางหลักธรรมหรือวิทยาศาสตร์ก็ตาม ในอังกฤษเองถึงกับมีสมาคมพุทธศาสน์ขึ้น ดังที่ท่านทั้งหลายคงทราบอยู่แล้ว มีผู้ที่สนใจในศาสนาและธรรมไปสนทนาธรรม ขอยืมและซื้อหนังสืออ่านมากมาย ทั้งมีการติดต่อกับสมาคมอื่น ๆ ในยุโรป ในฝรั่งเศสก็มีสมาคมมิตรของพุทธศาสนา (Les Amis du Bouddhisme) และมีการรวมกันสวดมนต์ภาวนาเป็นประจำและติดต่อใกล้ชิดกับคณะสงฆ์ทางลังกา และอินโดจีน ในเยอรมนีก็มีผู้ศึกษามาก และเลื่อมใสถึงกับสร้างวิหารขึ้นที่เมือง Frohnau ใกล้ ๆ กรุงเบอร์ลิน ในฮอลแลนด์ เบลเยี่ยม ฟินแลนด์ สวีเดน และสวิตเซอร์แลนด์ มีผู้ตั้งสมาคมเล็ก ๆ ขึ้นเพื่อค้นคว้าศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านเหล่านี้คงเห็นเป็นแน่แท้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวเท่านั้นที่จะช่วยรักษาสิทธิมนุษย์และขบปัญหาแก้ความชั่วร้ายต่าง ๆ และทุกข์ได้ ในสหรัฐอเมริกาก็มีสมาคมพุทธศาสนาประมาณ ๑๐๐ สมาคมแพร่ทั่วไป

เหตุที่พระพุทธศาสนาถาวรและนับวันเจริญยิ่งขึ้นทุกที ก็เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เป็นความจริง ซึ่งไม่มีผู้ใดพิสูจน์ได้เลยว่าตรงข้ามกับความจริง และธรรมของพระองค์ซึ่งข้าพเจ้าจะนำมากล่าวเกี่ยวกับเรื่องหลักอิสรภาพและเสรีภาพนั้น ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า หลักของพระองค์เก่าแก่มาก่อนนักประชาธิปไตย ซึ่งเสนอเรื่องอิสรภาพและเสรีภาพไม่กี่ร้อยปีมานี้เอง

ข้าพเจ้าขอนำความคิดซึ่งนักประชาธิปไตยทั้งหลายในโลกปัจจุบันมีเกี่ยวกับเรื่องอิสรภาพและเสรีภาพเสียก่อน แล้วจึงจะนำหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้มาเล่าสู่กันฟัง ในความเห็นของนักประชาธิปไตยสมัยปัจจุบันว่า การต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนนั้นมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยโรม กรีก แต่ก็เป็นสิทธิบางอย่างและ

ก็ไม่ประชาธิปไตยเท่าใดนัก ตรงกันข้ามบุคคลบางหมู่บางเหล่ากลับได้ประโยชน์เสียด้วยซ้ำ แต่ที่เห็นเริ่มจริงจังก็ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๒๑๕ ซึ่งเป็นปีที่พระเจ้าจอนแห่งอังกฤษลงพระนามมหากฎบัตร (Magna Carta) ให้แก่พวกขุนนางโดยยอมรับว่าจะไม่เก็บภาษีจากเจ้าของที่ดินและทรัพย์สินโดยไม่ได้รับความยินยอมจากคณะมหามนตรีสภา เสรีชนทั้งหลายจะไม่ถูกจำคุกหรือถูกเนรเทศหรือถูกจับกุม เว้นไว้แต่จะมีกฎหมายบัญญัติและสิทธิอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง แต่สิทธิเหล่านี้ก็ให้แต่เพียงขุนนางและพวกบรรพชิตเท่านั้น ราษฎรธรรมดาที่ไม่มีทรัพย์สินไม่ได้สิทธิอะไร ต่อมาก็มีกฎหมายว่าด้วยสิทธิราษฎร (Bill of Rights) ประกาศใช้ใน ค.ศ. ๑๖๘๙ ซึ่งให้อิสรภาพในการรับเลือกตั้ง การพูดในรัฐสภา กษัตริย์จะมีทหารไว้ไม่ได้ นอกจากรัฐสภาอนุมัติงบประมาณ ห้ามลงโทษโดยใช้วิธีทรมาน ฯลฯ ต่อมาก็มีประกาศอิสรภาพของอเมริกันใน ค.ศ. ๑๗๗๖ ประกาศสิทธิมนุษย์ของฝรั่งเศสใน ค.ศ. ๑๗๘๙ ตราสารเหล่านี้เป็นรากฐานซึ่งต่อมามีวิวัฒนาการเป็นลำดับ ที่ทำให้มนุษย์เรียกร้องขอมีชีวิตอันเสรีในชุมนุมชน เสรีจากทรราช อย่างไรก็ดีท่านย่อมเห็นได้ว่าเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วทั้งนั้น

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และที่ ๒๐ ความคิดในการขอสิทธิมนุษยชนได้ขยายกว้างขึ้น เช่นขอความยุติธรรมในเรื่องสิทธิเลือกตั้ง สิทธิการรับเลือกตั้ง สิทธิที่จะประชุม ตลอดทั้งสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากรัฐในเรื่องเศรษฐกิจและสังคม เช่นการคุ้มครองการว่างงาน หรือป่วยเจ็บชรา รัฐต้องช่วยเหลือ และการให้การศึกษาเท่าที่จำเป็นในฐานเป็นมนุษย์โดยไม่คิดค่าเล่าเรียนเป็นต้น ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประธานาธิบดีรุสเวลต์ได้แถลงหลักอิสรภาพ ๔ ประการ คือ อิสรภาพในการพูด อิสรภาพในการเคารพบูชาศาสนาใด ๆ อิสรภาพจากความอดอยาก และอิสรภาพจากความกลัวทุก ๆ แห่งในโลกนี้ โลกจึงจะมีสันติ และในที่สุดก็ได้มีการประกาศสิทธิมนุษยชนโดยสหประชาชาติเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๘

นักประชาธิปไตยทั่วไปมีความเห็นว่าการยอมรับนับถือเกียรติศักดิ์ประจำตัวและสิทธิที่เท่าเทียมกันและโอนมิได้ ของบรรดาสมาชิกทั้งหลายแห่งครอบครัวมนุษย์ เป็นหลักมูลแห่งอิสรภาพ ความยุติธรรมและสันติภาพในโลก

มนุษย์เราเกิดมาตั้งแต่เด็กก็มีกำลัง (power) และเจตจำนง (will) เราอาจห้ามเด็กไม่ให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้ แต่เด็กจะปฏิบัติตามหรือไม่นั้นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง เพราะกำลังและเจตจำนงนี้มีมาตามธรรมชาติ ยิ่งเติบโตขึ้น กำลังและเจตจำนงก็ยิ่งทวีขึ้น และจะหมดไปเมื่อตายเท่านั้น กำลังของมนุษย์เรานี้ใหญ่หลวง ท่านลองพิจารณาดูรอบตัวเราในเวลานี้ ระเบิดปรมาณู วิทยุ เครื่องโทรทัศน์ เครื่องจักรต่างๆ แม้แต่ประเทศต่างๆ ทรัพย์สมบัติ ศิลปะ และอารยธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นผลซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นทั้งสิ้น กำลังของมนุษย์นี้ต่างกับกำลังของรัฐ จริงอยู่ชาตินั้นมีความหมายใหญ่หลวงกว่าประชากรในชาตินั้นมากมาย แต่เราต้องไม่ลืมว่า ชาติจะอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีประชากรของชาตินั้น มนุษย์เกิดก่อนชาติ ฉะนั้น กำลังของมนุษย์จึงเป็นกำลังที่แท้จริง แต่กำลังของชาติก็มาจากกำลังของประชากรในชาตินั้นๆ เพราะประชากรของชาตินั้นเองช่วยสร้างพลเมืองขึ้น กำลังในการสร้าง (creative power) นี้เป็นกำลังที่เสรี เราอาจส่งเสริมกำลังนี้ได้หลายวิธี เช่น เร้าใจ บำรุงกำลังให้แข็งแกร่ง และชี้ทางให้ แต่เราไม่มีสิทธิและไม่สามารถที่จะถือว่ากำลังในการสร้างนี้เป็นเครื่องจักรกลไกซึ่งเราจะให้เครื่องเดินหรือหยุดได้ตามใจชอบ เพราะเครื่องจักรไม่มีเจตจำนงซึ่งจำต้องทำตามใจเรา แต่มนุษย์ อย่าว่าแต่เสรีชนเลย แม้ทาสในสมัยโบราณ ถ้าเราอ่านประวัติศาสตร์ก็จะเห็นได้ว่า มีทาสที่ไม่ยอมทำงาน ถ้านายไม่อยู่หรืออยู่แต่ไม่ถูกทรมาน และพยายามหลบหนี หรือไม่ก็ฆ่านาย หรือเพื่อที่จะให้หมดสภาพเป็นทาสเสีย ก็คือยอมตาย

ในหนังสือเรื่อง "อาชญากรรมและธรรมเนียมประเพณีในชุมนุมชนคนป่า" เล่มหนึ่ง ผู้เขียนเล่าว่า พวกคนป่าหรือมนุษย์ขั้นต้น (primitive people) เหล่านี้

จะถูกหัวหน้าปกครองอย่างใช้กฎหมายประเพณีซึ่งไม่มีใครคิดผ่อนจะละเมิด แต่บางคราวก็กล้าละเมิด หรือบางคราวก็แสดงการกระทำอิสรภาพเป็นตัวของตัวเอง เช่น หมู่บ้านของชาติกุล (Tribe) นั้น หัวหน้าหมู่บ้านและพวกอาวุโส มีเรื่องใดก็มักจะเรียกประชุมสมาชิกในหมู่บ้านนั้น โดยปกติก็เพียงแจ้งให้ทราบว่าสมาชิกจะต้องปฏิบัติอย่างใด ไม่ใช่ประชุมถามความเห็น สมาชิกบางคนพอหัวหน้าแจ้งเรื่องให้ทราบก็แสดงความเห็นแย้งทันที ผลก็คือ มักจะถูกตำหนิหรือถูกลงโทษ เช่นเฆี่ยนหรือถูกทำต่อร่างกายในวิธีอื่น หรือถูกขัง นี่ก็แสดงให้เห็นว่า อย่าว่าแต่มนุษย์ในชุมนุมชนอารยเลย แม้คนป่าสมัยโบราณก็มีความรู้สึกนึกคิด และก็แสดงความนึกคิดอันเป็นอิสรภาพออกมาโดยวาจา การกระทำอันเสรีนี้คือเสรีภาพอันแท้จริง และความรู้สึกในการที่ตนเป็นเสรีนี้แหละ เป็นบ่อเกิดของมโนคติเรื่องเสรีภาพ จริงอยู่ในชุมนุมพวกคนป่าสมัยโบราณดังกล่าว ความคิดดังกล่าวไม่สู้มีผลในทางการเมืองหรือการปกครองอย่างใดนัก แต่มีผู้อธิบายว่า ความคิดเหล่านี้มีปรากฏในเนื้อร้องของเพลงหรือกิริยาท่าทางในการเริงระบำ ดนตรี และการสนทนา อย่างไรก็ดี สัญญาณเหล่านี้ส่อให้เห็นว่าเป็นที่มาของเสรีภาพทั้งสิ้น

ในสมัยก่อนเมื่อมนุษย์เริ่มขอสิทธิทางการเมือง แปลคำว่า เสรีภาพ (Liberty) ว่า สิทธิที่จะทำอะไรได้ทุกอย่าง โดยใครจะมายับยั้ง (restrain) ไม่ได้ ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด และทฤษฎีนี้เองได้ก่อให้เกิดความสับสน เพราะถือว่าเสรีภาพของคนหนึ่งก็หมายถึงคนอื่น ๆ ต้องยอมจำกัดเสรีภาพของตนลง ถ้าทุกคนมีเสรีภาพไม่มีการจำกัดบ้านเมืองก็ไม่เป็นบ้านเมือง จะเกิดจลาจล เพราะทุกคนก็จะใช้เสรีภาพ ตัวอย่างข้าพเจ้ามีเสรีภาพที่จะเดินข้ามถนนได้ แต่ผู้ใช้รถยนต์ก็มีเสรีภาพที่จะขับรถยนต์ผ่านถนนนั้นได้ แต่ถ้าเราทั้งสองต่างจะใช้เสรีภาพ ในที่สุดข้าพเจ้าก็คงถูกรถทับตาย เมื่อเป็นเช่นนี้ตำรวจจราจรจึงต้องห้ามผู้ใช้รถยนต์ว่าหยุดก่อน ให้ข้าพเจ้าข้ามถนน

ก่อน ตำรวจซึ่งห้ามรถยนต์ทำลายเสรีภาพของผู้ขับรถยนต์ แต่ก็ให้เสรีภาพแก่ข้าพเจ้าเป็นต้น

มโนคติเสรีภาพตามที่ว่านี้ เห็นว่าการที่บุคคลเข้ามายุ่งด้วยเป็นการผิดทั้งนั้น ถ้าถือตามนี้ ผู้ใดลักทรัพย์เรา และเราจับได้ส่งตำรวจ เราก็กลายเป็นละเมิดเสรีภาพของผู้ร้ายไปเสียแล้ว พวกยึดมโนคติผิด ๆ นี้แปลก ต้องการให้รัฐคุ้มครองเสรีภาพชนิดนี้ โดยไม่มีใครยับยั้ง ซึ่งเท่ากับอยากให้บ้านเมืองเป็นอนาร์คิสต์ (Anarchist) นั่นเอง แต่ถ้าตนถูกคนอื่นใช้เสรีภาพชนิดนี้เข้าบ้าง ก็คงจะร้องแรกแหกกะเฌอเท่านั้นเอง และพวกนี้รู้ดีว่าเสรีภาพอย่างใดควรเป็นของมนุษย์ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าการที่จะให้เสรีภาพโดยไม่ให้มีการยับยั้งจึงเป็นเพียงมโนคติ (idea) เท่านั้น ไม่จริงจังอะไร

ปัญหาต่อไปจึงมีว่า เสรีภาพที่ถูกต้องนั้นอย่างไรกันแน่ ตัวอย่างที่เราเห็นกันชัดที่ราษฎรในประเทศที่เป็นอาณานิคมก็ดี หรือราษฎรที่ตกอยู่ในความควบคุมของพวกเผด็จการ จะเป็นเผด็จการแบบฮิตเล่อร์ มุสโสลินี หรือแบบคอมมิวนิสต์รุสเซียก็ดี เหล่านี้อยากได้เสรีภาพทั้งนั้น ประเภทแรกยังค่อยยังชั่วหน่อย เพราะผู้ปกครองอนุญาตให้ร้องได้ แต่พวกหลังลำบาก ถ้าร้องก็ถูกเก็บ โดยให้เหตุผลว่าร้องแล้วชาติเสียหาย หรือในอังกฤษเอง ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ราษฎรก็ร้องขอเสรีภาพให้สมบูรณ์ พวกราษฎรอังกฤษในสมัยนั้นไม่ได้ร้องให้มีเสรีภาพโดยไม่มีการยับยั้ง แต่ร้องขอความเป็นธรรมในสิทธิเลือกตั้งและสิทธิในการปกครองบ้านเมืองให้ยุติธรรมเสมอภาคขึ้น ฉะนั้น เสรีภาพที่ถูกต้องก็คือเสรีภาพที่จะทำอะไร ๆ ได้ ตราบเท่าที่ไม่ไปขัดกับเสรีภาพของผู้อื่น อีกนัยหนึ่งจะใช้คำว่าเสรีภาพได้ ก็ต่อเมื่อเสรีภาพนั้นต้องมีการยับยั้งได้ และเสรีภาพชนิดนี้เท่านั้นที่จะมีอยู่ได้ตลอดกาล และเป็นสิ่งที่ไม่มีใครทำลายให้สิ้นไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่า ประชาชนนั้นเองมีกำลังหรืออำนาจ และกำลังหรืออำนาจนี้มีจริง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรัฐในรูปประชาธิปไตยหรือเผด็จการ อำนาจเหล่านี้เป็นกำลังธรรมชาติประจำตัวมนุษย์ เมื่อเป็นกำลังธรรมชาติแล้ว ไม่มี

ดับสูญ อาจจะสลบไสลไปพักหนึ่ง ท่านที่ศึกษาประวัติระบอบประชาธิปไตย คงจะเห็นได้ว่าพอระบอบเผด็จการสิ้นไป ระบอบใหม่ก็แสดงออกมาว่าเป็นประชาธิปไตย อย่างน้อยก็ในขณะหนึ่ง แล้วบางทีก็กลับไปเป็นเผด็จการอีก แล้วก็กลับเป็นประชาธิปไตยอีก บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นคนได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้น ความคิดในทางประชาธิปไตยยิ่งหนักขึ้น ขอยกตัวอย่างให้เห็นได้ง่ายๆ ท่านทั้งหลายคงได้ยินชื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ของฝรั่งเศส ในรัชกาลของพระองค์ ฝรั่งเศสมีชื่อเสียงโด่งดังนานาประเทศเกรงใจ ราชสำนักหรูหรา ทรงถือว่าพระองค์เป็นผู้แทนพระเจ้าเบื้องบน จนถึงรับสั่งว่า "ฉันนี้แหละคือรัฐ" (I am the State) ฉะนั้น ผู้ใดตำหนิพระองค์ก็เท่ากับเป็นการลบหลู่ศาสนา จะต้องติดคุกหรือประหารชีวิต ทรงรับสั่งเสมอว่ากองทัพของฉัน ชัยชนะของฉัน อะไรๆ ของฉันหมด แต่ในขณะนั้นรับสั่งได้ เพราะความคิดเรื่องเสรีภาพ เรื่องประชาธิปไตย ยังมีน้อยหรือแทบไม่มีเลย ในปัจจุบันข้าพเจ้ายังไม่เคยได้ยินผู้เผด็จการคนใด แม้สตาลินหรือครุสเชฟ กล้ากล่าวอย่างพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เพราะอะไรจึงไม่กล้า ก็เพราะในประเทศเผด็จการเหล่านี้อิสรภาพไม่ได้ตายแต่สลบไป และเพราะกำลังอันแท้จริงของมนุษย์อันทำให้คิดมีเสรีภาพยังมีอยู่ พลังทางการเมืองของผู้เผด็จการยังคงต้องขึ้นอยู่กับพลังในการผลิตของราษฎร ซึ่งในที่สุดไม่ได้ขึ้นอยู่กับเจตจำนงของผู้เผด็จการ ตรงกันข้ามกลับพยายามสรรเสริญเยินยอราษฎรเสียด้วยซ้ำว่า ที่มีชัยชนะนั้นเพราะราษฎรของชาตินำมา ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะผู้เผด็จการเองก็กลัวราษฎร เพราะกำลังอันแท้จริงยังประจำอยู่ในตัวราษฎร พวกเผด็จการรู้ดีว่า การที่จะกดราษฎรให้มีวิถีชีวิตตามนโยบายของตนไม่ใช่อยู่ที่ปืนอย่างเดียว แต่อยู่ที่เอาใจและหาทางให้ราษฎรเพลิดเพลินไปในสิ่งซึ่งทำให้ราษฎรไม่คิดปฏิวัติอีกด้วย มิฉะนั้นพวกราษฎรที่มีการศึกษาก็จะคิด คิด คิด เมื่อคิดแล้วก็วางแผน แล้วก็ชวนพวกราษฎรอื่นปฏิวัติ ตามที่กล่าวนี้ท่านย่อมเห็นได้ว่า ประชาธิปไตยก็เช่นเดียวกับเสรีภาพ คือบางคราวก็ต้องภัยสลบไปขณะหนึ่ง

แต่ประชาธิปไตยสูญหายตายจากมนุษย์ไม่ได้ เพราะประชาธิปไตยคู่กับเสรีภาพ มีประชาธิปไตยก็มีเสรีภาพ ไม่มีเสรีภาพก็ไม่มีประชาธิปไตย ระบอบการปกครองประชาธิปไตยจึงเป็นระบอบการปกครองตามธรรมชาติของมนุษย์เช่นเดียวกับเสรีภาพเป็นกำลังหรืออำนาจธรรมชาติของมนุษย์ แต่ในการที่มนุษย์เราจะมีเสรีภาพที่จะปกครองอย่างประชาธิปไตยนั้น สมองจะต้องมีเสรีภาพด้วย ท่านคงเคยได้ยินชื่อแกลิเลโอ (Galileo) ศาสตราจารย์คณิตศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยปีซาในอิตาลีแล้ว แกลิเลโอมีชีวิตอยู่ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ คือประมาณ ๓๖๐ ปีมานี้ แกลิเลโอคำนวณแล้วทดลองแล้ว พิสูจน์แล้วว่าโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ แต่ความเชื่อมั่นของแกลิเลโอในข้อนี้ไปขัดกับคำสั่งสอนทางศาสนาว่า โลกอยู่เฉยๆ ไม่ได้หมุน เมื่อศาสนาว่าเช่นนี้ศาสนิกชนที่ดีจะไปเชื่อเป็นอย่างอื่นไม่ได้ เป็นบาป ในที่สุดแกลิเลโอถูกให้ไปคุกเข่าในโบสถ์เพื่อถอนคำ เช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า คนในสมัยนั้นสมองความคิดไม่อิสระ ไม่เสรี ในระยะเวลาดังกล่าวนี้เอง เกิดนักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ขึ้น ซึ่งผลของการพิสูจน์เป็นจริงทั้งสิ้นและขัดกับข้อเท็จจริงซึ่งทางศาสนาบัญญัติไว้ พวกที่ค้นพบสิ่งใหม่ๆ นี้เรียกได้ว่าพวกที่แสวงหาความจริง แต่อีกพวกคือพวกหลับตาไม่ยอมฟังความคิดเห็นที่แปลกซึ่งอาจจะเป็นจริงก็ได้ ที่ร้ายก็คือ ไม่เพียงไม่ยอมรับฟังแต่กลับคอยทำลายผู้ที่วิจัยและพบความจริงใหม่ด้วย พวกแรกเป็นพวกวิทยาศาสตร์ พวกหลังเป็นพวก Dogmatic ศัพท์ใหม่เรียกว่า เชิงสิทธันต์ หรือพวกยึดหลักทางศาสนาอย่างหลับหูหลับตา ซึ่งอาจเป็นได้สองทาง คือหลับหูหลับตาเชื่อจริงๆ หรือต้องทำเช่นนี้เพราะกลัว

ถ้าพูดถึงสมองความคิดคนบ่าสมัยโบราณดังกล่าว มีเสรีภาพเท่ากับคนสมัยนี้ แต่คนบ่าไม่มีโอกาสที่จะคิดให้ถูกต้องได้ เพราะความเชื่อมั่นหรือลัทธิความเชื่อถือในชาติกุลห้ามเสียเป็นส่วนมาก เพราะพวกเหล่านี้ได้รับการสั่งสอนมาว่า อย่าไปฟังความเห็นแปลกๆ ความเชื่อแต่โบราณกาลมีค่ากว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับมีปัญญา

แต่ไม่มีอิสรภาพหรือเสรีภาพ ผลก็คือมันสมองก็ไม่มีประโยชน์ ความจริงอำนาจของการใช้ความคิดนี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่สุดของเสรีภาพ อิสรภาพในการใช้ความคิดจึงเป็นพื้นและวิธีของเสรีภาพ ฉะนั้น มนุษย์เราจะต้องทำให้จิตใจเสรีเสียก่อนจึงจะประกอบกิจการงานได้ผล เพราะเมื่อเจตจำนงเสรีแล้ว ก็ใช้เสรีภาพได้เต็มที่

แต่ในการที่จิตใจจะเสรีได้ ไม่ใช่อย่างพวกคนบ่าก็คือ การศึกษา การศึกษาจึงเป็นกุญแจไขเสรีภาพ แต่พวกเผด็จการไม่เห็นด้วย เพราะไม่ชอบให้เสรีภาพ โดยแย้งว่า "เสรีภาพคือการอนุญาตให้มนุษย์ทำอะไรตามชอบใจ ฉะนั้น เราต้องสอนให้เขาปฏิบัติตามที่เราชอบ และเขาก็ยังคงมีเสรีภาพอยู่ เขาจะไม่รู้สึกเลยว่าถูกยับยั้ง แต่สำหรับเรา (ผู้เผด็จการ) เขาจะเป็นทาสที่มีราคามากที่สุด แต่ทาสนี้ก็พอใจเสียด้วย เพราะเราสอนเขาให้นิยมในการพึ่งคำสั่งอย่างหลับหูหลับตา" พวกเผด็จการกล่าวต่อไปอีกว่า "มนุษย์เป็นกลไก และความชั่วร้ายในโลกนี้เกิดขึ้นเพราะไม่ทำงานให้ถูกต้อง หรือไม่ก็ไม่ทำงานให้สอดคล้องกับกลไกอื่น ๆ ฉะนั้น เราจำต้องช่วยให้มนุษย์ที่เราจะปกครองเป็นกลไกที่สมบูรณ์ที่สุด และทุกคนก็จะมีความสุข" เจ้าของทฤษฎีนี้พูดในฐานจะเป็นผู้ปกครอง แต่ถ้าจะเป็นผู้ใต้ปกครองคงร้องอีกว่าไม่มีอยุติธรรม ขัดต่อสิทธิมนุษยชน ฉะนั้น ทฤษฎีที่ว่ามนุษย์ควรจะเป็นเครื่องจักรที่ไขลานได้จึงเป็นทฤษฎีที่จอมปลอม เพราะมนุษย์จะเป็นเครื่องจักรไม่ได้ ทางดีที่สุดก็คือ รัฐต้องให้การศึกษาเต็มที่แก่พลเมืองของตน เพื่อพลเมืองในรัฐจะได้แสวงหาความจริงได้แล้วก็จะได้ใช้เสรีภาพของตนถูกต้อง เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง การไม่ให้การศึกษาหรือให้ได้ไม่ถึงขนาด หรือให้ในทางที่ผู้ปกครองอยากให้ผู้รับการศึกษาปฏิบัติชนิดตามผู้นำ เป็นการทำลายบ่อเกิดของเสรีภาพนั่นเอง

ตามที่ได้บรรยายมาแล้วนี้ จึงเห็นได้ว่าระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบธรรมชาติของมนุษย์ เพราะเสรีภาพเป็นอำนาจหรือกำลังธรรมชาติ ที่ว่าระบอบประชาธิปไตยโดยเนื่องจากมีผู้อ้างกันมากมายว่าตนเป็นประชาธิปไตย ประชาธิปไตย

ตามที่ข้าพเจ้าหมายถึง คือ บ้านเมืองใดราษฎรมีสิทธิตามสิทธิมนุษยชน ผู้ปกครองบ้านเมืองได้อำนาจเข้ามาปกครอง เพราะราษฎรส่วนมากลงมติเลือกตั้งให้เข้ามาปกครองและปกครองโดยมีกำหนดระยะเวลาแน่นอน และแม้ก่อนกำหนด ถ้าราษฎรส่วนมากโดยทางผู้แทนราษฎร อาจจะลงมติให้ออกได้ และผู้ที่มีความเห็นไม่ตรงกับผู้ปกครองไม่ถูกจับใส่คุกหรือประหารชีวิต

หัวหน้าพรรคการเมืองในอังกฤษและอเมริกา ไม่จำต้องฆ่ากันเพราะไม่มีความจำเป็นอย่างใด เพราะพวกนี้ไม่ได้เถียงกันในเรื่องใครจะอยู่ใครจะไปเสียจากโลก เช่นในสหรัฐอเมริกา ไอเซ็นเฮาเวอร์ไม่ส่งฝ่ายค้านไปเข้าคุกหรือยิงทิ้งหรือในอังกฤษ แม็คมิลแลนก็เช่นเดียวกัน แต่ในอิตาลี สมัยมุสโสลินี หรือเยอรมนี สมัยฮิตเล่อร์ หรือในรุสเซียใครขืนพูดค้านก็ต้องตายหรือไปอยู่ไซบีเรียทั้งนั้น เพราะครุสเชฟเกรงว่า ถ้าตนไม่ประหารวันหนึ่งก็จะถูกพวกเหล่านี้ประหารตัว ในประเทศประชาธิปไตยมีดีอีกอย่างหนึ่ง ใครโกง ใครทุจริต ใครโหดร้ายต้องระวัง เพราะหนังสือพิมพ์คอยสืบแล้วก็ตีพิมพ์ ในอเมริกาและอังกฤษมีหลายคดีที่พวกรัฐมนตรีและนักการเมืองต้องออกจากตำแหน่ง เพราะหนังสือพิมพ์ลงข่าว แต่ในประเทศเผด็จการมีแต่ข่าวดีทั้งนั้น

ในประเทศที่ให้ราษฎรมีสิทธิมนุษยชนยึดหลักขันติธรรม (Tolerance) เพราะเห็นว่าถ้าไม่มีขันติธรรมแล้ว เสรีภาพจะมีเต็มที่ได้ก็เพื่อคนคนเดียว ความเห็นอย่างเดียวและพรรคเดียว ประเทศใดก็ตาม ถ้ากดไม่ให้ราษฎรแสดงความคิดเห็นหรือเสนอมโนคติโดยเสรี เป็นการทำลายเสรีภาพ เพราะว่ามโนคติเร้าให้มนุษย์คิดประกอบกิจกรรมตามคตินั้น บุคคลใดไม่ได้รับมโนคติใหม่ ๆ ก็ไม่มีอะไรที่จะริเริ่มและไม่ได้ช่วยให้ชุมนุมชนที่ตนเป็นสมาชิกอยู่เจริญขึ้น ทั้งกำลัง ความรู้ และเสรีภาพตามที่กล่าวนี้ไม่ใช่หมายความว่า การกระทำของบุคคลประเภทนี้ไม่เป็นการสร้าง ตรงกันข้ามเป็นการสร้างเหมือนกันแต่ไม่ใช่เพิ่มพูน ยกตัวอย่างนักวิทยาศาสตร์

ซึ่งสอนแต่หลักซึ่งตนเรียนมา ไม่ได้มีส่วนช่วยให้ความเจริญของศาสตร์นั้นเลย และถ้านักวิทยาศาสตร์ในโลกนี้ทุกคนเข้าใจว่าตนเรียนศาสตร์ของตนจบแล้ว ก็ไม่จำต้องมีการวิจัยค้นคว้าต่อไป และเราคงจะไม่ได้เห็นความเจริญในด้านต่าง ๆ อย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ฉะนั้น บุคคลใดที่ถูกบีดไม่ให้รับเอาความจริงใหม่ ๆ ก็เท่ากับตนเองปฏิเสธอิสรภาพสำหรับตนเอง และพวกนี้ก็มักจะขัดขวางไม่ให้คนอื่นศึกษาหาความจริงด้วย

ด้วยอุดมคติและทฤษฎีที่ว่าอิสรภาพ เสรีภาพ และประชาธิปไตย คืออะไร และจะเป็นอย่างไร นักประชาธิปไตยจึงได้ปรึกษากันสร้างปฏิญญาสิทธิมนุษยชนขึ้น ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น เรื่องสิทธิมนุษยชนมีประวัติมาอย่างใด ข้าพเจ้าจะไม่กล่าว เพราะเคยแสดงไว้แล้วในเรื่องอิสรภาพหลักมูลเมื่อเดือนธันวาคมปีที่แล้ว อย่างไรก็ดี อาจกล่าวได้ว่าปฏิญญาสิทธิมนุษยชนนี้เป็นผลจากอุดมการณ์ต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่าเมื่อที่ประชุมสหประชาชาติลงมติประกาศให้ใช้ปฏิญญานี้ด้วยคะแนนเสียง ๔๘ ต่อ ๐ งดเว้นไม่ออกเสียง ๘ ชาติ คือ รุสเซีย โปแลนด์ เชคโกสโลวาเกีย อูเครน ไบโลรุสเซีย อาฟริกาใต้ โซดิอาราเบีย และ ยูโกสลาเวีย ทำไมพวกคอมมิวนิสต์และอาฟริกาใต้จึงงดออกเสียง ข้าพเจ้าไม่จำต้องอธิบายโดยละเอียด เพราะพวกคอมมิวนิสต์มีชื่อเสียงอย่างใดในเรื่องประชาธิปไตยโลกก็รู้อยู่แล้ว อาฟริกาใต้ก็มีชื่อเสียงในฐานเหยียดมนุษย์ผิวอื่นนอกจากผิวขาว เพราะเห็นว่ายังไม่ใช่มนุษย์บริบูรณ์ แต่แม้กระนั้นก็ดีชาติเหล่านี้ก็ยังไม่กล้าลงมติคัดค้าน

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะได้เชิญพระธรรมของพระพุทธเจ้ามาให้ท่านพิจารณาดูว่าพระธรรมของพระองค์ซึ่งวางไว้ตั้ง ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ก่อนความคิดของผู้อื่นทั้งสิ้นตรงกับอุดมการณ์เรื่องประชาธิปไตย เรื่องอิสรภาพ เสรีภาพ เรื่องสิทธิมนุษยชนหรือไม่ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า ธรรมของพระองค์เป็นธรรมที่ไม่รู้จักตาย และนับวันพระพุทธศาสนามีแต่จะเจริญ เพราะพระองค์ทรงตั้งหลักธรรมโดยยึดเอา

พระกรุณาธิคุณเป็นข้อใหญ่ คือทรงมุ่งพระหฤทัยสั่งสอนสัตว์โลก เพื่อให้ได้รับสันติสุขทั่วกัน คือทรงตั้งหลักธรรมไว้ว่าธรรมอันใดเป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นไปเพื่อสันติสุขแห่งโลก จริงอยู่พระธรรมของพระองค์มิได้กล่าวถึงการปกครองบ้านเมืองโดยตรง แต่ทรงชี้วิถีที่มนุษย์จะปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลายและบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยึดหลักความจริง สำหรับประเทศบ้านเมืองก็เช่นเดียวกัน มีราษฎรของตนประกอบจึงจะเป็นประเทศได้ ถ้าราษฎรนั้น ๆ ในทุกประเทศปฏิบัติตามพระธรรมของพระองค์ ประเทศนั้น ๆ และโลกก็จะบรรลุถึงซึ่งสันติสุขเช่นเดียวกัน

ก่อนอื่น ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์อยู่ในสมัยที่ศาสนาพราหมณ์กำลังรุ่งเรือง และเป็นศาสนาในประเทศของพระองค์ และบรรพบุรุษของพระองค์ก็นับถือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์ถือว่ามีพระเป็นเจ้าเป็นใหญ่สร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก และถือว่าตระกูลพราหมณ์เป็นตระกูลสูงยิ่งกว่าวรรณะอื่น ต้องทำบุญบวงสรวงพระเป็นเจ้าเบื้องบน เช่นบูชายัญโดยเอาคนสัตว์และสมบัติต่าง ๆ เผาไฟ ฉะนั้น ท่านคงเห็นได้ว่าพระองค์สามารถฝ่าฟันอุปสรรคได้อย่างใดที่สามารถวางหลักธรรมของพระองค์ซึ่งเป็นการขัดกับศาสนาประจำชาติในเวลานั้นได้ โดยทั้งปฏิวัติเปลี่ยนหลักคำสอนเสียใหม่ และปฏิรูปดัดแปลงหลักเก่าซึ่งยังใช้ได้แต่ให้ถูกต้องขึ้น ทรงเสี่ยงอันตรายเท่าใดที่ทรงสั่งสอนว่าความทุกข์สุขของมนุษย์ไม่ใช่มาจากอำนาจเบื้องบน แต่อยู่ที่กรรมของเรา ในสมัยนั้นไม่มีใครกล้าที่จะกล่าวเช่นนั้น หรือการฆ่าสัตว์ ฆ่ามนุษย์เป็นต้น พระองค์กลับทรงบัญญัติเป็นศีลทีเดียวคือห้ามเด็ดขาด เป็นที่น่าสังเกตว่าท่านมหาตมะคันธีเอง เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างแน่วแน่ว่าสาระสำคัญของพระธรรมของพระ-พุทธเจ้า บัดนี้ได้มาเป็นส่วนสำคัญของศาสนาฮินดูแล้ว พระพุทธเจ้าไม่ได้บอกปัด

ศาสนาฮินดูอย่างเด็ดขาด แต่พระองค์ทรงขยายความ ทรงประทานชีวิต และทรงแปลความให้เข้าใจเสียใหม่เท่านั้น" ท่านทั้งหลายทราบแล้วว่า หลักธรรมทั่วไปซึ่งทรงสั่งสอนคือ (๑) ไม่ทำความชั่ว (๒) ทำความดี และ (๓) ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เรื่องพรหมวิหาร ๔ ตลอดทั้งอริยสัจ ๔ และมรรค ๘ เป็นต้น ข้าพเจ้าจะไม่บรรยายถึงหลักเหล่านี้ เพราะท่านทั้งหลายทราบอยู่แล้ว แต่จะหยิบยกเอาหลักสำคัญมาให้ท่านพิจารณาว่า ล้วนแต่ครอบคลุมถึงเรื่องที่นักประชาธิปไตยในปัจจุบันกล่าวอ้างทั้งนั้น รวมทั้งหลักการสำคัญ ๆ ในเรื่องสิทธิมนุษยชนด้วย และพึงระลึกว่าเรื่องที่นักประชาธิปไตยอ้างนี้เพิ่งวิวัฒนาการมาเป็นความคิดเมื่อราว ๓๐๐–๔๐๐ ปีมานี้เอง ข้าพเจ้าจะยกตัวอย่างมาเทียบให้ดูสัก ๓–๔ เรื่อง อาทิเรื่องเสรีภาพ เรื่องขันติธรรม เรื่องอิสรภาพ เรื่องกฎแห่งกรรม และเรื่องแสวงหาความจริง เป็นต้น

อิสรภาพหรือเสรีภาพ มีพระธรรมหลายเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงนิยมเสรีภาพ เช่น "ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมให้สัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก" (พุทธอุทาน ๒๕/๘๖) ซึ่งแปลได้ว่า การไม่ให้เสรีภาพก็คือการเบียดเบียนกันนั่นเอง "เพราะเบียดเบียนผู้มีชีวิต บุคคลย่อมเป็นอารยะไม่ได้ เพราะไม่เบียดเบียนผู้มีชีวิตทั้งปวง จึงเรียกว่าอารยะ" (ธัมมบท ๒๕/๕๐) ซึ่งก็แปลความว่า ถ้าเราตัดเสรีภาพ อิสรภาพผู้อื่น ผู้ถูกตัดเสรีภาพก็ไม่สามารถใช้ความคิดที่จะช่วยชาติบ้านเมืองได้ บ้านเมืองนั้นก็ไม่อารยะ และในเมตตสูตร ๒๕/๓๕๓ "พึงแผ่ไมตรีจิตไปในหมู่สัตว์ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุขมีความเกษมมีตนถึงความสุขเถิด สัตว์มีชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ยังเป็นผู้สะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ไม่มีเหลือ ยาวใหญ่ปานกลางผอมหรืออ้วน ที่แลเห็นหรือมิได้แลเห็น อยู่ไกลหรือใกล้ ที่เกิดแล้วหรือแสวงความเกิด ขอสัตว์ทั้งปวงนั้นจงเป็นผู้มีตนถึงความสุขเถิด สัตว์อื่นอย่าพึงข่มเหงสัตว์อื่น อย่าพึงดูหมิ่นอะไร ๆ กันในที่ใด ๆ เลย ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความเคืองแค้นหรือขัดใจ มารดาถนอมลูกคนเดียว ผู้เกิดจากตนเสมอด้วยชีวิตฉันใด

พึงเจริญเมตตาอันเบื่นไปในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง แม้ฉันนั้นบุคคลพึงเจริญเมตตาอันเบื่นไปในใจ ไม่มีประมาณไปในโลกทั้งสิ้น ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวางเบื่นธรรมอันไม่คับแคบ ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ผู้เจริญเมตตาจิตนั้น ยืน เดิน นั่ง นอน ก็ตาม พึงตั้งสตินั้นไว้ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ บันฑิตทั้งหลายกล่าวกิริยาอันนี้ว่าเบื่นพรหมวิหารในศาสนานี้" และ "ตนแลเบื่นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าพึงเบื่นที่พึ่งได้" ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ตัวเธอเองเบื่นประทีปของเธอ ตัวเธอเองจะเบื่นที่พึ่งของเธอ จงอย่าคิดพึ่งผู้อื่นเลย จงยึดความจริงเบื่นที่พึ่งเถิด จงช่วยตัวเองให้หลุดพ้น (Salvation) ด้วยขยันหมั่นเพียรเถิด" ในข้อนี้ก็เห็นได้ชัด ทรงให้พึ่งตัวเอง ก็ในการที่จะพึ่งตัวเองก็ต้องมีเสรีภาพ ไม่มีเสรีภาพไม่มีอิสรภาพก็พึ่งตัวเองไม่ได้

ปัญหาต่อไปก็คือขันติธรรม (Tolerance) ซึ่งนักประชาธิปไตยสมัยปัจจุบันเห็นว่าจำเบื่นต้องมี เพื่อให้อิสรภาพและเสรีภาพคงมีอยู่ต่อไป หลักนี้ทางพระธรรมกล่าวไว้ชัดเจน เพราะพระพุทธศาสนาเบื่นศาสนาที่ยึดหลักขันติธรรมยิ่งกว่าศาสนาใดในโลก และประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์แล้ว ข้าพเจ้าคิดว่านักประชาธิปไตยในปัจจุบันควรศึกษาพระธรรมข้อนี้จะเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนาไม่แนะให้มนุษย์นับถือพุทธศาสนาโดยใช้กำลังอาวุธ แต่แนะให้ใช้สติปัญญาหาเหตุผล ฉะนั้น ในประวัติของพระพุทธศาสนา ๒๕๐๐ ปีมานี้ไม่เคยปรากฏว่าชาติต่าง ๆ ต้องรบกัน เพราะความเชื่อถือในศาสนาคนละศาสนาอย่างศาสนาอื่น พระเจ้าอโศกมหาราชในขณะที่ได้เผยแพร่พุทธศาสนาไปทั่วทวีปอาเซียถึงกับให้ทรงจารึกไว้ว่า "ผู้ที่ไปประกาศพุทธศาสนา จงอย่าไปตำหนิศาสนาอื่นเลย แต่จงให้เกียรติยศศาสนาอื่นเถิด ถ้าเห็นว่าศาสนานั้นมีคุณค่าสมควร ถ้าทำเช่นนี้ได้ ศาสนาของเราและของเขาก็จะได้รับประโยชน์ทั่วกัน แต่ถ้าทำตรงกันข้าม ศาสนาของเราเองจะถูกทำลาย เพราะเราไปทำร้ายเขาก่อน" เหตุผลที่พระเจ้าอโศกรับสั่งเช่นนี้ย่อมเบื่นที่เห็นได้ชัด เพราะพุทธศาสนิกชนย่อมแสวงหา

ความจริง แต่ก็ยอมรับนับถือว่าบุคคลอื่นก็มีสิทธิทำนองเดียวกัน พุทธศาสนิกชนไม่เห็นด้วยที่จะไปบังคับผู้อื่นให้เห็นด้วยกับตน

ในเรื่องขันติธรรมนี้พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้มากมาย เช่นทรงห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายโกรธเคืองขุ่นแค้น ถ้าบุคคลอื่นกล่าวร้ายติเตียนพระธรรม หรือพระองค์ หรือพระสงฆ์ เพราะจะเป็นการขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของพระภิกษุนั้น ๆ เอง และทรงชี้ว่าถ้าโกรธเสียแล้ว จะตัดสินได้อย่างไรว่าคำกล่าวหาจริงเพียงใด ตรงกันข้ามควรใช้หลักพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ตามนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นนักขันติธรรมนิยมสูงสุดก็ได้ เพราะทรงมุ่งให้คนรู้จักเอาชนะความชั่วของตัวเอง รู้จักตัดเหตุแห่งความเดือดร้อนอันจะเกิดขึ้นด้วยตัวเอง เพราะถ้าขาดขันติธรรม สันติ โลกจะตั้งอยู่ในความสงบไม่ได้ เสรีภาพ อิสรภาพ ก็จะไม่มี เพราะต่างไม่ยอมซึ่งกันและกัน ที่สุดเสรีภาพอิสรภาพก็มีอยู่ไม่ได้ พระธรรมในเรื่องกฎแห่งกรรมก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงวางหลักซึ่งมีเหตุผลที่สุด บางทีเราเดือดร้อน เพราะรับภัยต่าง ๆ เรามักจะตั้งปัญหาถามว่า เราไม่เคยให้ภัยใคร ทำไมเราจึงเดือดร้อน ทำไมเราอุตสาหะพยายามทำแต่ความดี เราจึงยากจน ทำไมบางคนเห็นแต่ทำอกุศลกรรมจึงร่ำรวยมีผู้เคารพยำเกรงมีอำนาจวาสนา เรื่องนี้ไม่ใช่เบื้องบนบันดาล เรื่องตัวเองทำมาทั้งนั้น พระพุทธเจ้ารับสั่งกับพราหมณ์ว่า "ดูก่อนพราหมณ์ ผู้ใดเป็นเจ้าของกรรมที่ทำไว้ก่อนมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะได้รับมรดกแห่งกรรมที่ทำไว้นั้น กรรมจัดสรรให้มาเกิดดีเลวแตกต่างกัน ตามผลของกรรมที่ทำไว้" "ดูก่อนพราหมณ์ ผู้ใดฆ่าสัตว์ ฆ่ามนุษย์ จัดเป็นผู้โหดร้ายกระหายโลหิต ปราศจากเมตตาต่อมนุษย์และสัตว์ กรรมที่ก่อขึ้นเช่นนี้เป็นกรรมอันหนัก เมื่อตายไปก็จะเป็นเหตุให้ตรงไปสู่ทางชั่ว ตกไปสู่ห้วงลึกแห่งนรก หรือมิฉะนั้นถ้าเขามิได้ตกไปสู่อบายแต่กลับมาสู่โลกมนุษย์ คือกลับมาเกิดใหม่อีก ก็เป็นที่หวังได้ว่าเขาจะมีอายุน้อย ดูก่อนพราหมณ์ นี่แหละเป็นเหตุให้มนุษย์มีชีวิตสั้น"

"คนชั่วยังเห็นเป็นดีอยู่ ตราบเวลาที่ความชั่วยังไม่ให้ผล เมื่อใดความชั่วให้ผล เมื่อนั้นคนชั่วย่อมเห็นความชั่ว คนดียังเห็นเป็นชั่วอยู่ตราบเวลาที่ความดียังไม่ให้ผล เมื่อใดความดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีย่อมเห็นความดี" ธัมมบท ๒๕/๓๐ "ถ้าท่านกลัวทุกข์ ไม่รักทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ความพ้นจากทุกข์จะไม่มีแก่ท่านแม้ท่านจะหนีไป" พุทธอุทาน ๒๕/๑๕๐

ฉะนั้น มนุษย์เราในโลกปัจจุบัน ถ้าอยากได้สิทธิตามสิทธิมนุษยชนเท่าใดก็ต้องประกอบกรรมอันไม่เป็นการละเมิดสิทธินั้น ๆ ของผู้อื่น

ในเรื่องแสวงหาความจริงซึ่งในยุโรปสมัยโบราณ ใครแสวงหาความจริงหรือรู้ความจริง ถ้าขัดกับความเข้าใจของคนสมัยนั้นแล้วมักจะถูกทัณฑกรรมต่าง ๆ เช่น แกลิเลโอ หรือมาตินลูเธอร์ เป็นต้น พระพุทธเจ้ารับสั่งไว้หลายครั้งว่า อย่าเชื่อเพราะฟังตามกันมา โดยสืบต่อกันมา โดยตื่นข่าวลือ โดยอ้างตำรา โดยนึกเดาเอา โดยคาดคะเน โดยตรึกตามอาการ โดยชอบใจว่าต้องตามลัทธิของตน โดยเชื่อว่าผู้พูดควรเชื่อได้ และโดยนับถือว่าท่านเป็นครูของเรา เมื่อท่านรู้ได้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่าใดเป็นอกุศลมีโทษ นักปราชญ์ติเตียน เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดแต่ส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์และทุกข์ ท่านควรละธรรมเหล่านี้เสีย ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล ไม่มีโทษ นักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดประโยชน์และสุข ท่านควรเข้าถึงธรรมเหล่านี้อยู่ และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงสั่งสอนเราเท่านั้น ท่านทรงปฏิบัติค้นคว้าหาความจริงอย่างลำบากยากเย็นอยู่หลายปี จนได้พระธรรมอันแท้จริงมาให้พวกเราปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้

ตามที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายย่อมเห็นได้ชัดว่า พระพุทธเจ้าทรงชักชวนให้มนุษย์แสวงหาความจริง ไม่ใช่เชื่ออย่างหลับหูหลับตา แม้ธรรมของพระองค์เอง ซึ่งก็ตรงกับหลักสิทธิมนุษยชนในปัจจุบันนี้

นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังอาจอ้างหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาสนับสนุนได้อีกมากมาย แต่ก็เห็นว่าที่ข้าพเจ้านำมากล่าวนี้ก็พอสมควรแล้ว

ข้าพเจ้าหวังว่าปาฐกถาของข้าพเจ้าวันนี้คงจะเป็นประโยชน์ให้ท่านทั้งหลายนำไปพิจารณาได้บ้างว่า ที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้ถูกต้องเพียงใด โดยยึดคติธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังกล่าวว่า **อย่าเชื่อง่าย ต้องวิจัยให้แน่ลงไปก่อน.**

วิวัฒนาการกฎหมายไทย

เรื่องนี้ เป็นคำแปลปาฐกถา "The Evolution of Thai Laws" ซึ่งนายคิเรก ชัยนาม ได้เตรียมไว้แสดงที่ Thailand Council of the Asia Society ณ นครนิวยอร์ก โดยคำร้องขอของ นาย Edwin F. Stanton อดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐประจำประเทศไทย ซึ่งเป็นนายก และได้กำหนดการแสดงเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๖๓ แต่เนื่องจากอสัญกรรมอย่างน่าสลดใจยิ่งของอดีตประธานาธิบดี เคนเนดี ในวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน จึงต้องงดการแสดงปาฐกถานี้เสีย และ The United States Library of Congress, Far Eastern Law Division ได้แสดงความปรารถนาขอสำเนาเรื่องนี้ไป ปาฐกถานี้ได้รับการพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ ที่กรุงบอนน์ ประเทศเยอรมนี เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๖๔ ต่อมาหนังสือ "สราญรมย์" ได้รับคำแปลภาษาไทยนี้จาก นายคิเรก ชัยนาม ซึ่งได้แปลและเรียบเรียงขึ้นไว้ และนำมาลงพิมพ์ในหนังสือ "สราญรมย์" ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ระลึก ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘.

ประวัติการปกครองโดยย่อ

ก่อนที่จะบรรยายถึงวิวัฒนาการกฎหมายไทย ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของไทยตลอดทั้งโครงสร้างและการปกครองในสมัยต่าง ๆ โดยย่อ พอให้ท่านผู้ฟังทราบเป็นเค้า

ประวัติศาสตร์ของไทยอาจแบ่งได้เป็น ๓ สมัย

๑. สมัยสุโขทัย (ค.ศ. ๑๒๕๗–๑๓๑๗ หรือ พ.ศ. ๑๘๐๐–๑๘๖๐)

๒. สมัยอยุธยา (ค.ศ. ๑๓๕๐–๑๗๖๗ หรือ พ.ศ. ๑๘๙๓–๒๓๑๐)

๓. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ค.ศ. ๑๗๘๒ จนถึงปัจจุบัน หรือ พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปัจจุบัน)

๑. สมัยสุโขทัย

ข้าพเจ้าขอเสนอให้ท่านระลึกไว้ว่าในการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ไทยในสมัยก่อน ๆ นั้น แม้เราจะได้มีความเจริญในทางอารยธรรมมาบ้างแล้วก็ตาม แต่การที่

จะหาหลักฐานนั้นยากนักยากหนา แม้กระทั่งเหตุการณ์ต่าง ๆ ในระยะ ๕๐–๖๐ ปีมานี้ก็ตาม ก็ยังหาหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรยาก เพราะปรากฏว่าถูกทำลายเสียมาก ผู้ที่รู้จักภูมิประเทศตะวันออกภาคนี้ย่อมทราบดีว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ แทบทุกอย่างเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารที่เป็นกระดาษมักถูกทำลายโดยมดปลวกและแมลงนานาประเภท แต่ยังเคราะห์ดีที่ยังได้หลักฐานที่จารึกไว้บนอิฐ หลักหิน ซึ่งได้ช่วยในการวิจัยเป็นอันมาก

นักประวัติศาสตร์มีความเห็นว่าในราวประมาณคริสต์ศตวรรษที่เก้าก่อนคริสต์ศักราช คือประมาณ ๓ พันปีมานี้ มีพวกชาติกุลจากทางใต้ของจีนเรียกกันว่า มอญ–เขมร อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พวกนี้ได้ขับไล่พวกพื้นเมืองจากประเทศไทย และไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในภูมิประเทศซึ่งปัจจุบันคือเวียตนามและกัมพูชา ต่อมาชาวอินเดียได้อพยพเข้ามา ในการนี้ได้นำลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ฉะนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจที่ชื่อเมืองและสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศไทยจึงมีคำสันสกฤตบ้าง บาลีบ้าง มีผู้กล่าวว่าในต้นคริสต์ศตวรรษมีผู้ใช้คำว่า "สยาม" สำหรับประเทศไทย ในการที่ชาวอินเดียเข้ามาในประเทศไทยนี้ได้นำอารยธรรมและวัฒนธรรมของอินเดียเข้ามาให้ด้วยเป็นส่วนมาก ซึ่งพวกมอญ เขมร รวมทั้งคนพื้นเมืองจำต้องยอมรับ

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๖ คือประมาณ ๑๔๐๐ ปีมานี้ จึงเริ่มจักรวรรดิกัมพูชาขึ้นซึ่งแผ่อำนาจไปส่วนใหญ่บนพื้นที่ซึ่งปัจจุบันคือประเทศไทย ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และที่ ๑๓ ไทยได้อพยพลงมาจากทางใต้ของประเทศจีน ใน ค.ศ. ๑๒๕๗ หรือ พ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยสามารถสลัดแอกจากพวกเขมรได้ที่เมืองสุโขทัย และตั้งเป็นเมืองอิสระขึ้น โดยมีการปกครองแบบมีกษัตริย์ทำนองบิดาปกครองบุตร การปกครองแบบนี้เข้าใจว่าคล้ายกันทั่ว ๆ ไปในรัฐอิสระอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ เช่น เมืองน่านเจ้าเป็นต้น ถ้าเราจะพิจารณาจากหินศิลาจารึกซึ่งมีปรากฏอยู่ที่หอพิพิธภัณฑ์แห่ง

ชาติ ที่กรุงเทพฯ จะพบหลักหนึ่งจารึกเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๓๖ แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นมีการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรจริง ๆ ดังข้าพเจ้าได้คัดลอกมาดังนี้ "พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตู (เรา) พี่น้องท้องเดียวกันห้าคน ผู้ชายสาม ผู้หญิงโสง พี่เผือผู้อ้าย (คนใหญ่ที่สุด) ตายจากเผือเตียม (ตั้งแต่) แต่ยังเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่ (เติบโต) ได้สิบเก้าเข้า (ปี) ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด (คืออำเภอแม่สอดในเวลานี้) มาท่า (ตี) เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัว (ทาง) ซ้าย ขุนสามชนขับมาหัว (ทาง) ขวา ขุนสามชนเกลื่อน (ระดมกำลังทั้งหมดเข้ารบ) ข้าไพร่พ้าหน้าใส (พลรบและพลเมือง) พ่อกูหนีญญ่ายพ่ายจะแจ (แตกหนีกระจัดกระจาย) กูบ่หนี กูขี่ช้างเนกพล (ชื่อช้างพลาย) กูขับเข้าก่อนพ่อกู (หมายความไปหน้า) กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ตนกูพุ่งช้างขุนสามชน ตัวชื่อมาสเมืองแพ้ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อกูจึงขื้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง เพื่อกูพุ่งช้างขุนสามชน เมื่อชั่วพ่อกู (คือเมื่อพระบิดายังมีพระชนม์) กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวานอันใดกินอร่อย กินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ (คล้องช้าง) กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่บ้านท่เมือง (ต่อตี) ได้ช้างได้งวง ได้บั่วได้นาง (ได้ชายได้หญิง) ได้เงือน ได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตาย ยังพี่กู กูพร่ำบำเรอแก่พี่กูดั่งบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตายจึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม (ทั้งหมด)"

มีข้อความอีกดังต่อไปนี้ ซึ่งนักโบราณคดีสันนิษฐานว่าคงจะได้จารึกภายหลังที่พ่อขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๖๑ (ค.ศ. ๑๓๑๘) และ พ.ศ. ๑๘๙๒ (ค.ศ. ๑๓๔๙) ซึ่งน่าสนใจ จึงขอนำมาอ่านให้ฟังดังนี้

"เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง (เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่) เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูกทาง (คือไม่เก็บภาษีระหว่างทางผ่าน) เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า

ใครจักใคร่ค้าเงือนทอง ค้า ไพร่พ้ำหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ลมตายหายกว่า เย่าเรือนพ่อเชื้อเสื้อค้ามัน (เย่าเรือนบรรพบุรุษและเสื้อผ้า) ช้างขลูกเมียเยียข้าว (ฉางข้าว) ไพร่พ้ำข้าไท บ่าหมาก บ่าพลู พ่อเชื้อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น (คือให้ตกทอด) ไพร่พ้ำลูกเจ้าขุนผิ แลผิดแผกแสกว้างกัน (เกิดถ้อยความกัน) สวนดูแท้แล้ว (ไต่สวน) จึงแล่งความแก่ข้าด้วยซื่อ (ตัดสิน) บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน (ไม่เข้าไม่ลำเอียง) เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พิน เห็นสินท่านบ่ใคร่เคือ (ไม่โลภไม่อยากได้) คนใดขี่ช้างมาหาพาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเพื้อกู้ (มายอมเป็นเมืองขึ้นต้องช่วยเหลือ) มันบ่มีช้าง บ่มีม้า บ่มีบั่ว บ่มีนาง บ่มีเงือน บ่มีทอง ให้แก่มัน ช่วยมันตวงเปนบ้านเปนเมือง ได้ข้าเสือกข้าเสือ หัวทุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่า บ่ตี (ข้าศึกแม่ทัพนายกอง) ในปากประตูมีกะดึงอันหนึ่งแขวนไว้หั้น (นั้น) ไพร่พ้ำหน้าปก กลางบ้านกลางเมืองมีความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวเถิง (ถึง) เจ้าเถิงขุนบ่ไร้ (ไม่ได้) ไปลั่นกะดึงอันท่านแขวนไว้พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยิน เรียกเมื่อถามสอบความแก่มันด้วยซื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม

คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน (อวยทาน) พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบั่วท่วยนาง (ทวย) ลูกเจ้าลูกขุน (ขุนนางหรือเจ้านาย) ทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน....."

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้พึงเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์ของไทยในสมัยดังกล่าวกล่าวคือ ระหว่างกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ เป็นทั้งนักรบ เป็นผู้รักษาความยุติธรรม เป็นองค์อุปถัมภกพระพุทธศาสนา และเป็นพระบิดาของราษฎร เคารพพระราชบิดาพระราชมารดา ทรงมีความกตัญญูกตเวทีทั้งนี้ก็เพราะอานุภาพของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๒. สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในปลายสมัยสุโขทัย กล่าวคือในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ประเทศไทยได้มีการติดต่อรับอารยธรรมจากภายนอกมากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของอินเดียได้แทรกเข้ามามากจนสามารถทำให้เปลี่ยนแปลงลักษณะของการปกครองได้ ภาษาไทยเริ่มใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษาของอินเดียมากขึ้น ตลอดจนการพัฒนาราชพิธีต่าง ๆ และอาจกล่าวได้ว่าได้เริ่มเปลี่ยนวิธีการปกครองขึ้นในสมัยนี้ คือเริ่มวิธีการปกครองคล้าย ๆ แบบพิวดัลในต่างประเทศแต่ไม่เหมือนนัก และระบบนี้มีมาจนถึง ค.ศ. ๑๔๓๓ หรือปีฉลู พ.ศ. ๑๙๗๖ ซึ่งเป็นปีที่นับว่าสำคัญยิ่งสำหรับอนาคตทางด้านการเมืองของไทย เพราะในปีนี้เป็นปีที่พระเจ้าบรมราชาที่สองของกรุงศรีอยุธยาได้ทรงตีเมืองนครธมซึ่งเป็นราชธานีของขอมได้ ในการนี้ได้ท้าวพระยาและพวกพราหมณ์จากกรุงกัมพูชามาไว้ในกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ได้มีการรับเอาความคิดในการปกครองบ้านเมืองของเขมรมาใช้เป็นอันมาก แต่ไม่ถึงกับจะยกเลิกคติการปกครองอย่างบิดากับบุตรของไทยแท้ ๆ โดยเด็ดขาด และคงจะเป็นในระยะนี้เองที่เริ่มวิวัฒนาความคิดในเรื่องเทวราชา (Divine Kingship) เมื่อพระเจ้าบรมราชาที่สองเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๑๙๙๑ พระราชโอรสคือพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติสืบแทนในขณะพระชนมพรรษาเพียง ๑๗ เนื่องจากทรงเป็นผู้เยาว์เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องแวดล้อมอยู่ใต้อิทธิพลของที่ปรึกษาซึ่งเป็นเขมร ฉะนั้น ในรัชกาลนี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่เพื่อให้พระราชอำนาจมั่นคงตามคติของขอมซึ่งปฏิบัติอยู่ในเมืองนครธม พราหมณ์ปุโรหิตของขอมถวายคำแนะนำต่อพระบรมไตรโลกนาถให้ยอมรับเอาลัทธิของขอมซึ่งถือลัทธิตามชาวอินเดีย สมมติว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นอิศวร พระนารายณ์แบ่งภาคลงมาเลี้ยงโลกและอาศัยพราหมณ์เป็นเจ้าตำราการปกครอง มีข้อน่าสังเกตว่าแม้พระบรมไตรโลกนาถจะต้องยอมรับเอาลัทธินี้ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งพระองค์หนึ่ง

ลัทธิระบบการปกครองแบบใหม่นี้ยึดหลักมัธยมภาค (centralisation) โดยกรุงศรีอยุธยาแผ่อำนาจปกครองควบคุมโดยตรงออกไปอย่างกว้างขวาง

อาจกล่าวได้ว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มใช้จริง ๆ ในรัชกาลนี้ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ดีระบอบนี้เป็นแต่ทฤษฎีเท่านั้น เพราะพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาและส่วนมากมิได้ใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดเลย ทั้งนี้เพราะอานุภาพของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของทุกรัชกาล พระปฐมบรมราชโองการซึ่งทรงพระราชทานเพื่อทรงรับภาระปกครองแผ่นดินก็คือ พระองค์จะปกครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ และทรงตั้งสัตยาธิษฐานตั้งพระราชหฤทัยดำรงทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นธรรมเช่นเดียวกับธรรมของพระราชาในครั้งพุทธกาล แต่แม้กระนี้ก็ดีทฤษฎีแห่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็คงอยู่ดำเนินต่อมา ดังจะเห็นได้จากกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งประกาศใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๓. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

โครงสร้างและการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงดำเนินต่อมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพพระมหานครจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือที่โลกรู้จักพระองค์ในภาพยนตร์ "King and I" ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ มีผู้ถวายพระเกียรติว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่นำประเทศไทยเข้าสู่อารยธรรมแบบตะวันตก เพราะทรงสนพระทัยในการประดิษฐ์และการศึกษาของตะวันตกเป็นอย่างมาก ทรงรอบรู้แตกฉานภาษาต่างประเทศหลายภาษา และเป็นนักศึกษาดาราศาสตร์ตามตำราตะวันตก อาจกล่าวได้ว่าในรัชกาลของพระองค์ได้เริ่มหันวิธีการปกครองของไทยเข้าแบบตะวันตก ได้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายหลายฉบับซึ่งทรงเห็นว่าไม่ต้องด้วยอารยธรรมและไม่เป็นธรรม อย่างไรก็ดี การปรับปรุง

วิธีการปกครองอย่างขนานใหญ่ได้เริ่มต้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๓ หรือ ค.ศ. ๑๘๙๐ ในรัชกาลของพระบรมโอรสาธิราชของพระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือที่โลกรู้จักพระองค์ในพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจุฬาลงกรณ์ ซึ่งได้ทรงปกครองราษฎรอย่างบิดากับบุตรจริง ๆ ทรงเลิกวิธีการปกครองสมัยอยุธยาและสมัยต้นของกรุงเทพพระมหานคร โดยทรงนำระบบวิธีการมีกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ตามแบบตะวันตก โดยทรงให้หัวหน้ากระทรวงต่าง ๆ นี้ประชุมร่วมกันเป็นเสนาบดีสภา หรือที่ในปัจจุบันเรียกว่าคณะรัฐมนตรี ได้ทรงนำวิธีการปกครองต่าง ๆ ของตะวันตกมาให้มากหลาย ทรงส่งนักเรียนออกไปศึกษาวิชาการในยุโรป ทรงจ้างที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศซึ่งชำนาญในสาขาต่าง ๆ หลายชาติด้วยกันเข้ามาช่วย ต่อมาเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช คือพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงดำเนินเจริญรอยพระยุคลบาท แต่สำหรับที่ปรึกษาการต่างประเทศนั้นทรงใช้เฉพาะชาวอเมริกันซึ่งคนหนึ่ง ข้าพเจ้าขอกล่าวนามในที่นี้คือ ดอกเตอร์ ฟรานซิส บีแสร์ ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยากัลยาณไมตรี ท่านผู้นี้ได้ช่วยเหลือประเทศของข้าพเจ้าเป็นอย่างมาก

วิวัฒนาการของกฎหมาย

สมัยอยุธยา

เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าวรรณคดีของไทยส่วนมากถูกทำลายเมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยถูกพม่ายกทัพมาตีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ หรือ ค.ศ. ๑๗๖๗ มีผู้บอกเล่าให้ฟังว่าวรรณคดีทางกฎหมายซึ่งเหลืออยู่จากการทำลายหรือสูญหายในต้นสมัยกรุงเทพพระมหานครก็มีเหลืออยู่ประมาณหนึ่งในเก้าหรือสิบของหลักฐานทั้งหมดที่ใช้อยู่ก่อนเสียกรุง อย่างไรก็ดี แม้จะมีวรรณคดีเหลืออยู่น้อยก็ตามก็เพียงพอที่จะให้เราทราบถึงหลักกฎหมายไทยสมัยโบราณได้ และเข้าใจถึงความคิดของผู้ร่างกฎหมายสมัยนั้น

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเริ่มต้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เริ่มมีจริงจังก็ในแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ หรือ ค.ศ. ๑๔๔๘ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในเบื้องต้น ได้มีประกาศใช้กฎหมายเพิ่มเติมมากมายหลายฉบับซับซ้อนกัน กฎหมายที่น่าสนใจมากที่สุดในครั้งนั้นก็คือกฎหมายลักษณะพยาน ซึ่งพระรามาธิบดีที่หนึ่งซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ หรือ ค.ศ. ๑๓๕๐ กฎหมายเหล่านี้ยังคงบังคับใช้เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๘ หรือ ค.ศ. ๑๘๙๕ ในรัชกาลที่ ๕ พระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับซึ่งมีผลใช้ต่อมาหลายปี เช่นกฎหมายว่าด้วยลักษณะลักพา (เด็กหญิงหรือทาส) กฎหมายลักษณะรับพ้อง กฎหมายว่าด้วยที่ดินและเขต กฎหมายลักษณะผัวเมีย กฎหมายเหล่านี้ส่วนมากใช้บังคับจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ หรือ ค.ศ. ๑๙๐๑

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๘ หรือ ค.ศ. ๑๘๐๕ ในรัชกาลที่ ๑ คือแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมราชวงศ์จักรี และปฐมราชกษัตริย์ของกรุงเทพพระมหานคร ได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการโดยให้พิจารณารวบรวมฉบับกฎหมายต่างๆ ที่ใช้อยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยามาตรวจชำระใหม่ โดยมีพระราชประสงค์เพียงให้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ไม่ให้กระจัดกระจาย อีกนัยหนึ่งคงใช้หลักกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาบังคับอยู่ ไม่ใช่เพื่อสร้างประมวลกฎหมายใหม่อย่างใด กรรมการมีหน้าที่ตรวจแก้ไขและเพิ่มเติมเล็กน้อย และให้กราบทูลหารือเพียงในประเด็นสำคัญหากจะมีการแก้ไขประการใด จะมีพระบรมราชวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง

กฎหมายที่ชำระจัดเข้าเป็นหมวดหมู่มีลำดับดังนี้

๑. กฎหมายพระธรรมศาสตร์หรือคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของมนูสาราจารย์

๒. กฎหมายลักษณะอินทภาษ

๓. กฎหมายธรรมนูญศาลยุติธรรม
๔. กฎหมายลักษณะวิวาท
๕. กฎหมายลักษณะรับพ้อง
๖. กฎหมายว่าด้วยปรับสินไหม
๗. กฎหมายศักดินาพลเรือน
๘. กฎหมายศักดินาทหารและข้าราชการหัวเมือง
๙. กฎหมายลักษณะกู้หนี้
๑๐. กฎหมายลักษณะผัวเมีย
๑๑. กฎหมายลักษณะโจร
๑๒. กฎหมายลักษณะลักพา
๑๓. กฎหมายลักษณะทาส
๑๔. กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ
๑๕. กฎหมายลักษณะพยาน
๑๖. กฎหมายลักษณะมรดก
๑๗. กฎหมายลักษณะตระลาการ
๑๘. กฎหมายลักษณะอุทธรณ์
๑๙. กฎ ๓๖ ข้อ
๒๐. พระบรมราชวินิจฉัยในคดีต่าง ๆ
๒๑. กฎหมายลักษณะพิสูจน์
๒๒. กฎมณเฑียรบาล
๒๓. กฎหมายพระสงฆ์
๒๔. กฎหมายว่าด้วยความผิดต่อรัฐบาลและราษฎร
๒๕. กฎหมายว่าด้วยความผิดฐานกบฏ

๒๖. กฎหมายเก่าซึ่งไม่อยู่ในจำพวกดังกล่าวข้างต้น

๒๗. กฎหมายใหม่ซึ่งไม่อยู่ในจำพวกดังกล่าวข้างต้น

ถ้าเราจะอ่านกฎหมายพระธรรมศาสตร์ของไทยดังกล่าว ซึ่งความจริงก็บัญญัติซ้ำด้วยถ้อยคำเช่นเดียวกันกับพระธรรมศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา เราจะเห็นได้ว่ามีเพียงการบรรยายถึงการพบพระคัมภีร์นี้อย่างมหัศจรรย์ และระบุบัญชีหัวเรื่องเป็นภาษาบาลี และหลักการเกี่ยวกับคดีต่าง ๆ และกฎหมายทั้งหมดอนุวรรตตามหลักดังกล่าว กฎหมายส่วนมากแต่ละฉบับมักจะอ้างพระธรรมศาสตร์ไทยฉบับภาษาบาลี เนื่องจากคำปรารภในพระธรรมศาสตร์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับกฎหมายต่าง ๆ ของไทย เราจึงควรพิจารณาดูเป็นพิเศษ อย่างไรก็ดี ในชั้นนี้ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายระลึกไว้ด้วยว่าการวิพากษ์วิจารณ์ว่ากฎหมายไทยในปัจจุบันนี้จะทันสมัยและเจริญตามแบบตะวันตกมากน้อยเพียงใด ควรจะคำนึงโดยไม่เพียงเปรียบเทียบระบบกฎหมายไทยกับกฎหมายของประเทศประชาธิปไตยทางตะวันตกหรือประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย แต่ควรจะเปรียบเทียบระบบกฎหมายไทยในปัจจุบันนี้กับกฎหมายเมื่อ ๑๕๐ ปีมานี้ แล้วนำไปเปรียบเทียบกับการปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งมีอยู่ในยุโรป หรืออเมริกาเมื่อ ๕๐๐ ปีมาแล้วนั้นด้วย อาจกล่าวได้ว่าพระธรรมศาสตร์เป็นโครงร่างของกฎหมายไทยสมัยโบราณทั้งหมด พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้น พระราชกรณียกิจในด้านกฎหมายไม่ใช่ทรงเป็นผู้สร้างกฎหมาย แต่ทรงพระราชทานความคุ้มครองต่อประชาชนของพระองค์ และสงวนรักษากฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์นี้ให้คงอยู่ และเมื่อมีเหตุอันใดเกิดขึ้นอันจะตัดสินด้วยพระธรรมศาสตร์มิได้ โดยกฎหมายพระธรรมศาสตร์ไม่กล่าวถึงก็ดี หรือโดยประเพณีและความนิยมไม่ตรงกับที่ใช้ในเมืองไทยก็ดี พระมหากษัตริย์ก็เพียงทรงประกาศว่ากฎหมายมีอยู่อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างไรก็ดี ก็ทรงเป็นอนุญาโตตุลาการชี้ขาดในเมื่อราษฎรของพระองค์มีกรณีพิพาทกันโดยอาศัยหลักในพระธรรมศาสตร์ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีกฎหมายมากมายซับซ้อนกันขึ้น เพราะมีพระบรมราชวินิจฉัยและ

ประกาศพระราชโองการต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ มากหลายด้วยกัน อย่างไรก็ดี พระบรมราชวินิจฉัยและประกาศพระบรมราชโองการเหล่านั้น พระมหากษัตริย์องค์หลัง ๆ ย่อมมีพระราชอำนาจเต็มที่ที่จะทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้แล้วแต่จะทรงเห็นสมควร ฉะนั้นจึงปรากฏว่าเมื่อเปลี่ยนรัชกาลหนึ่ง ๆ จึงมีประกาศพระราชโองการเปลี่ยนแปลงกฎหมายอยู่เสมอ

บัดนี้นักประวัติศาสตร์ได้ยืนยันแล้วว่าพระธรรมศาสตร์นี้ได้นำเข้ามาสู่ประเทศไทยในสมัยกรุงสุโขทัยจากเมืองพะโคในพม่า และเราทราบมาว่าพระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาบาลีมีใช้อยู่ในพม่านานมาแล้ว ประมาณครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ คือ ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๑๕๘๓ ถึง พ.ศ. ๑๖๔๓ และเข้าใจกันว่าพระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาบาลีนี้คงจะมีที่มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของมนูสาราจารย์ ในมัชฌิมประเทศ คือ อินเดีย ฉะนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจที่กฎหมายต่าง ๆ ในพระธรรมศาสตร์ของไทยเราจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธรรมศาสตร์มนูสาราจารย์อย่างมากมาย ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของมนูสาราจารย์ได้แบ่งกฎหมายแพ่งและอาญาออกเป็น ๑๘ หมวดใหญ่ เช่น ว่าด้วยหนี้เงินมัดจำและจำนำ การซื้อขายโดยไม่ได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ การทำร้าย การลักทรัพย์ ลักษณะชู้สาว ฯลฯ ในกฎหมายเก่าของไทยกล่าวว่าเหตุที่จะพ้องมีดังต่อไปนี้ “.....” แล้วก็มีบัญชี ๑๘ หมวดดังกล่าว และมีหมวดเพิ่มเติมอีก

ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์กำหนดทาสไว้ ๗ ประเภท คือ ทาสเชลย ทาสที่เลี้ยงไว้ในกาลที่ข้าวแพง ทาสเกิดในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาจากฝ่ายพ่อแม่ ทาสช่วยมาจากทัณฑ์โทษ ทาสสินไถ่ ทาสที่มีผู้ให้ ในกฎหมายเก่าของไทยก็จำแนกทาสออกเช่นเดียวกัน

บัดนี้ขอให้เรากลับมาพิจารณากฎหมายหมวดใหญ่ ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งใช้บังคับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงแก้ไขหลายฉบับ อาทิ กฎหมายยกฐานะทาสให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การห้ามไม่ให้นายเงินกดขี่ทาส และแก้ไขกฎหมายพระสงฆ์ อย่างไรก็ดีพระมหากษัตริย์ได้ทรงปฏิวัติครบบริบูรณ์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะได้อธิบายโดยย่อเรื่องสำคัญ ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติและทรงแก้ไขพระราชทานให้แก่พสกนิกรของพระองค์ที่สำคัญยิ่ง คือ

๑. การปรับปรุงศาลยุติธรรม
๒. การปรับปรุงกฎหมายอาญา
๓. การปรับปรุงกฎหมายแพ่ง
๔. การยกเลิกกฎหมายการเป็นทาส
๕. การยกเลิกกฎหมายเรื่องชายฉกรรจ์หรือไพร่สม

๑. ศาลยุติธรรม

การปรับปรุงศาลยุติธรรมเป็นเรื่องที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก ความคิดหลักมูลตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คือการปกครองบ้านเมืองนั้นเป็นอาญาสิทธิของพระเจ้าแผ่นดิน แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงสามารถดูแลปกครองได้ทั่วถึง จึงทรงแต่งตั้งให้เสนาบดีกรมวังเป็นผู้ดูแลใช้อำนาจแทนพระองค์ เสนาบดีกรมวังจึงกลายเป็นเจ้ากระทรวงยุติธรรมด้วย เสนาบดีกรมวังเป็นหัวหน้าคณะตุลาการ ๑๒ นาย เรียกว่า ลูกขุน ซึ่งตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นพราหมณ์ทุกคน ซึ่งชั้นเดิมส่งมาจากอินเดีย แล้วลูกหลานของพราหมณ์เหล่านี้ก็เป็นตุลาการสืบต่อมา แต่พอมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพพระมหานครได้เริ่มใช้ข้าราชการไทย คดีที่เกิดขึ้นในกรุงเทพ ฯ จะดำเนินดังต่อไปนี้ โจทก์ไปแจ้งฟ้องด้วยวาจาต่อเจ้าหน้าที่คือจ่าศาล ซึ่งจะได้แต่งตั้งไว้เพื่อรับแจ้งและเขียนฟ้องลงไว้ แล้วเสนอไปยังคณะตุลาการ ๑๒ นาย ใน

ศาลหลวง ครั้นแล้วคณะตุลาการจะวินิจฉัยว่าควรจะรับฟ้องนั้นหรือไม่ และถ้าควรรับไว้จะให้ส่งไปศาลใด ศาลที่คณะลูกขุนวินิจฉัยให้ส่งฟ้องไปจะได้ออกหมายเรียกตัวจำเลยมาให้การ แล้วศาลนี้จะส่งคำให้การของจำเลยไปยังคณะลูกขุน ๑๒ นาย ๆ จะพิจารณาต่อไปโดยชี้สองสถาน คือว่าข้อใดรับกันในสำนวนและข้อใดจะสืบพยานอีกเพียงใด แล้วส่งสำนวนคืนไปยังศาลให้เรียกพยานนั้นมาให้การ เมื่อครบถ้วนแล้วศาลจะส่งสำนวนกลับไปยังคณะลูกขุน ๑๒ นาย เพื่อตัดสินชี้ขาดว่าฝ่ายใดชนะฝ่ายใดแพ้ แล้วส่งคืนไปยังคณะกรรมการบริหารสองนาย คณะกรรมการบริหารสองนายเรียกกันว่า ไกรสี และไกรเกษม เพื่อกำหนดว่าควรจะให้จำเลยเสียค่าเสียหายเท่าใดลงโทษหนักเบาเพียงใด ระหว่างพิจารณาถ้าคู่ความมีคำคัดค้านประการใดให้ส่งไปยังคณะลูกขุนเพื่อวินิฉัยการฎีกาคำวินิจฉัยของคณะลูกขุนไม่ว่าในประเด็นใดให้ทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระมหากษัตริย์ ถ้าทรงเห็นว่าผู้ฎีกาเหลวไหลอาจจะมีพระบรมราชโองการให้นำตัวไปโบยเสียก็ได้

สำหรับในหัวเมืองคือต่างจังหวัด มีคณะกรรมการประกอบด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองนั้น ๆ ๕ นาย ทำหน้าที่แทนคณะตุลาการ ๑๒ นาย และคณะกรรมการ ๕ นายของเมืองที่ติดต่อทำหน้าที่คณะกรรมการบริหาร ๒ นาย คือ ทำหน้าที่ไกรสีและไกรเกษม การอุทธรณ์คำวินิจฉัยของคณะกรรมการ ๕ นาย ให้อุทธรณ์ไปยังศาลอุทธรณ์การคดีของกระทรวงซึ่งเมืองนั้นสังกัดขึ้นอยู่ ตัวอย่างเช่นหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้และภาคตะวันตกซึ่งสังกัดกระทรวงกลาโหมก็ส่งไปยังกระทรวงนั้น หรือหัวเมืองทางภาคตะวันออกซึ่งสังกัดกระทรวงคลังซึ่งว่าการต่างประเทศด้วยก็ส่งไปยังกระทรวงนั้น นอกนั้นก็ส่งไปยังกรมเมือง

นอกจากนี้ยังมีศาลบางศาลซึ่งมีอำนาจทั่วไปทั่วพระราชอาณาจักร เช่นศาลพิจารณาคดีฟ้องมรดก ศาลเกี่ยวกับการศาสนา และศาลรับสั่งพิจารณาเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์

๒. กฎหมายอาญา

ในสมัยก่อนนั้นการลงโทษในคดีอาญาหนักมาก มีการโบยตีและทรมาน ทั้งนี้เพื่อให้จำเลยให้การรับสารภาพและเพื่อพิสูจน์ว่าผิดจริงหรือบริสุทธิ์ กฎหมายไทยเก่าส่วนมากมักไม่ได้วางหลักทั่วไปแต่มักจะอาศัยคดีตัวอย่างที่เคยปรากฏ ดังจะเห็นได้ชัดเจนในกฎหมายลักษณะวิวาทและทำร้ายร่างกาย บาดแผลที่ถูกทำร้ายถูกจำแนกออกตามสภาพของบาดแผล เช่นผิวหนังขาดวิ่นหรือเพียงฟกช้ำ นอกจากนี้ให้พิจารณาอีกด้วยว่าบาดแผลนั้นอยู่ที่ส่วนใดของร่างกาย ส่วนอาวุธหรือเครื่องมือที่ใช้ทำร้ายนั้นก็ให้พิจารณาด้วยว่าร้ายแรงเพียงใด โดยจำแนกชื่ออาวุธต่าง ๆ ไว้ยืดยาว เช่น มีดดาบ มีดหอก ก้อนหิน ก้อนอิฐ ฯลฯ หนี้สินก็รวมเป็นความผิดอาญาเหมือนกัน

ความผิดทางอาญาในสมัยนั้นที่ปรากฏมากที่สุดคือคดีลักทรัพย์ ลักษณะโทษที่จะได้รับคือการทรมานและจำคุก สำหรับคดีอาญาอุกฉกรรจ์ เช่น ฆาตกรรม โจรสลัดชิงทรัพย์ วางเพลิง ฯลฯ โทษที่จะได้รับคือประหารชีวิต ซึ่งการลงโทษ ถ้าเป็นคนสามัญคือโดยตัดศีรษะ (โดยปกติถูกโบยต่อหน้าธารกำนัล ๓ ที แล้วตระเวนตัวรอบเมืองทางบกและทางน้ำ) แต่กรณีเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ คือใส่กระสอบแล้วทุบด้วยไม้ท่อนจันทน์ มีผู้เล่าให้ฟังว่าในอังกฤษสมัยก่อนนั้นถ้าจำเลยเป็นขุนนางก็มักจะใช้เชือกทำด้วยไหมผูกแขวนคอ ถ้าคนธรรมดาก็ใช้เชือกธรรมดา

๓. กฎหมายแพ่ง

กฎหมายแพ่งก็เช่นเดียวกัน พวกเราสมัยปัจจุบันนี้คงมีความคิดเห็นว่ามีสภาพไม่พึงพอใจอย่างสภาพของกฎหมายอาญา เพราะความคิดของนักกฎหมายสมัยนั้นทำให้การตีความในกฎหมายยากมาก ตามทฤษฎีของหลักกฎหมายทุกวันนี้ การพิจารณาและวินิจฉัยคดีใด ๆ ย่อมพิจารณาตามหลักเกณฑ์ซึ่งมีวางไว้ชัดเจนแน่นอน แต่สมัยนั้นผู้พิพากษาพิจารณาคดีตัวอย่างต่างๆที่มีปรากฏมาในสมัยอดีตแล้ววางหลักจากคดีนั้นๆ

๔. ทาส

ตามศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัยเราทราบว่า มีการปฏิบัติบางลักษณะทำนองทาส แต่ไม่ใช่ทาสอันแท้จริงอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทาสชนิดของกรุงศรีอยุธยานี้มีต่อมาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ของสมัยกรุงเทพพระมหานคร

คำว่า "ทาส" หรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Slaves อาจจะทำให้ชาวต่างประเทศเข้าใจผิดบ้าง เพราะว่าลักษณะของทาสในเมืองไทยสมัยนั้นไม่เหมือนกับทาสแขกนิโกรในบางประเทศ ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าในสมัยนั้นในเมืองไทยมีทาสหลายประเภทด้วยกัน ต่อมารวมกันมี ๒ ประเภท คือทาสที่ไถ่ได้กับทาสที่ไถ่ไม่ได้ ทาสไถ่ได้ได้แก่ทาสที่เกิดจากหนี้สินคือขายตนเองหรือขายเพื่อเงินจำนวนหนึ่งไม่เต็มค่าตัว ซึ่งโดยกฎหมายกำหนดไว้ว่าค่าตัวเท่าใดตามอายุและเพศ ทาสประเภทนี้อาจได้อิสรภาพเมื่อใช้หนี้แล้ว ส่วนทาสประเภทไถ่ไม่ได้คือทาสซึ่งนายเงินซื้อมาด้วยราคาเต็ม ทาสประเภทนี้นายเงินมีอำนาจเด็ดขาดที่จะขายหรือโอนให้แก่ใคร ๆ ก็ได้ ห้ามแต่ไม่ให้ฆ่าเท่านั้น

๕. ระบบเกณฑ์แรงงาน

เป็นการจำเป็นที่จะต้องเข้าใจเสียด้วยว่าในสมัยโบราณนั้น ราษฎรมีหลายประเภทหลายชั้น แต่จะเรียกว่าชั้นก็ไม่ถนัดนัก เพราะมีการเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น สมาชิกในพระบรมวงศานุวงศ์เอง ผู้สืบสกุลชั้นที่ ๕ ก็กลายเป็นคนธรรมดาไปแล้ว และเนื่องจากลัทธิฮินดูที่ถือชั้นวรรณะ ไม่มีอิทธิพลฝังอยู่ในสันดานของคนไทย ซึ่งนับถือพุทธศาสนา เช่นพวกเขมรซึ่งยอมรับลัทธิฮินดูเข้าไว้เป็นประจำ อย่างไรก็ดี เพื่อความเข้าใจง่ายในสมัยนั้นมีบุคคลหลายประเภท คือ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คนไทยทั่วไปหรือไพร่สม พระภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ ทาส และชาวต่างประเทศ

ในปลายสมัยกรุงสุโขทัยและต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา มีวิธีการเกณฑ์ราษฎรทำนองเกณฑ์ทหาร คือเมื่อไทยอพยพลงมาทางใต้จากยูนาน ใช้ทหารซึ่งทำหน้าที่ทหารและพลเรือนรวมกันไป เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีการศึกษาถึงทฤษฎีแบ่งแรงงานอย่างปัจจุบัน การปกครองเป็นกึ่งลัทธิฟิวดัล ดังจะเห็นได้ในสมัยนั้นมีหัวหน้าดำเนินการซึ่งเรียกกันว่าเจ้าเมืองและเจ้าแผ่นดิน อีกนัยหนึ่งการปกครองในสมัยนั้นดำเนินโดยถือมูลฐานที่ดินเป็นสำคัญ วิธีนี้มีประโยชน์มากในสมัยเมื่อมีพลเมืองน้อยและพระมหากษัตริย์เองก็ไม่มีพระราชอำนาจปกครองได้จริงจังนอกไปจากนครหลวงซึ่งเป็นราชธานี และมักจะทรงแต่งตั้งให้พระราชโอรสไปปกครองเมืองต่าง ๆ ซึ่งใกล้เคียง เจ้านายเหล่านี้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินในเมืองนั้นโดยถือว่าที่ดินเมืองนั้นเป็นเครื่องผูกพันจากพระมหากษัตริย์ และพระราชโอรสทรงใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านี้โดยปกครองเมืองนั้น ๆ อย่างบิดาปกครองบุตรและมีอำนาจเด็ดขาดคล้ายเป็นรัฐเอกราช แล้วก็ทรงแบ่งปันที่ดินในเมืองนั้นออกไปให้ขุนนางต่างรับไปปกครองแทน พึงเห็นได้ว่าเจ้านายที่ปกครองเมืองเหล่านี้ไม่จำต้องปกครองพลเมืองทั้งหมดในเมืองนั้นโดยตรง แต่ขุนนางซึ่งถือได้ว่าคล้ายพศก (vassals) ซึ่งมีตำแหน่งต่าง ๆ ลดหลั่นรับผิดชอบต่อเจ้าเมืองราษฎรเหล่านี้และขุนนางซึ่งฐานะรองลงไปก็รับผิดชอบลดหลั่นลงไปอีก เจ้าเมืองเหล่านี้ในสมัยนั้นเรียกกันว่า "ขุน" หรือ "พ่อขุน" ส่วนขุนนางที่เป็นพศกเรียกกันว่า "หมื่น" และ "พัน"

รากฐานระบบกึ่งศักดินา (quasi-feudal) นี้คือราษฎรไทยธรรมดาทั่ว ๆ ไป หรือที่เรียกว่า "ไพร่สม" เพื่อเป็นการตอบแทนที่มีอิสระเสรีในการที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพของตนเองได้โดยการทำนา ราษฎรเหล่านี้จะต้องนำผลผลิตซึ่งเก็บเกี่ยวได้บางส่วนไปให้นายของตนและนายของตนก็แบ่งเอาไว้บ้าง นอกนั้นก็ต้องเอาไปให้นายเหนือขึ้นไป นอกจากนี้พวกราษฎรเหล่านี้หรือที่เรียกกันว่าไพร่สม อายุตั้งแต่ ๑๘ ถึง ๖๐ ปี ต้องไปทำงานให้นายปีหนึ่งหกเดือน ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-

อยู่หัวลดลงเป็นปีละ ๓ เดือน พวกเหล่านี้เพราะมีเสรีจึงต้องหาเสื้อผ้าอาหารของตัวเองในขณะไปทำงานให้นาย นอกจากนี้รัฐบาลกลางหรือหัวเมืองอาจเรียกให้ทำงานพิเศษอีกได้ด้วย

ระบบเรื่องไพร่สมนี้เริ่มในรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว ระบบนี้ใช้ตลอดมาจนถึงสมัยกรุงเทพฯ หรือกรุงรัตนโกสินทร์ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือที่พวกเราถวายพระนามว่า "พระปิยมหาราช" ซึ่งทรงเสวยราชย์ปกครองประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๘๖๘–๑๙๑๐) ทรงเป็นพระบิดาของราษฎร และพระมหากษัตริย์พระองค์นี้แหละที่ทรงปรับปรุงการปกครองบ้านเมืองอย่างขนานใหญ่ เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ทรงเลิกกฎหมายเก่า ๆ ซึ่งทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรม ส่วนกฎหมายใหม่ ๆ ซึ่งทรงประกาศใช้ใหม่มีอาทิกฎหมายธรรมนูญศาลยุติธรรม ประมวลวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายอาญา กฎหมายเลิกทาส และกฎหมายเลิกระบบเกณฑ์แรงงาน คือเลิกเรื่องไพร่สม กฎหมายสองฉบับหลังนี้สำคัญที่สุด เพราะราษฎรได้รับความเดือดร้อนมากที่สุด ราษฎรของพระองค์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง กฎหมายธรรมนูญศาลยุติธรรมฉบับใหม่ได้ยกเลิกระบบศาลเก่า ซึ่งมีอำนาจก้าวก่ายซึ่งกันและกันวางบัญญัติไว้ชัดเจนว่าคดีชนิดใดศาลใดมีอำนาจ ส่วนประมวลกฎหมายอาญานั้นเล่าก็ถือได้ว่าเป็นงานชิ้นสำคัญและเหมาะสมกับความต้องการของประชาชนเป็นอันมาก กฎหมายนี้ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ หรือ ค.ศ. ๑๙๐๐ สำหรับผู้ซึ่งศึกษากฎหมายอังกฤษ เกี่ยวกับกฎหมายอาญาอังกฤษแล้ว จะเห็นได้ว่าประมวลกฎหมายอาญาของไทยนี้ซึ่งมี ๓๔๐ มาตราด้วยกันได้วางบทบัญญัติไว้เข้าใจง่าย ชัดเจนและสมบูรณ์กว่า

สำหรับผู้พิพากษาที่นั่งพิจารณานั้นเล่า ในสมัยสุโขทัยจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ คือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดูเหมือนจะเป็นบุคคลประเภทเดียวที่ได้รับการอบรมในวิชากฎหมาย มียกเว้นอยู่ก็พวกลูกขุน ๑๒ นายกับคณะตระลาการตาม

หัวเมืองดังกล่าวแล้ว แน่นอนถ้าพิจารณาในแง่ความเห็นจากฝ่ายตะวันตกก็คงเห็นว่าสภาพดังกล่าวไม่เป็นที่พอใจ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ หรือ ค.ศ. ๑๘๙๗ ได้ตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น โดยทรงขอให้พวกที่ปรึกษากฎหมายชาวต่างประเทศและนักกฎหมายไทยช่วยกันเป็นอาจารย์ นักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนกฎหมายนี้ได้เป็นเนติบัณฑิตและมีความรู้สามารถนั่งบัลลังก์พิจารณาคดีได้หรือเป็นทนายความได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๕๓ หรือ ค.ศ. ๑๙๑๐ ภายหลังที่ทรงเสวยราชย์อยู่เป็นเวลา ๔๒ ปี ถ้าเราจะพิจารณาเปรียบเทียบสภาพการณ์ของประเทศโดยทั่ว ๆ ไป และฐานะของกฎหมายและการปกครองโดยเฉพาะในสมัยเมื่อเสด็จสวรรคตกับเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๑ หรือ ค.ศ. ๑๘๖๘ ซึ่งเป็นปีที่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เราคนไทยเว้นที่จะรู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณในการที่ทรงบำเพ็ญให้แก่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทยอย่างมากมาย ทั้งนี้เพราะพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีรภาพเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นการณ์ไกลว่านับวันการติดต่อระหว่างตะวันออกกับตะวันตกจะทวียิ่งขึ้น และผลของการขยายดินแดนของมหาประเทศตะวันตกในอาณาเขตที่ใกล้เคียง การเดินนโยบายโดดเดี่ยวจะเป็นอันตรายต่อประเทศไทย ฉะนั้น จึงทรงเสียสละมากมาย ทรงยอมเสียดินแดนส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้ ทรงตัดทอนพระราชอำนาจของพระองค์ซึ่งมีอยู่ ทรงเร่งรัดให้มีการปฏิรูปบ้านเมือง ที่ทรงทำทั้งนี้เป็นพระราชดำริของพระองค์เอง และมีหลายกรณีที่ทรงถูกคัดค้านไม่มีผู้เห็นด้วยเพราะเป็นการตัดผลประโยชน์ของตน เฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาลยุติธรรม ทรงตระหนักดีว่าประเทศไทยจะไม่สามารถรักษาเอกราชไว้ได้ หรือพระมหากษัตริย์ซึ่งสืบสันตติวงศ์ต่อมาก็คงจะไม่สามารถปกครองบ้านเมืองต่อไปได้ ถ้าประชาชนไทยไม่เริ่มใช้ระบบการของกฎหมายตามอย่างที่อารยประเทศเขาใช้กัน

ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้มีประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑ และ ๒ ซึ่งว่าด้วยกฎหมายทั่วไป และลักษณะหนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ หรือ

ค.ศ. ๑๙๒๓ บรรพ ๓ ซึ่งว่าด้วยสัญญาเอกเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ หรือ ค.ศ. ๑๙๒๕ ในรัชกาลที่ ๗ ได้ประกาศใช้บรรพ ๔ ว่าด้วยลักษณะลักทรัพย์สิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ หรือ ค.ศ. ๑๙๓๑

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หรือ ค.ศ. ๑๙๓๒ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ หรือ ค.ศ. ๑๙๓๕ ได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายบรรพ ๕ ว่าด้วยครอบครัว และบรรพ ๖ ว่าด้วยมรดก ประมวลวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลวิธีพิจารณาความแพ่ง และกฎหมายว่าด้วยธรรมนูญศาลยุติธรรมฉบับใหม่

ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้ว่า ประมวลกฎหมายและกฎหมายเหล่านี้ทั้งหมดทุกฉบับตั้งแต่เริ่มร่าง ผู้ร่างได้ใช้ความระมัดระวังอย่างยิ่ง ได้ยึดหลักธรรมเนียมประเพณีที่จำเป็นและหลักพระพุทธศาสนา แต่ในขณะเดียวกันก็เติมหลักวิชาตามที่นานาอารยประเทศทั้งหลายปฏิบัติกัน ทั้งนี้ แสดงได้ว่ากฎหมายปัจจุบันของไทยได้เดินก้าวหน้าไปเป็นคุณประโยชน์แก่การปกครองบ้านเมืองเป็นอันมาก และนานาประเทศที่มีความสัมพันธ์ด้วยก็เคารพนับถือ ผู้ร่างกฎหมายประกอบด้วยนักนิติศาสตร์ฝ่ายไทยที่มีชื่อเสียงและผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายชาวต่างประเทศ ท่านเหล่านี้ได้นำกฎหมายของประเทศต่าง ๆ อาทิ กฎหมายฝรั่งเศส สวิส ญี่ปุ่น เยอรมัน อิตาลี อังกฤษ อเมริกา เบลเยี่ยม และเนเทอร์แลนด์ มาพิจารณาประกอบด้วย โดยไม่ได้คัดลอกมาจากประเทศใดประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่ากฎหมายเราได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนามาก นักปราชญ์กฎหมายอธิบายไว้ว่าในทุกประเทศ กฎหมายต่าง ๆ ที่ประกาศออกใช้นั้น ศาสนาเป็นที่มาแหล่งสำคัญแหล่งหนึ่ง กฎหมายของเราก็เช่นเดียวกัน เช่นประมวลกฎหมายอาญา กฎหมายว่าด้วยการสมรส มรดก และแน่นอน กฎหมายพระสงฆ์ล้วนได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เพราะอย่างน้อยก็ยึดหลักสำคัญหลักหนึ่งของพระพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนไว้ คือหลักขันติธรรม

กำลังให้สัมภาษณ์ผู้แทนหนังสือพิมพ์ ณ กระทรวงการต่างประเทศ
เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕

นักหนังสือพิมพ์กับการทูต

สมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย ได้จัดให้มีการประชุมทางวิชาการ เมื่อวันที่ ๒๓ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยเชิญศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงบอนน์ มาพูดเรื่อง "นักหนังสือพิมพ์กับการทูต" ที่ห้องประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยได้รับความร่วมมือด้วยดีจากคณะวารสารศาสตร์ แห่งมหาวิทยาลัยนั้น มีปรากฏดังต่อไปนี้

ท่านนายกสมาคม ฯ และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้าขอขอบคุณสมาคมนักหนังสือพิมพ์และคณะวารสารศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นอันมาก ที่ให้เกียรติขอให้ข้าพเจ้ามาพูดเรื่องหนังสือพิมพ์กับการทูตกับท่านทั้งหลายในวันนี้ ข้าพเจ้ายอมรับสารภาพว่าข้าพเจ้ารู้เรื่องการทูต แต่เรื่องหนังสือพิมพ์ข้าพเจ้าแทบไม่มีความรู้เลย แต่ท่านนายกสมาคม ฯ และคุณเสฐียร พันธรังษี ซึ่งรักใคร่ชอบพอกันมาช้านาน ยืนยันขอให้มาพูดให้ได้ ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบจะปฏิเสธอย่างใด

ท่านทั้งหลายคงเคยได้ยินคำกล่าวที่ว่าหนังสือพิมพ์คือ ฐานันดรที่ ๔ แล้ว (*The Fourth Estate*) *แต่อาจยังไม่ทราบว่าใครเป็นผู้ขนานนาม ผู้ขนานนามคือพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ เมื่อพระเจ้านโปเลียนขึ้นเสวยราชย์ในฝรั่งเศสนั้นเป็นเวลาต่อเนื่องกับปฏิวัติฝรั่งเศส ซึ่งในสมัยก่อนปฏิวัตินั้น ประชาชนฝรั่งเศสแบ่งออกเป็น ๓ ฐานันดร*

ฐานันดรที่หนึ่งกับฐานันดรที่สอง คือฐานันดรประเภทมีเอกสิทธิ์ ฐานันดรที่หนึ่งได้แก่พวกนักพรต พวกนี้มีสิทธิเก็บภาษีมาบำรุงวัดได้เอง ทำผิดไม่ต้องขึ้นศาลยุติธรรม แต่ขึ้นศาลทางศาสนา ไม่ต้องเสียภาษีอากร ฐานันดรที่สองได้แก่พวกขุนนาง พวกนี้เก็บภาษีจากราษฎรได้ และผูกขาดในการรับตำแหน่งหน้าที่ราชการทั้งทหารและพลเรือนไม่ต้องเสียภาษีอากร ฐานันดรที่สามเป็นฐานันดรที่ไม่ได้เอกสิทธิ์ ได้แก่

ราษฎรทั่วไป พวกนี้ต้องเสียภาษีเต็มที่ และไม่มีสิทธิฐานมนุษยชนอย่างใด ผลก็คือเกิดปฏิวัติฝรั่งเศสดังที่เราทราบแล้ว

นโปเลียนนั้น รบยุโรปชนะทุกแห่ง แต่ภายหลังนโปเลียนแพ้เพราะถูกชาติใหญ่ เช่น อังกฤษ รัสเซีย ปรัสเซีย ออสเตรียและ สวีเดนรุมปราบ ไม่เพียงการรบในสนามรบเท่านั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรยังใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือเร้าใจให้ชาติในยุโรปเห็นภัยจากนโปเลียน จึงมาช่วยกันปราบ ซึ่งได้ผลมาก นโปเลียนเองตระหนักในกำลังของหนังสือพิมพ์ดีจึงได้ขนานนามว่าเป็นฐานันดรที่สี่ซึ่งจะต้องยกย่องและอาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่สงครามนโปเลียนครั้งนั้นเป็นต้นมา กระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงกลาโหมของชาติต่าง ๆ ในยุโรปได้เอาหนังสือพิมพ์เข้ามาเป็นกำลังช่วยในยามสันติและยามสงคราม

อย่างไรก็ดี หนังสือพิมพ์เริ่มช่วยการทูตอย่างจริงจังก็ในราวปี พ.ศ. ๒๓๙๙ (ค.ศ. ๑๘๕๖) คาวัวร์นายกรัฐมนตรีแห่งรัฐซาร์ดิเนีย ซึ่งมีความปรีชาสามารถรวมรัฐต่าง ๆ ในอิตาลีเป็นราชอาณาจักรอิตาลี เป็นนักการทูตคนแรกก็ว่าได้ที่มองเห็นว่าหนังสือพิมพ์จะช่วยการทูตได้อย่างดี คาวัวร์เริ่มเชิญนักหนังสือพิมพ์ไปพบเป็นส่วนตัวทีละคนและเล่าข้อเท็จจริงบางอย่างให้ฟัง มากบ้างน้อยบ้าง แล้วแต่คาวัวร์จะพิจารณาเห็นว่ามีสติปัญญาสูงต่ำเพียงใด

นักหนังสือพิมพ์ที่คาวัวร์เชิญไปพบไม่เพียงชาวอิตาเลียนแต่รวมทั้งต่างด้าวด้วย มีผู้อธิบายว่าการทูตโดยใช้หนังสือพิมพ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคือรับฟังคำสั่งทุกอย่าง แต่ก็ไม่ทุกรายไป เพราะบางราย ถึงแม้จะได้รับค่าตอบแทนแต่ก็มีอิสระที่จะพิจารณาว่าควรจะลงให้หรือไม่ ทั้งนี้หมายถึงหนังสือพิมพ์อิสระไม่ใช่หนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นปากเสียงของรัฐบาลหรือหนังสือพิมพ์ราชการโดยแท้ ประเภท ๒ คือ หนังสือพิมพ์ซึ่งมีเข็มอิสระโดยแท้ คือพิจารณาลงตามความคิดเห็นตน แต่ก็มี

ความรับผิดชอบมาก ต้องรอบรู้เหตุการณ์ของโลกเป็นอย่างดี มิฉะนั้นก็เสียหายแก่ชาติบ้านเมือง

หนังสือพิมพ์ประเภทหลังนี้ ที่มีชื่อเสียงในอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และเยอรมันตะวันตกคือ หนังสือพิมพ์ไทมส์ (Times) ของอังกฤษ ซึ่งยังมีผู้เข้าใจผิดเป็นอันมากว่า หนังสือพิมพ์ไทมส์เป็นของราชการอังกฤษ ความจริงเปล่า แต่เป็นหนังสือพิมพ์ที่หลักฐานและอิสระจริง ๆ

ในสหรัฐอเมริกาหนังสือพิมพ์ที่ข้าพเจ้าเห็นว่าอิสระและดีที่สุดเพราะลงข้อความถูกต้องคือ New York Times หนังสือพิมพ์นิวยอร์กไทมส์ มีอิทธิพลจูงใจประชาชนอเมริกันมาก และไม่เฉพาะในสหรัฐอเมริกาแต่ทั่วโลกด้วย ในเยอรมันตะวันตกก็มี ๒–๓ ฉบับ ที่มีชื่อเสียงคือ Diewelt Die Zeit และ Franfurter Allgemeine แต่หนังสือพิมพ์เยอรมันที่มีชื่อเสียงว่าไม่กลัวใครและประกาศสนับสนุนหลักประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการที่สุดคือหนังสือพิมพ์ Franfutier Rundshav หนังสือพิมพ์ที่ชอบคุ้ยเขี่ยเรื่องซึ่งผู้เกี่ยวข้องไม่ชอบให้เขี่ยออกมาก็คือ หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ชื่อ Spiegel เรื่องมีว่า เมื่อ ๒–๓ ปีมานี้ได้คุ้ยเขี่ยเรื่องหนึ่ง แต่เรื่องนี้จะจริงหรือไม่จริงไม่ขอยืนยัน คือ สเตราส์ รัฐมนตรีกลาโหมเยอรมันผู้หนึ่ง ได้รับมอบหมายจากองค์การ NATO ให้ควบคุมดำเนินงานสร้างอาคารนักหนังสือพิมพ์ ได้คุ้ยเขี่ยเอาเรื่องหลังฉากการก่อสร้างขึ้นมาพูดอย่างมาก ท่านรัฐมนตรีผู้นี้ ก็กล่าวรุนแรงต่อนักหนังสือพิมพ์ไว้มากเหมือนกัน เมื่อนักหนังสือพิมพ์ออกไปตากอากาศอยู่ที่สเปญ ท่านรัฐมนตรีกลาโหมผู้นี้ก็สั่งทูตทหารของตนที่ไปอยู่ในสเปญเจรจากับรัฐบาลสเปญขออนุญาตไปจับตัวมา ดังนั้นจึงถูกหนังสือพิมพ์คุ้ยเขี่ยเอาอีกและมีการไต่สวน ในที่สุดรัฐมนตรีผู้นั้น ก็ต้องออกจากตำแหน่ง

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นี้เนื่องจากมีนักหนังสือพิมพ์มีชื่อเสียงในการต่างประเทศขึ้นมาหลายคน ทั้งในอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และสหรัฐอเมริกา จึงมีผู้

ยกย่องว่า มีฐานะเท่ากับนักการทูต และบางคราวก็เรียกกันว่า "Colleagues" หรือ *เพื่อนร่วมงาน* ซึ่งคำนี้โดยปกตินักการทูตเรียกซึ่งกันและกัน ซึ่งความจริงถูกต้อง เพราะอาชีพการทูตกับอาชีพนักหนังสือพิมพ์ก็เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

นักการทูตต้องพยายามสืบข่าว แล้วรายงานความคิดเห็นให้รัฐบาลของตนทราบ นักหนังสือพิมพ์ต้องพยายามหาข่าว แล้วมาลงพร้อมทั้งวิจารณ์ให้ประชาชนอ่าน นักการทูตต้องพยายามปฏิบัติตน และเจรจาให้รัฐบาลของประเทศที่ตนไปประจำอยู่เห็นอกเห็นใจประเทศของตน ตลอดทั้งเรียกความรักนับถือจากประชาชนในประเทศนั้น นักหนังสือพิมพ์ก็มีหน้าที่คล้าย ๆ กันคือ เขียนเรื่องต่างประเทศ เพื่อจูงใจให้ต่างประเทศนิยมชมชอบประเทศของตน

อย่างไรก็ดี ในการแสวงหาข่าวการเมืองระหว่างประเทศนั้น นักการทูต ได้เปรียบนักหนังสือพิมพ์เพราะสืบได้หลายทาง เช่น ทางกระทรวงการต่างประเทศของประเทศที่ตนประจำอยู่ จากวงการอื่น ๆ ของรัฐบาล โดยทางสังสรรค์ และเฉพาะอย่างยิ่งจากพวกนักการทูตด้วยกัน ซึ่งโดยปกติรู้อะไรมาก็เล่าสู่กันฟังเป็นประจำ

มีอยู่เรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าพบด้วยตนเองคือ เอกอัครราชทูตประเทศหนึ่ง ได้เล่าให้ฟังว่าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของท่านกับประเทศหนึ่งกำลังยุ่งยาก ก็ไปขอความเห็นอกเห็นใจกับทูตประเทศนั้น หลังจากเล่าให้ฟังแล้วก็ถามว่า มีความเห็นเป็นยังไง ท่านทูตผู้นั้นกลับตอบแบบการทูตว่า ที่คุณคุยนั้นผมไม่รู้เรื่อง (ที่จริงท่านทูตนั้นก็รู้ภาษาอังกฤษดี)

ส่วนนักหนังสือพิมพ์มักได้ข่าวจากคำแถลงการณ์ของทางราชการ หรือกระทรวงการต่างประเทศหรือในงานรับรอง หรือจากการสัมภาษณ์กับรัฐมนตรี และข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งก็ไม่บ่อยนัก ในเยอรมันตะวันตกอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งมีฐานะเป็นปลัดกระทรวงในสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ให้ข่าวและสัมภาษณ์การต่างประเทศ

ทุกวัน โดยมีนักหนังสือพิมพ์ทั้งเยอรมันและต่างด้าวไปพ้องร่วมร้อย พวกนี้เมื่อกลับจากพ้องถ้อยแถลงและสัมภาษณ์แล้วโดยปกติก็กลับ รีบส่งข่าวไปยังหนังสือพิมพ์ของตน แล้วก็ไปชุมนุมกันที่สมาคมนักหนังสือพิมพ์ ปรึกษาวิจารณ์เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ นักหนังสือพิมพ์ต่างประเทศบางฉบับที่มีสัญชาติต่างประเทศ เมื่อมีเรื่องสำคัญ ๆ มักรีบไปรายงานทูตของตน อย่างไรก็ดี เจ้าชายบิสมาร์ก นายกรัฐมนตรีของเยอรมันเมื่อเกือบ ๑๐๐ ปีมานี้ ได้ยกย่องหนังสือพิมพ์มากว่าท่านทราบข่าวการเมืองระหว่างประเทศจากหนังสือพิมพ์มากยิ่งกว่ารายงานของทูต แต่บิสมาร์กก็เตือนว่า ในการอ่านข่าวการเมืองระหว่างประเทศจากหนังสือพิมพ์นั้น จำต้องรู้ด้วยว่าหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น ๆ ใครเป็นเจ้าของมีเข็มซ้าย กลาง ขวาอย่างใด และบิสมาร์กนี่เองเป็นผู้ใช้หนังสือพิมพ์ยั่วยุให้ฝรั่งเศสกลายเป็นผู้รุกรานประกาศสงครามกับเยอรมันเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐

ผู้ที่ศึกษาประวัติทางการทูต คงเคยได้ยินเรื่องนี้แล้ว แต่คงมีอีกหลายท่านที่ยังไม่ได้ยิน คือ ปี พ.ศ. ๒๔๑๓ (ค.ศ. ๑๘๗๐) เจ้าชายบิสมาร์ก นายกรัฐมนตรีแห่งรัฐปรัสเซียเดินนโยบายจะรวมรัฐทั้งหมดของเยอรมันให้เป็นจักรวรรดิประเทศเดียว โดยให้กษัตริย์ปรัสเซียของบิสมาร์กเป็นจักรพรรดิของจักรวรรดิ ขณะนั้น Germany ยังมิได้รวมกัน มีรัฐปรัสเซียเป็นหัวหน้า บิสมาร์กได้ดำเนินการโดย

๑. *รุกรานเดนมาร์กและชนะ*

๒. *โดยที่ Austria-Hungary เป็นหัวหน้าของรัฐเยอรมัน บิสมาร์กจึงหาทางทำลายเสียก่อนแล้วก็ทำได้สำเร็จ แต่พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ แห่งฝรั่งเศสขัดขวาง บิสมาร์กจึงหาวิธีกำจัดฝรั่งเศส โดยโยนความผิดไปให้ฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสต่างหากที่เป็นผู้รุกราน*

แต่พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ของฝรั่งเศสคอยขัดขวาง เวลานั้นบิสมาร์กทราบดีว่า ถ้ารบกันฝ่ายบิสมาร์กต้องชนะเพราะบิสมาร์กมีพวกมาก คือมีรัฐเยอรมันทั้งหมด

หันนหลัง แต่ถ้าเยอรมันประกาศสงครามกับฝรั่งเศส ก็จะถูกหาว่าเป็นฝ่ายรุกราน ต้องคิดหาวิธียั่วให้ฝรั่งเศสประกาศสงคราม โลกจะได้เห็นว่าเยอรมันต้องรบป้องกันตัว

เหตุใกล้ชิดซึ่งเกิดขึ้นเป็นเหตุให้บิสมาร์กถือโอกาสนั้น ความจริงเป็นเรื่องเล็กน้อย บังเอิญในขณะนั้น ราชบัลลังก์สเปญว่างลง รัฐบาลสเปญจึงเสนอต่อกษัตริย์รัฐปรัสเซียของบิสมาร์กในฐานะเป็นประมุขของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น เพื่อขออนุมัติที่จะเชิญเจ้าชายเลโอโปลด์ ซึ่งเป็นพระญาติมาเป็นกษัตริย์สเปญ

เมื่อข่าวนี้รั่วไปถึงนโปเลียนที่ ๓ ทรงสั่งให้ทูตไปคัดค้านทันที เพราะเกรงปรัสเซียจะมีอิทธิพลมากขึ้น และล้อมวงฝรั่งเศส พระราชาของปรัสเซีย โดยไม่ได้ปรึกษาบิสมาร์ก ทรงตอบไม่ขัดข้อง และสั่งห้ามไม่ให้เจ้าชายเลโอโปลด์ทรงรับคำเชิญ ทั้งนี้เพราะเกรงว่าฝรั่งเศสจะหาเรื่อง พระราชวินิจฉัยของพระราชาในเรื่องนี้ ทำให้บิสมาร์กนายกรัฐมนตรี ไม่พอใจมาก เพราะเห็นว่า เป็นโอกาสแล้วที่จะให้ฝรั่งเศสทำสงคราม แล้วปรัสเซียก็จะสามารถรวมรัฐเยอรมันทั้งหมดรบฝรั่งเศส และประกาศสร้างจักรวรรดิเยอรมันได้ บิสมาร์กจึงคิดจะลาออก

ทางนโปเลียนนั้น พอเห็นกษัตริย์ปรัสเซียยอมก็ทรงดีพระทัย ทรงสั่งให้ทูตฝรั่งเศสไปเฝ้าถวายบันทึก สำทับอีกว่า ในกาลต่อไปถ้ารัฐบาลสเปญขอมาอีก ก็อย่าให้เจ้าชายเลโอโปลด์รับเป็นอันขาด คราวนี้ พระราชาปรัสเซียทรงตอบบ่ายทันทีว่าจะให้พระองค์ให้คำมั่นสำหรับเหตุการณ์ข้างหน้าอย่างไรได้ ในขณะเดียวกันมีพระราชโทรเลขถึงบิสมาร์ก ทรงเล่าเรื่องไปให้ฟังและทรงอนุมัติให้บิสมาร์กเผยข่าวนี้ให้ประชาชนทราบได้ บิสมาร์กเขียนไว้ในบันทึกความจำของท่านว่า ค่ำวันที่ได้รับพระราชโทรเลขนั้น บิสมาร์กกำลังเชิญรัฐมนตรีกลาโหมและเสนาธิการทหารบกมารับประทานอาหารด้วย และแจ้งให้ท่านทั้งสองทราบว่าตัดสินใจลาออก นายทหารทั้งสองไม่เห็นด้วยและติเตียนว่าเป็นการเห็นแก่ตัว ถือว่าเป็นนักการเมืองก็ลาออกง่าย นายทหารทั้งสองก็ใคร่จะออกเหมือนกัน แต่เป็นทหารจะทำเช่นนั้นไม่ได้

บิสมาร์กโต้ว่าไม่ใช่เห็นแก่ตัว แต่ท่านเป็นนักการเมืองก็ต้องการรักษาเกียรติ เพราะเมื่อไม่เห็นด้วยก็ไม่ควรอยู่ต่อไป ระหว่างโต้เถียงกันอยู่นั้นเอง มีผู้นำพระราชโทรเลขมายื่น บิสมาร์กอ่านแล้วก็ส่งให้นายพลทั้งสองอ่าน ท่านทั้งสองหน้าสลดลงอีกทันใดนั้น บิสมาร์กกล่าวขึ้นว่า พระราชโทรเลขนี้ทรงอนุญาตให้แจ้งแก่หนังสือพิมพ์ด้วย ฉะนั้น ขอทราบจากฟอนมวลเกเสนาธิการทหารบกว่า สมมุติปรัสเซียจะต้องเข้าสงคราม ทางทหารจะใช้เวลาสักเท่าใดเพื่อเตรียมพร้อม ฟอนมวลเกตอบว่า ถ้าจะรบแล้วไม่ควรรีรอ พร้อมเสมอ และขอให้รีบดำเนินการ

บิสมาร์กจึงเรียงถ้อยคำในโทรเลขเสียใหม่ ความว่า ตามที่ทราบกันอยู่แล้วว่า รัฐบาลสเปญได้แจ้งให้รัฐบาลฝรั่งเศสทราบ แม้ว่าสมาชิกแห่งราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น ได้สละสิทธิในราชบัลลังก์สเปญแล้ว แต่ต่อมาทูตฝรั่งเศสได้ขอเฝ้าพระราชาอีกเพื่อขออนุมัติรายงานไปยังรัฐบาลฝรั่งเศสว่า พระราชาทรงยอมผูกพันพระองค์ ว่าต่อไปในภายหน้า ก็จะไม่ทรงอนุมัติให้สมาชิกในพระราชวงศ์ของพระองค์ รับราชบัลลังก์สเปญอีก เมื่อถูกเรียกร้องเช่นนี้ พระราชาจึงตัดสินพระทัยไม่ให้ทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าอีก ความจริงนั้น พระราชาได้ให้ทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าแล้วและได้ทรงตอบไปแล้ว และเพียงทรงสั่งราชเลขานุการไว้ว่า เรื่องนี้ ต่อไปทูตฝรั่งเศสไม่ต้องเข้าเฝ้าเพราะไม่มีอะไรที่จะทรงแจ้งให้ทราบ

บิสมาร์กอ่านข้อความที่แปลงไปใหม่ให้นายพลทั้งสองฟัง ทั้งสองท่านเห็นพ้องด้วย เพราะไม่ได้ตัดทอนรุนแรงอย่างใด แต่เมื่ออ่านแล้ว เป็นได้ความว่าฝรั่งเศสถูกสบประมาท ผลก็เป็นไปตามความประสงค์ของบิสมาร์ก คือพอหนังสือพิมพ์ลงพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ก็ประชุมคณะรัฐมนตรีและประกาศสงครามกับปรัสเซียทันที รัฐอื่นในเยอรมันทั้งหมด ก็ประกาศร่วมกับปรัสเซีย ผลก็คือฝรั่งเศสแพ้ และบิสมาร์กได้นำกษัตริย์ปรัสเซียไปทำพิธีบรมราชาภิเษก เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิเยอรมันในพระราชวังแวร์ซายส์

แต่ในเรื่องการเขียนข่าวต่างประเทศ เพื่อให้มีอิทธิพลจูงใจสาธารณชนในต่างประเทศนั้นนักหนังสือพิมพ์อยู่ในฐานะดีกว่านักการทูต ทั้งนี้ เพราะนักหนังสือพิมพ์มีอิสระมากกว่านักการทูต ซึ่งเป็นข้าราชการและต้องปฏิบัติภายในขอบเขตของคำสั่ง

นักการทูตไม่อาจวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งเป็นมิตรกับประเทศของตนได้โดยเปิดเผย และนักการทูตต้องระลึกอยู่เสมอว่า สุนทรพจน์หรือถ้อยคำที่ตนแสดงออกมาในสังคมอื่นใด อาจจะมีผู้เก็บไปเล่าหรือระบายเกินความจริง แต่นักหนังสือพิมพ์อยู่ในฐานะดีกว่า คือเขียนวิจารณ์อย่างไรก็ได้ โดยไม่ต้องหวาดเกรงว่ารัฐบาลของตนนั้นจะมาตำหนิอย่างใด

ที่ว่านี้หมายเฉพาะประเทศประชาธิปไตย เพราะประเทศที่ปกครองระบอบคอมมิวนิสต์หรือเผด็จการ หนังสือพิมพ์ก็จะต้องถูกเก็บทันที จริงอยู่ในการสนทนาส่วนตัว นักการทูตมีผีมือ สามารถจูงใจผู้ร่วมสนทนาได้มาก แต่ต้องระลึกว่า นักการทูตสังสรรค์ในวงแคบกว่านักหนังสือพิมพ์ นักการทูตเคลื่อนไหวพบปะส่วนมากในวงราชการ และในวงคณะทูตด้วยกัน แต่บทความซึ่งนักหนังสือพิมพ์เขียนนั้นอ่านโดยทั่วไปไม่เพียงผู้คงแก่เรียน แต่รวมทั้งประชาชนทั่วๆ ไป และบุคคลเหล่านี้แหละ ที่จะเป็นผู้สร้างนโยบายการต่างประเทศ

ที่ว่าอิสระของหนังสือพิมพ์นั้นย่อมอยู่ภายใต้ *เงื่อนไข* เพราะโดยปกติบรรณาธิการมักจะไม่ใช่เจ้าของ เจ้าของอาจเป็นเศรษฐี นักธุรกิจหรือบริษัทจำกัด หรือองค์การซึ่งมีอิทธิพล หรือนักการเมืองก็ได้ ฉะนั้น อิสระในที่นี้ จึงหมายความว่าไม่ต้องฟังเสียงรัฐบาล แต่จะต้องฟังเสียงเจ้าของ ในเมืองของเราเท่าที่ได้ยินมาก็มีบ่อย ที่บรรณาธิการยึดหลักอิสระไม่ยอมฟังเสียงเจ้าของ และในที่สุดก็ลาออกบ่อยๆ

ในระหว่างสงครามรัสเซีย–ญี่ปุ่น บี ค.ศ. ๑๙๐๕ เพื่อให้ประชาชนฝรั่งเศสเห็นอกเห็นใจ รัสเซียทุ่มเงินให้หนังสือพิมพ์ในกรุงปารีสมากมาย ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๑๐ ถึง ๑๙๑๗ รัสเซียสมัยพระเจ้าซาร์ ก็ยังคงทุ่มเทเงินให้หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศส พระเจ้าไกเซอร์ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาทูลพระเจ้าซาร์เตือนว่า วิธีนี้ อาจจะก่อสงครามได้ อย่างไรก็ดี ตามประวัติผู้ใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือการทูตมากที่สุด คือเจ้าชายบิสมาร์กถึงกับเขียนบทความการต่างประเทศลงในหนังสือพิมพ์เป็นประจำ และมีนักหนังสือพิมพ์ที่ไว้ใจเข้าพบทุกวัน

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายสหประเทศ กับฝ่ายอักษะต่างใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือการทูตเต็มที่ เพื่อให้โลกเห็นอกเห็นใจฝ่ายตน

ในประเทศประชาธิปไตยนั้น ต่างกับประเทศคอมมิวนิสต์และเผด็จการ ซึ่งรัฐบาลดำเนินการตามชอบใจ ไม่ต้องพึ่งเสียงราษฎร และราษฎรก็ไม่มีเสียงอยู่แล้ว แต่สำหรับประเทศประชาธิปไตยนั้นราษฎรมีเสียงมาก ฉะนั้น ประเทศเหล่านี้ เช่น สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ เป็นต้น จึงพยายามอย่างยิ่งที่จะชี้แจงจูงมติมหาชน หรือสาธารณมติให้คล้อยตามนโยบาย เพราะเมื่อคล้อยตามแล้ว ราษฎรก็หันมาสนับสนุน เมื่อสนับสนุนแล้ว รัฐบาลพูดกับต่างประเทศก็มีน้ำหนัก ต่างประเทศก็เกรงใจ เพราะรู้ว่ารัฐบาลต่างประเทศนั้น ๆ ราษฎรสนับสนุนเป็นปึกแผ่น

เคยมีหลายเรื่องซึ่งสหภาพโซเวียตยันกับสหรัฐอเมริกา ในประเด็นบางเรื่อง เช่น กรณีสหภาพโซเวียตไปตั้งฐานทัพจรวดชนิดขีปนาวุธระยะปานกลาง สามารถยิงได้ ๑,๐๐๐ไมล์ ซึ่งสามารถยิงถูกวอชิงตัน คลองปานามา เคปคานาเวราลและเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสหรัฐอเมริกา และกำลังตั้งฐานทัพจรวดขีปนาวุธชนิดยิงได้ ๑,๘๐๐ ไมล์ รวมความว่า ถ้าตั้งเสร็จครบถ้วน จะสามารถทำลายสหรัฐอเมริกาได้ทั้งประเทศ

ปัญหานี้ เป็นปัญหาเป็นตายของสหรัฐอเมริกา ถ้าอยู่เฉย ๆ สหรัฐอเมริกาก็จะต้องยอมจำนนต่อสหภาพโซเวียตในไม่ช้านี้ เพราะถ้าสหรัฐอเมริกาดื้อดึงไม่ยอม สหภาพโซเวียตก็จะทำลายสหรัฐอเมริกา ภายใน ๒–๓ นาที เพราะมาตั้งอาวุธอยู่แล้วที่คิวบาซึ่งห่างเพียงไม่ถึง ๑๐๐ ไมล์ อดีตประธานาธิบดีเคนเนดีจึงประกาศทางวิทยุกระจายเสียง ในคืนวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ (ค.ศ. ๑๙๖๒) เรือบรรทุกของชาติใด ๆ จะเดินทางไปสู่เกาะคิวบา กองทัพสหรัฐอเมริกาจะขอตรวจค้นก่อน ถ้าขัดขืนก็จะใช้กำลัง และเริ่มตรวจค้นในเวลา ๒ ยาม คืนวันที่ ๒๒ ตุลาคม เป็นต้นไป ปรากฏว่าเรือสหภาพโซเวียตทุกลำซึ่งแล่นตรงมาเกาะคิวบา พอเข้าเขตที่กองทัพเรืออเมริกาเรียงรายอยู่เบนหัวเรือกลับทุกลำ ในขณะนั้นทั่วโลกกำลังใจเต้นระทึกว่าสงครามปรมาณูจะเกิดขึ้นหรือไม่

การที่เคนเนดีมีความสำเร็จครั้งนี้ก็เพราะสร้างสาธารณมติไว้ก่อนแล้วว่าถ้าถึงขั้นเป็นตายสหรัฐอเมริกาจะต้องเสี่ยง และรัสเซียก็คงทราบดีว่าราษฎรอเมริกันทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ยืนหยัดหนุนหลังเคนเนดีในปัญหานี้

ในเรื่องจะชักชวนให้ราษฎรเห็นดีสนับสนุนนี้ ไม่เพียงเริ่มทำในสมัยปัจจุบัน แม้ในสมัย ๒๐๐ ปีกว่ามานี้ก็ทำกัน คาดินาลริเชอร์ลิเออ นายกรัฐมนตรีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ ก็เขียนไว้ว่า นโยบายต่างประเทศจะสำเร็จได้ ต้องพยายามให้ราษฎรสนับสนุน อย่างไรก็ดี ทั้งนี้ไม่แปลว่าปล่อยให้ราษฎรนำก่อน นายดัลเลสอดีตรัฐมนตรีต่างประเทศอเมริกาที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้คำริเริ่มตั้งซีโต้กล่าวว่า ท่านเชื่อว่าการนำนโยบายต่างประเทศนั้น เป็นหน้าที่ของประธานาธิบดี และรัฐมนตรีต่างประเทศร่วมกัน ไม่ใช่เดินตามประชาชน แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อนำแล้วต้องทำทุกทางให้ประชาชนส่วนมากเห็นดีเห็นชอบด้วย และในการนี้ นักหนังสือพิมพ์จะมีส่วนสำคัญที่สุด

เท่าที่ข้าพเจ้าได้สังเกตการณ์ให้นักหนังสือพิมพ์เข้าใจนโยบายต่างประเทศและช่วยเป็นเครื่องมือรัฐบาลนั้น ทำหลายวิธีด้วยกัน เช่น ในเยอรมันตะวันตก นายกรัฐมนตรีให้สัมภาษณ์บางครั้งบางคราวแต่ไม่บ่อยนัก รัฐมนตรีต่างประเทศก็เช่นเดียวกัน ทั้งสองท่านนี้ มักถือโอกาสแถลงในสภาราษฎร ส่วนผู้ให้สัมภาษณ์ และให้ข่าวประจำทุกวัน คืออธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ และมีองค์การชื่อว่า German Press Agency เป็นผู้จำหน่ายข่าวเยอรมันและข่าวทั่วโลกให้หนังสือพิมพ์ สำหรับอังกฤษนั้นถือหลักประชาธิปไตยขัด คือจะแถลงเรื่องการต่างประเทศเป็นทางการ นายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีต่างประเทศไปแถลงในสภาสามัญ แต่ก็มีบางคราวให้โฆษกกระทรวงการต่างประเทศออกคำแถลง

แต่ที่ข้าพเจ้าเห็นว่าได้ผลมาก คือวิธีของสหรัฐอเมริกา อเมริกาทำดังนี้ คือ

๑. ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาเป็นนายกรัฐมนตรีด้วยโดยตำแหน่ง คำแถลงด้วยวาจาของท่านจึงเป็นถ้อยแถลงที่สำคัญที่สุดในประเทศ ประธานาธิบดีพบ, ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์อย่างน้อยสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง บางคราวก็ ๒ ครั้ง โดยปกตินำคำแถลง–พิมพ์เสร็จมาแจกแล้วก็ให้หนังสือพิมพ์ตั้งคำถาม บางคราวประธานาธิบดีก็ปฏิเสธไม่ตอบโดยให้เหตุผลว่า ผู้สัมภาษณ์อาจไม่เข้าใจเรื่องต้นลึกหนาบาง แล้วไปลงคลาดเคลื่อน จะเสียหายมาก หรือกลับจะไปทำให้ถ้อยแถลงที่แจกไปคลุมเครือ

นอกจากสัมภาษณ์ประจำสัปดาห์แล้ว ยังมีการไปปราศรัยตามมหาวิทยาลัย องค์การต่าง ๆ ปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียง ปราศรัยทางโทรทัศน์ เท่าที่ทราบประธานาธิบดีเคนเนดีและจอห์นสัน ได้ถือโอกาสเต็มที่ติดต่อกับประชาชน โดยวิธีดังกล่าวทุกวิธี

๒. รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอเมริกัน ก็ใช้วิธีปล่อยข่าวด้านนโยบายต่างประเทศทางหนังสือพิมพ์มากเหมือนกัน แต่รัฐมนตรีบางท่านก็ไม่ชอบเช่นดัลเลส

แม้กระนั้นก็ดีดัลเลสก็เคยกล่าวว่า ท่านเห็นว่าการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ เป็นโอกาสดีที่สุดที่จะได้ระบายความคิดการบ้านเมืองให้เพื่อนร่วมชาติเข้าใจ และสนับสนุน

อนึ่ง, เนื่องจากการสัมภาษณ์นั้นไม่มีพิธีรีตองไม่ใช่พบกับทูตานุทูต ฉะนั้นการพูดจาจึงสะดวกและบางคราวก็ได้ระบายเรื่องยากลำบากให้หนังสือพิมพ์ฟัง ซึ่งโดยปกติระบายกับทูตานุทูตไม่ได้ เพราะเป็นราชการ

นายดัลเลสเคยกล่าวกับนักหนังสือพิมพ์ว่าสัมภาษณ์คราวหนึ่งนึกว่าจะเสร็จภายในครึ่งชั่วโมง แต่ว่าเข้าไปตั้งชั่วโมงแทบทุกคราว งานการที่นัดไว้ต้องเคลื่อน นักหนังสือพิมพ์จึงตอบว่าเป็นความผิดของนายดัลเลสเอง เพราะยิ่งตอนจะจบท่านยิ่งมีเรื่องหลังฉากการเจรจามาเล่าให้ฟังอีกล้วนแต่สนุก ชี้ให้เห็นถึงเชาวน์ ไหวพริบ อารมณ์ ความรักชาติบ้านเมืองทั้งนั้น คนฟังก็อยากฟัง ยิ่งฟังก็ยิ่งรู้มากขึ้น ยิ่งอยากรู้ก็ยิ่งประเคนคำถามร้อยแปดให้ นายดีน รัสค์ รัฐมนตรีต่างประเทศปัจจุบันก็ให้สัมภาษณ์บ่อย ๆ แต่ถ้าเห็นเป็นเรื่องสำคัญ ท่านผู้นี้มักโอนให้ท่านประธานาธิบดี

อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า นักหนังสือพิมพ์ก็ควรจะเข้าใจฐานะของรัฐบาลหรือผู้แทนไม่จำต้องตอบปัญหาทุกปัญหา รัฐบาลหรือผู้แทนมีสิทธิที่จะเลี่ยงการวิจารณ์ปัญหาใด ๆ ได้ทั้งสิ้น เพราะเราเองก็อาจไม่ทราบว่าการตอบปัญหานั้น ๆ อาจนำความยุ่งยากในการต่างประเทศ หรือความเสียหายสู่รัฐบาลหรือชาติได้เพราะผู้ที่รู้เข้าใจลักษณะสภาพของเรื่องดี ก็คือรัฐบาลหรือผู้แทน

ในขณะเดียวกัน เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตในเยอรมันและสหรัฐอเมริกา รัฐบาลมักจะใช้วิธีดังต่อไปนี้ เพื่อช่วยในทางการทูต

(๑) รัฐบาลปล่อยข่าวทางด้านต่างประเทศทางหนังสือพิมพ์ องค์การข่าวสารต่าง ๆ หนังสือ นิตยสาร วิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ และภาพยนตร์

ข่าวมากที่สุด เพราะถ้าบอกว่าเป็นข่าวราชการตรง ๆ ไม่สู้ได้ผลเท่า รัฐบาลจะพิมพ์เอกสารเป็นทางการก็เฉพาะตัวบทสนธิสัญญา หรือความตกลงหรือคำแถลงร่วมกับรัฐบาลต่างประเทศเท่านั้น หรือมิฉะนั้นรัฐบาลก็มอบให้เอกชนหรือองค์การพิเศษไปทำ

(๒) ให้ข่าวต่างประเทศแก่หนังสือพิมพ์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในการนี้ได้พยายามเขียนชัดแจ้งที่สุดไม่คลุมเครือ เพราะการต่างประเทศเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนมาก ยิ่งมีประเทศเกิดใหม่มาก ความสลับซับซ้อนก็ยิ่งทวีขึ้น และปัญหาบางปัญหาก็ยากที่จะเข้าใจ ฉะนั้น ข่าวที่ปล่อยออกไป จึงต้องให้ประชาชนที่มีการศึกษาปานกลาง อ่านเข้าใจได้

เราทราบแล้วว่า เวลานี้โลกแบ่งออกเป็น ๓ ค่าย คือค่ายโลกเสรี ค่ายคอมมิวนิสต์ และค่ายพวกไม่เป็นฝ่ายใด แต่ที่เป็นปรปักษ์ ซึ่งกันและกันก็คือระหว่างค่ายโลกเสรีกับค่ายคอมมิวนิสต์ ฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ทำสงครามจิตวิทยาทุกอย่างต่อฝ่ายโลกเสรีอย่างสุดเหวี่ยง เพื่อให้ฝ่ายโลกเสรีอ่อนกำลังพ่ายแพ้กลายเป็นพวกคอมมิวนิสต์หรือเป็นคอมมิวนิสต์ อาทิ ใช้เครื่องมือทางการทูต การเศรษฐกิจ การโฆษณาชวนเชื่อ การก่อกวน การแทรกซึม การขู่ให้หวาดกลัว การจารกรรม ฉะนั้นสำหรับประเทศเราซึ่งอยู่ในกลุ่มโลกเสรี หนังสือพิมพ์จึงมีภาระสำคัญที่สุด ที่จะต้องร่วมมือกับรัฐบาลในด้านการทูต เท่าที่ไม่ขัดกับหลักการของการทำหนังสือพิมพ์ คือ อิสระของหนังสือพิมพ์ (Freedom of the Press) แต่ในขณะเดียวกันต้องไม่ให้ถูกเป็นเครื่องมือของการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายศัตรูโดยเราไม่รู้ตัว

คำว่า "โฆษณาชวนเชื่อ" (propaganda) มีผู้อธิบายว่าเป็นกิจกรรมชนิดหนึ่งซึ่งประกอบมุ่งที่จะจูงให้มนุษย์มีความคิดและเห็นคล้อยตามในขั้นที่สุด คือ เปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ คำนิยามนี้กว้างมากเพราะกินไปถึงตำรับตำรา ตลอดจนความ

สัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ทุกอย่าง ที่จะพยายามส่งเสริมให้มนุษย์ประพฤติ ก็กลายเป็นโฆษณาชวนเชื่อ

ฉะนั้น ถ้าเราใช้ความหมายในทางกว้างขวางแล้วก็ไม่มีความหมาย แต่ก็เป็นการยากที่จะนิยามให้ชัดเจน เหมือนเราจะขีดเส้นลงไปในกระดาษนั้นว่า หมายความเพียงใดแน่ มีผู้พยายามนิยาม โดยอธิบายเข้าไปใกล้ที่สุดว่า หมายความถึงความเพียรพยายามอย่างเป็นระบบที่จะชักชวนระหว่างหมู่การเมืองต่าง ๆ เพื่อที่จะให้สัมฤทธิผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง หรือสกัดกั้นมิให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยปกติ ความเพียรพยายามนี้ มักปฏิบัติโดยฝ่ายซึ่งเป็นศัตรู แต่บางคราวการโฆษณาชวนเชื่อนี้ ก็ใช้ต่อประเทศที่เป็นกลางหรือเป็นมิตรก็มี

ตัวอย่างเช่น ผลแห่งการประชุมเจนีวาเรื่องลาว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ไทยก็ถูกเรียกเข้าร่วมประชุมในครั้งนั้น เวลานั้นไทยเราเองก็ตระหนักดีว่า ถึงจะตกลงกับ Communist ฝ่ายคอมมิวนิสต์ญวนเหนือ ก็คงไม่ปฏิบัติตามสัญญา เพราะมีหลักฐานปรากฏชัดแล้ว ตั้งแต่สัญญาเจนีวาเรื่องการรับรองเอกราชญวนและลาว ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๕๔ แล้ว จะเห็นได้ชัดว่า ญวนคอมมิวนิสต์โดยการช่วยเหลือของจีนคอมมิวนิสต์ได้ส่งคนไปในเขมรในลาวและญวนใต้ ซึ่งแม้จะถูกจับได้ ก็ไม่ยอมรับ เพราะฉะนั้นรัฐบาลเราจึงไม่ยอมประชุมในครั้งนั้นด้วย เพราะเห็นว่าทำอย่างไร ๆ คอมมิวนิสต์ก็ต้องละเมิดอยู่ดี ในขณะเดียวกันนี้ ญวนเหนือก็โฆษณาชวนเชื่อเต็มที่ ว่าใครที่ไม่มาร่วมประชุม ก็จะต้องว่าฝ่ายนั้นไม่รักสันติภาพ

การประชุมครั้งนั้นเจ้าสุวรรณภูมาเป็นหัวหน้าฝ่ายเป็นกลาง รัฐบาลของเจ้าบุญอุ้มเป็นหัวหน้าฝ่ายขวา และเจ้าสุภานุวงศ์เป็นหัวหน้าฝ่ายซ้าย ทางฝ่ายพันธมิตรเห็นว่า ควรจัดตั้งรัฐบาลผสมดำเนินนโยบายเป็นกลาง โดยให้เจ้าสุวรรณภูมาเป็นนายกรัฐมนตรีและเห็นว่า Communist คงรามือไป และเรื่องคงเรียบร้อย แต่ในวันลงนาม

รัฐบาลให้ข้าพเจ้าแถลงว่า ให้คอมมิวนิสต์รักษาถ้อยคำที่ให้ไว้ แต่พอเซ็นสัญญาแล้ว คอมมิวนิสต์ก็ละเมิดทันที

ตัวอย่างแห่งการละเมิดดังว่า ก็คือเช่นเมื่อ ๒–๓ วันก่อน เจ้าสุวรรณภูมาก็ได้นำหลักฐานมาแสดงหลายอย่างว่า ฝ่ายคอมมิวนิสต์ ละเมิดทุกอย่าง กล่าวคือได้จับคนของญวนเหนือได้ในลาว

อย่างไรก็ดี ถ้าจะเรียกว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อแล้ว โดยปกติเอาความเท็จมาประกอบใช้ เรื่องใดแม้เป็นความจริง ผู้โฆษณาก็มักบิดเบือนเลือกเอาตอนที่ได้ประโยชน์ ความจริงตอนใดที่ตนไม่ได้ประโยชน์ก็ตัดออก

ปัญหามีต่อไปว่า การโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศนั้นทำเพื่ออะไร เจ้าตำราหลายเล่มให้คำตอบตรงกันว่า เพื่อจะมีอิทธิพลจูงใจให้รัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งตนมุ่งประสงค์ ให้เดินนโยบายเป็นประโยชน์ต่อนโยบายของตน หรือถ้ารัฐบาลต่างประเทศนั้นแข็งแกร่งไม่รับเอาการโฆษณาชวนเชื่อ ก็พยายามให้ราษฎรในประเทศนั้นไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาล

เมื่อทราบกลวิธีของฝ่ายคอมมิวนิสต์เช่นนี้ หนังสือพิมพ์ในค่ายโลกเสรีจึงต้องพิจารณาว่าประชาชนต้องการข่าวอย่างใด และประชาชนก็ควรจะปฏิบัติอย่างใด

ความต้องการข่าวของประชาชนอาจแยกได้ออกเป็น ๒ ประเภท ข่าวทั่ว ๆ ไป กับต่างประเทศ

(๑) ข่าวทั่ว ๆ ไปในต่างประเทศ และข้าพเจ้าก็เข้าใจว่าในประเทศเราหนังสือพิมพ์ที่ตั้งขึ้นนั้น นอกจากจำหน่ายเพื่อได้ทรัพย์แล้ว บางฉบับยังมีเข็มทางการเมืองอีกด้วย ที่ข้าพเจ้าจะกล่าวนี้หมายถึงหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไป การที่จะให้

ประชาชนทุกคนพอใจนั้น ยากลำบากเพราะนานาจิตตำ ฉะนั้น หนังสือพิมพ์ส่วนมากจึงมุ่งทำความพอใจให้หมู่ชนส่วนมากเท่าที่จะทำได้ หมู่ชนส่วนมากโดยที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์จึงต้องการอ่านข่าวที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ได้มีผู้รวบรวมหลักการต่าง ๆ ซึ่งจะจูงใจประชาชนให้ซื้ออ่าน เช่น ข่าวที่จะนำลงนั้นเป็นข่าวไม่ใช่ธรรมดา อย่าง ลอร์ด นอร์ทคลิฟ ราชาหนังสือพิมพ์ในอังกฤษกล่าวไว้ว่า "ถ้าสุนัขกัดคนไม่ใช่ข่าว แต่ถ้าคนไปกัดสุนัขเช่นนี้เป็นข่าว" ซึ่งเป็นความจริง ถ้าหนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าใครก็ตามเกิดไปกัดเข้าแล้ว หนังสือพิมพ์ฉบับนั้นจะขายดิบขายดี อีกนัยหนึ่งมนุษย์เราสนใจอยากฟังอยากอ่านข่าวที่ Eccentric โลดโผนยิ่งกว่าข่าวธรรมดา

ลอร์ด นอร์ทคลิฟ กล่าวต่อไปว่า ลำดับต่อมาคือข่าวเกี่ยวกับเพศและอาชญากรรมคนชอบอ่านมาก ถัดจากนั้นก็คือข่าวกีฬา ข้าพเจ้าไม่แน่ว่าสำหรับข่าวกีฬาจะมาเป็นลำดับที่ ๓ แต่นี่เป็นลำดับซึ่งคนอังกฤษลำดับไว้

ลำดับสุดท้าย คือ การอนามัย ความสุข ความเจริญของบุคคล หรือของบ้านเมืองโดยทั่ว ๆ ไป

แต่ที่เรามุ่งหมายในวันนี้ คือข่าวการต่างประเทศ ซึ่งเราจะต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนว่า เป็นข่าวที่จะจูงให้เราหลงกลหรือไม่ โดยวิจัยตรวจสอบข่าวสารต่าง ๆ ซึ่งมีมาจากฝ่ายตรงกันข้าม เช่น สิ่งตีพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง ว่าอะไรเป็นความจริง อะไรเป็นข่าวชวนเชื่อ และจะขัดต่อหลักนโยบายของชาติเราหรือไม่

ปัญหาต่อไปในด้านประชาชน ทำอย่างไรจึงจะมีพหูสูตรในการต่างประเทศ เพื่อช่วยชาติบ้านเมืองได้ ประการแรก เราต้องศึกษาสดับตรับฟังนโยบายต่างประเทศเรา และพยายามเข้าใจ ประการที่ ๒ คือสดับฟังข่าวนโยบายต่างประเทศของประเทศต่าง ๆ ทั้งยังเป็นมิตรของเราและฝ่ายตรงกันข้าม และเร้าใจให้ญาติมิตรสนใจด้วย เท่าที่ข้าพเจ้าเห็นว่าเกี่ยวกับนโยบายของ

เราที่มีมา ซึ่งเราจะศึกษาได้หลายแห่ง เช่นแถลงการณ์ของรัฐบาล ถ้อยแถลงของนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ของอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์และโฆษกกระทรวงการต่างประเทศ เป็นต้น

ส่วนข่าวสารนโยบายของต่างประเทศ มีมากมาย หาได้จากหนังสือพิมพ์ประจำวัน และข่าวทางวิทยุกระจายเสียงในเมืองเรา สำหรับหนังสือที่พิมพ์ในต่างประเทศ ที่ข้าพเจ้าชอบอ่านได้ความรู้มากที่สุดคือ New York Times, Times และ U.S. News and World Report เป็นต้น

ข้าพเจ้าเห็นสมควรแก่เวลา เรื่อง "นักหนังสือพิมพ์กับการทูต" จึงขอจบเพียงเท่านี้

สงครามการเมือง (Political Warfare)

บรรยายที่ "วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร"
เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

ในการบรรยายวันนี้ ทางวิทยาลัยฯ ได้กำหนดหัวข้อเรื่อง "สงครามการเมือง" ซึ่งทำกันในปัจจุบัน

คำว่า "สงครามการเมือง" หรือ Political Warfare เป็นคำที่คลุมเครือ ซึ่งไม่มีความหมายทางวิทยาการหรือทางเทคนิคแน่นอน ถ้าจะแปลเอาง่าย ๆ โดยไม่เคร่งครัดต่อถ้อยคำแล้ว จะแปลว่าเป็นการแทรกแซง (intervention) ก็ดูเหมือนจะพอเข้าใจบ้าง

อย่างไรก็ดี มีเจ้าตำราหลายท่านให้คำนิยามไว้หลายอย่าง ซึ่งพอสรุปได้ว่า "สงครามทางการเมือง เป็นกิจกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นระบบ ส่วนมากทำกันเป็นลับหรือไม่ให้ฝ่ายตรงกันข้ามรู้ตัว เพื่อใช้ให้มีอิทธิพลเหนือหรือนำนโยบายของชาติอื่น"

สงครามทางการเมืองใช้วิธีดังต่อไปนี้ การทูต การบีบทางเศรษฐกิจ การแสดงกำลังทหารหรืออาวุธ การโฆษณาชวนเชื่อ การใช้แนวที่ห้า การก่อวินาศกรรม การก่อกวน การแทรกซึม การบ่อนทำลาย การก่อให้เกิดความหวาดกลัวว่าจะต้องตาย และการยุให้มีการกบฏหรือปฏิวัติเป็นต้น การทำสงครามจิตวิทยา (Psychological Warfare) ก็เป็นส่วนหนึ่งของสงครามทางการเมืองด้วย

ความมุ่งประสงค์ในการทำสงครามทางการเมือง ก็คือเพื่อให้ฝ่ายตรงกันข้ามอ่อนกำลังลง หรือเพื่อให้ตนและพรรคพวกของตนมีกำลัง ซึ่งอาจไม่ต้องใช้กำลังอาวุธ และเพื่อให้อีกฝ่ายยอมทำตามนโยบายของตน

อย่างไรก็ดี กิจกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วนั้น ใช่ว่าจะเป็นสงครามทางการเมืองไปทุกเรื่องก็หามิได้ เช่น การโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อให้อีกรัฐหนึ่งมีไมตรีจิตต่อรัฐบาลตน เช่นนี้ไม่เรียกว่า สงครามทางการเมือง แต่จะกลายเป็นสงครามทางการเมือง ถ้าทำโดยมุ่งหวังที่จะบีบคั้นให้รัฐต่างประเทศนั้นเปลี่ยนนโยบาย การห้ามไม่ให้ส่งสินค้าบางชนิดออกนอกประเทศ ไม่ใช่เป็นสงครามทางการเมือง ถ้ามุ่งประสงค์ที่จะเก็บไว้ใช้ภายในเพราะมีน้อย แต่จะกลายเป็นสงครามทางการเมือง ถ้ามุ่งประกาศตัดกำลังทางอ้อมของประเทศใดประเทศหนึ่ง เช่น สหรัฐอเมริกา ห้ามขายยุทธบั่จจัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓–๒๔๘๔ ให้แก่ญี่ปุ่นก่อนประกาศสงคราม ถึงแม้จะเกิดสงครามต้องใช้อาวุธขึ้นแล้วก็ดี สงครามทางการเมืองก็คงดำเนินอยู่เพื่อบั่นทอนกำลังของข้าศึก

อาจกล่าวได้ว่า สงครามทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มโลกเสรี เฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีสหภาพโซเวียตเป็นหัวหน้า นับตั้งแต่มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง

มีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ก็ระหว่างมหาสงคราม ทั้งสองกลุ่มนี้ก็เป็นมิตรร่วมรบต่อฝ่ายอักษะ น่าจะร่วมมืออันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพราะย่อมเห็นแล้วว่า ภัยของสงครามน่าสยดสยองเพียงใด แต่ถ้าจะศึกษาให้ถ่องแท้ซึ่งลงไปก็จะทราบได้ว่า ความจริงระหว่างมหาสงคราม สองกลุ่มนี้ เฉพาะอย่างยิ่ง สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และสหภาพโซเวียตก็ร่วมมือกันไปแกน ๆ เพราะมุ่งปราบศัตรูร่วมกัน แต่ในขณะเดียวต่างระแวงซึ่งกันและกัน สำหรับโซเวียตได้แสดงให้เห็นในท่าที ซึ่งไม่น่าไว้วางใจในที่ประชุมต่าง ๆ ก่อนสงครามสิ้นสุดลง เช่นในการประชุมที่ยัลตาหรือที่ปอทสดัม สหภาพโซเวียตได้แสดงชั้นเชิงจะเอาประโยชน์ต่าง ๆ และต่อมาภายหลังสงครามสิ้นสุดลง โซเวียตก็ได้ปบัฏิการซึ่งทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นทุกทีดังข้อเท็จจริงต่อไปนี้

๑. เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว ชาติใหญ่ที่สุดในยุโรปกลายเป็นสหภาพโซเวียต ส่วนอังกฤษนั้นเปลี่ยนฐานะลดลง สหรัฐอเมริกากลายเป็นประเทศ

ใหญ่มีกำลังที่สุดในกลุ่มโลกเสรี ความจริงในชั้นเดิมทั้งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษก็ยังหวังว่าเสร็จสงครามแล้วโซเวียตคงจะหวังให้โลกมีสันติ ฉะนั้น คงจะร่วมมือด้วยอย่างจริงใจ แต่ต่อมาไม่กี่เดือน โซเวียตก็เริ่มแสดงกิริยาท่าทีให้เห็นว่าไม่สุจริตและตีความในการตกลงยัลตา และปอทสดัมไปในทางที่ตนจะได้ประโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้ต่างฝ่ายต่างจึงพยายามแผ่อิทธิพลและยึดจุดยุทธศาสตร์สำคัญ ๆ ไว้ ในกรณีที่อาจจะเกิดการปะทะกันขึ้น ฝ่ายตะวันตกหรือกลุ่มเสรี เมื่อเห็นว่าโซเวียตเริ่มตรึงอำนาจในยุโรปตะวันออก คือ โปแลนด์ เชคโกสโลวาเกีย ฮังการี และเริ่มบีบ กรีซ ตุรกี กับตั้งรัฐบาลคอมมิวนิสต์หุ่นขึ้นในมณฑลอาเซอร์ไบยานของอิหร่าน และบีบเอาประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากประเทศเหล่านี้ ฝ่ายตะวันตกจึงประท้วงโซเวียตและหันเข้าสนับสนุนตุรกี กรีซ และอิหร่าน ไม่ให้ยอมโซเวียต และรีบแสวงหาฐานทัพในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งสามารถจะโจมตีโซเวียตได้โดยง่าย

๒. เหตุสำคัญที่สมานกันได้ยากและรุนแรงก็คือ การที่โซเวียตพยายามแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ออกไปอย่างกว้างขวาง ระหว่างสงคราม ประธานาธิบดีโรสเวลต์ได้แสดงท่าทีให้สตาลินทราบว่า สหรัฐอเมริกาไม่พอใจอย่างยิ่งที่โซเวียตตั้งองค์การโคมินเตอร์นเพื่อเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ เพื่อที่จะเอาใจสหรัฐอเมริกา (เพราะในขณะนั้นโซเวียตได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกามากมาย ทั้งกำลังเงินและอาวุธยุทธภัณฑ์) สตาลินจึงประกาศยกเลิกองค์การนั้น แต่พอเสร็จสงคราม โซเวียตกลับฟื้นฟูตั้งองค์การนี้ขึ้นใหม่อีก โดยเปลี่ยนชื่อใหม่ เรียกว่าองค์การโคมินฟอร์ม นอกจากนี้ ยังมีการกระทำอื่น ๆ อีกมาก ซึ่งทำให้อเมริกาและชาติตะวันตกอื่น ๆ ไม่ไว้ใจ อาทิการกวาดล้างพวกที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก การสนับสนุนให้ยูโกสลาเวีย และบัลกาเรียรุมกันรุกรานกรีซ การใช้สิทธิยับยั้ง (Veto) ในคณะมนตรีความมั่นคงอย่างฟุ่มเฟือยโดยไม่มีเหตุผล ไม่คำนึงถึงความถูกต้องของกรณีเป็นเรื่อง ๆ ไป จะนับจำนวน Veto ที่โซเวียตใช้ จนบัดนี้เห็นจะประมาณ ๑๒๐–๑๓๐ ครั้ง

การขัดขวางไม่ยอมให้มีการควบคุมการใช้อาวุธปรมาณู การปฏิเสธไม่ยอมร่วมมือในการร่วมกันบูรณะสถานะเศรษฐกิจของโลก (แผนมาร์ชาลล์) พฤติการณ์ทั้งหมดนี้ทำให้ฝ่ายตะวันตกเห็นว่า โซเวียตไม่สนใจในการที่จะร่วมมือ แต่ตั้งใจที่จะละเมิดนโยบายตามความประสงค์ของตน โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์สำคัญของชาติอื่น ๆ ละเมิดสนธิสัญญาต่าง ๆ เที่ยวก่อวินาศกรรมแก่สันติภาพ ดำเนินการใต้ดิน เพื่อล้มการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้เป็นคอมมิวนิสต์ และต้องการครองโลกโดยให้โลกเป็นคอมมิวนิสต์ทั่วไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ ทางฝ่ายกลุ่มตะวันตกหรือกลุ่มโลกเสรี จึงร่วมกันดำเนินการต่อต้านการกระทำของโซเวียตทุกทาง

การดำเนินสงครามทางการเมืองวิธีต่าง ๆ

๑. การทูต

การทูตคืออะไร ท่านผู้มีเกียรติย่อมทราบดีแล้ว การใช้การทูตเพื่อให้อีกฝ่ายตกลงโดยชี้แจงเหตุผลตรงไปตรงมา ไม่ถือว่าเป็นการทำสงครามทางการเมือง แต่จะกลายเป็นสงครามการเมือง ในเมื่อการเจรจานั้น ใช้ถ้อยคำซึ่งแฝงการข่มขู่คุกคามให้อีกฝ่ายตระหนักว่า ถ้าไม่ตกลง ฝ่ายนั้นจะได้รับผลภัยอย่างใด ในสมัย ๗๐ ปีมานี้ การโต้เถียงทางการทูต มักจะมีเรือรบมาจอดรออยู่เบื้องหลังอย่างสมัยปี ค.ศ. ๑๘๕๔ นายพลเรือเปอรี แห่งกองทัพเรืออเมริกันไปขอเจรจาทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับญี่ปุ่น ญี่ปุ่นด้อดึงเพราะสมัยนั้นญี่ปุ่นไม่อยากให้ชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อ นายพลเปอรีเจรจาสำเร็จด้วยมีเรือรบถึง ๗ ลำมาลอยลำอยู่ ทางไทยก็มีหลายเรื่องกับฝรั่งเศส เช่นกรณี ร.ศ. ๑๑๒ เป็นต้น

๒. การเศรษฐกิจ

เรื่องเศรษฐกิจนี้ เมื่อขณะร่างกฎบัตรสหประชาชาติ ที่ประชุมเห็นพ้องกันว่า การบีบทางเศรษฐกิจนี้เป็นบ่อเกิดอันหนึ่งของสงครามทางอาวุธ ฉะนั้น จึงใส่ในกฎบัตรว่าสมาชิกจะร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านเศรษฐกิจ แต่เมื่อต่อมาเกิดแตกแยกเป็นสองพวก สามพวกเช่นนี้ นโยบายการร่วมมือทางเศรษฐกิจจึงเปลี่ยนแปลงไป ต่างฝ่ายต่างพยายามเร่งเสริมฐานะเศรษฐกิจของตน หาทางบั่นทอนทำลายกำลังความสามารถทางด้านเศรษฐกิจของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีมากมายหลายวิธี แล้วแต่กรณีเห็นสมควรว่าจะหนักเบากระทบกระเทือนไมตรีมากน้อยเพียงใด เช่นการผลิต การค้า การขนส่ง การคมนาคม การรักษาระดับค่าครองชีพ การชำระเงินระหว่างประเทศ การแลกเปลี่ยนเงิน การกู้ยืมเงิน การคลัง การภาษีอากร การล้อมบีดสกัดสินค้า การชักชวนไม่ให้ซื้อสินค้า การกว้านซื้อสินค้า วิธีสำคัญที่สุดวิธีหนึ่งซึ่งใช้กันมากก็คือ พยายามทำลายกำลังทางการคลังเพื่อให้ค่าของเงินตกต่ำ โดยไม่ยอมใช้สินเชื่อ และหาวิถีทางที่จะให้ชาติอื่น ๆ ไม่เชื่อในค่าของเงินของประเทศที่ต้องการทำลาย

บางคราวก็ใช้วิธีเอาเงินไปลงทุนในต่างประเทศนั้น ๆ และบีบทางอ้อม วิธีนี้มักจะใช้โดยประเทศใหญ่ต่อประเทศเล็ก หรือประเทศที่ด้อยการพัฒนาการ และใช้กันมากในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศที่ถูกบีบมักร้องไม่ออก เพราะในสมัยนั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปของประเทศใหญ่ ๆ ในสมัยนี้จะใช้วิธีนี้ไม่สะดวก เพราะกฎบัตรสหประชาชาติมีค้ำอยู่ ประเทศที่ถูกบีบอาจร้องต่อสหประชาชาติได้ และหันไปหาฝ่ายตรงกันข้ามอีกกลุ่มหนึ่ง คือฝ่ายตะวันตกหรือฝ่ายคอมมิวนิสต์

การชักชวนไม่ให้ซื้อสินค้า (boycott) ก็เคยใช้กันมากก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ เช่น จีนใช้กับญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาใช้กับฮิตเล่อร์ เมื่อฮิตเล่อร์ข่มเหงยิว

สงครามการเมืองด้านเศรษฐกิจนี้ ฝ่ายคอมมิวนิสต์เดิน ๓ วิธี คือ (๑) ทวีการค้ากับประเทศต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่พวกคอมมิวนิสต์ (๒) โดยพยายามให้สินเชื่อ และ (๓) ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ

ฝ่ายคอมมิวนิสต์เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๕๔ รุกทางเศรษฐกิจทั่วโลกตามวิธีทั้งสามดังกล่าว เนื่องจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ เอกชนทำการค้ากับต่างประเทศไม่ได้ รัฐบาลเป็นผู้ทำเอง ฉะนั้น จึงได้เปรียบฝ่ายตะวันตก เพราะเข้าควบคุมเศรษฐกิจทั้งหมดทั้งประเทศจึงดำเนินการได้ตามชอบใจ และสามารถเสนอราคาได้ถูกกว่าฝ่ายตะวันตก โดยรัฐบาลยอมชักทุนให้ หรือมิฉะนั้นก็สามารถขายสินค้าให้โดยวิธีผ่อนใช้อย่างง่ายที่สุด ซึ่งฝ่ายตะวันตกทำไม่ได้

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๐ รัฐบาลอเมริกันได้ประกาศสถิติการช่วยเหลือ ซึ่งประเทศต่าง ๆ ในโลกที่ได้รับความช่วยเหลือทั้งสองฝ่ายดังนี้

	สหรัฐอเมริกาช่วย	กลุ่มโซเวียตช่วย
ประเทศในเอเชีย		
อัฟกานิสถาน	๑๑๓ ล้านเหรียญ	๒๐๖ ล้านเหรียญ
พม่า	๖๘ ,,	๑๒ ,,
กัมพูชา	๑๗๓ ,,	๕๕ ,,
อินเดีย	๒,๑๐๒ ,,	๙๓๓ ,,
อินโดนีเซีย	๒๗๒ ,,	๕๐๙ ,,
ปากีสถาน	๑,๐๔๑ ,,	๓ ,,
ประเทศในยุโรป		
ไอซ์แลนด์	๒๘ ,,	๕ ,,
ประเทศในตะวันออกไกล		
อิหร่าน	๓๕๒ ,,	๖ ,,

	สหรัฐอเมริกาช่วย	กลุ่มโซเวียตช่วย
ประเทศในตะวันออกไกล		
อิรัค	๘๑๘ ล้านเหรียญ	๑๗ ล้านเหรียญ
สหสาธารณรัฐอาหรับ (อียิปต์)	๒๙๐ ,,	๗๘๓ ,,
เยเมน	๑๒ ,,	๔๔ ,,
ประเทศในอาฟริกา		
เอธิโอเบีย	๗๓ ,,	๑๑๔ ,,
ฆานา	๕ ,,	๕๐ ,,
กินี	๔ ,,	๑๐๗ ,,
ตูนีเซีย	๑๘๒ ,,	๘ ,,
ประเทศในลาตินอเมริกัน		
อาร์เจนตินา	๓๗๕ ,,	๑๐๔ ,,
บราซิล	๖๔๔ ,,	๓ ,,
คิวบา	๒๐ ,,	๒๑๕ ,,

นอกจากนี้กลุ่มคอมมิวนิสต์ เฉพาะอย่างยิ่งจีนกับโซเวียตยังส่งเจ้าหน้าที่ทางวิชาการไปช่วยประเทศต่าง ๆ อาทิคือ สหสาธารณรัฐอาหรับ เอธิโอเบีย กรีซ อิหร่าน ตุรกี เยเมน อัฟกานิสถาน พม่า กัมพูชา ลังกา อินเดีย อินโดนีเซีย ปากีสถาน อาร์เจนตินา และคิวบา

โดยที่สหรัฐอเมริกาเห็นภัยจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ดังกล่าว จึงพยายามทุ่มเทช่วยเหลือประเทศต่าง ๆ ทั้งที่เป็นพันธมิตรและประเทศที่ยังไม่ผูกพันกับฝ่ายใด เฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่ด้อยพัฒนาการ อาทิ

(๑) ให้ความร่วมมือทางวิทยาการ โดยถ่ายความรู้ความชำนาญและเครื่องมือเครื่องใช้ให้แก่ประเทศด้อยพัฒนาการ ในด้านการศึกษา การสาธารณสุข การอนามัย

การช่าง การขนส่ง การคมนาคม การเกษตร การอุตสาหกรรม และการปกครอง ในด้านนี้ปรากฏตามงบประมาณ ค.ศ. ๑๙๖๐ ใช้ ๒๑๑,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ และมีผู้ชำนาญวิทยาการ ๖,๘๒๖ คนไปช่วย ในขณะเดียวกับที่รับผึกชนชาติต่างประเทศในสหรัฐอเมริกาด้วย

(๒) ตั้งทุนกู้ยืมเพื่อพัฒนาการ โดยออกทุนให้กู้ยืมได้ สำหรับโครงการที่มั่นใจได้ว่าจะสำเร็จ เงินกู้เหล่านี้คิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ และมีข้อจำกัดน้อยกว่าสถาบันการให้กู้เงินอื่น ๆ ที่มีอยู่ แต่จะต้องใช้เงินกู้คืนทุกกรณี ตามสถิติงบประมาณปี ค.ศ. ๑๙๖๐ กำหนดไว้ ๗๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ

(๓) การช่วยเหลือพิเศษ ในบางประการสหรัฐอเมริกามีส่วนได้เสียเป็นพิเศษ แม้ประเทศนั้นๆ จะไม่มีกำลังทางทหารเป็นจำนวนมากตามความตกลงทางทหารกับสหรัฐอเมริกาก็ดี การช่วยเหลือนี้อาจเป็นการช่วยกำจัดไข้มาเลเรีย ฯ ช่วยบรรเทาทุกข์ ฯลฯ ตามงบประมาณปี ค.ศ. ๑๙๖๐ กำหนดไว้ ๒๗๑,๘๐๐,๐๐๐ เหรียญ

(๔) โครงการรับประกันการลงทุน ตามนี้รัฐบาลอเมริกันจะช่วยและส่งเสริมให้คนอเมริกันไปลงทุนในต่างประเทศ โดยช่วยรับประกัน สำหรับการลงทุนบางประเภทเพื่อมิให้เป็นการเสี่ยงภัย

(๕) ทุนการจร ตั้งขึ้นเพื่อใช้จ่ายในกรณีตั้งขึ้นไว้แล้วแต่ไม่พอ หรือจะต้องจ่ายในบางกรณีซึ่งไม่ได้คาดหมาย ตามงบประมาณ ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ตั้งไว้ ๒๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ

(๖) โครงการอื่น ๆ เช่นทุนสำหรับสำนักงานร่วมมือระหว่างประเทศ (ICA) ค่าใช้จ่ายทางกระทรวงต่างประเทศอเมริกา เกี่ยวกับการปฏิบัติตามโครงการมั่นคงร่วมกัน เกี่ยวกับสหประชาชาติช่วยเหลือผู้ลี้ภัยจากปาเลสไตน์ โครงการช่วยเหลือเรื่องปรมาณูเพื่อสันติ ทุนสำหรับเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) ทุนช่วยคณะกรรมการระหว่างรัฐบาล เพื่อช่วยชาวยุโรปที่อพยพจากทวีปนั้น (ICEM)

ทุนช่วยผู้ลี้ภัย (UNHCR) ฯลฯ ตามงบประมาณ ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ตั้งไว้ ๑๑๒,๑๙๕,๐๐๐ เหรียญ

เหตุผลต่าง ๆ ที่สหรัฐอเมริกาจำต้องดำเนินดังกล่าวมานี้ ปรากฏโดยชัดเจนจากสาส์นของประธานาธิบดีไอเซนเฮาว์ ซึ่งเสนอต่อรัฐสภาเกี่ยวกับโครงการความมั่นคงปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ตอนหนึ่งท่านประธานาธิบดีกล่าวมีสาระสำคัญว่า ความแท้จริงของสถานการณ์ในโลกนี้มีอยู่ ๔ ประการ

๑) สหรัฐอเมริกาและโลกเสรีทุกวันนี้ กำลังเผชิญกับแสนยานุภาพมหาศาลของสหภาพโซเวียต จีนคอมมิวนิสต์ และประเทศบริวาร กลุ่มดังกล่าวนี้มีทหารประจำการ ๖๕,๐๐๐,๐๐๐ ประกอบด้วย ๔๐๐ กองพลใหญ่ กระจัดกระจายอยู่ตามชายแดนของพันธมิตร และมิตรของอเมริกา กำลังทหารเหล่านี้มีกำลังอากาศหนุนหลัง มีเครื่องบินประจำการ ๒๕,๐๐๐ และมีอีกมากมายที่ไม่ประจำการ กำลังอากาศเหล่านี้มีกำลังอาวุธนิวเคลียร์ และอาวุธจรวดหนุน กำลังทางเรือมีมากมาย และเรือดำน้ำหลายร้อยลำ

๒) โลกปัจจุบันกำลังวิวัฒนาการอย่างรวดเร็ว ภายใน ๑๐ ปีที่ล่วงมานี้ ได้มีการปฏิวัติทางการเมืองทั่วไป มีประเทศเอกราชใหม่ ๒๑ ประเทศ และประชากรเกือบหนึ่งพันล้าน และยังจะมีใหม่เพิ่มขึ้น พลเมืองของโลกก็กำลังทวีอย่างรวดเร็ว ปฏิวัติอุตสาหกรรมได้เปลี่ยนแปลงฐานะของยุโรปอย่างไรเวลานั้น ในอาฟริกา เอเซีย และอเมริกาใต้ก็กำลังจะเดินรอยเดียวกัน ความก้าวหน้าในทางอุตสาหกรรม การแพทย์ ความคิดเบิ่นสติปัญญารุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ประชากรทั่วโลกตั้งใจจะอยู่ดีกินดี ประเทศใหม่ก็มีชาตินิยมอย่างเต็มที่

๓) โลกทุกวันนี้มีลัทธิหนึ่ง ซึ่งร่วมสมคบกันอย่างบ้าคลั่ง ลัทธินี้คือ คอมมิวนิสต์ หัวหน้าลัทธินี้ภายใน ๔๐ ปี ได้เข้ายึดควบคุมประเทศต่าง ๆ ไว้ได้ถึง ๑๗ ประเทศ ประกอบด้วยพลเมืองเกือบหนึ่งพันล้าน หัวหน้าใหม่ของลัทธินี้คือ

รัสเซีย ซึ่งบัดนี้มีกำลังทหารและเศรษฐกิจเป็นที่สองในโลก และได้ประกาศว่าจะเป็นที่หนึ่งโดยเร็วที่สุด สหายของเขาคือจีนแดง ก็กำลังดำเนินตามลัทธิคอมมิวนิสต์ถือโอกาสทุกคราวที่จะให้โลกไม่สงบ เป็นหน้าที่ของฝ่ายโลกเสรี ที่จะชักจูงใจประชากรพันล้านคนที่ได้เอกราชใหม่นี้เห็นว่ามีวิถีชีวิตซึ่งตนอาจจะดำเนินได้โดยมีอาหารเพียงพอ และมีสิทธิในการเลือกตั้ง มีมาตรฐานการครองชีพดีขึ้น มีสิทธิที่จะเลือกอาชีพและได้รับความยุติธรรมจากสังคม อีกนัยหนึ่งมีความเจริญก้าวหน้าและเสรีภาพมีเกียรติศักดิ์ของมนุษย์ ฝ่ายคอมมิวนิสต์ตั้งใจจะต่อต้านอุดมคตินี้ โดยทำลายอิสรภาพและระบอบประชาธิปไตย เวลานี้สงครามชนิดนี้กำลังดำเนินอยู่แล้ว อีก ๑๐ ปีข้างหน้าจึงจะพอรู้ว่าผลเป็นอย่างไร

๔) ความจริงข้อที่ ๔ ก็คือ ฐานะทางทหารและเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาขึ้นอยู่กับประเทศอื่น ๆ ในโลกนี้ เพราะการป้องกันทางทหาร สหรัฐอเมริกาต้องอาศัยความร่วมมือจากประเทศอื่น ๆ การเศรษฐกิจก็เช่นเดียวกัน สหรัฐอเมริกาไม่มีวัสดุดิบหลายสิบอย่าง

นโยบายของสหรัฐอเมริกา คือป้องกันไม่ให้เกิดสงครามทั่วไป และสกัดกั้นไม่ให้คอมมิวนิสต์รุกรานทางภูมิภาคต่าง ๆ

๓. การโฆษณาชวนเชื่อ

การโฆษณาชวนเชื่อหรือการทำสงครามจิตวิทยา (Psychological Warfare) เพื่อบั่นทอนกำลังของฝ่ายตรงกันข้าม โดยใช้การโฆษณา ซึ่งอาจเป็นทางหนังสือพิมพ์ทางวิทยุกระจายเสียง ทางโทรทัศน์ ทางภาพยนตร์ หรือความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ

การโฆษณาชวนเชื่อ คำว่า "โฆษณาชวนเชื่อ" (Propaganda) มีผู้อธิบายว่าเป็นกิจกรรมชนิดหนึ่งซึ่งผู้ประกอบมุ่งที่จะจูงให้มนุษย์มีความคิดและความเห็นคล้อยตาม ในขั้นที่สุดคือเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ คำนิยามนี้กว้างมาก เพราะกินไปถึง

ตำรับตำรา ตลอดจนความสัมพันธ์ระบบมนุษย์ทุกอย่าง ที่จะพยายามส่งเสริมให้มนุษย์ประพฤติดีก็กลายเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ฉะนั้น ถ้าเราใช้หมายความในทางกว้างขวางแล้ว ก็ไม่มีความหมาย แต่ก็เป็นการยากที่จะนิยามให้ชัดเจนเหมือนเราจะขีดเส้นลงไปในกระดาษว่า หมายความเพียงใดแน่ มีผู้พยายามนิยามโดยอธิบายเข้าไปใกล้ที่สุดว่า "หมายถึงความเพียรพยายามอย่างเป็นระบบที่จะชักชวนระหว่างหมู่การเมืองต่าง ๆ เพื่อที่จะสัมฤทธิผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือสกัดกั้นมิให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยปกติความเพียรพยายามนี้มักปฏิบัติโดยฝ่ายซึ่งเป็นศัตรู แต่บางคราวการโฆษณาชวนเชื่อก็ใช้ต่อประเทศที่เป็นกลางหรือเป็นมิตร"

การโฆษณาชวนเชื่อโดยปกติเอาความเท็จมาประกอบใช้ แต่ก็ไม่จำเป็นเสมอไป ผู้ที่ทำการโฆษณาชวนเชื่อเก่ง มักจะเสนอเรื่องของตนทำนองทนายความแก้คดี พยายามหาเหตุผลต่าง ๆ มาประกอบให้คณะลูกขุน หรือศาลเห็นตามเรื่องใด แม้เป็นความจริงผู้โฆษณาก็มักจะเลือกเอาตอนที่มีประโยชน์ ความจริงตอนใดที่ไม่มีประโยชน์จะทำให้เสื่อมความเชื่อถือ ก็มักตัดออก

ปัญหามีต่อไปว่า การโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศนั้น ทำเพื่ออะไร ? เจ้าตำราหลายเล่มให้คำตอบตรงกันว่า เพื่อจะมีอิทธิพลจูงให้รัฐบาลต่างประเทศ ซึ่งตนมุ่งประสงค์ให้เดินนโยบายเป็นประโยชน์ต่อนโยบายของตน หรือถ้ารัฐบาลต่างประเทศนั้นแข็งแกร่งไม่รับเอาการโฆษณาชวนเชื่อ ก็พยายามให้ราษฎรในประเทศนั้นไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาล

ตัวอย่างการโฆษณาชวนเชื่อ ซึ่งได้ผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย คือกรณีบิสมาร์กแก้โทรเลข ซึ่งกษัตริย์ปรัสเซียมีถึงบิสมาร์ก เป็นไปในทำนองว่าฝรั่งเศสถูกสบประมาท รัฐบาลฝรั่งเศสรีบประกาศสงครามกับเยอรมัน ใน ค.ศ. ๑๘๗๐ บิสมาร์กทำเช่นนี้ก็เพื่อให้โลกเห็นว่าฝ่ายฝรั่งเศสเป็นฝ่ายผิดรุกรานก่อน

มีผู้อธิบายว่า การโฆษณาชวนเชื่อถ้าทำซ้ำแบบโดยไม่มีวิธีใหม่ มักจะจืดและไม่ได้ผล เพราะผู้รับการชวนเชื่อมักรู้ตัว ฉะนั้น ผู้โฆษณาจะต้องคิดหาวิธีใหม่อยู่เรื่อย ๆ

การโฆษณาชวนเชื่อ ซึ่งทำกันมากที่สุดก็คือโดยแพร่ข่าว หรือปล่อยข่าวลือ ทั้งนี้เพราะข่าวหรือข่าวลือ มีอิทธิพลยิ่งเหนือกำลังใจ และมีผลในการวินิจฉัยทางการเมือง

ในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ คู่สงครามต่างใช้วิธีโฆษณาชวนเชื่อด้วยกันอย่างเต็มที่

ทางเยอรมัน ฮิตเล่อร์เริ่มบ่าวให้ราษฎรของตนเชื่อจริงจังว่า ทั้งโลกอิจฉาเยอรมัน จึงรวมกันเล่นงานเยอรมัน ทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นฝ่ายรุกรานเขาก่อน โฆษณาว่าฝรั่งเศสกำลังเสื่อมไม่มีทางก้าวหน้าต่อไป อังกฤษก็กำลังจะล้ม สำหรับรัสเซียนั้นลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยที่ร้ายแรงที่สุด กองทัพเยอรมันไม่มีแพ้ และการสงครามครั้งนี้เยอรมันต้องชนะแน่ แล้วก็จะได้อาณานิคมที่เสียไปสมัยมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ กลับคืนมาหมด ปรากฏว่าใน ๒ ปีแรกมีผลมาก เพราะเยอรมันชนะแทบทุกแห่ง มาในตอนหลังเมื่อเยอรมันเริ่มปราชัย และฝ่ายสัมพันธมิตรประกาศให้ยอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไข กระทรวงการโฆษณาชวนเชื่อของฮิตเล่อร์ประกาศใหม่ว่า ถ้าเยอรมันยอมแพ้ชาวเยอรมันจะตายหมดเพราะฝ่ายสัมพันธมิตรคงไม่ปล่อยให้มีชีวิตอยู่ ทุกสิ่งทุกอย่างฝ่ายชนะคงทำลายหมด ยิ่งตอนนายมอร์เกนเทา (Morgenthau) รัฐมนตรีว่าการคลังอเมริกันเสนอว่า เพื่อไม่ให้เยอรมันฟื้นตัว เป็นผู้รุกรานอีก ควรจะแบ่งเยอรมันออกเป็นประเทศเล็กสักสิบประเทศ เพื่อตัดกำลังทั้งทางทหารและเศรษฐกิจ พวกนาซียังชี้แจงย้ำกับราษฎรว่ามีทางเดียวคือ ต้องสู้เพราะยังมีหวังซึ่งก็ได้ผลมาก

ในด้านกองทัพ ทหารทุกคนถูกอบรมว่า ในการที่จะเป็นทหารที่ดีนั้น ต้องกล้าหาญไม่กลัวทุกอย่าง ต้องรู้จักใช้อาวุธให้ได้ประโยชน์บริบูรณ์ อบรมให้เคารพ

ตามคำสั่งผู้บังคับบัญชาอย่างหลับหูหลับตา ให้เคารพบูชาผู้นำคืออิตเล่อร์ ซึ่งทำอะไรไม่มีผิด

ทางฝ่ายสหภาพโซเวียต ก็ชำนาญในเรื่องโฆษณาชวนเชื่อ ไม่แพ้เยอรมัน เราทราบแม้ว่าสหภาพโซเวียตถูกเยอรมันโจมตีก่อน ในชั้นแรกสหภาพโซเวียตอยู่ในฐานะเป็นฝ่ายรับและถอยเรื่อย โซเวียตสามารถชี้แจงกับสหรัฐอเมริกาว่า ถ้าสหรัฐอเมริกาไม่รีบช่วยด้วยกำลังอาวุธมากมายโดยด่วนแล้ว ในที่สุดอเมริกาจะเสียใจและอเมริกาเองจะแพ้สงคราม ทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นสหรัฐอเมริกายังไม่ได้เข้าสงคราม สหรัฐอเมริกาเห็นจริงเข้าช่วยในด้านอาวุธและเงิน ในที่สุดสหภาพโซเวียตเองกลับเข้ายึดจุดสำคัญทางแหลมบอลข่าน และยุโรปกลางได้หมด ซึ่งสหรัฐอเมริกาเองก็เสียใจจนทุกวันนี้ว่าไม่ควรช่วยรัสเซียเต็มที่ในสมัยนั้น

ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ สหภาพโซเวียตก็ยังถือว่า การโฆษณาชวนเชื่อเป็นอาวุธสำคัญที่สุด โดยยังไม่ต้องทำสงครามอาวุธ เช่น พยายามชี้ให้ประเทศที่ได้เอกราชใหม่ทั้งในเอเชียและอาฟริกา เห็นว่าภัยแท้จริงไม่ใช่มาจากคอมมิวนิสต์ แต่มาจากลัทธิอาณานิคม ซึ่งประเทศเหล่านี้หลายประเทศพลอยเห็นไปด้วย โดยนึกไปถึงสมัยตนเป็นอาณานิคม ถูกประเทศที่เป็นนายกดขี่ และยังไม่เคยถูกสหภาพโซเวียตครอบครอง สหภาพโซเวียตใช้การโฆษณาชวนเชื่อ ๒ วิธี วิธีหนึ่งสำหรับประเทศที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ อีกวิธีหนึ่งสำหรับประเทศที่เป็นคอมมิวนิสต์ด้วยกัน

สำหรับประเทศที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ โซเวียตพยายามชี้แจงให้เห็นว่า ลัทธินายทุน จะนำมาซึ่งสงครามในที่สุด โซเวียตเป็นผู้ที่คอยป้องกันรักษาสันติภาพในโลก เป็นผู้เห็นอกเห็นใจคนยากจน แต่ในขณะเดียวกันเป็นประเทศที่มีแสนยานุภาพมากที่สุดในโลก จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศเหล่านั้นเองที่จะสนับสนุนโซเวียตในประเด็นสำคัญซึ่งโซเวียตโต้กับฝ่ายตะวันตก และอย่าดำเนินการเป็นศัตรูกับระบบคอมมิวนิสต์

เนื่องจากถูกฝ่ายคอมมิวนิสต์โจมตีเช่นนี้ ทางสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเห็นว่าภัยจะมาถึงตัว จึงดำเนินการโต้โดยโฆษณาชวนเชื่อเช่นเดียวกัน แต่การโต้ตอบของสองชาตินี้อยู่ในฐานะยากกว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทางคอมมิวนิสต์เป็นฝ่ายเผด็จการ ฉะนั้น จะโฆษณาอย่างไรก็ได้ ไม่มีใครมาควบคุม แต่ทางฝ่ายตะวันตกมีรัฐสภาควบคุม ราษฎรวิจารณ์ได้เต็มที่ ฉะนั้น ถ้าเอาความไม่จริงมาโฆษณาต่อไป ราษฎรของตนเองก็จะไม่เชื่อถือ

ในการโฆษณาชวนเชื่อนี้ประเทศต่าง ๆ ใช้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือหรือสื่อ คือ หนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง หนังสือหรือตำราต่าง ๆ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ โรงละคร ศิลปะ ดนตรี ศาสนา กิจการสังคม โรงเรียน มหาวิทยาลัย และสื่ออื่น ๆ ซึ่งสามารถถ่ายทอดความคิดไปสู่มนุษย์ได้

สื่อต่าง ๆ เหล่านี้ได้ประโยชน์ทั้งนั้น แต่ที่สำคัญที่สุดคือหนังสือพิมพ์และวิทยุกระจายเสียง เพราะหนังสือพิมพ์และวิทยุกระจายแพร่เวียนไปทั่วโลก

๔. การก่อกวน การแทรกซึม การก่อวินาศกรรม การขู่ให้หวาดกลัว ฯลฯ

การก่อกวน (Subversion) การแทรกซึม (Infiltration) ทำมากที่สุดโดยฝ่ายคอมมิวนิสต์ การก่อกวนคือการทำให้แบ่งแยก และการทำทุกอย่าง เพื่อไม่ให้การปกครองบ้านเมืองนั้น ๆ ดำเนินไปโดยปกติสุข

การแทรกซึมคือการใช้คนซึ่งไว้วางใจได้ อาจเป็นชนชาติของผู้ใช้หรือชนชาติอื่นก็ได้ เพื่อไปทำการทุกอย่างที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนโดยฝ่ายตรงกันข้ามไม่รู้สึกตัว

การทำให้หวาดกลัว (Terror) ก็เป็นวิธีการที่ใช้กันมากและได้ผลมากเช่นเดียวกัน

ถ้าจะสำรวจประวัติศาสตร์ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษนี้ จนถึงปัจจุบันคือระยะ ๑๐ ปีนี้ มีการฆ่ากันเกี่ยวกับทางการเมืองระหว่างประเทศหลายสิบราย ผู้ถูกฆ่ามีประมุขของประเทศ ประมุขรัฐบาล และรัฐบุรุษสำคัญ ส่วนมากในยุโรปและอเมริกาใต้

มหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดขึ้น ก็เพราะผู้ฆ่าเป็นพรรคพวกของฝ่ายไม่พอใจที่ออสเตรีย-ฮังการี มายึดครองมณฑลบอสเนีย ซึ่งพวกเซอร์เบียถือว่าควรจะเป็นของตน เลยหาโอกาสปลงพระชนม์มกุฎราชกุมารออสเตรีย-ฮังการี การปลงพระชนม์พระเจ้าอเลกซันเดอร์แห่งยูโกสลาเวีย ขณะเสด็จเยี่ยมฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๔ ก็เช่นเดียวกัน เพราะพวกชนหมู่น้อยพวกโครท (Croate) และแมซีโดเนียน คิดว่าตนจะได้เอกราชหรืออย่างน้อยก็ได้สิทธิกำหนดตนเองได้

เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๔ ชาวออสเตรียที่เป็นพวกนาซีฮิตเล่อร์ อยากให้ออสเตรียเข้าผนวกกับเยอรมัน จึงพยายามยึดอำนาจและฆ่านายกรัฐมนตรีดอลฟุส โดยเชื่อว่าถ้าดอลฟุสตายแล้ว คงจะสำเร็จ แต่ก็ไม่ได้ผล มาสำเร็จในตอนหลังเมื่อฮิตเล่อร์ประกาศผนวกที่เรียกกันว่า Anschluss

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ คณะพรรคนาซีของรูมาเนีย ชื่อ Iron Guard ต้องการให้รูมาเนียมีนโยบายร่วมกับฮิตเล่อร์ แต่ขัดอยู่ที่นายกรัฐมนตรี ซึ่งแอนตี้ฮิตเล่อร์ จึงเข้าทำการฆ่านายกรัฐมนตรีของตนเสีย

ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ พวกฝ่ายที่รุนแรงเห็นว่าถ้าไม่ฆ่าคนสำคัญ ๆ เสียคงจะไม่ได้เอกราช จึงเริ่มฆ่า ลอร์ด มอยน์ (Lord Moyne) ข้าหลวงใหญ่ประจำปาเลสไตน์ ดำเนินการก่อวินาศกรรมและฆ่าพวกอาหรับและพวกที่นิยมอาหรับมากมาย จนกระทั่งในที่สุดฆ่า เคานต์ เบอรนาดอตต์ ซึ่งสหประชาชาติส่งไปไกล่เกลี่ยระหว่างยิวกับอาหรับ

กลวิธีของฝ่ายคอมมิวนิสต์ในการทำสงครามการเมือง

ฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ใช้กลวิธีสงครามการเมืองเป็นมูลฐานอย่างสำคัญ ความมุ่งประสงค์ก็คือในประเทศใดที่มีการปกครองไม่ใช่คอมมิวนิสต์ และไม่มีนโยบายเป็นพวกตน จะต้องพยายามโค่นล้มระบบนั้นให้สำเร็จ และฝ่ายคอมมิวนิสต์มีองค์การเพื่อดำเนินการนี้อย่างเข้มแข็ง โดยใช้พรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งมีองค์การต่าง ๆ บังหน้า เช่น ชอบใช้ทางองค์การทหารผ่านศึก องค์การวิชาชีพต่าง ๆ หรือสหบาลกรรมกร และรัฐสภา หรือใช้องค์การที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่ให้เดินนโยบายเป็นประโยชน์แก่ตน หรือดำเนินการโดยใช้สายลับเข้าไปพัวพันในกองทัพ กระทรวงทบวงกรม สหบาลกรรมกร ซึ่งไม่ใช่คอมมิวนิสต์ สถาบันการศึกษา หนังสือพิมพ์ หรือองค์การสังคมอื่น ๆ ซึ่งคอมมิวนิสต์สามารถแทรกซึมเข้าไปได้

องค์การทั้งหมดดังกล่าวมีหน้าที่มากหลาย รวมทั้งการขู่ให้หวาดกลัวด้วย

จารกรรม

เราได้ยินคำว่า "จารกรรม" หรือ "จารบุรุษ" รู้สึกขยะแขยง และใครถูกกล่าวหาหรือแม้กล่าวย้ำเล่นก็ถือว่าเป็นการสบประมาทอย่างแรง แต่ตามประวัติศาสตร์หลายร้อยปีมาแล้ว ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกต่างก็ใช้วิธีจารกรรมกันทั่วไปเพื่อสืบทราบความเป็นไปในอีกประเทศหนึ่ง ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์หลายประการ เช่นเพื่อทราบกำลังของอีกฝ่ายในกรณีที่ตนคิดจะรุกราน หรือสงสัยว่าจะรุกรานตน หรือเพื่อทราบถึงนโยบายของประเทศนั้น ๆ ว่ามีต่อตนอย่างไรและมีต่อประเทศอื่นอย่างใด เพียงใด คำว่า "จารกรรม" แม้จะดูขยะแขยงก็ตามแต่ก็มีความหมายเพียงว่าการสืบ การสังเกตการรบ การเฝ้าดูพฤติการณ์ต่าง ๆ โดยไม่ให้มีผู้ทราบว่าตนเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ และข้อเท็จจริงที่ให้สืบมักจะเป็นเรื่องลับ ซึ่งอีกฝ่ายสงวนไม่ให้ใครทราบ จารกรรมเป็น

สิ่งจำเป็น เพราะแม้ให้เรามีกำลังทหาร และอาวุธสำคัญมากมายมหาศาลเพียงใดก็ตาม ถ้าไม่ทราบฐานะอันแท้จริงของผู้ที่เราสงสัยว่าจะเป็นศัตรู กำลังที่เรามีอยู่ก็เหมือนเปล่า ในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ และภายหลังชาติที่มีชื่อเสียงในการใช้จารกรรม ก็คือ เยอรมัน ญี่ปุ่น และสหภาพโซเวียต

อย่างไรก็ดี ในระหว่างสามชาตินี้ เยอรมันมีชื่อชำนาญมาก่อน เริ่มตั้งแต่สงครามกับฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐ เยอรมันรู้หมดว่าฝรั่งเศสมีกำลังเท่าใด อยู่ที่ไหน ใครเป็นแม่ทัพนายกอง และพอยกทัพข้ามพรมแดนฝรั่งเศสเข้าไป มีจารบุรุษภายในฝรั่งเศสร่วมมือมากมาย นักหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสสมัยนั้นมีมากที่รับเงินเดือนเยอรมัน

มาถึงสมัยฮิตเล่อร์สมรรถภาพในการจารกรรมยิ่งดีขึ้น มีการจัดเป็นสาย ๆ เช่น

๑) ชาวเยอรมันเป็นพรรคนาซี และอยู่ในต่างประเทศร่วมมือ

๒) พวกนักการทูต กงสุล ผู้ช่วยทูตทหารบก ทหารเรือ และทหารอากาศ

๓) พวกนักการเมืองที่เป็นสมาชิกพรรคนาซี รายงานกรมสืบราชการลับ ผู้แทนตำรวจลับในโรงงาน ฯ บุรุษโปรษณีย์

๔) สโมสรนาซีตามท้องถิ่นต่าง ๆ

๕) โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ

๖) สมาคมรักชาติต่าง ๆ

๗) พวกอันธพาล

๘) พวกศิลปิน และนักศึกษาที่นิยมลัทธินาซี

๙) พวกเกลียดยิว และพวกเศรษฐีหรือคหบดีมีชื่อเสียงที่ชอบลัทธินาซี

ก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นวางแผนการจารกรรมในสหรัฐอเมริกาไว้ทั่วไป ญี่ปุ่นทราบความเป็นอยู่แถวฝั่งลอสซังเจลีซดี ตลอดจนที่ใดเป็นโรงงานอู่เรือ โรงสร้างเครื่องบิน ฝั่งตอนใดน้ำลึกตื้นเท่าใด รัฐบาลญี่ปุ่นถึงกับลงทุนให้นายแพทย์ญี่ปุ่นมีชื่อเสียงคนหนึ่งไปตั้งโรงพยาบาลที่เมืองดังกล่าว เมื่อเกิดสงครามขึ้น

จึงปรากฏว่าเป็นแหล่งจารกรรมสำคัญที่สุดของญี่ปุ่น ปรากฏว่าชาวญี่ปุ่นในสหรัฐอเมริกาที่มีอาชีพต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นจารบุรุษแทบทั้งนั้น

รัสเซียเองก็เก่งมาก มีจารบุรุษตัวสำคัญ ชื่อ ริชาร์ด ซอร์จ (Richard Sorge) บิดาเป็นเยอรมัน มารดาเป็นรัสเซีย เป็นคอมมิวนิสต์ แต่ไม่มีใครทราบ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ปลอมเข้าไปสมัครเป็นสมาชิกพรรคนาซีของฮิตเล่อร์ ต่อมาได้เป็นผู้แทนหนังสือพิมพ์เยอรมันในญี่ปุ่น และเป็นที่ไว้วางใจของเอกอัครราชทูตเยอรมันในกรุงโตเกียว ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยทูตการหนังสือพิมพ์ ซอร์จสามารถรู้ความลับเกี่ยวกับนโยบายดำเนินการของเยอรมันดี บังเอิญในขณะนั้น ที่ปรึกษาคนสำคัญของเจ้าชายโกโนเอ นายกรัฐมนตรี ชื่อ โอซากิ (Ozaki) ก็เป็นคอมมิวนิสต์ที่สำคัญด้วย โอซากิรู้ถึงความลับของรัฐบาลญี่ปุ่นหมด มติคณะรัฐบาลทุกเรื่อง โอซากิทราบเพราะเจ้าชายโกโนเอไว้วางใจ เมื่อเกิดสงครามโลกด้านยุโรประหว่างเยอรมันกับรัสเซีย แต่ญี่ปุ่นไม่เห็นด้วยกลับเจรจาขอให้เยอรมันทำสัญญาประนีประนอมกับรัสเซีย นโยบายของญี่ปุ่นเวลานั้นมีอยู่ว่า ถ้ารัสเซียจะแพ้แน่นอนหรือรัสเซียยอมให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาตั้งฐานทัพทางด้านไซบีเรีย ญี่ปุ่นจึงจะประกาศสงครามกับรัสเซีย นโยบายต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้งของเยอรมันและญี่ปุ่น ซอร์จซึ่งเป็นจารบุรุษสำคัญของรัสเซียรายงานให้รัฐบาลทราบหมด รัสเซียจึงทราบดีว่าเยอรมันกับญี่ปุ่นมีนโยบายอย่างไร แต่ในที่สุดทั้งซอร์จและโอซากิก็ถูกจับ และถูกประหารชีวิตในกรุงโตเกียว เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๔๔

ในปัจจุบันนี้ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตต่างใช้วิธีจารกรรมซึ่งกันและกันเต็มที่

เมื่อมีกรณีที่โซเวียตยิงเครื่องบินสำรวจสภาพดินแดนโซเวียต ยู ๒ ตกเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๖๐ ประธานาธิบดีไอเซนเฮาว์ของสหรัฐอเมริกาในขณะนั้นถึงกับแถลงว่า การแสวงหาข้อสนเทศในโลกปัจจุบันนี้ สำคัญจำเป็นยิ่งสำหรับสหรัฐ

อเมริกา เราไม่ต้องการให้มีกรณีถูกจู่โจมตีอย่างญี่ปุ่นทำกับเราคราวเพิร์ลฮาเบอร์ ฉะนั้น เราจึงต้องรู้ว่ารอบตัวเรานี้ใครมีกำลังเพียงใด เตรียมการเพียงใด เฉพาะอย่างยิ่งกำลังจู่โจมตีไม่ให้เรารู้ตัว เนื่องจากสหภาพโซเวียตปกปิดความลับมาก เราจึงจำต้องแสวงหา เพราะโซเวียตปกปิดนี้เอง จึงทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจ เกรงถูกจู่โจมก่อให้เกิดความตึงเครียดไม่สบายใจ นอกจากนี้สหรัฐอเมริกาก็เคยเสนอกับโซเวียตให้เปิดท้องฟ้าโดยเปิดเผยแลกเปลี่ยนกันเต็มที่ว่าใครมีฐานทัพ แหล่งยุทธศาสตร์ ฯลฯ ที่ไหนบ้าง รัสเซียก็ไม่เอาและในขณะเดียวกันรัสเซียก็ใช้วิธีจารกรรมทั่วไปในสหรัฐอเมริกา

สำหรับสหภาพโซเวียตนั้นก็เป็นที่รู้กันทั่วโลกว่า จารกรรมมีปฏิบัติอยู่ทั่วไป ที่ถูกจับก็นับไม่ถ้วน เช่นคดีในคานาดา เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๕ ซึ่งจารบุรุษของโซเวียตเอง ชื่อ อิกอร์ กูเซงโก เป็นผู้ขยายคดี แอลเยอร์ ฮิส (Alger Hiss) ข้าราชการผู้ใหญ่ของสหรัฐอเมริกาถูกจำคุกถูกให้การเท็จ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๐ คดี เคลาซ์ ฟุชส์ (Klaus Fuchs) ให้ความลับเกี่ยวกับการทำลูกระเบิดปรมาณูให้รัสเซีย เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๐ คดี โรเซนเบิร์ก ผัวเมียถูกประหารชีวิตในสหรัฐอเมริกา ฐานเอาความลับทางทหารให้รัสเซีย เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๑ ในเยอรมันตะวันตก เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๙ จารบุรุษคอมมิวนิสต์ที่ถูกจับมีถึง ๒,๗๘๗ คน

วิธีการเพื่อขยายตัวของคอมมิวนิสต์ทั่วไป โดยใช้การทำสงครามการเมืองอาจแยกได้ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ กล่าวคือ การใช้กำลังภายนอกและการก่อกวนภายใน

(๑) การใช้กำลังภายนอก (External Force)

ตามประวัติในระหว่าง ๒๕ ปีที่ล่วงมานี้ แสดงให้เห็นว่าสหภาพโซเวียตใช้กำลังทหารเข้ายึดครองประเทศลิทัวเนีย ลัทเวีย เอสโทเนีย และบางส่วนของโปแลนด์

เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๙ ระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ โซเวียตก็ใช้กองทัพแดงเป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายตัวอีก เช่นยึดครองโปแลนด์ ฮังการี รูมาเนีย และบัลกาเรีย ในที่สุดก็ยึดได้ ประเทศเหล่านี้ปกครองโดยคอมมิวนิสต์ ต่อมาก็เดินนโยบายเอาเชคโกสโลวาเกีย โดยใช้กำลังเข้าข่มขู่ จีนแดงก็ใช้กำลังทั้งโดยตรงและทางอ้อม เช่น ทำกับธิเบต อินเดีย และส่งอาวุธยุทธภัณฑ์ ที่ปรากฏให้เวียตนามเหนือทำกับลาวและกับฝ่ายเวียตนามใต้

(๒) การก่อกวนภายใน (Internal Subversion)

ทฤษฎีของคอมมิวนิสต์สอนให้ทำสงครามโดยลัทธิความเชื่อ (Ideology) และเศรษฐกิจ เพื่อเป็นเครื่องมือช่วยหรือหลีกเลี่ยงการใช้กำลังทหารในการยึดอำนาจการปกครอง วิธีของคอมมิวนิสต์สำหรับก่อกวนภายในมักจะย้ำในจุดมุ่งประกาศดังต่อไปนี้

ก. การควบคุมความเห็นอกเห็นใจของประชาชน

พวกคอมมิวนิสต์มักจะเอาเรื่องต่อไปนี้มาโจมตีฝ่ายประชาธิปไตย เช่นการว่างงาน การที่มีเจ้าของที่ดิน พวกนายทุนที่เรียกดอกเบี้ยแรง ๆ ความไม่เสมอภาคในฐานะเศรษฐกิจของบุคคล การได้ค่าจ้างแรงงานต่ำ การกีดกันผิว และการเลือกปฏิบัติเกี่ยวกับผิว พวกคอมมิวนิสต์มักจะโฆษณาว่าตนเท่านั้นสามารถบันดาลสิ่งตรงกันข้ามให้ได้ทั้งด้านสงคราม เศรษฐกิจ และความไม่เสมอภาคในเชื้อชาติ แสดงว่าตัวเท่านั้นรักชาติ พวกคอมมิวนิสต์ชอบใช้คำว่า "ทำเพื่อสันติภาพ" และหาว่าฝ่ายโลกเสรีเป็นฝ่ายต้องการทำสงคราม

ข. การลองดีก่อวิกฤติการณ์ขึ้นเพื่อให้อีกฝ่ายหวาดกลัว

พวกคอมมิวนิสต์มักจะยุให้มีการหยุดงาน จลาจล ก่อวินาศกรรมฆ่าคน เพื่อจะให้เห็นว่ารัฐบาลไม่สามารถให้ความคุ้มครองได้ เช่นในกรณีเวียดนามใต้ทุกวันนี้ หรือกรณีผิว ดังกล่าวแล้ว

ค. พยายามใช้อิทธิพลเพื่อให้เปลี่ยนนโยบาย

คอมมิวนิสต์พยายามให้คนของตัวเข้าดำรงตำแหน่งในวงการรัฐบาลเพื่อสามารถเอนเอียงนโยบายได้ ฝ่ายปเทศลาวยืนยันนักหนาที่จะต้องมีคนของตนเข้าเป็นรัฐมนตรี เมื่อคราวประชุมลาว ค.ศ. ๑๙๖๒ ที่นครเจนีวา

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างบางเรื่อง ยังมีอีกมาก

ฝ่ายตะวันตกมองเห็นการกระทำของคอมมิวนิสต์ทุกอย่าง จึงพยายามต่อต้านเต็มที่ ซึ่งอยู่ในหลัก ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. การฟื้นฟูฐานะทางเศรษฐกิจ

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์เติบโตได้ง่ายในดินแดนที่ราษฎรยากจน และเฉพาะอย่างยิ่งที่ราษฎรเห็นความแตกต่างกันระหว่างคนมีคนจน เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใหม่ ๆ ภัยคอมมิวนิสต์ในยุโรปมีมากเพราะเหตุดังกล่าว ฝ่ายสัมพันธมิตรในยุโรปจึงรีบปรับปรุงกิจการในประเทศของตน เฉพาะอย่างยิ่งยกมาตรฐานการครองชีพ และพยายามทำความพอใจให้แก่ราษฎรส่วนมาก แผนมาร์ชาลล์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสหรัฐอเมริกาที่จะต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งได้ผลดีมาก ประกาศ ๔ ข้อของประธานาธิบดีทรูแมน (Point Four Program) คือ

(๑) จะสนับสนุนสหประชาชาติอย่างไม่ลดละ

(๒) จะคงดำเนินตามโครงการช่วยให้โลกฟื้นฟูในด้านเศรษฐกิจ

(๓) จะสนับสนุนช่วยเหลือ เพื่อต่อต้านการรุกราน และ

(๔) จะวางโครงการช่วยเหลือประเทศที่ด้อยพัฒนาการในด้านวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม ทั้งนี้ เพื่อให้ราษฎรที่อยู่ในประเทศนั้น ๆ เจริญก้าวหน้าอยู่ดีกินดี แผนโคลัมโบ ซึ่งไทยเราเป็นสมาชิก ก็เป็นส่วน

หนึ่งของการต่อต้านคอมมิวนิสต์ การปฏิบัติขององค์การชำนัญพิเศษสหประชาชาติก็มุ่งให้พลเมืองของโลก รับความสุขเช่นเดียวกัน

๒. การระมัดระวังรักษาความมั่นคงภายใน

ได้กล่าวแล้วว่าคอมมิวนิสต์ใช้หลายวิธีในการทำสงครามการเมือง แต่ที่อันตรายมาก คือ การก่อกวน การแทรกซึม และจารกรรม ฉะนั้น ฝ่ายโลกเสรีจึงกวดขันระมัดระวังยิ่งขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งในวงการรัฐบาล ปรากฏว่ารัฐบาลสหรัฐอเมริกาวางระเบียบกวดขันที่สุด เกี่ยวกับการแทรกซึมของพวกคอมมิวนิสต์

๓. กิจกรรมทางทหาร

ฝ่ายตะวันตกเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาเห็นว่าการจะต่อต้านการคุกคามทางทหารของโซเวียตหรือจีนแดงได้ก็คือ โดยโต้ตอบอย่างหนักแน่น เช่นตกลงตั้งองค์การนาโต้ องค์การซีโต้ และองค์การอื่น ๆ อีกหลายองค์การ นอกจากนี้สหรัฐอเมริกาในฐานะที่เป็นประเทศร่ำรวยที่สุด มีกำลังมากที่สุด ได้ช่วยเหลือทั้งเงิน อาวุธ และวิชาการแก่ประเทศพันธมิตรของตน แหล่งใดที่คอมมิวนิสต์ใช้กำลังทหารก็ต้องโต้ด้วยกำลังทหาร เช่น กรีซ เกาหลี และเวียดนามใต้ เป็นต้น สหรัฐอเมริกาได้รับอนุญาตจากประเทศที่เป็นมิตรให้ตั้งฐานทัพอากาศ เพื่อใช้อาวุธปรมาณูล้อมรอบโซเวียตเกือบหมด ทางด้านแปซิฟิคก็มีฐานทัพอากาศและฐานทัพเรือเชื่อมโยงกันเพื่อต่อต้านจีนแดง และสมรรถภาพนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วในระหว่าง ๗ – ๘ เดือนที่ล่วงมานี้เกี่ยวกับการโจมตีเวียดนามเหนือ

๔. สงครามทางมโนคติ

ได้กล่าวแล้วว่า สงครามเย็นหรือสงครามการเมือง เป็นการกระทำทุกอย่างนอกจากใช้อาวุธเพื่อให้อีกฝ่ายยอมปฏิบัติตามนโยบาย อาวุธสำคัญคือการโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อให้ประเทศที่ไม่ยอมพัวพันกับฝ่ายใด หันมาสนับสนุนหรือให้ฝ่ายศัตรู

เองแตกแยกกันในข้อนี้ ฝ่ายตะวันตกรู้สึกว่าตัวได้เปรียบฝ่ายคอมมิวนิสต์เพราะชี้ให้พลโลกเห็นว่าเคารพในสิทธิมนุษยชน ไม่คิดเอาคนลงเป็นทาส และจะช่วยต่าง ๆ ในเรื่องเศรษฐกิจดังถ้อยแถลงของทรูแมนข้างต้น แต่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็พยายามโต้และว่าฝ่ายโลกเสรีเป็นฝ่ายปฏิกิริยา และจักรวรรดินิยม

ก่อนยุติคำบรรยายวันนี้ ขอชี้ให้เห็นว่า วิกฤติการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเมื่อฝ่ายตะวันตกยันฝ่ายคอมมิวนิสต์จริงจัง ฝ่ายคอมมิวนิสต์ก็ถอย คือ

๑) กรณีอิหร่านเกี่ยวกับรัสเซียเอาทหารไว้ในมณฑลอาเซอร์ไบยานดังกล่าวแล้ว เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๕-๑๙๔๖

๒) กรณีกรีซ ค.ศ. ๑๙๔๗ ซึ่งครั้งนี้โซเวียตก็หนุนพวกกรีซคอมมิวนิสต์ทำนองกรณีเวียดนามใต้ในปัจจุบัน

๓) กรณีปิดล้อมกรุงเบอร์ลินเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘

๔) เมื่อตั้งองค์การนาโต้ขึ้นในปี ๑๙๔๙ และแผนมาร์ชาลล์

๕) เมื่อฝ่ายตะวันตกอนุญาตให้เยอรมันตะวันตกมีอาวุธได้ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๑ และให้เยอรมันเข้าเป็นภาคีนาโต้

๖) เมื่อจีนแดงคุกคามไต้หวัน ปี ค.ศ. ๑๙๕๔ (จีนชาติกับสหรัฐเซ็นสัญญาพันธมิตร)

๗) ในปี ค.ศ. ๑๙๕๘ รัสเซียยื่นคำขาดให้สัมพันธมิตรออกจากเบอร์ลิน

๘) ในปี ค.ศ. ๑๙๕๘ จีนแดงโจมตีเกาะคีมอยและมัตซุ

๙) สหรัฐอเมริกายกทหารเข้าเลบานอน ค.ศ. ๑๙๕๘

๑๐) วิกฤติการณ์กรุงเบอร์ลิน ค.ศ. ๑๙๖๑

๑๑) กรณีคิวบาดังกล่าวแล้ว และ

๑๒) กรณีเวียดนามใต้ในปัจจุบันนี้

รูปถ่ายกับคณะข้าราชการสถานเอกอัครราชทูตไทย และครอบครัว
กรุงลอนดอน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

หลักการกำหนดนโยบายต่างประเทศ

บรรยายที่ "วิทยาลัยการทัพบก"
เมื่อวันที่ ๘ และ ๑๕ มีนาคม ๒๕๐๙

สำหรับวันนี้ ที่ทางวิทยาลัยกำหนดให้ผมพูดในเรื่องหลักการกำหนดนโยบายต่างประเทศ ก่อนที่เราจะเข้าสู่ปัญหาที่ทางวิทยาลัยกำหนดให้ผมพูดนั้น ท่านทั้งหลายคงอาจอยากจะทราบบ้างว่า โลกเราทุกวันนี้ทำไมถึงมาแตกกันขึ้นเป็น ๒ ค่าย ๓ ค่าย อาจจะมีท่านอาจารย์หรือท่านผู้ทรงคุณวุฒิผู้อื่นบรรยายไว้บ้าง เพื่อให้เรื่องของผมสมบูรณ์ก็อยากจะกล่าวนิดหน่อย ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่า เดิมทีเดียวเมื่อปี ๑๙๓๙ ซึ่งเป็นปีที่เกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ เวลานั้นเพราะฮิตเล่อร์แกไม่พอสักที แต่ก็มีเหตุที่ฮิตเล่อร์ไม่พอใจ เพราะว่ามหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้ผูกมัดเยอรมนีเสียมากมาย ฮิตเล่อร์ตอนก่อนจะได้อำนาจก็ได้ประกาศกับราษฎรว่า ถ้าได้เป็นรัฐบาลคณะนาซีของตนจะฉีกสัญญา Versailles จะกลับมีทหาร แล้วก็จะนำให้เยอรมนีกลายเป็นมหาประเทศ พอได้เป็นก็ได้ดำเนินตามนโยบายนั้น ในเวลานั้นเองฝ่ายตะวันตกเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ ฝรั่งเศสเอง ก็อ่อนแอ ไม่รู้จะทำอย่างไร ฮิตเล่อร์ก็ตลุยไปเรื่อย เริ่มต้นในตอนแรก ๆ ฮิตเล่อร์ก็เข้ายึดเขตแม่น้ำ Rhine ก็เก็งใจกันว่าฝรั่งเศส อังกฤษ จะต่อต้านหรือไม่ ฝรั่งเศสอยากจะต้านแต่อังกฤษห้าม เวลานั้นคณะนายทหารเยอรมันให้เหตุผลว่าสู้เขาไม่ได้นะ แม่ทัพนายกองก็คร้าม ฮิตเล่อร์เห็นว่าควรลองเสี่ยง ก็ชนะจริง ๆ ฝรั่งเศส อังกฤษ ไม่ทำอะไร แกก็เรียกคณะนายทหาร เสนาธิการมาบอกว่าเห็นไหมเขาแพ้เราแล้ว ตอนนี้ราษฎรเห็นว่าฮิตเล่อร์ถูกก็เลยสนับสนุนใหญ่ นี่ครั้งสุดท้ายก็เรื่องมูนิค มูนิคก็เช่นเดียวกันตกลงว่าจะเอาเชคโกสโลวาเกียบางส่วนเท่านั้น แต่ในที่สุดก็บังคับเอาจนหมด ทีนี้มาถึงเรื่องโปแลนด์

ก็เช่นเดียวกัน ในเวลานั้นโลกก็เริ่มประนามแล้วว่า อังกฤษ ฝรั่งเศสเหลวไหลอ่อนแอ คงแพ้ฮิตเล่อร์กันหมด อังกฤษก็ประกาศและชวนฝรั่งเศสประกาศด้วยว่า ถ้าชาติใดรุกรานโปแลนด์ อังกฤษ ฝรั่งเศสจะประกาศสงครามทันที หรือช่วยโปแลนด์ทันที ตอนนี้อังกฤษ ฝรั่งเศสเองก็เก็งใจคาดคะเนเหมือนกันว่า ทำอย่างไรเสียฮิตเล่อร์จะหยุดชะงักพอกันที ซึ่งตอนนั้นถ้าฮิตเล่อร์พอ บ่านนี้ผมคิดว่าฮิตเล่อร์คงปราบรัสเซียแย่ไปแล้ว แต่เวลานั้นก็ความผิดของรัสเซียด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ฮิตเล่อร์จึงหันมาเจรจากับรัสเซียว่า เรามาแบ่งโปแลนด์กันเถิด รัสเซียก็เอา ทำสัญญาไม่รุกรานซึ่งกันและกัน ในกรณีทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าตีโปแลนด์แล้วจะแบ่งกันคนละครึ่ง อังกฤษ ฝรั่งเศสตกใจเพราะไม่นึกว่าเยอรมันนี้จะมาทำสัญญาไม่รุกรานกับรัสเซียเช่นนี้ แต่ให้สัญญาไปแล้ว เพราะฉะนั้น วันดีคืนดี ฮิตเล่อร์ก็ยื่นคำขาด (ultimatum) กับโปแลนด์ว่า ถ้าไม่มาเจรจาให้ฉันได้แนวฉนวนแดนซิก ฉันจะจัดการตามความพอใจ พอถึงกำหนดโปแลนด์ก็ไม่ได้ส่งผู้แทนมา ฮิตเล่อร์จึงเข้าตีโปแลนด์ อังกฤษกับฝรั่งเศสก็เตือนบอกว่าขอให้ยับยั้งอย่าเข้าตี และให้ถอยกลับมาภายใน ๒๔ ชั่วโมง หรือเท่าไรผมจำไม่ได้แน่ ริบเบนทรอป รัฐมนตรีต่างประเทศของฮิตเล่อร์เองบอกกับฮิตเล่อร์ ตามหลักฐานปรากฏชัดทีเดียวว่าทำอย่างไรเสียอังกฤษก็คงไม่รบ ก็เก็งผิดกันอีก เพราะอังกฤษฝรั่งเศสต้องรบ เมื่อรบเช่นนี้ ในที่สุดก็กลายเป็นมหาสงครามโลก ตอนที่ฮิตเล่อร์ชนะฝรั่งเศสแล้ว นี่มีปัญหาที่ว่าจะข้ามไปตีเกาะอังกฤษหรือไม่ ขณะที่ผมไปอยู่อังกฤษเขาเล่าให้ฟังว่า เวลานั้นอังกฤษเรียงทุ่นระเบิดอยู่รอบเกาะอังกฤษหมด เชอร์ชิลเองก็ถึงกับประกาศให้ทุก ๆ แห่ง ทุก ๆ หมู่บ้านตั้งหน่วยต่อสู้ ในกรณีเยอรมันขึ้นเกาะอังกฤษตามที่ผมทราบ เครื่องบินสำหรับต่อสู้เยอรมันมีเหลือน้อยเต็มที มีผู้กล่าวกันว่า ถ้าเยอรมันตามไปขึ้นเกาะอังกฤษในเวลานั้นแล้ว อังกฤษคงแพ้แน่ แต่เชอร์ชิลแกก็ประกาศไว้ว่า ถ้าเกาะอังกฤษแพ้ จะไปอยู่อาฟริกา คานาดา ไม่มีแพ้ อังกฤษคุยเสมอบอกว่า We always lose every battle except the last one ผมจำได้

เมื่อระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทูตอังกฤษที่นี่คอยมาบอกไว้เสมอว่าอังกฤษไม่แพ้ ในสงครามครั้งสุดท้ายไม่มีแพ้ เมื่อเป็นเช่นนี้ฮิตเล่อร์ก็มาพิจารณาเห็นว่า เก็บอังกฤษไว้ก่อน ไว้จัดการทีหลังก็ได้ ขณะนั้นรัสเซียกำลังมาชุมนุมพลอยู่พรมแดนแล้ว เพราะฉะนั้น ต้องตีรัสเซียเสียก่อน เชอร์ชิลเองเพื่อประโยชน์ในทางการเมืองก็รีบประกาศทันทีว่าอังกฤษเป็นพันธมิตรกับรัสเซีย ซึ่งในที่สุดอเมริกาเวลานั้นช่วยอังกฤษอยู่แล้วก็ต้องมาช่วยให้เช่า ให้ยืมอาวุธแก่รัสเซียเป็นอันมาก ซึ่งเวลานี้อเมริกาทวงหนี้กับรัสเซีย รัสเซียก็ไม่ใช้ อ้างว่าเพราะเป็นเรื่องระหว่างสงคราม รัสเซียจึงไม่ใช้หนี้ ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายจะเห็นได้ว่าในมหาสงครามคราวที่แล้ว อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส รัสเซีย เหล่านี้เป็นพันธมิตรกัน แต่ก็เป็นพันธมิตรโดยบังเอิญ ไม่ใช่พันธมิตรโดยร่วมจิตใจกันจริงๆ มันคนละอุดมคติ อุดมการณ์ต่างกัน และถ้าเราศึกษาการประชุมระหว่างประเทศ ในระหว่างสมัยสงครามครั้งนั้น เช่น การประชุมที่ไครเมีย ที่ไคโร ที่ยัลต้า ที่ปอทสดัม ที่เบอร์ลิน ที่มอสโคว์ หลายครั้งจะเห็นได้ว่าแตกกันทุกครั้ง ไม่ไว้ใจซึ่งกันและกันเลย ประธานาธิบดีโรสเวลต์ท่านบอกกับสตาลินว่า การที่องค์การ Comintern ของท่านซึ่งไปเผยแพร่คอมมิวนิสต์ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอเมริกาเป็นมิตรกันมันทำอย่างนี้ไม่ได้ ขอให้ท่านเลิก ในที่สุดสตาลินก็ประกาศยกเลิก แต่พอเสร็จสงครามไม่กี่เดือน สตาลินตั้งใหม่เรียกว่า Cominform การแตกแยกก็เห็นได้แล้วว่า มีระหว่างมหาสงคราม ที่นี้มาภายหลังมหาสงครามสัญญามีต่างๆ ว่าจะปฏิบัติ รัสเซียแกก็ไม่ปฏิบัติ อย่างประเทศในหลังม่านเหล็ก รัสเซียเดิมมีสัญญาที่ปอทสดัม ตกลงกันไว้ว่ารัฐบาลต่างๆ ที่ถูกฮิตเล่อร์ยึดครองนั้น สัมพันธมิตร คือทั้งรัสเซีย อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส จะช่วยกันให้มีรัฐบาลประชาธิปไตย แต่พอจริงๆ รัสเซียก็ตั้งรัฐบาลคอมมิวนิสต์ขึ้นหมดในหลังม่านเหล็ก อังกฤษ อเมริกา ก็ต่อว่า รัสเซียก็ชี้แจงบอกว่า รัสเซียทนไม่ได้ในการที่ประเทศเพื่อนบ้านซึ่งติดต่อมีอาณาบริเวณหรือมีอาณาเขตติดต่อกับรัสเซียจะมีรัฐบาล

ซึ่งไม่เป็นมิตร ต้องมีรัฐบาลที่เป็นมิตร รัฐบาลที่เป็นมิตรได้ก็คือรัฐบาลคอมมิวนิสต์ พูดเอาดื้อ ๆ เพราะฉะนั้น ความระแวงซึ่งกันและกัน และการโกงของฝ่ายรัสเซียมีมากขึ้นมันก็แตกแยกกันขึ้นทุกที ในสัญญาระหว่างมหาสงครามมีบอกว่า เสร็จสงครามแล้วจะมีการประชุมรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ (Foreign Ministers Conference) ของ ๓–๔ ชาติ นี่เป็นประจำทุกเดือนหรือ ๓ เดือน หรือถ้ารัฐมนตรีต่างประเทศไปไม่ได้ก็จะส่งผู้แทนเพื่อพิจารณาร่างสนธิสัญญาที่จะทำกับเยอรมนี และประเทศต่าง ๆ เพื่อให้ยุโรปเป็นเอกภาพมีสันติ พอเริ่มต้นที่กรุงลอนดอนครั้งแรก ถ้าผมจำไม่ผิด ค.ศ. ๑๙๔๗ ตอนนั้นผมรับราชการอยู่ที่นั่น พอเริ่มต้นก็โต้กันว่าเอาจีนเข้ามาทำไม กัน ล้วนแต่พยายามแบ่งเอาอิทธิพลซึ่งกันและกันเท่านั้น แล้วต่อมาการแตกแยกมันก็หนักขึ้น ๆ การยึดครองกรุงเบอร์ลินในระหว่างสงครามได้ตกลงกันว่า เบอร์ลินแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งคือเบอร์ลินตะวันออก รัสเซียเป็นผู้ยึดครอง เบอร์ลินตะวันตกให้อังกฤษ, อเมริกายึดครอง และต่อมาฝรั่งเศสก็ร้องต่อสัมพันธมิตรว่าฝรั่งเศสเองก็มีส่วนในการสงคราม ถ้าแม้จะแพ้เยอรมนีก็ตาม แต่ก็ขายหน้าเป็นมหาประเทศขอให้มีส่วนด้วย รัสเซียก็บอกไปแบ่งเอาจากอังกฤษ อเมริกาซิ ในที่สุดอังกฤษอเมริกาก็ต้องแบ่งส่วนเบอร์ลินให้ฝรั่งเศสเพื่อไม่ให้ขายหน้า และก็เช่นเดียวกันแบ่งเยอรมนีเป็น ๒ ภาค ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก ฝรั่งเศสร้อง ในที่สุดอังกฤษอเมริกาก็ต้องแบ่งส่วนหนึ่งของภาคซึ่งตนยึดครองให้แก่ฝรั่งเศส ที่นี้ความตกลงเบอร์ลินมันไม่สะดวก เยอรมนีแบ่งเป็นครึ่ง เบอร์ลินไปอยู่เป็นเกาะในเยอรมันตะวันออก สมมติว่า ฝ่ายเยอรมันตะวันตกจะเดินทางเข้าไปในเบอร์ลินตะวันตก จะต้องผ่านดินแดนซึ่งรัสเซียยึดครอง เส้นทางมีหลายเส้น ถ้าเดินทางจากฮัมเบิร์กเข้าไปเบอร์ลินตะวันตก ผมจำไม่ผิดก็ประมาณ ๒๐๐ ก.ม. จากแฟรงค์ฟอร์ตก็ประมาณ ๒๕๐ ก.ม. เหล่านี้เป็นต้น ล้วนต้องผ่านดินแดนเยอรมันตะวันออกซึ่งรัสเซียยึดครองทั้งสิ้น ที่นี้ในต่อมาก็เกิดไม่ตกลงกันในเรื่องเงินตราที่จะใช้ เมื่อเสร็จสงครามใหม่ ๆ

รัสเซียเข้าที่ไหนขนเอาทรัพย์ไปหมด การแตกแยกนี้ในที่สุดฝ่ายสัมพันธมิตร คือฝ่ายตะวันตก มีอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ก็จัดตั้งรัฐบาลเยอรมันตะวันตก ซึ่งมี Adenauer เป็นนายกรัฐมนตรีขึ้น รัสเซียก็จัดตั้งรัฐบาลซึ่งเรียกว่า Democratic Republic รัฐบาลประชาธิปไตยสาธารณะอะไรนั่นขึ้นบ้าง การแตกแยกก็ยิ่งแยกกันใหญ่ ต่อมาก็แกล้งปิดล้อมกรุงเบอร์ลิน ท่านผู้มีเกียรติหลายท่านคงเคยไปเบอร์ลินแล้ว ปิดล้อมอันนั้นก็เพื่อทดลองกำลังจิตใจว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะต่อต้านเพียงใด ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ชอบทดลอง Cold War สงครามเย็น จนกระทั่งถึงว่าจะรบกันหรือไม่ เพื่อดูกำลังใจของฝ่ายตะวันตก อย่างคิวบา ซึ่งเดี๋ยวผมจะได้เรียนต่อไป คราวกรุงเบอร์ลินถูกปิดล้อมหมด ฝ่ายสัมพันธมิตรต้องใช้เครื่องบินบินข้ามไปเพื่อจะเอาถ่านหิน เอาอาหาร วันหนึ่งๆ มากมายหลายตัน และในการบินเท่าที่ผมทราบวันหนึ่ง ๕๐–๖๐ Flights หรือกว่านักบินอเมริกัน อังกฤษตายไม่น้อย เครื่องบินประสพอุบัติเหตุ แต่รัสเซียก็ไม่กล้าทำอะไร ทีนี้เมื่อรัสเซียเห็นว่าการปิด Blockade ไม่สำเร็จแน่จึงยอมเปิด ต่อมาก็ยื่นโนติสถอนประธานาธิบดีเคนเนดีไปพบครูสชอฟที่กรุงเวียนนา ครูสชอฟก็ยื่นบันทึกให้เจรจาเรื่องเบอร์ลิน เรื่องการรวมเยอรมันภายใน ๓ เดือน มิฉะนั้นจะจัดการตามความพอใจ เพราะการที่ฝ่ายสัมพันธมิตรตั้งรัฐบาลตะวันตกขึ้นผิดสัญญาหมดแล้ว เป็นการขู่ แต่ก็ไม่กล้าทำจริงจัง ในที่สุดครั้งสุดท้ายก็ปิดล้อมกรุงเบอร์ลิน โดยสร้างกำแพงเบอร์ลินระหว่างตะวันออกตะวันตกให้เดือดร้อน การแตกแยกคงมีขึ้นเรื่อยๆ อย่างในกรณีคิวบา ท่านทั้งหลายทราบแล้วว่าถ้าเวลานั้นเคนเนดีช้าไปอีกหน่อย บ่านนี้แย่แล้ว คือรัสเซียเข้าไปตั้งฐานทัพจรวดทางอเมริกาได้บินไปดูถ่ายรูปไว้จนได้หลักฐานแน่นอนแล้วว่ารัสเซียกำลังจะเอาอุปกรณ์สำคัญมา ถ้ามาตั้งคราวนั้นสำเร็จอเมริกาก็แย่ เพราะฉะนั้น อเมริกาจึงตัดสินใจประกาศว่า ภายในเที่ยงคืนวันที่ ๒๒ ตุลาคม กองทัพเรืออเมริกันจะตรวจหมด เรือใดจะเข้าไปในน่านน้ำคิวบา อเมริกาจะต้องตรวจ ครูสชอฟก็ไม่ว่าอะไร เรือ

ต่าง ๆ ตามที่ผมทราบประมาณสัก ๒๐ ลำ ที่บรรทุกอาวุธเข้าไป พอจวนถึงเขตที่อเมริการายกองทัพเรืออยู่เบนกลับหมด ในเวลานั้นที่สหประชาชาติก็กำลังประชุมกันอยู่ ก็คงนึกใจไม่ดีเหมือนกัน เพราะอเมริกาประกาศไว้แล้วว่า ถ้าเรือเข้ามาในเขตนั้นจะต้องบังคับให้หยุด แล้วขึ้นค้นทันที ซึ่งก็อาจจะรบกัน แต่เวลานั้นตามที่ผมทราบมาเคนเนดีสั่งเตรียมหมดรอบบริเวณประเทศรัสเซียทุกแห่ง เตรียมกดปุ่มเหมือนกัน คือถ้าเกิดรบกันขึ้นก็หมายความว่า ก็ปล่อยอาวุธพิเศษอย่างเรือดำน้ำอเมริกันเวลานั้นโปลาริซลอยเรือกบดานอยู่ใต้ทะเล ๕-๖ เดือน ก่อนอยู่ทั่วไป นี่ที่ผมเรียนมานี้ก็เพื่อให้เห็นการแตกแยกกันมา ทีนี้ขอเติมนิดหน่อยด้านจีน จีนแดงที่ทุกวันนี้ไม่ยอมรัสเซีย คือถือว่าชนะขับไล่เจียงไคเช็คไปได้นั้น รัสเซียไม่ได้ช่วยเลย ช่วยบ้างนิด ๆ หน่อย ๆ ช่วยในทาง Morale ประกอบ แต่จะช่วยให้จีนแดงชนะนั้น จีนแดงบอกไม่ได้ช่วย ซึ่งก็เป็นความจริง จำได้ว่าในระหว่างการเจรจาเมื่อเสร็จสงครามใหม่ ๆ รัฐบาลอเมริกันส่งนายพล Marshall ไปช่วยเจรจา เวลานั้นเองรัสเซียก็กำลังเจรจาช่วยเจียงไคเช็คเสียด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้น จีนแดงก็จำไว้เหมือนกัน ต่อมามาแตกกันในเรื่องอุดมคติ รัสเซียบอกว่าสมัยนี้สมัยอาวุธ Nuclear แล้ว จะยืนยันหลักของ Lenin และ Karl Marx เคร่งครัดอย่างจีนแดง ซึ่งว่าในการนี้ลัทธิคอมมิวนิสต์กับลัทธิ Capitalism จะอยู่ร่วมกันไม่ได้ จะให้โลกเป็นคอมมิวนิสต์ ต้องล้มฝ่ายนายทุนนั้น รัสเซียบอกว่าไม่ได้ เดี๋ยวนี้เป็นสมัย Nuclear แล้ว ถ้าเอาอย่างนี้ก็ต้องรบกัน รบกันตายหมดแล้วมีประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้น ก็อยู่กันโดยสันติ Peaceful Coexistence และพยายามทำโดยสันติทุกอย่างนอกจากสงคราม ให้โลกเป็นคอมมิวนิสต์ได้โดยไม่จำต้องทำสงคราม นี่แหละหลักใหญ่ที่ขัดกัน แต่ก็ยังมีผู้สงสัยว่า ถ้าในกรณีเกิดทำสงครามขึ้นกับฝ่ายตะวันตก รัสเซียจะเข้าช่วยจีนแดงหรือไม่ ในข้อนี้ถ้าเราพิจารณาในสัญญาซึ่งรัสเซียทำกับจีนแดง เมื่อจีนแดงขับไล่จอมพลเจียงไคเช็คออกไป ในสัญญามีบอกว่าทั้ง ๒ ฝ่ายชาติใดชาติหนึ่ง ถ้าถูกญี่ปุ่นหรือมิตรของญี่ปุ่น ซึ่งมีฐานทัพ

บนเกาะญี่ปุ่นโจมตีแล้ว ทั้งสองจะช่วยรบ มิตรของญี่ปุ่นคือใครก็หมายถึงสหรัฐอเมริกา เพราะฉะนั้น จึงมีผู้เตือนไว้ว่าอย่าเชื่อนัก เวลานี้ฝ่ายสหรัฐอเมริกาก็ดี หรือฝ่ายตะวันตกก็ดี ดีใจเป็นอันมากที่ว่ารัสเซียกับจีนแดงแตกกัน แต่อย่าดีใจจนกระทั่งนึกว่า รัสเซียกับจีนแดงเขาจะไม่ร่วมกันในเมื่อมีเรื่องกับฝ่ายตะวันตก

ทีนี้ผมขอมาสู่ปัญหาซึ่งผมได้รับกำหนดให้บรรยาย ผมจะบรรยายถึงหลักการต่าง ๆ ซึ่งประเทศต่าง ๆ ในโลกนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญ สำหรับไทยเรานั้นอย่างที่ผมเรียนแล้วว่าผมอยู่นอกราชการ การจะบรรยายว่าไทยกำหนดปัจจัยอย่างไรบ้าง และข้อเท็จจริงเป็นอยู่อย่างไรบ้าง อาจผิดพลาดได้ แต่ก็เชื่อว่าปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลของเราดำเนินการกำหนดนโยบายต่างประเทศก็คงต้องเป็นไปอย่างหลักการซึ่งนานาอารยประเทศเขากำหนดกัน ก่อนอื่นผมขออธิบายนิดหน่อย คือ ยังมีผู้เข้าใจคำว่าการทูตกับนโยบายต่างประเทศสับสนกัน คำว่าการทูตนั้นได้มีเจ้าตำราได้อธิบายไว้มากมาย รวมสรุปผมเองก็ยังยึดหลักซึ่ง เซอร์เออร์แนส ซาเตาว์ ได้เขียนไว้ ซาเตาว์นี้ย่อไว้อย่างดีว่า การทูตได้แก่การใช้เชาว์และความแนบเนียนในการดำเนินความสัมพันธ์ทางราชการระหว่างรัฐบาลของรัฐเอกราช และบางทีก็ขยายใช้แก่ความสัมพันธ์กับประเทศราชด้วย ผมยังคิดเห็นว่า คำอธิบายของซาเตาว์นี้ยังใช้ได้อยู่ทุกวันนี้ ส่วนนโยบายต่างประเทศหรือที่เรียกว่า foreign policy นั้น หมายความถึงความคิดในการที่จะจัดการกับนานาประเทศอย่างหนึ่งอย่างใด เพื่อให้ประเทศของตนบรรลุสมประสงค์ความคิดของตน ทีนี้ เมื่อเราทราบถึงความแตกต่างในคำการทูต และนโยบายต่างประเทศแล้ว ก็จะได้พิจารณาต่อไปว่า หลักการที่เป็นปัจจัยในการกำหนดนโยบายต่างประเทศนั้น มีอย่างไรบ้าง ทั้งนี้จะช่วยให้เราสามารถประเมินค่าพลังของชาติอื่น ๆ ได้ด้วย ประเมินค่าพลังนี้ผมแปลจากภาษาต่างประเทศว่า evaluate มีเจ้าตำราการเมืองระหว่างประเทศเขียนไว้มากมาย วางหลักใหญ่ ๆ ไว้บ้าง กล่าวละเอียดบ้าง นอกจากนี้ปัจจัยหนึ่งปัจจัยเดียวหาทำให้ประเทศมีพลังได้ไม่ คำว่าพลังนี่ผม

แปลจากภาษาอังกฤษว่า power แต่ก่อนเคยแปลว่าอำนาจ แต่ผมคิดว่าพลังเห็นจะดีกว่า ต้องประกอบร่วมกัน ไม่ใช่พลังใดพลังหนึ่ง ที่ผมเห็นว่าปัจจัยที่สำคัญจริง ๆ มีดังต่อไปนี้

๑. ภูมิศาสตร์

ภูมิศาสตร์ซึ่งรวมที่ตั้งของประเทศมีอิทธิพลสำคัญในการกำหนดนโยบายต่างประเทศ เพราะพลังของชาติ (National power) ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิศาสตร์ด้วย นอกจากปัจจัยอื่น ๆ ซึ่งผมจะได้กล่าว ยกตัวอย่างรัสเซียมีเนื้อที่ใหญ่โตมากมหาศาล มากกว่า ๑ ใน ๗ ของที่ดินทั่วโลก และใหญ่กว่าเนื้อที่ของอเมริกา ๒ เท่าครึ่ง นอกจากนี้อากาศหนาวก็ช่วยด้วย ฉะนั้น เป็นการสะดวกที่จะป้องกันการรุกราน ท่านทั้งหลายคงจะทราบแล้ว ครั้งสงครามนโปเลียนนั้น นโปเลียนพยายามจะตีรัสเซีย แต่ไม่สำเร็จ หรือสงครามคราวนี้ฮิตเล่อร์ก็คาดคะเนผิด ฮิตเล่อร์ใช้สงครามสายฟ้าแลบ ท่านทั้งหลายคงศึกษาสงครามสตาลินกราดแล้ว ฮิตเล่อร์ล้อมสตาลินกราดได้แล้ว ในที่สุดกลับถูกรัสเซียล้อม แต่ในขณะเดียวกันพรมแดนทางด้านตะวันตกของสหภาพโซเวียตไม่มีเครื่องกีดขวางทางธรรมชาติ เช่น ภูเขา ฉะนั้น สหภาพโซเวียตจึงพยายามขยายพรมแดนลึกเข้ามาทางตะวันตก จะเห็นได้ว่าได้ถือโอกาสแบ่งเอาดินแดนโปแลนด์เมื่อคราวเสร็จมหาสงคราม หรือพรมแดนระหว่างเยอรมนี ฝรั่งเศสอยากได้แม่น้ำไรน์เป็นพรมแดนตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่าก่อนเสร็จมหาสงครามหน่อยก็มีการประชุมที่ปอทสดัม รัสเซียเพื่อป้องกันตัวได้เขยิบดินแดนทางด้านตะวันตกเข้ามา คือเอาดินแดนโปแลนด์เสีย ถ้าผมจำไม่ผิดก็ประมาณ ๑ ใน ๓ เพื่อชดใช้โปแลนด์ รัสเซียก็เจรจากับสัมพันธมิตรในการประชุมที่ปอทสดัมให้โปแลนด์เอาดินแดนของเยอรมันเสียอีก ๑ ใน ๔ คือต่างคนต่างรุ่นเข้ามาในนี้หมด ยกตัวอย่าง ญี่ปุ่น ญี่ปุ่นต้องการเอาเกาหลี เพราะเกาหลีจ่ออกอยู่ ดังที่ท่านคงทราบ

แล้ว ประวัติสงครามญี่ปุ่นกับเกาหลี แล้วก็ที่ญี่ปุ่นรบรัสเซีย เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๔–๑๙๐๕ หรือสหภาพโซเวียตต้องการเกาหลีก็เช่นเดียวกัน เพราะเกาหลีห่างจากเมืองวลาดีวอสต๊อก ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของรัสเซียเพียง ๑๐๐ ไมล์ อังกฤษก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ต้องการมีกองทัพเรือใหญ่ที่สุดในโลก แต่เวลานี้เป็นที่ ๒ ไปแล้ว ก็เพราะอังกฤษเป็นเกาะ อาหารไม่เพียงพอรับประทาน กลัวถูกสกัดปิดล้อม หรือที่เรียกว่า blockade ซึ่งมีผู้คำนวณว่าในอังกฤษเองผลิตอาหารสำหรับเลี้ยงประชาชนอย่างมากได้ภายใน ๓ เดือน ถ้าเกิน ๓ เดือนก็ไม่มีรับประทานแล้ว เพราะฉะนั้นก็ต้องสั่งจากต่างประเทศ ส่วนสหรัฐอเมริกา การที่สหรัฐอเมริกามีเนื้อที่ใหญ่โต มีทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ มากมาย และอยู่บนทวีปซึ่งอยู่ห่างจากยุโรปและเอเชียทางภาคตะวันออกมีทะเลกั้นถึง๓,๐๐๐ไมล์ ทางภาคตะวันตก๖,๐๐๐ไมล์ มีอิทธิพลสำคัญสนับสนุนฐานะของอเมริกาเป็นอย่างมาก อาจมีผู้แย้งว่าทุกวันนี้มีเครื่องบินไอพ่น มีอาวุธจรวด มีอาวุธนิวเคลียร์ ฉะนั้น การอยู่ไกลใกล้ไม่สำคัญ แต่ในข้อนี้มีนักภูมิศาสตร์การเมืองยังยืนยันว่ายังเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับสหรัฐอเมริกา สมมติว่า ถ้าสหรัฐอเมริกามีพรมแดนติดต่อกับฝรั่งเศสหรือจีนแดง หรือรัสเซีย แน่นอนนโยบายของสหรัฐอเมริกาก็คงจะต้องปรับปรุงไม่เป็นไปอย่างทุกวันนี้ อิตาลีมีเนื้อที่ยาว ตั้งแต่เราอยู่โรงเรียนครูเคยสอนว่า รูปของประเทศอิตาลีก็เป็นรองเท้าบูทยื่นไปสู่ทะเลเมดิเตอเรเนียน ภาคเหนือมีพรมแดนธรรมชาติกีดกั้นจากประเทศอื่น ๆ ในยุโรปโดยทิวเขาแอลปส์ ฐานะสำคัญทางภูมิศาสตร์เช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญเกี่ยวกับสภาพการเมืองและทางยุทธศาสตร์ของอิตาลี และโยงถึงนโยบายประเทศอื่น ๆ ที่มีต่อประเทศอิตาลีด้วย การที่ประเทศใดจะบุกเข้าโจมตีอิตาลีจากยุโรปกลางเป็นการยากลำบากมาก ในสงครามคราวที่แล้วสัมพันธมิตรจึงบุกเข้าอิตาลีทางใต้ เริ่มจากอาฟริกาและเกาะซีซิลีเป็นต้นมา สเปญมีเทือกเขาปีรีนีสเป็นพรมแดนระหว่างฝรั่งเศสกับสเปญ เมื่อเป็นเช่นนี้แม้สเปญจะเคยเป็นประเทศที่รุ่งเรืองมาแต่ก่อน แต่เทือกเขา

บีรีนิสก็ช่วยให้สเปญพ้นจากการพัวพันในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่จริงในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น เท่าที่ผมทราบฮิตเล่อร์พยายามมาก อยากจะให้ฟรังโกเข้าสงครามให้ได้ ฟรังโกก็พยายามยืนหยัด ในข้อนี้ต้องยกย่องอังกฤษ อังกฤษส่งทูตคนหนึ่งชื่อ ลอร์ด เทมเบิลวู๊ด ในเวลานั้นชื่อ เซอร์ แซมมวลฮอร์ ไปเป็นทูต เซอร์ แซมมวลฮอร์ เคยเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ และรัฐมนตรีกระทรวงบ้องกันราชอาณาจักรของอังกฤษ ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่ดำเนินนโยบายเก่งมาก สามารถรั้งให้ฟรังโกยับยั้งไม่ให้เข้าสงคราม ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเกี่ยวกับปัจจัยเรื่องภูมิศาสตร์อาจจำแนกได้เป็น ๔ ประการ คือ

(๑) **ขนาดเนื้อที่** การที่ประเทศใดประเทศหนึ่งปกครองแผ่อำนาจเหนือที่ดินต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องภูมิศาสตร์อย่างเดียว เพราะจำนวนเนื้อที่นี้ขึ้นอยู่กับประเทศนั้น กำหนดพรมแดนที่ไหน เพียงใด ไม่ใช่กำหนดโดยธรรมชาติเสมอไป เช่น พรมแดนของเราทางภาคอีสาน เราควรจะได้พรมแดนแม่น้ำโขงซึ่งเป็นสิ่งธรรมชาติเป็นพรมแดนเป็นต้น ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าจริงอยู่ภูมิศาสตร์อาจมีอิทธิพลว่าพรมแดนควรจะอยู่ตรงไหน เช่นอยู่ที่แม่น้ำ ภูเขา แต่ก็ไม่เป็นไปได้เสมอไป เช่นกรณีของเรา กรณีของเรานี่ท่านนายทหารผู้มีเกียรติชั้นผู้ใหญ่แล้วคงเห็นภาพดี ในระหว่างสงครามปี ค.ศ. ๑๙๓๙ – ๑๙๔๐ ถึงกลางปี ค.ศ. ๑๙๔๑ ผมรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เวลานั้นฝรั่งเศสเองได้มาขอเจรจากับท่านจอมพล เพื่อจะไม่รุกราน เวลานั้นฝรั่งเศสเองฐานะในทางยุโรปก็กำลังจะแย่ ถ้าผมจำไม่ผิดในการที่มาขอเจรจาก็ประมาณเดือนพฤษภาคม ๑๙๓๙ แต่การเจรจาก็ยังล่าช้ามา แต่ในที่สุดก็ต้องยอมรับสภาพในทางการเมืองระหว่างประเทศ เราก็เจรจาโดยมีหลักว่า

พรมแดนแม่น้ำโขงซึ่งเดิมฝรั่งเศสทำตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นบังคับเอาเปรียบเราเหลือเกิน คือ แม่น้ำโขงทั้งแม่น้ำเป็นของฝรั่งเศส ซึ่งไม่มีที่ไหนในโลกแม่น้ำนั้นเมื่อจะเอาเป็นพรมแดนระหว่างประเทศแล้วมันต้องเอา thalweg ร่องน้ำลึกเป็นพรมแดนจึงจะยุติธรรม นี่แม่น้ำทั้งแม่น้ำ เราเดือดร้อน อย่างสมมติว่าพ่อค้าของเราจะล่องไม้สัก ไม้ซุงมาจากเหนือ พอผ่านแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสว่าเป็นของเขาเก็บภาษีต่าง ๆ มันเดือดร้อนทุกอย่าง ทีนี้เราจึงขอเอาร่องน้ำลึกเป็นพรมแดน และอีกประการหนึ่งเพื่อให้แม่น้ำโขงได้เป็นพรมแดนตลอดไป จึงขอ ๒ ชั้น ขอชั้นบนกับชั้นล่าง ฝรั่งเศสก็โอ้เอ้เป็นเวลานาน ในที่สุดก็ลงนามสัญญา และว่าจะได้ส่งคณะกรรมการมาเจรจาในเรื่องนี้ให้เป็นไปตามความยุติธรรม พึงระลึกว่าที่ฝรั่งเศสเขาหาว่าเรานั้นดีข้างหลัง ถือฉวยโอกาสเมื่อเขาแพ้ ที่จริงเราลงนามสัญญาในเวลานั้น ถ้าผมจำไม่ผิด วันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๔๐ คือก่อนฝรั่งเศสแพ้ประมาณ ๗–๑๒ วัน พอลงนามแล้วเราก็เร่งให้เขาส่งคณะกรรมการมา เขาก็ไม่ส่ง จึงเกิดปะทะกันทางชายแดนขึ้น ซึ่งท่านทั้งหลายก็คงจะเข้าสนามรบบ้างแล้วในเวลานั้น เหตุการณ์มันเป็นอย่างนี้ คือไม่ยุติธรรม ผลแห่งการที่ฝรั่งเศสไม่ยอมและในที่สุดเสร็จสงครามแล้วอเมริกาเองก็มายืนยันกับเรา และอังกฤษเองก็แจ้งว่าต้องคืนฝรั่งเศส ผมต้องแถลงเองในสภาเวลานั้น บอกว่านโยบายของอังกฤษ อเมริกา นั้น ประเทศใดที่ได้ดินแดนระหว่างสงครามเขาไม่รับรู้ ต้องกลับไปถอยหลังไปก่อนปี ค.ศ. ๑๙๓๙ ก็คือแม่น้ำโขงอย่างเดิมนี่เอง เพราะฉะนั้นการแทรกซึมอะไรต่าง ๆ ทุกวันนี้ ผมว่าที่มันง่าย ก็เพราะเรื่องพรมแดนแม่น้ำโขงนี่เป็นส่วนหนึ่ง อเมริกาก็ยอมรับ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า จริงอยู่ภูมิศาสตร์อาจมีอิทธิพลว่าพรมแดนควรจะอยู่ตรงไหน เช่นอยู่ที่แม่น้ำหรือภูเขา แต่ก็ไม่เป็นไปได้เสมอ เช่นกรณีของเรา ที่ดินผืนแผ่นดินใหญ่อาจเป็นของประเทศเดียว เช่นจีน หรือออสเตรเลีย หรืออาจมีหลายประเทศเป็นเจ้าของก็ได้ เช่น อินเดีย และปากีสถาน หรือประเทศในทวีปอเมริกาเหนือ หรือมีหลายประเทศเช่นในยุโรป แม้เกาะ

ก็มีถึง ๒ ประเทศเป็นเจ้าของ คือเกาะซึ่งประเทศไฮตีและสาธารณรัฐโดมินิแกน หรือหมู่เกาะหลาย ๆ เกาะแต่เจ้าของเป็นชาติเดียว เช่น หมู่เกาะ British Isles คืออังกฤษ หรือเกาะญี่ปุ่น เกาะอินโดนีเซีย เป็นต้น ขนาดเนื้อที่ของประเทศที่เปลี่ยนไปตามฐานะของประเทศไม่ใช่โดยภูมิศาสตร์ แม้ภูมิศาสตร์จะยังคงเดิม ยกตัวอย่างพรมแดนระหว่างฝรั่งเศสกับเยอรมนี หดเข้าหดออกหลายครั้งแล้วแต่วิถีการเมืองของยุโรปเป็นสมัย ๆ ไป ปัญหามีต่อไปว่าการที่ประเทศใดประเทศหนึ่งมีเนื้อที่ใหญ่ ทำให้มีพลังหรือต้องมีพลังเสียก่อนแล้วจึงจะมีเนื้อที่ใหญ่ เป็นการที่จะตอบยากว่าอะไรมาก่อน แต่อาจกล่าวได้ว่าทั้ง ๒ อย่างช่วยกัน อังกฤษ ฝรั่งเศส เริ่มเป็นประเทศมีพลังตั้งแต่เมื่อเป็นประเทศมีเนื้อที่น้อย พอมีกำลังแข็งขึ้น ทั้ง ๒ ประเทศนี้ก็ใช้กำลังนั้น ๆ สร้างจักรวรรดิ ตรงกันข้าม เยอรมนีและญี่ปุ่น พยายามใช้กำลังยึดเอาที่ดินจากชาติอื่นในเมื่อตัวใหญ่แล้ว แต่ประสบการล้มเหลว อย่างไรก็ดี การที่ประเทศหนึ่งประเทศใดมีเนื้อที่ใหญ่โตย่อมเป็นการส่งเสริมพลังของประเทศนั้น ๒ ประการ

(ก) เมื่อมีเนื้อที่มากก็สามารถรับพลเมืองได้มากขึ้น และได้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ทั้งนี้ หมายความถึงดินแดนที่คนอยู่ได้ ไม่ใช่ดินแดนที่แห้งแล้งจนคนอยู่ไม่ได้ เพราะดินแดนประเภทนี้อาจกลับเป็นการบั่นทอนพลังของประเทศเสียด้วยซ้ำไป

(ข) นอกจากนี้ การมีเนื้อที่ใหญ่โตอาจมีประโยชน์ในด้านการทหารได้ เช่น ให้ถอยทหารได้โดยไม่ต้องยอมแพ้ ดังมหาสงครามโลกครั้งที่แล้ว รัสเซียถอยโดยไม่ได้ยอมแพ้ฮิตเล่อร์ ถอยไปทางตะวันออกไกลที่สุด รัสเซียสร้างโรงงานอุตสาหกรรมทหารห่างไกลจากยุโรปตะวันตกเป็นอันมาก ถ้าฝ่ายยุโรปตะวันตกจะโจมตีจะต้องใช้ระยะทางไกลหลายพันไมล์ แต่ถ้ารัสเซียจะโจมตีเขตฝ่ายนาโต้ซึ่งเป็นแหล่งอุตสาหกรรมสำคัญของฝ่ายนาโต้ก็ง่ายกว่า เพราะระยะจากพรมแดนรัสเซียมีถึงฝ่ายนาโต้

ไม่เกิน ๘๐๐ ไมล์ นอกจากนี้ การมีเนื้อที่ใหญ่จะเป็นประโยชน์ สมมติว่าฝ่ายข้าศึกยึดได้ก็เป็นการยากที่จะยึดครองและควบคุม เฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนที่มีพลเมืองหนาแน่น เยอรมนีสมัยฮิตเล่อร์ได้บทเรียนในมหาสงครามคราวที่แล้วมาก

(๒) **อากาศ** มีผู้อธิบายว่าอากาศก็มีส่วนสำคัญ ถ้าหนาวจัดหรือร้อนจัดตลอดเวลาก็เป็นผลกระทบกระเทือนถึงความสามารถของชาติเป็นส่วนรวมได้ อย่างไรก็ดี มีผู้ชี้ข้อเท็จจริงว่าประเทศที่เป็นประเทศมหาอำนาจได้นั้นมักเป็นประเทศที่อยู่ในโซนอากาศหนาว และพวกยุโรปหรืออเมริกาที่มาทำงานในประเทศร้อนมักไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ทำงานในประเทศของตน เพราะร้อนมันเหนื่อยเร็ว แต่ก็มีผู้โต้แย้งซึ่งก็ไม่ค่อยมีน้ำหนักนัก ผู้แย้งแย้งว่า ประเทศที่ได้เป็นมหาประเทศนั้นไม่ใช่เพราะอากาศหนาว แต่เป็นผลปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือที่เรียกกันว่า Industrial Revolution ส่วนคนยุโรปหรืออเมริกาที่มาทำงานในเมืองร้อน ประสิทธิภาพลดลงก็เป็นจริง แต่ไม่แปลว่าคนพื้นเมืองจะพลอยไม่มีประสิทธิภาพเพราะอากาศ แต่เดี๋ยวนี้ที่ผมสืบทราบมาอากาศมีส่วนสำคัญเหมือนกันในเรื่องประสิทธิภาพ แน่นอน มีคนเขายกตัวอย่างสมมติเราเอาผลไม้เข้าตู้เย็น สดไปหลายวัน แต่พอตั้งไว้ข้างนอก วัน ๒ วัน เน่าหมด หรือการทำงาน ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายคงสังเกตได้ สมัยก่อนเมื่อผมทำงาน ก่อนระหว่างมหาสงครามมีแต่พัดลม เดี๋ยวนี้มี Air Condition อะไรต่าง ๆ รู้สึกว่าเขียนหนังสือทน เมื่อผมอยู่เมืองนอก เวลาผมเขียนหนังสือ ทำรายงาน ๕ ทุ่ม ๒ ยาม ไม่เพลียเลย เพราะอากาศเย็นสบาย

(๓) **Topography** หรือภูมิประเทศ แม่น้ำ ทะเล ภูเขา และที่ดินก็มีส่วนบันดาล ลม ฝน และอุณหภูมิของประเทศ และในที่สุดสภาพของดินที่จะเพาะปลูกด้วย นอกจากนี้ ก็โยงไปถึงการคมนาคมด้วย ถ้ามีภูเขามากการติดต่อการสร้างถนนก็เป็น

ปัญหาสำคัญรวมถึงความเจริญของท้องถิ่นและราษฎรในแหล่งนั้น ๆ พูดถึงดิน soil เหล่านี้ ท่านคงจะได้ยินเรื่องอิสเรล อิสเรลเวลานี้ปลูกส้มขายส่งออกไปนอกประเทศได้มาก แกเก่งมาก รวมทั้งคำนวณด้วย อย่างแกบอกว่าแต่ก่อนนี้เวลาผู้อื่นปกครองอยู่รดน้ำต้นไม้ (เพราะโดยมากที่ดินในอิสเรลเป็นทะเลทราย ผมเองก็ไม่เคยไปท่านผู้มีเกียรติอาจจะเคยไป) เป็นปี๊บ ๆ เลย น้ำก็ไม่ค่อยจะมี แต่อิสเรลแกมาปกครองแกคำนวณทางวิทยาศาสตร์ว่าต้นผลส้มที่ปลูกลงไปนี้รากมันไม่ลึก รากมันลงไปเท่านั้น ๆ เซ็นต์ เพราะฉะนั้นคิดแล้วต้องการแคลอรี่ หรือน้ำเท่านั้น ๆ จึงไม่จำเป็นจะต้องรดน้ำมาก อิสเรลแกสามารถมาก

(๔) **ที่ตั้ง** ประเทศอังกฤษและญี่ปุ่นกลายเป็นมหาประเทศทางทะเลหรือที่เรียกว่า sea power เพราะเป็นเกาะ ต้องป้องกันตัว และป้องกันมิให้ประเทศอื่นบีบสกัดล้อม รัสเซียและเยอรมนีเป็นมหาประเทศทางบก land power เพราะเป็นประเทศตั้งอยู่ใจกลางพื้นแผ่นดินยุโรป สหรัฐอเมริกาอยู่บนพื้นแผ่นดินใหญ่และพรมแดนจดทะเลทั้งทางด้านตะวันออกและตะวันตก จึงเป็นมหาประเทศทั้งทางบกและทางทะเล รัสเซียตั้งแต่สมัยพระเจ้าซาร์มาแล้วอยากมีกองทัพเรือใหญ่ แต่ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีเมืองท่าซึ่งน้ำอุ่นตลอดปี

โดยสรุปอิทธิพลของภูมิศาสตร์เกี่ยวกับพลังของธรรมชาติ มีมากที่สุดก็เกี่ยวกับกำลังทหาร เช่น มีดินแดนใหญ่ไพศาลก็สามารถเป็นประโยชน์ในการป้องกันได้ ลักษณะของดินฟ้าอากาศก็ช่วยส่งเสริมหรือบั่นทอนกำลัง การมีพรมแดนตามธรรมชาติก็เป็นการช่วยป้องกันส่วนหนึ่ง ตรงกันข้ามการไม่มีพรมแดนธรรมชาติกลับส่งเสริมให้ข้าศึกรุกรานง่าย ที่ตั้งของประเทศก็เป็นปัจจัยหลายอย่างในการส่งเสริมพลังและคุมจุดยุทธศาสตร์ ที่ผมกล่าวมานี้เป็นปัจจัยอันที่ ๑ ในทางพลังของชาติ

๒. ทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจัยที่ ๒ ก็คือต้องมีทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ แร่ต่าง ๆ น้ำมัน ผลิตผลต่าง ๆ จากพื้นดิน ในการที่จะมีพลังทรัพยากรเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็น มนุษย์ใช้แร่ต่าง ๆ ทำเป็นอาวุธตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนบัดนี้ ยิ่งปัจจุบันนี้ความจำเป็นยิ่งมากที่สุด เช่นต้องการเหล็ก เหล็กกล้าอย่างดีที่สุดสำหรับทำรถถัง รถบรรทุก ต้องการอลูมิเนียมสำหรับทำเครื่องบิน ต้องการน้ำมัน ต้องการยาง ต้องการแร่ยูเรเนียมสำหรับทำลูกระเบิดปรมาณู มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า น้ำมันเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด เยอรมนีและญี่ปุ่นขาดน้ำมัน เพราะคำนวณผิดว่าสงครามคงจะไม่ยืดเยื้อ อิตาลีขาดทรัพยากรต่าง ๆ มากมาย แม้มุสโสลินีจะพยายามเบ่งเท่าใดกองทัพอิตาเลียนก็ไม่อาจเป็นกองทัพชั้น ๑ ได้ เคานต์ ชาโน ลูกเขยมุสโสลินี เขียนไว้ใน Diary อนุทินของเขาว่า มุสโสลินีนำอิตาลีเข้าสู่สงครามทั้ง ๆ ที่มีสัมภาระอาวุธยุทธภัณฑ์พอสำหรับการรบ ๓ เดือน แต่ทั้งนี้ก็เพราะมุสโสลินีเห็นว่าฝรั่งเศสจะแพ้แล้ว ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าชาติใดชาติหนึ่งจะทำสงครามหรือเที่ยวคุกคามประเทศอื่น ๆ ไม่ได้ ถ้าประเทศตนไม่มีทรัพยากรดังกล่าวเพียงพอ จะหวังสั่งจากต่างประเทศไม่ได้เป็นอันขาด เมื่อเป็นเช่นนี้เราย่อมเห็นได้ว่าในที่ประชุมระหว่างประเทศ ประเทศที่อ่อนในปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติจึงไม่สู้มีสุ้มเสียงอะไรนัก ตรงกันข้าม แม้จะเป็นประเทศเล็กแต่มีทรัพยากรธรรมชาติสำคัญ ๆ ประเทศอื่นก็เกรงใจเพราะหวังพึ่ง อย่างเช่นประเทศกลุ่มอาหรับ เพราะมีน้ำมันมาก ซึ่งสหรัฐอเมริกาและอังกฤษได้สัมปทานไว้เป็นส่วนมากก็ได้รับความเกรงใจจากสองมหาประเทศนี้ นอกจากจะเป็นประเทศที่มีทรัพยากรแล้ว ถ้าสามารถจะประดิษฐ์เป็นวัตถุสำเร็จได้ ไม่ต้องพึ่งคนอื่นก็ยิ่งมีพลังใหญ่ขึ้น เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น เป็นต้น

อาหาร อาหารเป็นปัจจัยสำคัญ ประเทศที่มีอาหารเลี้ยงตัวได้ยิ่งได้เปรียบประเทศที่มีไม่พอเพราะต้องพึ่งประเทศอื่น มิฉะนั้นก็อดตาย โดยเหตุนี้สหราชอาณา-

จักร (อังกฤษ) จึงจำต้องมีกองทัพเรือใหญ่ดังกล่าว แม้เวลานี้อังกฤษยอมให้อเมริกาเป็นผู้นำในการมีกองทัพเรือใหญ่ที่สุดในโลกก็ตาม แต่เวลานี้อังกฤษก็ยังรั้งตำแหน่งที่ ๒ ไว้ได้ เพราะบนเกาะอังกฤษเองมีอาหารอย่างที่ผมเรียนเมื่อกี้นี้แล้ว ผลิตได้เองสำหรับเลี้ยงประเทศเพียง ๓๐ เปอร์เซ็นต์ เยอรมนีสมัยฮิตเล่อร์มีอาหารไม่พอเหมือนกันแต่ก็ยังมีมากกว่าอังกฤษ ฉะนั้น ในคราวมหาสงครามครั้งที่แล้วจึงเริ่มทำสงครามที่เรียกกันว่าสายฟ้าแลบเพื่อให้เสร็จ ๆ ไป จะได้ไม่ประสบการขาดอาหาร และเพื่อจะได้ประเทศยุโรปตะวันออกที่เป็นแหล่งธัญญาหาร และพยายามทำลายกองทัพเรืออังกฤษซึ่งคอยขัดขวางการขนส่งทางทะเลของเยอรมัน เมื่อไม่สำเร็จ เพื่อให้มีอาหารพอ ฮิตเล่อร์จึงต้องสั่งประหารราษฎรในประเทศต่าง ๆ ที่ตนเข้ายึดครองเสียหลายสิบล้าน รวมทั้งพวกยิวด้วย แม้ทุกวันนี้อังกฤษก็ยังอยู่ในฐานะที่ไม่มีอาหารพอ สำหรับเยอรมันตะวันตกนั้น ฐานะดีขึ้นมาก เพราะมีการเพาะปลูกมากขึ้นและราษฎรร่ำรวยขึ้น ตรงกันข้ามรัสเซียและสหรัฐอเมริกามีอาหารมากมายเพียงพอจึงไม่กังวลเรื่องอาหาร สองประเทศนี้จึงเดินนโยบายของตนเองได้เข้มแข็งยิ่งกว่าประเทศอื่น เรื่องอาหารไม่พอนี้สำคัญมาก ทำให้เสียงอ่อนในการดำเนินการเมืองระหว่างประเทศ ยกตัวอย่างในเวลานี้อินเดียมีพลเมืองเกือบ ๕๐๐ ล้าน แต่อาหารมีไม่พอ เพราะพลเมืองเพิ่มทวีขึ้นอย่างรวดเร็ว และเงินตราต่างประเทศที่เอาไปซื้ออาหารก็มีไม่พอ เงินที่ขายได้จากการขายสินค้ามีไม่พอเพราะต้องเอาไปบำรุงเศรษฐกิจในเรื่องอื่น อาหารจึงไม่พอเลี้ยงประชาชน

๓. ความสามารถในด้านอุตสาหกรรม

ผมได้กล่าวถึงเรื่องแร่ยูเรเนียมในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติแล้วว่าสำคัญอย่างไร ซึ่งเรื่องนี้จะเห็นได้ชัดว่าปัจจัยสำคัญของการมีพลังปัจจัยหนึ่งก็คือความสามารถในด้านอุตสาหกรรม ยกตัวอย่าง เบลเยี่ยมคองโก มีแร่ยูเรเนียมชั้นที่ ๑

แต่เบลเยี่ยมก็ไม่สามารถมีพลังแข็งแรงอย่างใด เพราะไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมและอาวุธที่จะแปรแร่นั้น ตรงกันข้าม อังกฤษ คานาดา สหรัฐอเมริกา เชคโกสโลวาเกีย และรัสเซียมีโรงงานใหญ่เกี่ยวกับการแปรแร่ยูเรเนียมให้เป็นวัตถุสำคัญ คือ อาวุธนิวเคลียร์ได้ สหรัฐอเมริกาและรัสเซียมีถ่านหินและเหล็กมาก และสามารถแปรสภาพวัตถุทั้ง ๒ อย่างนั้น และผลิตเป็นอุตสาหกรรมได้ทุกชนิด เวลานี้รัสเซียกำลังทุ่มเทความคิดและเงินทองเต็มที่เพื่อเร่งทวีการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมให้มีมากที่สุด เพราะรัสเซียตระหนักดีว่า โรงงานเหล่านี้จะช่วยรักษาฐานะและกำลังทหารไว้ได้ เมื่อรักษาฐานะไว้ได้ก็สามารถเดินนโยบายต่างประเทศได้ไม่อ่อนเปียก ขอย้อนกลับมากล่าวถึงอินเดีย อินเดียมีถ่านหินและเหล็กแม้เป็นรองจากอเมริกาและรัสเซีย แต่ก็มีมากพอสมควร เฉพาะอย่างยิ่งมณฑลพิหารและโอริสามีถึง ๒.๗ พันล้านตัน อินเดียมีแร่แมงกานิสซึ่งจำเป็นสำหรับใช้ผลิตเหล็กกล้ามากที่สุดในโลกรองรัสเซีย ล้วนแต่เป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับประเทศที่จะเป็นมหาประเทศ แต่อินเดียก็ไม่สามารถที่จะเป็นได้ เพราะไม่มีเครื่องมือในด้านอุตสาหกรรมเพียงพอเท่าที่จะทำให้กลายเป็นประโยชน์จริงอยู่อินเดียมีโรงถลุงเหล็กหลายโรง และเป็นเครื่องจักรสมัยใหม่ แต่ก็ไม่มีความสามารถในด้านผลิตกรรมสำเร็จรูปเหมือนอย่างประเทศอุตสาหกรรมหลายประเทศ ประเทศที่มีอุตสาหกรรมหนักและเชี่ยวชาญในด้าน Technology เช่น มีถนนดีเชื่อมทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล ทุกจังหวัด มีรถไฟเชื่อมทุกจังหวัด มีรถบรรทุก มีเรือเดินทะเล เครื่องบิน รถถัง สัมภาระยุทธภัณฑ์ทุกชนิดครบถ้วนตั้งแต่เครื่องแบบทหาร มุ้ง ปืน automatic หน้ากากอ๊อกซิเจน และจรวดนำวิถี มีช่างมีฝีมือ นักวิทยาศาสตร์คิดค้นค้วาวิจัย มีผู้จัดองค์การสามารถทั้งหมดเหล่านี้เรียกว่า ความสามารถในด้านอุตสาหกรรม และเป็นปัจจัยที่มาของพลังของชาติปัจจัยหนึ่ง

๔. กำลังทหารพร้อมเสมอ

นี่ผมแปลจากตำราฝรั่งที่เขาเรียกว่า military preparedness ปัจจัย ๓ ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น คือ ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และความสามารถด้านอุตสาหกรรม จะมีความสำคัญให้ชาติมีพลังแข็งแรงก็ต่อเมื่อมีกำลังทหารพร้อมเสมอ ไม่มีปัญหาเลยว่ากำลังทหารเป็นปัจจัยสำคัญที่จะให้ประเทศมีพลังแข็งแกร่ง สามารถสนับสนุนนโยบายต่างประเทศที่ประเทศนั้นจะเดิน กำลังพร้อมเพรียงของทหารนี้ขึ้นอยู่กับด้าน Technology หรือจะแปลกันว่าวิทยาการ การมีผู้นำ และคุณภาพและปริมาณของกำลังกองทัพทุกเหล่า ก็ด้านวิทยาการ เรื่องวิทยาการนี้ไม่มีปัญหาท่านผู้มีเกียรติย่อมทราบดียิ่งกว่าข้าพเจ้า ในเรื่องประวัติการรบในสมัยต่าง ๆ ความเจริญในด้านวิทยาการได้มีผลให้เปลี่ยนพลังทางการเมืองระหว่างประเทศเป็นอันมาก อย่างการรบของไทยเราสมัยก่อน แม่ทัพก็นำทัพโดยใช้ช้างเป็นพาหนะ อย่างสมัยพระนเรศวร ท่านนำพลเข้าตีค่ายของข้าศึกเอง ในปัจจุบันนี้เพียงใช้บีนใหญ่ ๒ – ๓ กระบอก หรือเครื่องบินทิ้งลูกระเบิดธรรมดา ๒ – ๓ ลูกก็ชนะแล้ว ในระยะ ๖๐ ปีที่ล่วงมานี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในเทคนิคของการทำสงคราม

(๑) เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ เยอรมันเป็นผู้ใช้เรือดำน้ำทำลายเรือพาณิชย์ของอังกฤษก่อน ตอนนั้นอังกฤษทำท่าจะแพ้ แต่ในที่สุดก็คิดวิธีใช้เรือรบทั้งเรือพิฆาตเรือดำน้ำอารักขาคุมตลอดเส้นทางจนเยอรมันไม่สามารถทำลายได้ ในเวลานั้นท่านทั้งหลายคงระลึกได้ เยอรมันเอง พระเจ้าไกเซอร์กับแม่ทัพกับพวกรัฐมนตรี เวลานั้นก็โต้เถียงกันมากว่าการใช้เรือดำน้ำเรียกว่า unrestricted submarine warfare จะมีผลจูงอเมริกาเข้าสงครามหรือไม่ ส่วนมากเฉพาะอย่างยิ่งจอมพลเรือ Tirpitz ซึ่งเป็นแม่ทัพเรือของเยอรมันเห็นว่าความจำเป็นแล้วในการสงครามนั้นต้องสงครามเบ็ดเสร็จจะมาว่าจำกัดอย่างนั้นอย่างนี้อะไรไม่ได้ แต่ส่วนน้อยก็มีความเห็นว่าต้องจำกัด ต้องรู้แน่ว่าเรือนั้นบรรทุกสิ่งของต้องห้ามในสงครามหรือที่เรียกว่า contraband of war

ถ้าไม่เช่นนั้นไปยิงเอาเรือพาณิชย์เข้ามันก็จะเกิดเหตุไปจูงอเมริกาเข้าสงครามแต่ก็เป็นความเห็นส่วนน้อย เพราะฉะนั้น ก็เลยไปจูงอเมริกาเข้ามาในครั้งนั้น เรื่องแรกก็ที่จมเรือ Lusitania

(๒) ในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้น อังกฤษใช้รถถังมากกว่าเยอรมัน เฉพาะอย่างยิ่งในระยะตอนท้ายของสงครามซึ่งช่วยให้ชนะสงครามเร็วเข้า

(๓) เมื่อเริ่มมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ เยอรมนีและญี่ปุ่นมีชัยชนะเรื่อย เพราะมีการประสานงานในด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธีดีระหว่างกองทัพ ๓ เหล่า คือ บก เรือ และอากาศ อย่างใกล้ชิด ที่ว่านี้ก็เป็นหลักการใหญ่ คือประสาน แต่ตอนหลังผมไปอ่านหนังสือการรบของญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม เฉพาะอย่างยิ่งในปีสุดท้ายที่จะแพ้สงครามทั้ง ๓ เหล่าไม่ประสานกัน เวลานั้นกองทัพอากาศญี่ปุ่นไม่ได้แบ่งอย่างของเรา อากาศของบก อากาศของเรือ ญี่ปุ่นตอนหลังไม่ประสานทั้ง ๒ ฝ่าย แย่งกันซื้อเหล็กแย่งกันซื้อดีบุกในตลาด สั่งไปยังกองทหารในเมืองจีน หรือกองทหารของตัวที่ไปยึดที่ไหนก็ให้ซื้อโดยไม่คำนึงถึงว่าอีกฝ่ายต้องการอย่างไร คือไม่ได้มีการประสานงานและทหารเรือไม่ยอมทหารบก ทหารบกไม่ยอมทหารเรือ เหตุผลสำคัญอีกเรื่องหนึ่งญี่ปุ่นที่แพ้สงครามคราวที่แล้วเพราะสหรัฐอเมริกาแปลประมวลลับได้ เช่น จอมพลเรือยามาโมโตจะไปที่เกาะแห่งหนึ่ง พอจวนจะถึงเกาะและจะลง เครื่องบินอเมริกามาจากเรือบรรทุกเครื่องบินได้ขึ้นมายิงยามาโมโตตาย ตอนอเมริกาตีกลับนั้นเพราะโคตลับของญี่ปุ่นอเมริการู้หมด พอไปถึงรออยู่เลย มีผู้อธิบายว่าการที่อเมริกาปราชัยย่อยยับที่ Pearl Habour ก็ดี หรือที่อังกฤษและดัชแพ้ญี่ปุ่นระหว่าง ค.ศ. ๑๙๔๑ – ๑๙๔๒ ก็ดี ก็เพราะปล่อยปละละเลยในด้าน Technology ในด้านนี้ เซอร์วินสตัน เชอร์ชิลนายกรัฐมนตรีอังกฤษถึงกับแถลงยอมรับไว้ในหนังสือของท่าน

(๔) บัดนี้มีประเทศที่มีอาวุธนิวเคลียร์มาก และสามารถนำอาวุธนั้นไปทำลายได้ ย่อมได้เปรียบประเทศที่ไม่มีมากมาย

(๕) การมีผู้นำสามารถ ผมไม่มีความรู้ทางทหารเลย เพราะเป็นพลเรือน แต่ตำราการเมืองระหว่างประเทศทุกเล่มย้ำว่า ถึงแม้ว่าจะมีอาวุธ และมีกำลังคนดีทั้งคุณภาพและมากด้วยปริมาณก็ตาม แต่ถ้าขาดผู้บังคับบัญชาที่มีลักษณะเป็นผู้นำแล้ว จะไม่ได้ผลสมความปรารถนาแล้ว ตามตำราเขาก็เล่าให้ฟังอย่างสงครามในประวัติศาสตร์พระเจ้า Frederick มหาราช สมัยท่านนั้นท่านเก่งมาก เพราะเป็นผู้นำที่ดี และพอหมด Frederick มหาราช ประเทศ Prussia ก็ตกต่ำ แพ้นโปเลียน เป็นต้น หรือฝรั่งเศส ท่านทั้งหลายคงศึกษาสงครามคราวที่แล้วมา ฝรั่งเศสเองก็เคยผ่าน De Gaulle เองก็รับสารภาพ ฝรั่งเศสเองผ่านว่าแนวมายิโนต์นี่พอแล้ว แต่ฝรั่งเศสก็ลืมไปอีกสร้างแนวมายิโนต์ตั้งแต่เขตสวิสรอบฝรั่งเศสไปจนถึงจดพรมแดนเบลเยี่ยม แต่พรมแดนระหว่างเบลเยี่ยมกับฝรั่งเศสนั้นไม่มีแนวมายิโนต์ ก็เพราะถือว่าเบลเยี่ยมเป็นเพื่อน แต่ผมได้สืบทราบว่าเยอรมันต้องตีเบลเยี่ยมเพราะว่าเป็นทางง่ายที่สุด และผมได้ขับรถไปเบลเยี่ยมบ่อยจากเยอรมัน ทางเข้าเบลเยี่ยมเป็นง่ายที่สุด เพราะฉะนั้นเขาถึงบอกว่าความจำเป็นเป็นใหญ่ และเยอรมันก็ต้องตีเบลเยี่ยมทุกที เข้าทางนี้ทางหลัง ทั้ง ๆ ที่แนวมายิโนต์มีโรงอาหาร โรงครัว โรงพยาบาลใต้ดินทั้งสิ้น และอีกอย่างหนึ่งฝรั่งเศสเข้าใจผิดนึกว่าเอาแบบ trench warfare อย่างสมัยมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ มาเป็นหลัก ซึ่งเยอรมันเห็นว่าหมดสมัยแล้วสำหรับสมัยสงครามสายฟ้าแลบ

๕. ปัญหาพลเมือง

ไม่มีปัญหา จำนวนพลเมืองย่อมมีส่วนให้พลังของชาติแข็งขึ้น แต่จะกล่าวว่าพลเมืองยิ่งมีมากขึ้นเท่าใด ประเทศก็ย่อมมีพลังมากขึ้นก็ไม่ถูก เพราะถ้าถือหลักเช่นนั้น ในเวลานี้จีนคอมมิวนิสต์ซึ่งมีพลเมืองประมาณ ๗๐๐ ล้าน ก็คงจะต้องเป็นประเทศที่มีพลังใหญ่ที่สุดในโลก อินเดียซึ่งมีพลเมือง ๔๑๐ ล้าน ก็ต้องมากที่ ๒ สหภาพโซเวียตพลเมือง ๒๓๐ ล้าน ก็ต้องมากที่ ๓ สหรัฐอเมริกาพลเมือง ๑๙๖ ล้าน

มากที่ ๔ แต่ก็เป็นความจริงอยู่บ้าง เพราะประเทศที่นับว่าเป็นมหาประเทศทุกวันนี้มีพลเมืองมากพอสมควร เพราะเวลาเกิดสงครามจะต้องมีกำลังทหารมาก จะต้องมีคนทำงานในโรงงาน ทำอาวุธสัมภาระต่าง ๆ เกี่ยวกับสงคราม คือพลังงานของประเทศ ผมขอเติมนิดหน่อย คือในเวลานี้ท่านผู้มีเกียรติคงทราบแล้วว่าในโลกเวลานี้เขาก็แบ่งประเทศ โดยเกิดมีศัพท์ใหม่ เรียกว่า super power หรืออธิมหาประเทศมี ๒ คือ

(ก) สหรัฐอเมริกา

(ข) สหภาพโซเวียต

นอกนั้นก็เป็น great power ธรรมดา หรือมหาประเทศ หรือมหาอำนาจอย่างอังกฤษ เดิมฝรั่งเศสไม่ได้ เดี๋ยวนี้เกิดทำปรมาณูได้ก็เป็นมหาประเทศ เยอรมันตะวันตกก็มีผู้โต้เถียงกันว่าเพราะยังทำลูกระเบิดปรมาณูไม่ได้ ความจริงเยอรมนี พูดจริง ๆ ผมไปอยู่เยอรมัน ทำได้ทุกอย่างทำได้ แต่ยังถูกบังคับโดยสัญญานาโต้ และสัญญาพิเศษอยู่ แต่ในกำลังทางเศรษฐกิจ ถึงทหารก็เถอะเวลานี้อเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ก็ต้องมาอาศัยทหารเยอรมันให้เป็นทหารค่านหน้า เพราะฉะนั้นผมเชื่อว่าเขาต้องถือว่าเวลานี้เยอรมันตะวันตกเป็นมหาประเทศ มีอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลีก็ยังมีผู้สงสัยว่ายังไม่ให้เป็น great power ที่นี้มีผู้ยกตัวอย่างเพื่อให้เห็นชัดถึงพลังของประเทศ โดยเปรียบเทียบพลเมืองระหว่างสหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และคานาดา ออสเตรเลียมีเนื้อที่กว่า ๓ ล้านตารางไมล์ พลเมืองระหว่าง ๑๑–๑๒ ล้าน คานาดามีเนื้อที่ประมาณ ๓ ล้านครึ่งตารางไมล์ พลเมืองประมาณ ๒๐ ล้าน อเมริกามีเนื้อที่ประมาณ ๓ ล้านกว่าตารางไมล์ แต่น้อยกว่าคานาดา แต่มีพลเมืองถึง ๑๙๖ ล้าน มากกว่าออสเตรเลียเกือบ ๑๘ เท่า มากกว่าคานาดาเกือบ ๑๐๑ เท่า ถ้าสหรัฐอเมริกามีพลเมืองเพียง ๑๐ กว่าล้านเท่าออสเตรเลีย หรือ ๒๐ ล้านเท่าคานาดา มีผู้สงสัยว่าสหรัฐอเมริกาจะเป็นมหาประเทศหรืออธิมหาประเทศได้หรือไม่ ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การมีพลเมืองมากก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ประเทศมีพลัง

(๑) ประการแรกที่เห็นได้ชัดคือช่วยในเรื่องกำลังทหาร กองทัพสมัยนี้แม้มหาประเทศบางประเทศจะมีอาวุธนิวเคลียร์แล้วก็ตาม แต่ก็ยังจำต้องมีกำลังทหารมากพอสมควร เครื่องบิน จรวดนำวิถี อาวุธอื่น ๆ ล้วนแต่ต้องใช้กำลังคนทั้งสิ้น สงครามเกาหลีและเวียดนามใต้ ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ในขณะนี้สหรัฐอเมริกาก็ส่งทหารเข้าไปในเวียดนามใต้แล้ว ๒-๓ แสน และตามที่ประกาศว่ายังจะเพิ่มอีก

(๒) การมีพลเมืองมากช่วยในเรื่องผลิตกรรมด้านเศรษฐกิจ ผลิตกรรมจะมีมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับส่วนประกอบหลายประการ แต่สิ่งหนึ่งคือขนาดของกำลังแรงงาน จริงอยู่ ความเจริญของวิชา technology ก้าวหน้าไปมากจนลดแรงงานของมนุษย์ได้บ้างก็ตาม แต่ก็ยังมีความจำเป็นอยู่ไม่น้อยที่ต้องมีคนเฝ้าคุมเครื่อง เดินเครื่อง และงานบางสิ่งบางอย่างซึ่งเครื่องจักรทำไม่ได้ แต่ต้องใช้กำลังมนุษย์

โดยสรุปเรื่องพลเมืองเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่จะกำหนดได้ว่า พลังงานชาติมีเพียงใด เช่นในเรื่องกำลังทหาร ในด้านพลเรือนเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจของประเทศโดยทั่ว ๆ ไป

ในประการสุดท้าย จริงอยู่พลเมืองทวีมากขึ้น ปัญหาเรื่องอาหารก็ตามมาด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้ประเทศอื่นหวาดเกรง

๖. ลักษณะนิสัยประจำชาติ

ในการคำนวณพลังและที่มาของนโยบายต่างประเทศนั้นจำเป็นจะต้องคำนึงถึงลักษณะนิสัยประจำชาติของชาตินั้น ๆ ด้วย เพราะจะช่วยให้เข้าใจว่า ประเทศนั้น ๆ จะมีท่าทีปฏิกิริยาแก่กิจกรรมในการเมืองระหว่างประเทศในเรื่องนั้น ๆ อย่างใดบ้าง เฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่มีการพัฒนาสูง และราษฎรมีการศึกษาจนสามารถแสดงสาธารณมติ หรือประชามติได้ถูกต้อง แม้ในประเทศเผด็จการไม่ได้เดินตามราษฎร แต่สร้างสาธารณมติขึ้นให้ราษฎรเห็นดีเห็นชอบและเดินตาม มีผู้อธิบายว่าการทราบ

ว่าลักษณะนิสัยประจำชาติของชาติต่าง ๆ นั้นจะช่วยให้ทราบถึงจุดประสงค์ของนโยบายของประเทศนั้น ๆ ได้ ซึ่งก็มีมูลอยู่บ้าง แต่จะวางเป็นหลักแน่นอนนักไม่ได้ กล่าวกันว่าคนอเมริกัน วัตถุนิยม หรือที่เรียกกันว่า materialistic ฉะนั้น นโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาส่วนใหญ่จึงต้องการแสวงหาทรัพย์ คนเยอรมันนิยมทหาร ผลคือต้องการมีชื่อเสียงในการทำสงคราม อิตาลี ทั้งในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ และที่ ๒ เปลี่ยนข้างง่าย หรืออยู่กับฝ่ายนี้แล้วก็เปลี่ยนไปเข้ากับอีกฝ่ายหนึ่ง ก็เพราะไม่มีเสถียรภาพในแง่ความคิด แต่นี่เป็นแต่คำกล่าวหาของผู้ที่ไม่ชอบ ได้มีผู้วางหลักไว้ว่าจะเชื่อได้ว่าลักษณะนิสัยประจำชาติมีอิทธิพลที่ชาติมีนโยบายอย่างไรนั้นจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไข ๓ ประการ คือ

(๑) พลเมืองของชาตินั้นแต่ละคนมีความคิด จิตใจส่วนมากเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งยากมาก

(๒) ลักษณะนิสัยประจำชาตินั้นมีมาช้านานไม่เคยเปลี่ยนแปลง

(๓) มีความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างลักษณะนิสัยของพลเมืองแต่ละคน กับเป้าหมายของชาติ

ถ้าไม่เป็นไปตามหลักใดหลักหนึ่งแล้ว ทฤษฎีนั้นจะนำมาใช้ไม่ได้ อย่างไรก็ดี การที่จะประเมินพลังของชาติต่าง ๆ นั้นต้องคำนึงถึงลักษณะนิสัยประจำชาตินั้นอยู่เสมอ แม้จะเป็นการยากลำบากเพียงใด เพราะทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น ยกตัวอย่างเมื่อสิ้นมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เยอรมนีถูกจำกัดและบั่นทอนต่าง ๆ ในเรื่องพลังของชาติ เช่น ดินแดนและทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในด้านอุตสาหกรรมและการทหาร แต่ก็มีสิ่งหนึ่งซึ่งภายใน ๒๐ ปี หลังจากแพ้สงครามได้ทำให้กลับเป็นประเทศที่มีกำลังทหารมากที่สุดประเทศหนึ่งในโลก นี่ผมหมายถึงภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ หรือในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ตอนฮิตเล่อร์บุกเข้าตีรัสเซีย ผู้เชี่ยวชาญทางการทหารทำนายว่า รัสเซียจะต้องแพ้ภายในไม่กี่เดือน เพราะได้คำนวณกำลัง

รัสเซียเปรียบเทียบกับฮิตเล่อร์แล้วในด้านยุทธศาสตร์การรบแบบสายฟ้าแลบ แหล่งอุตสาหกรรม แต่ผู้เชี่ยวชาญคำนวณลักษณะนิสัยประจำชาติรัสเซียผิดคือ คนรัสเซียมีลักษณะอดทนที่สุด อย่างในเรื่องการตีสตาลินกราดคราวนั้น หรือทางเยอรมันเขาว่าอดทน สามารถอะไรต่าง ๆ นั้น แต่เมื่อมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ นี้ ซึ่งในที่สุดทำให้แพ้ย่อยยับ เพราะตามภาษาอังกฤษว่า lack of moderation คือทำอะไรทุ่มเต็มที่ไม่มีอั้น และไม่ผ่อนหนักผ่อนเบา นี่จึงเป็นเหตุหนึ่งซึ่งทำให้พ่ายแพ้ ผมจะได้กล่าวในตอนหลัง ๆ เรื่องการใช้อำนาจต่าง ๆ นั้นต้องสมดุลย์ไม่ใช่ทุ่มเทกำลังพลังใดอันใดอันหนึ่งจนหมด นี่เขาว่าคนเยอรมัน lack of moderation หรือตอนสงคราม Battle of Britain ใคร ๆ ก็ทายว่าอังกฤษแพ้แน่ อังกฤษก็ทนอยู่ได้ เพราะนิสัยประจำชาติของคนอังกฤษ ระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ตอนอเมริกาเข้าทำสงครามช่วยอังกฤษ ฝรั่งเศส รัฐมนตรีต่างประเทศเยอรมันแถลงในสภาผู้แทนว่าคนอเมริกันว่ายน้ำไม่เป็น บินไม่ได้ The American they don't know how to swim, they don't know how to fly ฉะนั้น คนอเมริกันจะมารบบนทวีปยุโรปไม่ได้ ดูเผิน ๆ ก็น่าจริง เพราะในขณะนั้นอเมริกามีทหารน้อย และคนอเมริกันเป็นจำนวนมากไม่อยากให้อเมริกามาเข้าพัวพันกับสงคราม และอเมริกาก็อยู่ห่างจากยุโรปหลายพันไมล์ แต่เยอรมันก็ตีราคาอเมริกาต่ำไป สหรัฐอเมริกาส่งทหารมาช่วยรบในฝรั่งเศส และส่งอาวุธยุทธภัณฑ์มาช่วยอังกฤษฝรั่งเศสเต็มที่ ผลก็คือเยอรมนีกลับแพ้สงคราม ในมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ แม้แต่ผู้เชี่ยวชาญทางยุทธศาสตร์ก็ยังคำนวณผิด ทำนายว่าสงครามคราวนี้เยอรมนีชนะรัสเซียแน่ จนการรบที่สตาลินกราดจึงได้ยอมเปลี่ยนความคิด ท่านพวกนี้เห็นว่ารัสเซียต้องแพ้แน่ เพราะว่าเยอรมนีมีปัจจัยทางวัตถุมากมาย และลักษณะนักรบของคนเยอรมัน แต่ก็ลืมไปว่าลักษณะนิสัยของเยอรมันสามารถในการรบจริง แต่ขาดความพอดีพอควร หรือ lack of moderation ที่ผมกล่าวเมื่อกี้ ถ้าศึกษาประวัติการทำสงครามของเยอรมัน ตั้งแต่สมัยกลางจนถึงสมัยสงครามโลกครั้ง

ที่ ๑ และสมัยฮิตเล่อร์แล้วจะเห็นได้ชัดในเรื่องความไม่พอดีพอควร คือไม่รู้จักอิ่ม ซึ่งกลับเป็นการทำให้พลังของชาติอ่อนแอ

๗. ขวัญหรือกำลังใจของคนในชาติ (Morale)

ขวัญหรือกำลังใจของคนในชาติหมายความว่า ความตั้งใจเด็ดเดี่ยวของประชาชนในชาตินั้นที่จะสนับสนุนนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลตน ไม่ว่าในยามสันติภาพหรือยามสงครามมีมากน้อยเพียงใด ปัจจัยในข้อนี้แทรกซึมอยู่ในกิจกรรมทุกอย่างของชาติ การผลิตเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การทหาร การปกครอง และการทูต ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือร่วมใจสนับสนุนจากประชาชนแล้ว ไม่มีรัฐบาลใด ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลประชาธิปไตย หรืออัตตาธิปไตยสามารถจะดำเนินนโยบายให้สมประสงค์ได้ เรื่องนี้ย่อมเห็นได้ชัดในวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ขอยกตัวอย่างเรื่องคลองสุเอซ ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายก็คงจะทราบดีแล้ว แต่เพื่อให้คำบรรยายของผมสมบูรณ์บริบูรณ์ก็ขอเติมสักหน่อย สงครามสุเอซเกิดขึ้น ท่านทั้งหลายก็คงจะได้ยินแล้ว นัสเซอร์วันดีคืนดีก็ประกาศ nationalize ริบเอาคลองสุเอซเป็นของชาติอียิปต์ และก็ประกาศว่าจะใช้เงินให้แก่ผู้ซื้อหุ้น ในเรื่องคลองสุเอซนี้ผมจะบรรยายเพียงสั้น ๆ ประวัติก็มีว่า ๑๐๐ ปีก่อนมาแล้วคนฝรั่งเศส ชื่อ เฟอร์ดินานด์ เดอ เลสเซฟ ชวนพวกฝรั่งเศสมาลงทุนขุดคลอง เพราะเห็นว่าจะเป็นการลัดตัดการย่นการคมนาคมระหว่างเอเชียมหาสมุทรอินเดีย กับยุโรปได้สั้นมาก เพราะแต่ก่อนต้องอ้อมอาฟริกาเป็นการสิ้นเปลืองและก็เก็บค่าภาคหลวงจากเรือต่าง ๆ จนรวย และก็รวยจริง ๆ ในการนี้ไปชวนเอาอังกฤษซึ่ง Disraeli เป็นนายกรัฐมนตรีอังกฤษ ดีสราเอลีเป็นยิว ในเวลานั้นนอกสมัยประชุมสภาผู้แทนราษฎร การที่จะเอาเงินมาซื้อหุ้นผิด เพราะอังกฤษมีกฎหมายบัญญัติ ถ้าพระราชบัญญัติงบประมาณไม่ได้ว่าเอาไว้ ไปใช้เงินเข้าผิด นอกจากจะขออนุมัติสภา แต่ดีสราเอลีเป็นยิวหัวแหลม เห็นว่ายังไง ๆ อังกฤษต้องกำไรด้วยและ

คุมทางยุทธศาสตร์ด้วย จึงไปปรึกษาพวกเศรษฐี ขอยืมเงินพวกเศรษฐีซื้อหุ้นไปก่อน และก็ให้พระเจ้าแผ่นดินของอียิปต์ในเวลานั้นมีหุ้นบ้าง เท่าไรผมจำไม่ได้ แต่ในที่สุด พระเจ้าแผ่นดินอียิปต์นั่นเล่นเบี้ยเสเพล ในที่สุดก็ขายเกือบหมด อังกฤษฝรั่งเศสก็ซื้อไว้เกือบหมด ตกลงหุ้นใหญ่ทั้งหมดอังกฤษฝรั่งเศสก็คุมอยู่ ทีนี้เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว นัสเซอร์ก็อยากจะสร้างเขื่อนอัสวัน ใกล้ ๆ ซูดานระบายน้ำ เขื่อนราคาหลายพันล้านบาท อเมริกาก็สัญญาจะให้กู้ อังกฤษก็สัญญาจะให้กู้ แล้วก็ Export Import Bank คือ Bank ของอเมริกาก็สัญญาจะให้กู้ ทีนี้ระหว่างนี้อียิปต์ นัสเซอร์เองก็มาเดินรับรัสเซีย ซื้อข้าว ซื้ออาวุธจากรัสเซียเป็นอันมาก แล้วก็ทำสัญญาขายฝ้าย เพราะอียิปต์เป็นเมืองที่ทำฝ้ายมาก ตอนหลังอเมริกาก็ชักจะระแวงสงสัย มาพิจารณาดูว่าเมื่อเอาฝ้ายไปให้รัสเซียเพื่ออาวุธแล้ว เงินตราต่างประเทศจะได้มาสำหรับใช้หนี้อเมริกาและอังกฤษสำหรับในการสร้างเขื่อนอัสวันได้อย่างไร ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งไปค้าขาย ไปซื้ออาวุธจากรัสเซียมากเข้า รัสเซียขายอาวุธก็จะต้องส่งผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ เข้ามาในอียิปต์ ในที่สุดรัสเซียเองก็จะคุมนโยบายของอียิปต์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เจรจา ก็พูดเปรย ๆ กับอียิปต์ อียิปต์ก็ว่าไม่เป็นไร เขาหาเงินได้ตอนนี้เอง วันดีคืนดีอเมริกาเวลานั้น ดัลเลสเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ดัลเลสบอกเลิกให้กู้เฉย ๆ โดยให้เหตุผลว่าการที่อียิปต์แลกฝ้ายกับอาวุธจากรัสเซียต่อไปจะไม่มีเงินมาใช้หนี้ ส่วนอังกฤษเวลานั้น เซอร์แอนโทนีอีเดน เป็นนายกรัฐมนตรีเก่งมาก พยายามเชิญทูตมาบอกว่า เวลานี้อังกฤษบอบช้ำอะไรต่าง ๆ เพราะฉะนั้นอียิปต์จึงไม่ค่อยโกรธอังกฤษเท่ากับโกรธอเมริกา เมื่อเป็นเช่นนี้นัสเซอร์กำลังได้อำนาจใหม่ฉุนเฉียว วันดีคืนดีก็ประกาศอย่างว่า nationalize เอาคลองสุเอซเสียเลย อังกฤษเดิมทำท่าเอะอะอะไรต่าง ๆ อเมริกาก็ห้ามไว้ อังกฤษก็เดิน policy ใหม่ ปรึกษากับอิสเรลกับฝรั่งเศสสมคบกัน วันดีคืนดีให้อิสเรลเข้าตีอียิปต์ และอังกฤษฝรั่งเศสจะเป็นคนห้ามทัพว่าทั้ง ๒ ฝ่ายอย่ารบกันนะให้อยู่กับที่ และอังกฤษฝรั่งเศสก็จะช่วยจัดการ เราก็จะยึดคลองสุเอซ

คืนได้อย่างเดิม การที่อังกฤษฝรั่งเศสทำครานี้พลาดในทางการทูต เพราะฉะนั้นในที่สุด เซอร์ แอนโทนี อีเดน จึงต้องออก แอนโทนี อีเดน ท่านคงทราบแล้วเป็นผู้มีชื่อเสียงในทางการทูตมาก เมื่อเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศก็สามารถมีชื่อเสียงมาก แต่เขามาพลาดครานี้ เพราะความเจ็บใจและไม่ได้ปรึกษาอเมริกา อเมริกาไม่ได้รู้เลย อิสเรลยกทัพเข้าตีอียิปต์ อียิปต์ก็ยกทหารเข้าต่อต้าน แต่ต่อต้านในดินแดนของอียิปต์ ระหว่างรบกันวันเดียวหรือ ๒ วัน อังกฤษและฝรั่งเศสก็ยื่น Ultimatum ว่าทั้ง ๒ ฝ่าย ต้องอยู่กับที่ แต่ถ้าอยู่กับที่ก็หมายความว่าอิสเรลได้เปรียบเพราะเข้าไปอยู่ในประเทศอียิปต์แล้ว อียิปต์ก็ว่าอยู่กับที่ได้ แต่ทั้งสองฝ่ายต้องถอนไป ต้องถอยหลังออกไป อิสเรลก็ไม่ยอม พอไม่ยอมอังกฤษกับฝรั่งเศสซึ่งเตรียมแผนกันไว้แล้วยกทหารจากไซปรัสบ้าง จากที่อื่นบ้าง บอมบ์อเลกซานเดรีย บอมบ์อะไรใหญ่ ก็นึกว่าจะชนะง่าย ๆ อียิปต์ก็ระเบิดเรือใหญ่ให้เรือจมขวางที่คลองนั้น อังกฤษบอกอเมริกาว่าต้องทำเพราะอย่างนั้น ๆ สหรัฐอเมริกาไม่เอาด้วย เพราะว่ามติมหาชนในโลกไม่เห็นด้วย เวลานั้นทางประเทศในตะวันออกกลางรวมอยู่ข้างหลังนัสเซอร์ ถ้าขืนทำบั๊ญหาเรื่องน้ำมันลำบาก เพราะพวกอาหรับคงขัดขวาง อีกเรื่องหนึ่งคือ รัสเซียเวลานั้นยื่นโนติสกับอังกฤษ ถ้าขืนทำจะใช้ atomic bomb อังกฤษและฝรั่งเศสหมดท่าก็เลยต้องยอมเจรจา

ที่กล่าวว่าแม้รัฐบาลอัตตาธิปไตยก็ต้องระวังให้ราษฎรสนับสนุนนั้นเป็นความจริง แต่รัฐบาลอัตตาธิปไตยมักจะเดินการโฆษณาชวนเชื่อชักจูงให้ราษฎรเห็นดีเห็นชอบ ซึ่งต่างกับรัฐบาลประชาธิปไตย ราษฎรใช้ความคิดความเห็นรวมกันขึ้นกลายเป็นสาธารณมติ รัฐบาลซึ่งราษฎรตั้งขึ้นเพราะเลือกตั้งยิ่งต้องปฏิบัติตามนโยบายซึ่งราษฎรแสดงออกให้ปรากฏอย่างในอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เป็นต้น อย่างในกรณีเวียดนามใต้ซึ่งสหรัฐอเมริกาเข้ามาช่วยอยู่ในเวลานี้ใช่ว่าในสหรัฐอเมริกาจะไม่มีผู้คัดค้านก็หามิได้ มี และมีไม่น้อย แต่ประธานาธิบดีจอห์นสัน และรัฐบาลก็พยายาม

ชี้แจงให้เห็นว่า ถ้าสหรัฐอเมริกาไม่เข้ามาช่วยผลก็คือต่อไปจะไม่มีใครเชื่อในวาจาและเกียรติยศของสหรัฐอเมริกา แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ ถ้าเวียดนามใต้กลายเป็นคอมมิวนิสต์ กัมพูชาซึ่งเตรียมจะเป็นพวกอยู่ด้วยแล้วก็กลายเป็นคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาจะต้องมาตั้งรับช่วยไทยในประเทศไทยและการแทรกซึมก่อกวนไทยก็คงจะทวีขึ้น ถ้าไทยพลาดพลั้งลง บริเวณเอเชียอาคเนย์ทั้งหมดก็จะถูกคอมมิวนิสต์ครอบครอง ผลก็คือถึงฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ก็คงกลายเป็นพวกคอมมิวนิสต์ไปในที่สุดก็ถึงออสเตรเลีย และสหรัฐอเมริกาในขั้นสุดท้าย รัฐบาลอเมริกันจึงพยายามชี้แจงเต็มที่และให้รัฐสภาสนับสนุน ถ้าไม่สนับสนุนก็จะไม่ผ่านกฎหมายงบประมาณให้ อย่างไรก็ดีเรื่องขวัญหรือกำลังใจนี้บางทีก็ดูยาก ได้กล่าวในส่วนลักษณะนิสัยประจำชาติแล้วบางทีแสดงออกให้เห็นในเมื่อมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้น มีผู้กล่าวว่าแม้แต่คนอเมริกันเองมีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ในสงครามคราวที่แล้วคนอเมริกันเข้มแข็งเต็มที่ เพราะพื้นแผ่นดินอเมริกาไม่ได้ถูกลูกระเบิดแม้แต่ลูกเดียว ถ้าได้รับลูกระเบิดอย่างพวกในเอเชียหรือในยุโรป ก็ไม่มีผู้ทำนายได้ว่าจะมีปฏิกิริยาอย่างใด หรืออย่างอังกฤษอดทนต่อลูกระเบิด V1, V2 ได้ ถ้าเกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๓ จะทานลูกระเบิดนิวเคลียร์ได้หรือไม่ หรือรัสเซียก็เช่นเดียวกัน ถ้าโดนลูกระเบิดนิวเคลียร์จะทนต่อไปได้หรือไม่ เพราะสงครามครั้งใหม่นี้หากเกิดขึ้นจะผิดจากคราวก่อนหลายพันเท่า ขวัญหรือกำลังใจนี้จะสูญสิ้นแล้วแต่กรณี บางกรณีก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ ก็เป็นไปได้ พูดง่ายๆ เรื่องขวัญนี้เป็นการเสียสละเป็นการรักชาติว่าราษฎรจะพร้อมเสียสละเพียงใด ซึ่งโดยปกติราษฎรก็มักถามว่าสละเพื่อชาติหรือเพื่อใคร เพราะทุกคนก็เห็นแก่ตัวทั้งนั้น แต่ถ้ารัฐบาลทำให้เห็นได้ว่าสละเพื่อชาติบ้านเมือง เพราะรัฐบาลได้ประพฤติมาดีที่สุดถูกต้องที่สุดแล้ว ก็ย่อมเป็นส่วนหนึ่งที่จะจูงใจราษฎรให้เห็นตาม ยกตัวอย่าง อย่างมหาสงครามคราวที่แล้ว เมื่อผมไปญี่ปุ่นคราวนั้น ราษฎรทั้งหมดอยู่เบื้องหลังของรัฐบาลทุกอย่างหมด เพราะรัฐบาลอ้างว่าทำให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิทุกอย่าง แต่ขวัญ

หรือกำลังใจมาเสียในตอนหลังนี่สัก ๖ เดือนที่จะแพ้เกิดขัดสน จึงได้เกิดเหตุขึ้น สงครามสมัยใหม่นี้เรียกว่าสงครามเบ็ดเสร็จ total war พลเรือนก็ต้องมีส่วนช่วยเต็มที่และก็ต้องพร้อมที่จะรับภัยสงครามเต็มที่ ต้องทำงานเพิ่มขึ้น ต้องจำกัดการกินอยู่ ต้องพร้อมที่จะรับความลำบากไม่สะดวกทุกอย่าง ตำราสอนไว้ว่าจะดูขวัญหรือกำลังใจที่จะต่อสู้มีเพียงใดให้ดูตอนนี้ ถ้าใจเสียไม่ยอมรับความลำบากก็เป็นการสูญสิ้น

ผมคิดว่าวันนี้ก็พอเพียงเท่านี้ แต่เรายังมีเวลาอีก ๑๐ นาที ผมพร้อมที่จะชี้แจงตอบคำถามท่านผู้มีเกียรติสงสัยในข้อใดเท่าที่ผมบรรยายมานี้ หรือที่ไม่ได้บรรยายในวันนี้จะซักถามอะไรก็ยินดีที่จะเรียนชี้แจง

Tape ม้วนที่ ๒ บรรยายเมื่อวันอังคารที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๐๙ เรื่องหลักการกำหนดนโยบายต่างประเทศ (ต่อ)

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย วันก่อนผมได้บรรยายถึงหลักการต่าง ๆ อันเป็นปัจจัยของการมีพลังของประเทศต่าง ๆ ดังที่ได้บรรยายไปแล้ว ที่จะบรรยายต่อไปในวันนี้ก็คือ

๘. คุณภาพทางการทูต

ปัจจัยทุกข้อที่ผมกล่าวมาแล้วล้วนเป็นส่วนสำคัญของพลังแห่งชาติ แต่ที่สำคัญที่สุดตามตำราต่าง ๆ กล่าวไว้ว่าคุณภาพทางการทูต ผมแปลจากภาษาอังกฤษ Quality of Diplomacy ที่ผมพูดนี้ไม่ใช่ว่าผมเป็นอดีตนักการทูต แต่มีตำราหลายสิบเล่มล้วนแต่มีความเห็นตรงกันทั้งนั้น ปัจจัยทุกข้อที่เราอ้างมาแล้วล้วนแต่เสมือนเป็นวัตถุดิบต่าง ๆ รวมกันช่วยให้เป็นพลังงานของชาติ แต่คุณภาพทางการทูตจะรวมปัจจัยทั้งหมดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และคำนวณพิจารณาว่าจะใช้พลังนั้นอย่างใดในกรณีใด ใน

ลักษณะใด และในเวลาใด มีผู้เปรียบเทียบว่าการที่นักการทูตดำเนินการทูตให้แก่ชาติในยามสันติ เท่ากับแม่ทัพนายกองเดินยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในระหว่างสงคราม เป็นศิลปชนิดหนึ่งที่นำเอาสรรพพลังทั้งหมดทุกข้อมารวมกันใช้ให้ได้ผลเต็มที่ ในสถานการณ์ระหว่างประเทศซึ่งประเทศของตนต้องเผชิญ เพราะเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนได้เสียของชาติตน การทูตคือมันสมองของพลังแห่งชาติ และขวัญหรือกำลังใจของชนชาติเท่ากับวิญญาณ ถ้ามีทรรศนะมืดมัวไม่แจ่มใส ก็ย่อมจะมีพินิศจัยไม่ถูกต้องนัก และการตกลงใจก็ไม่มั่นคง ปัจจัยในส่วนภูมิศาสตร์ก็ดี อาหารบริบูรณ์มีวัตถุดิบมากหลาย ผลิตกรรมด้านอุตสาหกรรมมีเต็มที่ ทหารพร้อมเสมอทุกด้าน พลเมืองมีมาก และดีทั้งคุณภาพ จะเป็นประโยชน์น้อยที่สุด ถ้าชาติใดที่ภูมิใจว่ามีปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว แต่ขาดเรื่องคุณภาพทางการทูต แม้จะได้รับความสำเร็จในนโยบายบางเรื่องก็ตามแต่ มักจะไม่ยั่งยืน ประเทศที่มีปัจจัยสำคัญ ๆ เป็นพลังและมีนักการทูตที่มีสมรรถภาพ จะได้เปรียบเพราะสามารถนำปัจจัยต่าง ๆ มารวมกันใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เต็มที่ ถ้าศึกษาประวัติการทูตจะเห็นได้ชัดเจน เช่น ฝรั่งเศสภายหลังที่แพ้สงครามเยอรมัน ค.ศ. ๑๘๗๐ กลายเป็นประเทศชั้นที่ ๒ ในยุโรป จ้าวบิสมาร์กของเยอรมันเดินการทูตเก่ง สามารถกันไม่ให้ฝรั่งเศสมีพวกเพื่อจะมาทำการรุกรานตน แต่พอปี ค.ศ. ๑๘๙๐ บิสมาร์กถูกปลดโดยพระเจ้า Kaiser Wilhelm II ซึ่งวันก่อนนี้ผมได้บรรยายแล้วว่า พระเจ้าไกเซอร์พระองค์นี้ เมื่อท่านเสวยราชย์ท่านพระชนม์ ๒๐ กว่า แต่บิสมาร์กมีอายุเกือบ ๗๐ มันคนละรุ่น ชั้นหลาน เพราะฉะนั้นความคิดความเห็นก็ไม่ตรงกัน ที่มาแตกแยกกันก็คือ วันหนึ่งพระเจ้าไกเซอร์ก็ได้รับสั่งให้รัฐมนตรีคนหนึ่งในคณะรัฐมนตรีซึ่งบิสมาร์กเป็นนายกรัฐมนตรี นำเรื่องบางเรื่องผมจำไม่ได้ว่าเรื่องอะไรไปเสนอต่อพระเจ้าไกเซอร์ และพระเจ้าไกเซอร์ก็สั่งไป เมื่อบิสมาร์กรู้เช่นนี้ก็มีหนังสือเวียนไปยังรัฐมนตรีทุกท่านว่า ข้าพเจ้าขอเตือนว่าตามพระราชกฤษฎีกาเมื่อ ๗ ปี หรือ ๘ ปีมานี่มีบอกไว้ชัดเจนว่า รัฐมนตรีจะไปเฝ้าพระเจ้า

ไกเซอร์ และกราบทูลเรื่องต่าง ๆ ใด ๆ ไม่ได้ นอกจากได้รับอนุมัติจากนายกรัฐมนตรีก่อน เพราะฉะนั้น ต่อไปขอให้กำชับปฏิบัติตามระเบียบนี้ พอพระเจ้าไกเซอร์รู้ก็กริ้ว เรียกบิสมาร์กไปว่าอย่างนี้ไม่ได้ บิสมาร์กก็เอาคำสั่งพระราชกฤษฎีกามาให้ดู ไกเซอร์ก็ไม่ยอม ก็โต้เถียงกันอยู่มาก วันหนึ่งพระเจ้าไกเซอร์ก็เขียนหนังสือถึงบิสมาร์ก บอกว่าฉันคิดว่าเธอออกเสียดีกว่า ในที่สุดบิสมาร์กก็ต้องออก ทีนี้พระเจ้าไกเซอร์เพื่อจะลบล้างชื่อไม่ให้บิสมาร์กมีชื่อเสียง ก็ประกาศตูมตามออกไปเลยไม่ได้ปรึกษาบิสมาร์ก ตั้งให้เป็นดยุ๊ค ออฟ เลาเอนเบอร์ก บิสมาร์กก็รู้ทัน แกก็บอกว่านี่คล้าย ๆ กับจะลบชื่อแก เพราะแกมี goodwill ชื่อดีในทางที่เป็นจ้าว บิสมาร์กแกก็บอกว่าพระมหากษัตริย์ตั้งมาแกก็ยอมรับ แต่ขอให้เรียกชื่อเดิมว่าบิสมาร์ก พระเจ้าไกเซอร์เดินนโยบายไม่เป็นมิตรกับรัสเซียซึ่งเดิมบิสมาร์กรั้งไว้ได้ และทั้ง ๆ ที่เป็นญาติกับอังกฤษ ไกเซอร์ก็ไม่สามารถเป็นมิตรกับอังกฤษได้ ฝรั่งเศสในตอนนี้มีนักการทูตฝีมือเอกหลายคน ฝรั่งเศสถือโอกาสเอาการดำเนินนโยบายผิดของเยอรมันให้เป็นประโยชน์แก่ตน ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๗–๑๙๑๒ ฝรั่งเศสสามารถทำสัญญาเป็นมิตรกับอังกฤษและรัสเซีย ทั้ง ๆ ที่อังกฤษกับฝรั่งเศสเคยแทบจะรบกัน เพราะเรื่องฝรั่งเศสเข้ามารุกรานไทยสมัย ร.ศ. ๑๑๒ เมื่อเกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ฝรั่งเศสได้อังกฤษรัสเซียเป็นพันธมิตร มิตรเยอรมันเดิมคืออิตาลี ก็กลับไม่ยอมเข้าด้วย กลับไปเข้ากับฝ่ายอังกฤษ แต่ได้มิตรที่ไม่มีกำลังแต่กลายเป็นภาระแก่เยอรมัน เช่น ออสเตรีย ฮังการี บัลกาเรีย และตุรกี เป็นต้น นักการทูตฝรั่งเศสที่เรืองนามได้ช่วยนโยบายฝรั่งเศสสำเร็จในเรื่องนี้ก็ได้แก่ Barrère ทูตที่อิตาลี Jules Cambon ที่เยอรมัน Paul Cambon ที่อังกฤษ Paléologue ทูตที่รัสเซีย เมื่อมาถึงตอนนี้ก็อยากจะเล่าให้ฟังอย่างวันนั้นผมเล่าให้ฟังแล้วเรื่องคลองสุเอซ ถึงการที่ผิดพลาดของอังกฤษ แต่มาในระหว่างมหาสงครามคราวที่แล้วอเมริกาก็มีนักการทูตฝีมือดี ๆ หลายคน เช่น นายกรูว์ ท่านผู้นี้เป็นทูตอยู่ที่ญี่ปุ่น ๑๐ ปี ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๓๑–๑๙๔๑ คือเป็นปีที่ญี่ปุ่น

ประกาศสงคราม ถ้าท่านไปอ่านหนังสือที่ท่านผู้นี้เขียนไว้แล้วจะเห็นได้ว่า ท่านได้รายงานถูกหมดทุกอย่าง หนังสือท่านเขียนไว้ชื่อ My ten years in Japan เขียนไว้เก่งมาก หรือ ปาเลโอลอก ทูตฝรั่งเศสที่รัสเซียในสมัยพระเจ้าซาร์ และเมื่อจนเกิดปฏิวัติคือจนถึง ค.ศ. ๑๙๑๗ ผมได้อ่านหนังสือของท่านเขียนเป็น Memoirs ไว้ ๓ เล่ม เดินเก่งมากทุกอย่าง เพราะฉะนั้น ท่านจะเห็นได้ว่าประเทศต่าง ๆ ต้องหวังพึ่งคุณภาพทางการทูตเพื่อช่วยนำปัจจัยต่าง ๆ มารวมเพื่อสร้างพลังของชาติ อีกนัยหนึ่งใช้การทูตซึ่งมีปัจจัยทั้งหมดหนุนพลังในการเจรจาปัญหาระหว่างประเทศของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ คุณภาพชั้นหนึ่งของราชการทางการทูตของประเทศนั้นจะต้องอยู่ในระดับดีตลอดไป ในส่วนรวมทั้งหมดไม่ใช่หวังพึ่งผีมือ แต่นักการทูตบางคนซึ่งบังเอิญมีผีมือดี นี่เป็นที่ผมเล่าก็หมายความว่าคุณภาพของการทูต ซึ่งการทูตโดยละเอียดผมจะได้บรรยายในเมื่อถึงเรื่องการทูต

๙. คุณภาพของรัฐบาล

อันนี้ผมก็แปลจากภาษาอังกฤษที่เรียกว่า Quality of good government ปัจจัยข้อนี้มีความสำคัญเช่นเดียวกับนโยบายต่างประเทศซึ่งได้หว่านไว้ดีที่สุด และมีระบบการทูตที่ปฏิบัติตามดีที่สุด และมีขุมกำลังจากทรัพยากรต่าง ๆ และกำลังคนบริบูรณ์ แต่ถ้าไม่ได้รัฐบาลที่จะเป็นผู้ดำเนินการที่สามารถ ผลก็สูญเปล่า รัฐบาลที่ดีและเป็นปัจจัยสำคัญของพลังแห่งชาติมีความหมาย ๓ ประการ

(๑) การใช้พลังจากขุมกำลังทรัพยากรและกำลังคนให้สมดุลย์กันกับนโยบายที่จะดำเนิน

(๒) การใช้ขุมกำลังต่าง ๆ ก็ต้องใช้ให้สมดุลย์

(๓) ดำเนินนโยบายต่างประเทศในทางที่ราษฎรส่วนมากจะสนับสนุน

(๑) **การใช้พลังจากขุมกำลังทรัพยากรและกำลังคนให้สมดุลย์กันกับนโยบายที่จะดำเนิน** รัฐบาลที่สามารถในประการแรกต้องคำนึงถึงพลังต่าง ๆ ที่ตนมีอยู่แล้ว เพื่อจุดมุ่งหมายและวิธีการในการดำเนินนโยบายต่างประเทศเพื่อให้ได้ผลสำเร็จมากที่สุด เคยมีตัวอย่างประเทศที่ดำเนินนโยบายไม่สมดุลย์กับพลังของตน ก็เท่ากับยอมให้ประเทศอื่นบงการตนในที่สุด ในการเมืองระหว่างประเทศ หรือบางประเทศเดินนโยบายเกินกว่าพลังของตนที่มีจริงจังก็จะประสบความล้มเหลว เพราะนโยบายที่เดินนั้นไม่มีพลังจริงจังสนับสนุน ไม่มีชาติใดยำเกรง ตัวอย่างอย่างเมื่อคราวอเมริกาทำสนธิสัญญาที่แวร์ซายส์ครั้งนั้น ลอยยอร์ช นินทาวู๊ดโรว์ วิลสัน ว่าเดินนโยบายโดยทั้ง ๆ ที่ตัวไม่มีกำลังเลย ที่จริงอเมริกาในเวลานั้น ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่า เป็นผู้นำประเทศหนึ่งเมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ แล้วก็ไปทำสัญญาแวร์ซายส์ว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ต่าง ๆ โลกในเวลานั้นก็เข้าใจหวังกันว่าอเมริกาก็คงเป็นสมาชิกในสันนิบาตชาติ และก็จะอยู่ร่วมคอยบ้องกันอะไรด้วย แต่พอกลับไปสหรัฐ เนื่องจาก วู๊ดโรว์ วิลสัน เวลาไปประชุมที่แวร์ซายส์ครั้งนั้น ไม่ได้เอาสมาชิกสภาซีเนตผู้แทนฝ่ายค้านไปด้วย แล้วก็วิลสันมักดำเนินนโยบายโดยพลการ ไม่ค่อยฟังเสียงรัฐมนตรีต่างประเทศซึ่งเป็นคนสำคัญเหมือนกัน ชื่อ โรเบิร์ต แลนซิ่ง เพราะฉะนั้น เมื่อกลับมาจึงมีพวกค้านคอยโจมตี พอวู๊ดโรว์ วิลสัน มาขอความเห็นชอบหรือสัตยาบันจากรัฐสภา ๆ ไม่ให้ เมื่อไม่ให้เช่นนี้ก็เท่ากับสหรัฐอเมริกาไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ ตั้งแต่นั้น วู๊ดโรว์ วิลสัน ก็ล้มเจ็บ แล้วก็ไปเที่ยวโฆษณาเพื่อขอให้ได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีอีก หรือให้ราษฎรสนับสนุนในเรื่องให้อเมริกาเข้าเป็นสันนิบาตชาติอีก แต่ก็ไม่สำเร็จ เป็นอันยุติได้ว่าพลังของชาติที่มีอยู่นั้นเป็นเครื่องกำหนดนโยบายต่างประเทศว่าควรจะดำเนินหนักเบาเพียงใด

(๒) **การใช้ขุมกำลังต่าง ๆ ต้องใช้ให้สมดุลย์** เมื่อปฏิบัติตามข้อ (๑) แล้วรัฐบาลต้องพยายามให้ทุก ๆ ส่วนของปัจจัยของพลังของชาติสมดุลย์กัน การที่จะ

บรรลุถึงพลังสูงสุดของชาติไม่จำเป็นต้องมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย มีพลเมืองมาก หรือมีกำลังอุตสาหกรรมทหารมาก ประเทศอาจบรรลุถึงพลังสูงสุดได้เมื่อได้ขุมกำลังจากปัจจัยต่าง ๆ มีปริมาณและคุณภาพพอสมควร จนสามารถเดินนโยบายได้ และบรรลุผลสำเร็จสมความประสงค์ ยกตัวอย่างอังกฤษ ก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในขั้นสูงสุดของพลังของตนทั้ง ๆ ที่ยังขาดธาตุต่าง ๆ ของพลังของชาติ เช่นทรัพยากรธรรมชาติ จำนวนพลเมืองและทหารพื้นดิน แต่ก็มีกองทัพเรือใหญ่ที่สุดเป็นกำลังสำคัญที่สุดเกี่ยวกับนโยบายพื้นทะเล ในขณะเดียวกันอังกฤษก็มีหลักประกันว่าอาหารและวัตถุดิบซึ่งจะมีส่งมาเกาะอังกฤษจะไม่มีชาติใดขัดขวางได้ ตรงกันข้ามถ้าอังกฤษมีทหารมาก มีพลเมืองมากเกินไป กลับจะก่อภาระยุ่งยากเสียอีก หรือถ้าอังกฤษโลภมากอยากหาดินแดนเพิ่มขึ้นอีกอย่างสมัย ๑๐๐ ปีมาแล้ว ก็จะต้องมีทรัพยากรมากขึ้นและทหารมากขึ้น

(๓) **การพยายามให้ราษฎรส่วนมากสนับสนุนนโยบาย** หน้าที่ต่อไปหลังจากข้อ (๑) และข้อ (๒) ที่ผมกล่าวมาแล้ว คือต้องชักจูงให้ราษฎรเห็นชอบด้วยกับนโยบายต่างประเทศ รวมทั้งนโยบายภายในด้วย ทั้งนี้ เพื่อระดมสรรพกำลังต่าง ๆ ในปัจจัยดังกล่าวมาแล้วมาสนับสนุน หน้าที่นี้ยากมาก เพราะเหตุว่าสถานการณ์ซึ่งเป็นอยู่ขณะนั้นอาจไม่เหมาะสมก็ได้

รวมความว่าที่ผมได้บรรยายมานี้เป็นหลักใหญ่ ๆ ของปัจจัยอันเป็นพลังของชาติ ทีนี้การประเมินค่าของพลัง เป็นหน้าที่ของผู้ที่รับผิดชอบในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของประเทศนั้น ๆ และผู้ที่รับผิดชอบในการนี้นสาธารณมติในกิจการระหว่างประเทศที่จะต้องประเมินค่าของปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว และส่งเสริมพลังของชาติตนได้มากน้อยเพียงใด และประเมินค่าของปัจจัยต่าง ๆ ของประเทศอื่นๆ ซึ่งตนเกี่ยวข้องด้วย การประเมินค่านี้หมายถึงพลังปัจจุบันและในอนาคตด้วย การประเมินค่าของพลังของชาติตนแล้วเปรียบเทียบกับพลังของชาติอื่นที่เกี่ยวข้องนั้นไม่

ใช่เป็นของง่าย อย่างกับเราวัดเปรียบเทียบกับวัตถุ เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างที่คำนวณยากมองไม่เห็น และแม้แต่จะคำนวณถูกต้อง แต่ก็อาจมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นโดยไม่ได้คาดหมาย ทำให้การคาดคำนวณนั้นผิดหลัก ดังที่จะเห็นได้ในผลของสงครามต่าง ๆ หลายครั้ง ฉะนั้น เจ้าตำราต่าง ๆ จึงสอนนักสอนหนาให้ศึกษาประวัติศาสตร์โดยละเอียด

การประเมินผิดพลาดอาจเกิดขึ้นได้ใน ๓ ประการดังต่อไปนี้

(๑) ไม่คำนึงถึงความสัมพันธภาพของพลัง ภาษาอังกฤษเรียกว่า Relativity of power โดยคำนวณเด็ดขาดว่าประเทศนั้นประเทศนี้มีพลังเด็ดขาดอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อเรากล่าวว่าประเทศนั้นมีพลังมาก และอีกประเทศหนึ่งพลังอ่อนก็เท่ากับว่าเราเปรียบเทียบพลังของ ๒ ประเทศนั้น อีกนัยหนึ่งการคำนวณพลังมักจะเป็นการคำนวณพลังสัมพันธภาพ Relative power เช่นตามที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ในปัจจุบันสหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียตเป็นอธิมหาอำนาจ Super Power ในโลก ก็เท่ากับเรากล่าวว่าสหรัฐอเมริกาหรือสหภาพโซเวียตเป็นประเทศที่มีพลังใหญ่ที่สุดในโลก เว้นประเทศเดียว ตัวอย่างของการคำนวณผิดเช่นเมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ฝรั่งเศสเป็นประเทศที่มีพลังทางทหารใหญ่ที่สุดในโลก แต่โลกก็ยังคำนวณว่าฝรั่งเศสยังคงมีพลังเช่นนั้น แม้เมื่อเริ่มมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใหม่ ๆ โลกยังคาดคะเนเช่นนั้น ผมจำได้ดีหนังสือพิมพ์ต่างๆ ในเวลานั้นลงชมเชยพลังของฝรั่งเศสตลอดจนว่ามีแม่ทัพสามารถที่สุดคือ นายพลกาเมอแลง แต่โลกก็ประหลาดใจที่สุดตอนเยอรมันเริ่มบุก คือ ท่านนายทหารคงทราบแล้วว่า เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๙ เมื่ออังกฤษฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมัน เพราะเยอรมันบุกเข้าโปแลนด์นั้น ทั้งสองฝ่ายเขาเรียกว่า Phoney War คือสงครามอยู่เฉย ๆ ประกาศไปอย่างนั้นไม่ได้รบกันหลายเดือน จนกระทั่งในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ เยอรมันจึงเข้าเริ่มตีฝรั่งเศสและผ่านเบลเยี่ยม ฮอลแลนด์ อะไรเหล่านี้ โลกประหลาดใจที่สุดตอนเยอรมันเริ่มบุก

จริง ๆ คือสามารถชนะฝรั่งเศสได้ภายใน ๔๐ วัน วันเริ่มบุกคือวันที่ ๑๒ พฤษภาคม วันที่ฝรั่งเศสยอมแพ้จริง ๆ ก็คือวันที่ ๒๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๔๐ ที่โลกคำนวณผิดเพราะคำนวณแต่กำลังของฝรั่งเศสไม่ได้คำนวณสัมพันธ์กับพลังของชาติอื่น ตามส่วนว่าในระยะตั้งแต่เสร็จมหาสงคราม ค.ศ. ๑๙๑๘ จนกระทั่ง ค.ศ. ๑๙๓๙ คือ๒๑ ปีนั้น ประเทศอื่นเขาก็เจริญก้าวหน้าไปเหมือนกัน อีกนัยหนึ่งสันนิษฐานพลังของฝรั่งเศสฝ่ายเดียวเด็ดขาดว่าเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๙ ฝรั่งเศสมีพลังที่สุดในการทหาร ฉะนั้น ค.ศ. ๑๙๓๙ ก็คงจะมีเช่นเดียวกันตาม rate ความจริงกำลังของฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ มีมากเท่า หรือยิ่งกว่า ค.ศ. ๑๙๑๙ จริง แต่ก็ไม่ได้เป็นไปตามส่วนกับชาติอื่นเฉพาะอย่างยิ่งพลังของฮิตเล่อร์

(๒) การประเมินแบบที่ ๒ ซึ่งผิดพลาดได้ คือ นึกเสียว่าปัจจัยใดอันหนึ่งซึ่งตนมีอยู่ และเคยเป็นปัจจัยซึ่งตัดสินเด็ดขาดในปัญหาการเมืองระหว่างประเทศที่ผ่านมาแล้วให้ตนเป็นฝ่ายชนะว่า เป็นปัจจัยที่ถาวรมั่นคงจนลืมว่าปัจจัยแทบทุกปัจจัยไม่ได้อยู่คงที่ หรือที่เรียกกันว่า dynamic ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ของโลก ข้อ (๒) นี้ก็เกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์กับข้อ (๑) ที่ผมได้กล่าวแล้ว คืออย่างเมื่อตอนเยอรมันเข้าตีรัสเซีย โลกก็คำนวณเหมือนกันว่าภายใน ๔๐ วันรัสเซียแพ้ ก็คำนวณผิดด้วยหลายอย่างจริง ๆ รัสเซียเขาว่าแกหลอกโลกเหมือนกัน ท่านทั้งหลายคงจำได้ตอนที่เมื่ออังกฤษฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมัน เวลานั้นเยอรมันมีสัญญาพันธไมตรีกับรัสเซียว่าจะไม่รุกรานซึ่งกันและกัน รัสเซียเลยถือโอกาสตีฟินแลนด์ ในการรบฟินแลนด์นั้นฝ่ายสัมพันธมิตรได้ส่งคนไปดูเหมือนกัน ปรากฏว่าอาวุธที่จับได้จากรัสเซีย รถถังก็เก่า ๆ อย่างใช้ไม่ได้ ปืนก็หมดสมัย อะไรต่าง ๆ แต่เดี๋ยวนี้ปรากฏแล้วว่าวัตถุต่าง ๆ ที่ฝ่ายฟินแลนด์จับได้จากรัสเซียครั้งนั้น รัสเซียตั้งใจเอาของเก่า ๆ ไปใช้ทีเดียว เราคงประหลาดใจว่าเวลานั้นทำไมรัสเซียรบฟินแลนด์อยู่หลายเดือนไม่ชนะเสียที เป็นยุทธวิธีของรัสเซียทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเวลานั้นโลกจึงคำนวณผิดว่าเยอรมัน

ยังไงคงชนะรัสเซียง่าย และฮิตเล่อร์เองก็คำนวณผิดเหมือนกัน หรืออังกฤษก็เช่นเดียวกันส่งคณะทูตไปเจรจากับรัสเซียเพื่อทำสัญญาร่วมมือกันในการที่จะปราบฮิตเล่อร์ การส่งไปแทนที่จะส่งขั้นรัฐมนตรีไป ก็ส่งขนาดนายวิลเลี่ยม สแตรงค์ ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็เป็นลอร์ด สแตรงค์ ไปเจรจา แล้วเอาแม่ทัพนายกองซึ่งไม่มีชื่อเสียงไปอะไรต่าง ๆ รัสเซียก็ไม่พอใจเหมือนกัน หาว่าดูถูก ก็พอดีฮิตเล่อร์ส่งริบเบนทรอปไปทาบทามว่าเรามาทำสัญญากันดีหรือไม่ ทั้งสองฝ่ายก็เลยทำสัญญากัน

(๓) คำนึงถึงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งว่าสำคัญพอที่จะตัดสินปัญหาได้แล้วโดยไม่คำนึงที่จะเอาปัจจัยอื่น ๆ มาประเมินควบ เช่นไปคำนึงถึงว่าราษฎรเรามีลักษณะชาตินิยม เมื่อถึงเวลารบรบเต็มที่ไม่ต้องคำนึงถึงปัญหาอื่น ซึ่งที่ถูกต้องคำนึงถึงปัญหาอื่นรวมกันหมด เท่าที่ผมบรรยายมานี้ก็เป็นหลักใหญ่ ๆ ในการกำหนดนโยบายต่างประเทศ ทีนี้เมื่อ ๒–๓ วันนี้ ผมได้อ่านหนังสือซึ่งเขาลองเปรียบเทียบให้ดู เขาเปรียบเวลานี้ดุลย์พลังสหรัฐอเมริกากับจีนแดง พลเมืองปัจจุบันนี้ สมมติเอาว่าสหรัฐอเมริกามีพลเมือง ๑๙๖ ล้าน จีนแดง ๗๐๐ ล้าน ผลิตกรรมสินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งอเมริกาผลิตได้เวลานี้ปีละ ๖๗๑ พันล้านดอลลาร์ หรือเท่ากับเงินบาท ๑๓,๔๒๐ พันล้านบาท ส่วนผลิตกรรมสินค้า และบริการของจีนแดงปีหนึ่งประมาณ ๖๐ พันล้านดอลลาร์ หรือ ๑,๒๐๐ พันล้านบาท กำลังทหารของอเมริกาเวลานี้ทั่วโลกถ้ารวมทั้งในอเมริกา ๒,๖๕๖,๐๐๐ ของจีนแดง ๒,๔๘๖,๐๐๐ อาวุธนิวเคลียร์อเมริกาเวลานี้มีระหว่าง ๓๐,๐๐๐–๔๐,๐๐๐ จีนแดงยังไม่มีเพิ่งทดลอง ๒ ครั้ง เครื่องบินรบเวลานี้อเมริกามี ๒๐,๐๐๐ รวมทั้งเครื่องบินทิ้งระเบิดทางไกลหลายร้อยเครื่อง ระเบิดทางไกลสำหรับพวก atomic bomb สำหรับจีนแดงเวลานี้เครื่องบินรบ ๒,๕๐๐ เครื่อง รวมทั้งเครื่องบินทิ้งระเบิดระยะกลางของโซเวียต เรือรบของอเมริกาเวลานี้มี ๙๐๐ ลำ และเรือขนาดเล็กอีก ๑,๖๐๐ ลำ จีนแดงมีเรือพิฆาตเรือใต้น้ำ ๓๐ ลำ เรือรักษาชายฝั่งหลายร้อยลำ จรวดระยะไกลเวลานี้อเมริกามี ๑,๓๕๐ จีนแดงยังไม่มี ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการทหารของอเมริกาเวลานี้ปีละ ๕๑ พันล้านดอลลาร์

จีนแดงประมาณ ๕ พันล้านดอลลาร์ ผลิตกรรมเหล็กกล้าเวลานี้สหรัฐอเมริกาผลิตได้แล้ว ๑๓๑ ล้านตันต่อปี จีนแดง ๑๐ ล้านตันต่อปี ผลิตกรรมน้ำมันขณะนี้สหรัฐอเมริกาผลิต ๒.๗ พันล้านถังต่อปี จีนแดง ๕๑ ล้านถังต่อปี เรือพาณิชย์สำหรับบรรทุกสินค้าระหว่างประเทศอเมริกามี ๒๓ ล้านตัน จีนแดงมี ๕ แสนตัน นี่ก็เปรียบเทียบที่นี้เปรียบเทียบกำลังองค์การนาโต้กับกลุ่มวอรซอร์หรือกลุ่มคอมมิวนิสต์ซึ่งรัสเซียเป็นหัวหน้า แต่กลุ่มวอรซอร์นี้จีนแดงไม่ได้รวมอยู่ด้วย กลุ่มนาโต้นี้เวลานี้มีพลเมือง ๕๐๐ ล้าน กลุ่มวอรซอร์ ๓๓๐ ล้าน ผลิตกรรมสินค้าและบริการกลุ่มนาโต้ ๑,๑๐๐ พันล้านดอลลาร์ต่อปี กลุ่มวอรซอร์ ๓๕๐ พันล้านดอลลาร์ต่อปี กำลังทหารกลุ่มนาโต้ ๖ ล้าน กลุ่มวอรซอร์ ๔.๓ ล้าน อาวุธนิวเคลียร์ กลุ่มนาโต้ ๑ หมื่น มีในยุโรปโดยเป็นของสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซียมีแต่ผู้เดียวหลายพัน เครื่องบินรบกลุ่มนาโต้มี ๒,๕๐๐ ทุกประเภท กลุ่มวอรซอร์ ๑๕,๐๐๐ เรือรบกลุ่มนาโต้มี ๙๐๘ ทั้งนี้ไม่รวมของสหรัฐอเมริกาซึ่งไม่ได้อยู่ในเขตนาโต้ คืออยู่ที่อื่น กลุ่มวอรซอร์มี ๗๔๔ จรวดยิงทางไกล กลุ่มนาโต้มี ๑,๔๐๐ กลุ่มวอรซอร์มี ๓๐๐ ค่าใช้จ่ายทางทหาร กลุ่มนาโต้ ๓๗ พันล้านดอลลาร์ต่อปี กลุ่มวอรซอร์ ๔๓ พันล้านดอลลาร์ต่อปี ผลิตกรรมเหล็กกล้า กลุ่มนาโต้มี ๒๗๖ ล้านต่อปี กลุ่มวอรซอร์ ๑๓๐ ล้านตันต่อปี ผลิตกรรมน้ำมัน กลุ่มนาโต้มี ๓.๓ พันล้านถังต่อปี กลุ่มวอรซอร์ ๑.๙ พันล้านถังต่อปี กำลังไฟฟ้า กลุ่มนาโต้ ๑,๙๓๑ พันล้านกิโลวัตชั่วโมงต่อปี ฝ่ายกลุ่มวอรซอร์มี ๖๖๔ พันล้านกิโลวัตชั่วโมงต่อปี ผมคิดว่าสำหรับในเรื่องพลังต่าง ๆ ที่ผมบรรยายมานี่คงจะพอสำหรับท่านนักศึกษาได้ไปค้นคว้าเพิ่มเติม ทีนี้เรายังมีเวลาเหลืออีกหน่อย เมื่อพักแล้วผมจะได้เริ่มบรรยายเรื่องการทูต เพราะตามที่ วทบ. ได้กำหนดไว้เป็นเรื่องมาก และผมเห็นว่าจำเป็นด้วย เพราะฉะนั้น ตามธรรมดาเรื่องการทูตนี่ วทบ. ระบุมาให้นี่ต้องบรรยายกันหลายเดือนทีเดียว แต่ผมจะพยายามรวบรัดให้ได้ภายในวันนี้กับพรุ่งนี้อีก ๒ ชั่วโมง สำหรับเรื่องนี้ท่านผู้ใดจะซักถามอะไรก็เชิญ.

รูปถ่ายกับคณะข้าราชการสถานเอกอัครราชทูตไทย และครอบครัว กรุงบอนน์ วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๘
(โอกาสจัดงานเลี้ยงรับรองถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา)

ประวัติศาสตร์การทูต
ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑

คำบรรยายเรื่องนี้ นายคิเรก ชัยนาม ได้แสดงที่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๑๑ และ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ รวม ๒ ครั้ง แก่ข้าราชการของกระทรวงการต่างประเทศ และของกระทรวงอื่นบางหน่วยที่เข้าร่วมในการศึกษาและฝึกอบรมของกระทรวงการต่างประเทศด้วย คำบรรยายนี้ได้จดจากที่เจ้าหน้าที่อัดเสียงไว้ นับว่าเป็นคำบรรยายรุ่นสุดท้าย ๓—๔ เรื่อง ของนายคิเรก ชัยนาม ก่อนถึงแก่กรรม เป็นที่น่าเสียดายว่า ผู้บรรยายไม่มีโอกาสตรวจแก้ทั้งข้อความและถ้อยคำ เพราะเมื่อเจ้าหน้าที่ได้ถอดคำบรรยายนี้ออกมาดีดพิมพ์ขึ้นเสร็จและส่งไปให้ดู ท่านก็ป่วยมากเสียแล้ว แต่ก็ได้แสดงความปรารถนาไว้ว่า หากค่อยยังชั่วขึ้นจะรีบขัดเกลาตกแต่งส่งมาให้ อย่างไรก็ตาม ท่านก็ได้บอกให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายอำนวยการอบรมได้ช่วยตรวจให้ด้วย เพราะไม่อยากจะทิ้งไว้นาน เมื่อท่านถึงแก่กรรมแล้ว เจ้าหน้าที่จึงได้พยายามช่วยเพียงขัดเกลาให้เท่าที่จะทำได้เท่านั้น นอกนั้นคงปล่อยไว้เช่นเดิม

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้าขอขอบคุณทางกระทรวงการต่างประเทศที่ขอให้มาบรรยายกับท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายในเรื่อง ประวัติความสัมพันธ์ทางการทูตภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องนี้ถ้าท่านศึกษาตำรับตำราต่าง ๆ แล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องใหญ่มาก เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ระยะเวลานั้น คือ ค.ศ. ๑๙๑๘ มาจนบัดนี้หลายร้อยหลายพันเรื่อง ฉะนั้น ถ้าจะบรรยายจริง ๆ แล้วก็เป็นการพ้นวิสัย ข้าพเจ้าจะได้บรรยายในเรื่องและเหตุการณ์สำคัญ ๆ เท่านั้น ในการบรรยายเพียง ๒ ครั้งนี้

ท่านทั้งหลายคงทราบแล้วว่า มหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นเพราะอะไร ในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้น ท่านคงเคยได้ยินที่เรียกว่า ๑๔ ข้อของ

ประธานาธิบดีวิลสัน คือในระหว่างสงคราม ประธานาธิบดีวิลสันได้เสนอว่า ภายหลังสงครามแล้วจะให้โลกมีสันติสุขได้ใน ๑๔ ข้อ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวให้เสียเวลา เพราะท่านอาจค้นได้จากตำราซึ่งมีอยู่มากหลาย สาระสำคัญที่วิลสันพูดก็คือ การทูตต่อไปจะให้เป็นการเปิดเผยไม่มีลับ เพราะวิลสันเองได้ประสบว่าการที่เกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ขึ้นนั้น เพราะประเทศต่าง ๆ ได้ทำสัญญาลับซึ่งกันและกัน เรื่องที่น่าประหลาดก็คือทั้ง ๆ ที่วิลสันเสนอ ในระหว่างสงครามห้ามการทำสัญญาลับหรือการทูตลับนั้น แต่พอเสร็จแล้วไปทำสนธิสัญญาที่แวร์ซายส์กลับปรากฏว่ามหาประเทศต่าง ๆ เช่น อิตาลี ฝรั่งเศส รัสเซีย ได้ทำสัญญาลับซึ่งกันและกันไว้

ผลแห่งมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ มีอะไรบ้าง :—

๑. ประธานาธิบดีวิลสันเสนอให้ตั้งองค์การสันนิบาตชาติ หรือที่ในสมัยนั้นเรียกว่า League of Nations ที่น่าเสียดายก็คือ สันนิบาตชาติซึ่งวิลสันเป็นคนเสนอนั้น เวลาวิลสันกลับไปอเมริกา รัฐสภากลับไม่ให้สัตยาบัน ทั้งนี้ มีผู้วิจารณ์ว่าเพราะความผิดหลายประการของฝ่ายวิลสันเองและฝ่ายรัฐสภาด้วย คือเมื่อวิลสันไปประชุมสันนิบาตชาติครั้งนั้นที่แวร์ซายส์ วิลสันไม่ได้เอาฝ่าย opposition หรือฝ่าย Republican ไป และไม่ยอมฟังเสียงใคร ๆ หมด แม้รัฐมนตรีต่างประเทศ โรเบิร์ต แลนซิ่ง ก็ตาม วิลสันแกก็ dictate อะไรต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ วิลสันกลับมาเพื่อขอให้รัฐสภาให้สัตยาบัน บังเอิญเวลานั้นรัฐสภาใหม่ของอเมริกามีการเลือกตั้งใหม่ พวกที่เข้ามาจะเป็น Congressman ก็ดี Senator ก็ดี ส่วนมากเป็นพวก Republican พวกนี้โกรธอยู่แล้วก็เลยไม่ยอมให้สัตยาบัน นอกจากนั้นยังเกี่ยวกับนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยวของอเมริกา หรือที่เรียกว่า Isolation อีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านจะเห็นได้ว่า เมื่อตั้งสันนิบาตชาติขึ้นเวลานั้นใคร ๆ ก็นึกว่าอเมริกาจะเป็นกระดูกสันหลัง เมื่ออเมริกาไม่เข้า อังกฤษฝรั่งเศสก็วานเร ในที่สุดก็ตั้งขึ้นไปแกน ๆ เช่นนั้น อีกประการหนึ่งสันนิบาตชาติใน

เวลานั้นเมื่ออเมริกาไม่ได้เข้า รัสเซียก็ไม่ได้เข้า เยอรมันก็ยังถูกห้ามอยู่ ฉะนั้นประเทศที่ใหญ่ยิ่งจริง ๆ ในเวลานั้นจึงมีเพียง ๔ ประเทศ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี และญี่ปุ่น ท่านคงทราบแล้วว่า ผลของสงครามโลก ค.ศ. ๑๙๑๘ นั้น ตกลงอย่างไรบ้าง มีการตกลงกันหลายประการ

๒. ในเรื่องดินแดน ตกลงเยอรมันต้องเสีย Alsace-Lorraine กลับไปยังฝรั่งเศส แคว้นซาร์ก็ให้ฝรั่งเศสดูแลไปก่อนจนกว่าจะมีการแสดงประชามติที่เรียกว่า plebiscite โปแลนด์ได้เอกราชโดยเอาเนื้อที่จากเยอรมันกับรัสเซียมาตั้งเป็นรัฐโปแลนด์ขึ้นแล้วเกิดฉนวนแดนซิค ดินแดนของเยอรมันที่อยู่ในอาฟริกาเสียไปหมด ดินแดนหรือเกาะต่าง ๆ ที่เยอรมันมีอยู่ทางเอเซียส่วนมากญี่ปุ่นก็ยึดเอาไป บางส่วนก็ตั้งเป็นดินแดนซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า mandate หรืออาณัติ

๓. ทางด้านการทหาร เยอรมันก็ถูกตัดว่าจะมีทหารเท่านั้นเท่านี้ไม่ได้ ต้องมีกำหนดจำนวน และเพื่อเป็นประกันว่าเยอรมันจะไม่รุกรานอีก มีเขตตามลำแม่น้ำไรน์เป็นเขตปลอดทหาร จะมีกำลังทหาร กำลังกองทัพเรือได้เพียงเท่านั้นเท่านี้ตามจำนวนที่กำหนดไว้

๔. ทางเศรษฐกิจก็เช่นเดียวกัน จะต้องชำระค่าเสียหายให้แก่สัมพันธมิตรเป็นอันมาก ทั้งยังมีติด้วยว่าเยอรมันจะต้องรับผิดชอบในการทำสงครามครั้งนั้น ความตกลงแวร์ซายส์เป็นมูลเหตุอันหนึ่งของมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒

๕. ท่านคงทราบแล้วว่า มหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ทำให้ฝรั่งเศสเจ็บใจมาก ฉะนั้น ในการทำสัญญาต่าง ๆ ฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งปวงกาเรจึงมีนโยบายว่าจะต้องปรับเยอรมันให้อยู่ทีเดียว ต้องตัดแขนตัดขาทั้งหมด แต่ในที่สุดอังกฤษและอเมริกาก็ชี้แจงว่าจะทำกับเยอรมันอย่างนั้นไม่ได้ ฝรั่งเศสก็ย้อนเอากับอังกฤษว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจะรับได้หรือไม่ว่าเยอรมันจะไม่รุกราน อังกฤษเวลานั้นก็จะให้คำรับรอง แต่ฝรั่งเศสประสงค์จะให้รับรองทั่วทั้งแนวตะวันออกของฝรั่งเศส อังกฤษก็บอกว่ารับรอง

ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ นโยบายของฝรั่งเศสก็คือ เรียกค่าปฏิกรรมสงครามเสียจนเยอรมันไม่สามารถชำระหนี้ได้ ในที่สุดสถานการณ์เศรษฐกิจบีบบ่วน ท่านคงเคยได้ยินแล้ว เงินมาร์คหลายล้านมาร์คเท่ากับไม่กี่สตางค์ที่เราเอาเงินมาร์คมาติดฝาดูเล่น ในเวลานั้น ข้าพเจ้ายังจำได้ ค.ศ. ๑๙๒๐–๑๙๒๑ ๔๐ กว่าปีมานี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ฝรั่งเศสจึงเดินนโยบายหาพวก ในที่สุดฝรั่งเศสก็ทำสัญญากับรัสเซียและโปแลนด์ ในการที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในกรณีเยอรมันโจมตี นี่เป็นฐานะทั่วไปในยุโรป

ตุรกี

ท่านคงทราบแล้วว่าก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ตุรกีมีอำนาจแผ่อาณาเขตไปในตะวันออกกลางเป็นอันมาก เวลานั้นตุรกีมีชื่อเรียกว่า Ottoman Empire แต่เนื่องจากเข้าสงครามผิดไปเข้ากับฝ่ายเยอรมัน ฉะนั้น เมื่อเสร็จสงครามแล้ว ประเทศตุรกีหรือจักรวรรดิตุรกี จึงถูกเฉือนออกเป็นประเทศเล็ก ๆ ก็เกิดประเทศอย่างอิรักเป็นต้น แม้กระนั้นก็ดี ตุรกีท่านก็ทราบแล้วว่าได้ผู้นำที่สามารถคนหนึ่ง คือ Ataturk ท่านผู้นี้สามารถกู้ชื่อเสียงตุรกีกลับมาให้มีชื่อเสียง และนำตุรกีให้ก้าวหน้าเป็นอารยประเทศทุกวันนี้ และตุรกีก็มีมือขวาอีกคนหนึ่งชื่อ Ismet Inönü เวลานี้ดูเหมือนเพิ่งออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไป เคยเป็นประธานาธิบดีเหมือนกัน เวลาประชุมกันที่ Montreux เพื่อตกลงในเรื่องช่องแคบ Dardanelles ฝ่ายสัมพันธมิตรต้องการกดขี่ Inönü ต้องเข้าประชุม พอเข้าไปในห้องประชุม เจ้าหน้าที่ก็จัดเก้าอี้เล็ก ๆ ไว้ให้ตัวหนึ่ง แล้วชี้นำไปให้ว่านี่ของผู้แทนตุรกี ท่านก็ถามว่านี่จัดไว้ให้ใคร ก็ตอบว่าสำหรับท่าน ท่านก็ว่าเก้าอี้ตัวอื่น ๆ ทำไมมีพนักสูง ๆ สำหรับฉันทำไมตัวเล็ก ๆ เจ้าหน้าที่ก็บอกว่าจัดไม่ทัน ท่านก็บอกว่าไปจัดให้ทันแล้วค่อยมาตามใหม่ แล้วท่านก็เดินออกจากห้องประชุม ซึ่งแสดงถึงการรักษาเกียรติของประเทศ

ในเรื่องการจัดเก้าอี้นั่ง ท่านคงเคยได้ยินแล้วเมื่อคราว Congress of Vienna ค.ศ. ๑๘๑๕ ในสมัยนั้น เวลาจะเดินเข้าห้องประชุมต้องก้าวพร้อม ๆ กัน และท่านเชื่อหรือไม่ว่า ในการประชุม ณ ปอทสดัม เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้านยุโรปใหม่ ๆ อังกฤษ อเมริกา รัสเซีย เถียงกันในเรื่องเดินเข้าห้องประชุมเหมือนกัน ในที่สุดต้องตกลงเอาอย่างเดียวกับสมัย Congress of Vienna กล่าวคือ นับ ๑–๒–๓ แล้วเดินเข้าประตูพร้อมกัน

ฝรั่งเศสและรัสเซีย

เพื่อป้องกันการรุกรานจากเยอรมัน ฝรั่งเศสทำสัญญากับเบลเยี่ยมด้วย ท่านคงทราบแล้วว่า ระหว่างและภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ นั้นเอง ทางประเทศรัสเซียได้เกิดปฏิวัติใหญ่หลวงที่สุดในประวัติศาสตร์ โดยพวกบอลเชวิค และในที่สุดคือพวกคอมมิวนิสต์ทุกวันนี้ เมื่อปฏิวัติ ๑๙๑๗ พวกปฏิวัติคือพวกคอมมิวนิสต์เข้าไปยึดพระราชวังเครมลินได้ แล้วไปได้เอกสารลับต่าง ๆ ซึ่งปรากฏว่าประเทศอังกฤษก็มี ฝรั่งเศสก็มี ทำสัญญาลับกับซาร์ว่า ถ้าเสร็จสงครามแล้วจะแบ่งให้รัสเซียเข้าควบคุมช่องแคบ Dardanelles จะให้รัสเซียมีอิทธิพลทางเหนือเปอร์เซีย เหล่านี้เป็นต้น พวกคอมมิวนิสต์ได้เอาสัญญาลับเหล่านี้มาพิมพ์ ฝ่ายสัมพันธมิตรก็ประกาศว่า ไม่จริง แต่ความจริงน่ะจริง

เมื่อเสร็จสงคราม โดยที่รัสเซียเป็นคอมมิวนิสต์ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปไม่ยอมรับนับถือ รัสเซียจึงพยายามเดินทุกอย่างเพื่อจะให้ประเทศต่าง ๆ รับนับถือตน ในที่สุดประเทศแรกในยุโรปที่ยอมรับนับถือรัสเซีย คือ เยอรมันนั่นเอง ที่เรียกว่าสัญญา Rapallo โลกพากันแตกตื่นในการที่เยอรมัน ทั้ง ๆ ที่ถูกผูกมัดโดยสัญญาแวร์ซายส์ กลับเป็นผู้ยอมรับนับถือรัสเซีย บังเอิญในเวลานั้น อิตาลีซึ่งท่านคงทราบแล้วว่าเป็นฝ่ายสัมพันธมิตรรบเยอรมัน แต่เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ แล้ว

ตามสัญญาซึ่งอังกฤษและฝรั่งเศสให้ไว้ อิตาลีจะได้ดินแดนต่าง ๆ มากมาย ก็ไม่ได้สมความปรารถนา เพราะประธานาธิบดีวิลสันยืนยันหลักในเรื่อง Self determination คือการกำหนดตนเอง ถึงแม้อิตาลีจะได้ไปบ้าง ก็ไม่ได้สมกับที่ตนปรารถนา เมื่อเป็นเช่นนี้ราษฎรในอิตาลีซึ่งมีความยากจนจึงไม่พอใจรัฐบาลในขณะนั้นเป็นอันมาก ได้เกิดพรรค Fascist ขึ้นโดยมุสโสลินีเป็นหัวหน้านำทหารเข้ายึดกรุงโรม พระเจ้าแผ่นดินทรงเชิญให้มุสโสลินีเข้าจัดตั้งรัฐบาล อิตาลีก็เริ่มมีนโยบายเป็นประเทศเผด็จการ

ในระยะนั้น ฝรั่งเศสมีรัฐมนตรีต่างประเทศคนหนึ่งซึ่งมีนโยบายที่จะดีกับเยอรมัน รัฐมนตรีต่างประเทศคนใหม่นี้ชื่อ Briand ซึ่งมีความเห็นว่ายุโรปจะมีสันติได้ต้องร่วมกับเยอรมัน บังเอิญในเวลานั้นเยอรมันก็มีรัฐมนตรีต่างประเทศคนหนึ่งชื่อ Gustav Stresemann ซึ่งได้ประกาศว่า เยอรมันเลิกความต้องการที่จะได้ดินแดนคืนที่เสียไปแล้วยอมสละหมดทุกอย่าง บริอังด์มีนโยบายที่จะดีกับเยอรมันอยู่แล้ว จึงถือโอกาสประกาศรับถ้อยแถลงของเสตรสมาน เป็นเหตุให้คนฝรั่งเศสพอใจมาก แต่พอเซ็นสัญญาได้ไม่เท่าใด Stresemann เคราะห์ร้ายถึงแก่กรรม ผู้ที่เข้ามาใหม่ผีมือไม่ถึง นโยบายความสนิทสนมระหว่างเยอรมันกับฝรั่งเศสก็จางไปอีก

ออสเตรีย

ท่านคงทราบแล้วเหมือนกันว่า ออสเตรียก่อนสงครามก็เป็นจักรวรรดิใหญ่เรียกว่า ออสเตรีย–ฮังกาเรียนเอ็มไพร์ ออสเตรียนี่เองที่ทำให้เกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ สัญญาแวร์ซายส์บังคับฮังการีออกไปให้เหลือออสเตรียเป็นประเทศเล็ก ๆ ใคร ๆ ก็ทำนายว่าไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพราะรายได้ไม่พอ วันหนึ่งจะต้องกลับเข้าไปรวมกับเยอรมัน เพราะออสเตรียเป็นเยอรมันสต๊อก เชื้อชาติเยอรมัน พูดภาษาเดียวกัน ขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน ต่อมา

เยอรมันกับออสเตรียตกลงทำสหภาพศุลกากร คือทั้งสองฝ่ายจะซื้อขายอะไรกันไม่ต้องเสียภาษี เป็นความตกลงพิเศษ พอสัมพันธมิตรรู้เข้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝรั่งเศสก็บังคับให้เลิกสัญญา สัญญาดังกล่าวก็ต้องเลิกกันไป

สันนิบาตชาติ

เหตุการณ์ต่อมาก็คือสันนิบาตชาติ มีผู้ถามเป็นจำนวนมากว่า ทำไมสันนิบาตชาติจึงล้มเหลว ถ้าท่านอ่านตัวบทกติกาสันนิบาตชาติแล้ว จะเห็นได้ว่าตัวบทกติกาสันนิบาตชาตินั้นสับสนหมด สมมติว่า เกิดกรณีรบพุ่งขึ้นในสองประเทศใครเป็นผู้มีหน้าที่พิจารณาดำเนินการ ในกติกาสันนิบาติชาติปล่อยให้ทั้งสมัชชาและคณะมนตรีมีอำนาจพิจารณา ไม่ได้บอกเด็ดขาดอย่างกฎบัตรสหประชาชาติ ในกฎบัตรสหประชาชาติถ้ามีเรื่องขึ้น หน้าที่ปฐมที่เรียกว่า primary responsibility ในการที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของโลกนั้นตกอยู่แก่คณะมนตรีความมั่นคง แต่ในกติกาสันนิบาตชาติไม่ได้พูดไว้ สมัชชาพิจารณาก็ได้ คณะมนตรีพิจารณาก็ได้ แต่ที่สำคัญที่สุด คือการ sanction ดำเนินการปราบปรามจริง ๆ นั้น ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ต้องเป็นความเห็นหรือความตกลงเป็นเอกฉันท์ ถ้าต้องเป็นความเห็นเอกฉันท์แล้วอย่างไร ๆ ก็ปราบไม่ได้ นี่เป็น weakness ของกติกาสันนิบาตชาติ

ต่อมา เรื่องสันนิบาตชาติกับแมนจูเรีย เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่จนถึงญี่ปุ่นลาออกจากสันนิบาตชาติ ท่านทราบแล้วว่าจีนในสมัยก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีกนัยหนึ่งระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๑ ถึง ๑๙๓๕ นั้น มีเจียงไคเช็คเป็นประมุขของประเทศ ข้าพเจ้าขอย้อนหลังไปอีกหน่อย เพราะมันเกี่ยวโยงกัน ท่านทราบแล้วว่าตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. ๑๖๔๔ คือประมาณ ๓๐๐ ปีมานี้ มีการปฏิวัติใหญ่ในประเทศจีน ราชวงศ์แมนจูโค่นราชวงศ์ของจีนดั้งเดิม พอแมนจูยึดอำนาจในประเทศจีนได้ก็บังคับให้คนจีนทั้งหมดไว้หางเปีย เพื่อแสดงให้เห็นว่าจีนเป็นทาสของแมนจู

ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๑ ซุน ยัด เซน ซึ่งได้รับการศึกษามาจากอเมริกา ได้เป็นหัวหน้าปฏิวัติสำเร็จ แต่การปกครองของ ซุน ยัด เซน ไม่ success ไม่ตลอดรอดฝั่ง เพราะในประเทศจีนท่านก็ทราบแล้วว่าใหญ่โตมหาศาล แต่การคมนาคมแทบจะไม่มี เขาได้ทำสถิติว่าการคมนาคม ถนนหนทางในเมืองจีนเวลานั้น ถนนชั้นสามขรุขระๆ อย่างทางเกวียนนี่เอง มีประมาณ ๔ หรือ ๕ พันไมล์เท่านั้น เมื่อการคมนาคมไม่ดี การปกครองก็ไปไม่ถึง เมื่อปกครองไม่ได้ ประเทศจีนในเวลานั้นจึงมี war lords ที่เรียกกันว่าขุนศึก war lords ในสมัยเจียงไคเช็ค บนผืนแผ่นดินใหญ่มีประมาณ ๑๐๐ คน ล้วนแต่เป็นนายพลเอกหรือจอมพลทั้งนั้น พวกเหล่านี้หากินโดยเก็บภาษีเอง เจียงไคเช็คต้องการจะ control ให้ได้ แต่ก็ทำไม่สำเร็จ นี่เป็นจุดอ่อนอีกประการหนึ่ง ต้องไม่ลืมว่าประเทศจีนถูกพวกฝรั่งรวมทั้งญี่ปุ่นมารุมกินอยู่นับเป็นจำนวนอย่างน้อยๆ ๒ หรือ ๓ ร้อยปี เพราะเมืองจีนเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ทั้งในแง่ของการค้าขายด้วย

ญี่ปุ่น

ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๐ ถึง ๑๙๓๕ ญี่ปุ่นซึ่งเป็นมหาประเทศในเอเชียหลังจากที่ชนะรัสเซียคราวสงคราม ๑๙๐๔ – ๑๙๐๕ มีพลเมืองมากขึ้น ต้องการจะระบายพลเมืองประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ท่านคงทราบแล้วว่า การปกครองของญี่ปุ่นก่อนปี ค.ศ. ๑๘๖๗ ญี่ปุ่นปกครองโดยโชกุนซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการมีอำนาจทุกอย่าง และปกครองอย่าง Feudal ทำนองเดียวกับ Feudal ในยุโรป ต่อมาขุนนางบางพวกเห็นว่าโชกุนปกครองไม่เจริญ จึงได้ตัดสินใจถวายพระราชอำนาจให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิเมยิ เมื่อขึ้นเสวยราชย์ในปี ค.ศ. ๑๘๖๗ เป็นการเลิกอำนาจโชกุนไป ต่อมา Prince ฮิโต้กับคณะได้เดินทางไปอเมริกาและเดินทางไปทั่วยุโรป ฮิโต้ก็ไปเยอรมันไปพบไกเซอร์ ไปเห็นรัฐธรรมนูญเยอรมัน ซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิมีอำนาจมาก

จึงเอามาใช้ รัฐธรรมนูญฉบับนั้นใช้อยู่จนเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่๒ ลอกแบบจากเยอรมันเป็นอันมากในรัฐธรรมนูญฉบับนั้นได้ถวายอำนาจแก่พระเจ้าจักรพรรดิ แต่ในทางปฏิบัติอำนาจอยู่กับคณะทหาร คณะทหารนี้เองที่อยากให้ญี่ปุ่นเป็นมหาประเทศในโลกประเทศหนึ่ง เพราะญี่ปุ่นก็เจ็บใจเหมือนกันที่ถูกฝ่ายฝรั่งกดขี่มามาก และการที่จะมีอำนาจได้ก็ต้องขยายดินแดนออกไป ดินแดนที่ใกล้ที่สุดซึ่งญี่ปุ่นได้มาแล้วคือเกาหลี ดินแดนต่อไปที่อุดมสมบูรณ์ก็คือ แมนจูเรีย คณะทหารกับพ่อค้าญี่ปุ่น จึงรวมกันเริ่มนโยบายขยายตัวไปทางแมนจูเรีย อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศสได้ปรึกษากัน ไม่ใช่เพราะรักจีน แต่เพราะกลัวญี่ปุ่นจะเป็นใหญ่ จึงคัดค้านว่าญี่ปุ่นละเมิดสัญญา ๙ ชาติ ซึ่งทำกันไว้ว่าจะรับรู้สถานะเดิมของจีน จะไม่แตะต้องบูรณภาพอาณาเขตจีน ญี่ปุ่นไม่ฟัง อังกฤษและฝรั่งเศสพ้องไปยังสันนิบาตชาติ สันนิบาตชาติก็ตั้งคณะกรรมการเรียกกันทั่วไปว่า "Lytton Commission" Lord Lytton ได้เดินทางมาดูสถานการณ์ทั่วไปในเมืองจีน แต่เข้าไปในแมนจูเรียไม่ได้ ญี่ปุ่นไม่ยอมให้เข้า ก็ได้แต่ศึกษาในประเทศจีนทั่วๆไป เมื่อ Lord Lytton กลับไป ก็ไปทำรายงานเสนอสันนิบาตชาติ สันนิบาตชาติก็ลงมติว่าญี่ปุ่นผิดรัฐบาลแมนจูกัวที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้นนั้นเป็นพับไป ญี่ปุ่นโกรธและลาออกจากสันนิบาตชาติ ข้าพเจ้ายังจำได้ดี เวลานั้นข้าพเจ้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ เป็นหัวหน้าแผนกกฎหมายที่นี่ และทำหน้าที่เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย ปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ในเวลานั้นเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ ขณะนั้นเข้าใจว่า เจ้าคุณราชวังสันไม่อยู่ เราก็ตั้งอุปทูตทำการแทน ผู้แทนไทยที่สันนิบาตชาติที่เจนีวา คือ หลวงภัทรวาทีซึ่งเพิ่งครบเกษียณอายุเมื่อเร็วๆนี้ หลวงภัทรวาทีมีโทรเลขมาถึงเจ้าคุณศรีวิสาร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ว่านโยบายไทยจะเอาอย่างไรในเรื่อง Lytton Report นี้ เจ้าคุณศรีวิสารก็ไปเสนอคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีมีมติว่า เวลานี้ญี่ปุ่นกำลังใหญ่ขึ้น ทางที่ดีที่สุดไทย abstain คือ งดเว้นออกเสียง เจ้าคุณศรีวิสารก็โทรเลขสั่งหลวง

ภัทรวาทีไปว่า ในกรณีนี้ให้ abstain พอ abstain ก็เกิดดังขึ้นในโลกเลย คือทุกประเทศในโลกที่เป็นสมาชิกสันนิบาตชาตินั้น ลงมติรับรอง Lytton Report ว่าญี่ปุ่นผิด มีไทยเท่านั้นที่ abstain ญี่ปุ่นก็เลยถือโอกาสประกาศว่า การที่ไทย abstain คือสนับสนุน แล้วหลวงภัทรวาทีก็รายงานเข้ามายังกระทรวง มัตสุโอกะ ท่านคงเคยได้ยินซึ่งตอนหลังตายในคุกหรือถูกแขวนคอ พอเขาลงมติรับรอง Lytton Report ท่านก็เดินมาที่โต๊ะหลวงภัทรวาทีแล้วจับมือบอกว่า ขอขอบใจไทย แล้วก็บอกว่า "If they fight you, we will fight for you" ผมอยู่กระทรวงในเวลานั้นจึงตั้งปัญหาล้อกันว่า "Will fight for you" น่ะ หมายความว่า fight เพื่อจะเอาเรา หรือ fight เพื่อป้องกันเรา

เยอรมนี

เหตุการณ์นั้นเป็นก้าวแรกที่แสดงให้เห็นท่าทีของญี่ปุ่น ในขณะเดียวกันความไม่พอใจในสัญญาแวร์ซายส์ก็เกิดขึ้นในยุโรป สถานะและการปกครองภายในของเยอรมัน ก็ระส่ำระสายด้วยเหตุหลายประการ ๑) เรื่องเงิน ๒) เรื่องยิว เมื่อตอนฮิตเล่อร์อยู่ในคุกได้เขียนหนังสือชื่อ "My Struggle" หรือการต่อสู้ของข้าพเจ้า ฮิตเล่อร์ได้เขียนไว้เป็นข้อ ๆ ว่า ถ้าข้าพเจ้าได้เป็นรัฐบาลนาซี ข้าพเจ้าจะปฏิบัติอย่างนั้น ๆ เวลานั้นไม่มีใครเชื่อ แต่เวลาฮิตเล่อร์เป็นรัฐบาลแล้ว ฮิตเล่อร์ได้เดินตามนโยบายที่เขียนไว้ใน "My Struggle" ทุกตัวอักษร

นโยบายประการหนึ่งของฮิตเล่อร์ คือต้องกำจัดยิวให้หมด ทำไมฮิตเล่อร์จึงทำเช่นนั้น เพราะฮิตเล่อร์รู้ใจคนเยอรมันเป็นส่วนมาก เมื่อเสร็จสงครามโลกครั้งที่ ๑ คนเยอรมันล้มละลายเป็นอันมาก เงินทองไม่มี แต่มีบุคคลประเภทเดียวที่ไม่ล้มละลายคือยิว เกี่ยวกับเรื่องยิวนี้ บางทีคนไทยเราจะยังเข้าใจผิด เราพูดว่า คุณนี่ "ยิว" เหลือเกิน เราหมายถึงความมีใจคับแคบ ความจริงไม่ใช่ ยิวใจกว้างขวาง แต่ยิวหาเงินเก่ง ผมเคยได้ยินหลายคนได้รับเชิญจากรัฐบาลอิสราเอลให้ไปดูงานกลับ

มาชมยิวทั้งนั้น บางท่านเล่าว่ายิวมารับที่สนามบินในขณะที่นั่งรถไป พอเห็นสิ่งของข้างทางและชมว่า สวย ยิวสั่งหยุดรถทันที พาไปดู พอเราซื้อของยิวจ่ายเงินให้เสร็จฉะนั้น ต้องจัดว่ายิวใจคอกว้างขวาง หาเงินเก่ง ยิวในเยอรมันสมัยนั้นที่หาเงินเก่งก็เพราะฉลาด ยิวมีความเห็นว่า การที่เงินจะไม่ตกคือมีที่ หรือมิฉะนั้น ก็ทำจำนำจำนอง ถ้าใครจะมากู้เงินก็เอาที่เป็นประกัน ฉะนั้น เมื่อเงินมาร์คตกเหลือล้านบาทต่อไม่กี่สตางค์ ยิวก็ไม่เดือดร้อน ฮิตเล่อร์จึงใส่ไว้ในนโยบายว่า ถ้าฉันเป็นรัฐบาลฉันจะต้องเล่นงานยิวและจะเลิกหนี้ให้หมด ใครที่เป็นหนี้จะประกาศยกเลิกให้หมดสิ้น เมื่อฮิตเล่อร์ได้อำนาจจริง ๆ นโยบายในข้อหลังนี้ถูกคัดค้านโดยเหตุผลว่าถ้าทำเช่นนั้นก็เท่ากับเป็นคอมมิวนิสต์ แต่แม้กระนั้น ฮิตเล่อร์ก็พยายามตัดสิทธิต่าง ๆ ท่านที่เคยอยู่เยอรมันมาแล้วคงรู้ว่าฮิตเล่อร์เด็ดเต็มคูอย่างไรในเรื่องนี้

นโยบายสำคัญอีกประการหนึ่งของฮิตเล่อร์ ก็คือการบอกเลิกสัญญาแวร์ซายส์ จะบำรุงกำลังอาวุธ เพื่อให้เยอรมันมีสิทธิมีเสียงในโลกได้ นโยบายต่าง ๆ ที่ฮิตเล่อร์ประกาศออกไปนี้ช่วยฮิตเล่อร์ในการเลือกตั้งต่าง ๆ ฮิตเล่อร์สามารถชนะคะแนนในการเลือกตั้ง ฮิตเล่อร์ขึ้นมาสู่อำนาจได้โดยวิถีทางรัฐธรรมนูญโดยการเลือกตั้ง เมื่อได้รับเลือกตั้งแล้ว วันดีคืนดีฮิตเล่อร์ก็จับสมาชิกคอมมิวนิสต์ซึ่งมีอยู่ประมาณ ๓๐–๔๐ คน แล้วก็เสนอกฎหมายฉบับหนึ่งมอบอำนาจให้ฮิตเล่อร์เป็น Dictator ฮิตเล่อร์จึงเป็น Dictator ตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ

ฮิตเล่อร์ทำอย่างไรจึงสามารถคุมทหารไว้ในมือได้ เมื่อยึดอำนาจฮิตเล่อร์มีทหารส่วนตัวเรียกว่า "Brown Shirt" หรือที่เรียกว่า "Storm Troop" ต่อมา "Storm Troop" ของฮิตเล่อร์มีนโยบายจะไปคุมทหารของชาติ พวกทหารก็ไม่พอใจ ในที่สุดฮิตเล่อร์ตกอยู่ในฐานะที่จะต้องเลือกว่าจะเอา "Storm Troop" หรือจะเลือกทหารของชาติ ฮิตเล่อร์ฉลาดเลือกเอาข้างทหารของชาติ วันดีคืนดีทหารของชาติจับอีกฝ่ายหนึ่งฆ่าประมาณ ๓–๔ พัน ซึ่งก็เป็นการฆ่าพวกของฮิตเล่อร์เอง เมื่อฮิตเล่อร์ไม่ขัดขวางทหารของชาติก็พอใจในฮิตเล่อร์เป็นอันมาก

มีอยู่ครั้งหนึ่ง ฮิตเล่อร์เรียกประชุมแม่ทัพนายกองทั้งหมดและประกาศว่า เพื่อให้ประเทศของเราเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้แม่ทัพนายกองทั้งหลายสาบานตัวว่าจะจงรักภักดีต่อท่านฟูเรอร์คือตัวฮิตเล่อร์เอง เยอรมันมีแปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือ "วินัย" ถ้าสาบานแล้ว ไม่ยอมผิดคำพูดไม่ว่ากรณีจะเป็นอย่างไรก็ตาม ถ้าท่านอ่าน "The Rise and Fall of the Third German Reich" ของวิลเลี่ยมเชอร์เรอร์ ท่านจะทราบความจริงข้อนี้ ฮิตเล่อร์ทำเช่นนั้นก็เพราะรู้จิตใจคนเยอรมันว่า ถ้าสาบานแล้วไม่ยอมกลับคำ มีคนจะปฏิวัติฮิตเล่อร์หลายครั้ง พอมีการชักชวนกันก็มักจบด้วยคำพูดว่า ไว้ให้ฮิตเล่อร์ตายเสียก่อน ถ้าฮิตเล่อร์ยังไม่ตายก็ไม่เอาด้วย ซึ่งแสดงถึงหลักในเรื่อง discipline ของคนเยอรมัน

เมื่อฮิตเล่อร์ได้อำนาจ ในขั้นแรกก็พยายามหยั่งทางทหาร โดยการประกาศเกณฑ์ทหาร อันเป็นการขัดต่อสัญญาแวร์ซายส์ ซึ่งฮิตเล่อร์เชื่อว่าทำได้สำเร็จ เพราะฮิตเล่อร์ทราบว่าฝรั่งเศสก็อ่อน อังกฤษเองก็ไม่ค่อยแน่ เมื่อฮิตเล่อร์ประกาศเกณฑ์ทหาร อังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้แต่คัดค้าน ซึ่งก็ไม่เกิดผลอย่างใด ต่อมาวันหนึ่งฮิตเล่อร์ประกาศเข้ายึดเขตปลอดทหารในเขตแม่น้ำไรน์ ฝรั่งเศสจะเข้าสู้ อังกฤษห้ามไว้ รวมความว่าฝ่ายสัมพันธมิตรแสดงความอ่อนแอ โลเล แกว่งไปแกว่งมา เกียรติภูมิของฮิตเล่อร์ต่อแม่ทัพนายกองจึงมีขึ้นมาก นี่เป็นก้าวแรกที่ฮิตเล่อร์ได้รับความเชื่อถือจากพวกแม่ทัพนายกอง

ต่อมา ก็มีเรื่องแคว้นซาร์ ซึ่งเดิมเป็นของเยอรมัน แต่สัญญาแวร์ซายส์ตัดออกไปให้สัมพันธมิตรปกครอง แต่สิบปีภายหลังก็ให้มี plebiscite ปี ค.ศ. ๑๙๓๓–๓๔ ข้าพเจ้าไปเยอรมันกำลังจะมี plebiscite ว่าเขตซาร์จะกลับมาอยู่กับเยอรมันหรือไม่ ฮิตเล่อร์ก็ประกาศครึกโครมว่า ซาร์เป็นของเยอรมัน ผลของการออกเสียงประชามติแคว้นซาร์ก็กลับไปเป็นของเยอรมัน

อิตาลี

เวลานั้น มุสโสลินีไม่ได้สนิทสนมกับฮิตเล่อร์เลย เมื่อฮิตเล่อร์ละเมิดสนธิสัญญาต่าง ๆ มุสโสลินีโกรธมาก เชิญอังกฤษ ฝรั่งเศส และประเทศต่าง ๆ ที่เป็นพวกสัมพันธมิตรที่เกิดใหม่เนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ ไปประชุมที่เสตรสซ่า เพื่อทำสัญญาโลคาโน ฯลฯ แต่ต่อมามุสโสลินีเห็นว่า ประเทศ dictator จะอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ dictator ต้อง dynamic ต้องก้าวไปเรื่อย ๆ ไม่เช่นนั้น ราษฎรจะไม่เอาด้วย มุสโสลินีก็เริ่มตีอบิสสิเนียหรือเอธิโอเบีย คนอิตาลีเจ็บใจอบิสสิเนียมาก เพราะเมื่อราว ๆ ๕๐–๖๐ ปีมานี้ อิตาลีเคยรบกับอบิสสิเนียและแพ้อบิสสิเนียอย่างหลุดลุ่ย เป็นเหตุการณ์ที่อิตาลีลืมไม่ได้เป็นอันขาด ฉะนั้น มุสโสลินีจึงถือโอกาสในคราวนี้สันนิบาตชาติ sanction แต่ก็เป็นการ sanction อย่างเสียไม่ได้ เพราะเป็นการ sanction ในรูปที่ว่า ถ้าใครลงมติไม่เห็นด้วยก็ไม่ต้อง sanction เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่ได้ผล ไม่ได้เสียงเอกฉันท์ การที่มุสโสลินีเข้าตีอบิสสิเนียและสันนิบาตชาติลงมติ sanction นี้ มุสโสลินีโกรธมาก ฮิตเล่อร์ได้โทรเลขถึงมุสโสลินีบอกว่า ไม่ต้องกลัว ข้าพเจ้าขอสนับสนุนท่านทุกอย่าง นี่เป็นก้าวแรกที่เผด็จการของมุสโสลินีและเผด็จการของเยอรมันเข้าเป็นมิตรกัน

ต่อมา ฮิตเล่อร์ก็ประกาศรวมกำลังใหม่ (rearmament) อังกฤษและฝรั่งเศสคัดค้าน แต่เยอรมันก็ไม่พ้ง ฝรั่งเศสเห็นท่าจะไม่ได้การ จึงได้ทำสัญญาพันธไมตรีช่วยเหลือซึ่งกันและกันกับรัสเซีย ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๓๕ ดังได้กล่าวแล้ว ในขณะเดียวกันโซเวียตก็ทำสัญญากับเชคโกสโลวาเกีย จะช่วยซึ่งกันและกัน แต่มีเงื่อนไขว่า ในกรณีเกิดรบกันขึ้น สัญญาโซเวียตกับเชคโกสโลวาเกียจะใช้เป็นผลก็ต่อเมื่ออีกประเทศหนึ่งเข้าช่วยรบด้วย สัญญาต่าง ๆ เหล่านี้นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นอวสานแห่งสัญญาแวร์ซายส์และเป็นการเริ่มต้นกันใหม่

ถ้าท่านอ่านประวัติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจะเห็นว่า นโยบายต่างประเทศของอีเดนในเวลานั้น เห็นควรจัดการกับอิตาลีจริงจัง แต่ฝรั่งเศสเองไม่เห็นด้วย มีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ถ้าอีเดนจัดการกับอิตาลีจริงจัง อังกฤษมีทหาร มีกำลังพอหรือไม่ เมื่อได้ analyse ดูแล้ว ปรากฏว่าฐานะของอังกฤษในเวลานั้น ไม่เพียงพอ ไม่สามารถจะทำอะไรได้

สัญญาที่โซเวียตทำกับฝรั่งเศส พอให้สัตยาบันแล้ว เกิดเร้าใจให้ฮิตเล่อร์รีบดำเนินการด่วนในการที่จะเข้าครอบครองดินแดนต่าง ๆ ขั้นแรกฮิตเล่อร์ทำสัญญากับมุสโสลินี ที่เรียกว่า "อักษะโรม – เบอร์ลิน" ซึ่งต่อมาญี่ปุ่นเข้าร่วมด้วยเป็น "อักษะโรม – เบอร์ลิน – โตเกียว" การที่ญี่ปุ่นเข้าร่วมด้วย ก็เพราะญี่ปุ่นเห็นว่าถ้าขืนคบกับฝ่ายอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส แล้วไม่ได้ประโยชน์ทั้ง ๓ ประเทศยืนยันในหลัก "status quo" สถานภาพเดิม ไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ

ประเทศเราก็ได้ประสบปัญหาเรื่องสถานภาพเดิมนี้ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๐ ตอนที่เราเจรจาเรื่องดินแดนกับฝรั่งเศส กล่าวคือ ฝรั่งเศสมาขอทำสัญญาไม่รุกราน ซึ่งเราได้ตอบตกลง แต่เราได้ขอให้ฝ่ายฝรั่งเศสสัญญาว่า จะปรับปรุงเส้นพรมแดนทางแม่น้ำโขงให้เป็นไปตามความยุติธรรม ซึ่งในที่สุดฝรั่งเศสไม่ได้ส่งคณะกรรมการมาต่อมาจึงได้เกิดรบกันขึ้น ในการรบเราได้ demand ต่อฝรั่งเศสว่า ในกรณีที่อินโดจีนต้องเปลี่ยนสถานภาพเดิมไปแล้วไซร้ เราขอดินแดนที่เป็นของเรากลับคืนฝรั่งเศสก็ตอบว่า สถานการณ์ในอินโดจีนไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด ฉะนั้น ปัญหานี้จึงไม่เกิดขึ้น ฝรั่งเศสจะต่อต้านการรุกรานไม่ว่าจะมาจากสารทิศใด เราก็บอกไม่ใช่ การที่ญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในอินโดจีนนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสจะเถียงไม่ได้ว่าสถานการณ์เป็นปกติ เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็เชิญอังกฤษ อเมริกา อิตาลี เยอรมัน มาพูด อิตาลีกับเยอรมันตอบทันทีว่าขอสนับสนุน อังกฤษเวลานั้นกำลังแย่เหมือนกันบอกว่าขอให้เป็น status quo ไม่ได้หรือ เพราะฝ่ายตะวันตกยืนยันแล้วว่าจะไม่ยอมรับนับถือการเปลี่ยน

แปลงอาณาเขตใด ๆ ทั่วโลกในระหว่างสงคราม เราก็เจรจากับอังกฤษว่า เราขอว่าในกรณีที่สถานภาพของอินโดจีนเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิมไป เราคิดว่าดินแดนที่เคยเป็นของเราควรตกมาเป็นของไทยดีกว่าที่จะไปเป็นของญี่ปุ่น อังกฤษก็รายงานไปยังรัฐบาลอังกฤษ อีกหนึ่งเดือนต่อมาอังกฤษบอกว่าเห็นชอบด้วยถ้าในที่สุดอินโดจีนต้องไปเป็นของญี่ปุ่น อย่างไรก็ดี รัฐบาลอังกฤษขอเตือนรัฐบาลไทยว่าถ้าทำความเข้าใจเช่นนี้แล้วจะติดกับญี่ปุ่น ส่วนอเมริกานั้นไม่ยอมพึ่ง ตอบทันทีว่าอเมริกาไม่ยอมรับนับถือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ

มหาสงครามโลกครั้งที่ ๒

เหตุการณ์ต่อมา ทางด้านยุโรปนั้น ท่านก็ทราบแล้วว่า ฮิตเล่อร์รุกรานอย่างไร ทุกคราวที่ฮิตเลอร์ได้อะไรไปแล้ว ฮิตเล่อร์ก็ประกาศว่านี่เป็นชิ้นสุดท้ายที่ข้าพเจ้าต้องการ แต่อันที่จริง ฮิตเล่อร์หลอกฝรั่งเศสและอังกฤษตลอดเวลา คราวประชุมกันที่มิวนิคก็เช่นเดียวกัน ตกลงว่าเชคโกสโลวาเกียเป็นสุดท้ายแล้ว ฮิตเล่อร์ไม่เอาอะไรอีก พอตกลงเสร็จ ฮิตเล่อร์ก็ demand ขอคืนดานซิค ความจริงดานซิคนี้ถ้าพูดกันตามความยุติธรรมแล้ว คนในดานซิค ๙๐% เป็นคนเยอรมัน ลองคิดดูซิว่า เมื่อเยอรมันจะเข้าไปในดานซิค จะต้องผ่านฉนวนดินแดนของโปแลนด์ ซึ่งเรียกว่า "Polish Corridor" จึงมีความไม่สะดวกทุกอย่างที่จะปกครอง และดานซิคเองก็ให้สันนิบาตชาติปกครอง เมื่อฮิตเล่อร์ได้เปรียบเช่นนี้ วันดีคืนดี จึง demand กับโปแลนด์ขอคืนดานซิค โปแลนด์ก็อวดดีเหมือนกัน รัฐมนตรีต่างประเทศโปแลนด์เวลานั้นชื่อพันเอก เบ็ค บุคคลผู้นี้เมื่อตอนที่เชคโกสโลวาเกียตกอยู่ในฐานะลำบาก ได้ขอแบ่งเชคโกสโลวาเกียจากเยอรมัน เยอรมันก็ได้ให้ดินแดนของเชคโกสโลวาเกียไป เบ็คอวดดีก็เพราะว่าอังกฤษและฝรั่งเศสให้ blank cheque กับโปแลนด์ แชมเบอรเลนของอังกฤษแกช้ำใจมาก ตอนสุดท้ายแกจึงได้ประกาศ และเป็นการประกาศฝ่ายเดียว

ด้วยซ้ำว่า อังกฤษขอสัญญาว่าตั้งแต่นี้ต่อไป ถ้าโปแลนด์ถูกรุกรานอังกฤษจะเข้าช่วยทันที และต่อมาก็ได้มีการทำสัญญากัน มีข้อความเช่นที่ว่านี้

การที่อังกฤษทำเช่นนี้ และฝรั่งเศสเข้าช่วยตาม ก็เพื่อจะยับยั้งไม่ให้ฮิตเล่อร์ตีโปแลนด์ ซึ่งก็มีผลเหมือนกัน แต่ในที่สุดเมื่อมีสัญญาเช่นนี้ ฮิตเล่อร์ก็สั่งทูตเยอรมันที่มอสโก ชื่อ เคานต์ Schulenburg (ซึ่งต่อมาถูกสงสัยว่าอยู่ในพวกที่คิดจะฆ่าฮิตเล่อร์เลยถูกยิงเข้า) ให้พูดกับรัฐมนตรีต่างประเทศโซเวียต ในเวลานั้นดูเหมือนจะเป็นโมโลตอฟ ชวนทำสัญญาไม่รุกรานซึ่งกันและกัน ในที่สุดรัสเซียก็ทำสัญญาไม่รุกรานกับเยอรมัน และทำสัญญาแบ่งโปแลนด์คนละครึ่ง อังกฤษและฝรั่งเศสเจ็บใจมากที่รัสเซียหักหลัง เพราะในระหว่างประกาศใช้สัญญานั้น แม่ทัพนายกองของอังกฤษและฝรั่งเศสไปอยู่ในกรุงมอสโก เพื่อจะทำสัญญาช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกรณีที่เยอรมันโจมตี แต่ติดด้วยปัญหาหลายประการ คือ ในการเจรจาครั้งนั้น รัสเซียเรียกร้องว่า ลัทเวีย เอสโทเนีย ลิทูเนีย เหล่านี้จะต้องอยู่ในความอารักขาของรัสเซีย สแกนดิเนเวียทั่วไป อิทธิพลของรัสเซียจะต้องมี โซเวียตเรียกร้องหลายอย่าง อังกฤษเอง แทนที่จะส่งชั้นผู้ใหญ่ไปเจรจา กลับส่ง มร. วิลเลียม สแตรง ซึ่งเวลานั้นเป็นเลขานุการเอกเท่านั้น ต่อมาเป็น ลอร์ด วิลเลียม สแตรง ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ

ด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ รัสเซียจึงเห็นว่า อังกฤษและฝรั่งเศสเดินลูกไม้จะเอารัสเซียเป็นเครื่องมือสำหรับรบเยอรมัน เมื่อเยอรมันมาชวนทำสัญญาไม่รุกรานและชวนแบ่งโปแลนด์คนละครึ่ง ในกรณีเยอรมันตีโปแลนด์แล้ว รัสเซียก็ตะครุบปัญหามีอยู่ว่า เยอรมันจะตีโปแลนด์หรือไม่ ผู้ที่แนะนำต่อฮิตเล่อร์ว่า ทำอย่างไรเสียอังกฤษและฝรั่งเศสก็ไม่รบในกรณีเยอรมันตีโปแลนด์ คือ ริบเบนทรอป ท่านคงเคยได้ยินชื่อท่านผู้นี้แล้ว เป็นพ่อค้า ภรรยาเป็นเศรษฐีทำเหล้าแชมเปญ Henkell มีชื่อเสียงมาก ริบเบนทรอป เดิมค้าขายแชมเปญ ตอนหลังมีผู้มาฝากให้รู้จักกับฮิตเล่อร์ ฮิตเล่อร์ก็ให้ริบเบนทรอปตั้งกรมพิเศษขึ้นกรมหนึ่งเพื่อศึกษาการต่างประเทศ ในเรื่อง

การต่างประเทศ ริบเบนทรอป มีสิทธิเสนอฮิตเล่อร์ โดยไม่ต้องปรึกษารัฐมนตรีต่างประเทศ รายงานทูตทุกฉบับที่เสนอรัฐมนตรีต่างประเทศ ต้องเสนอริบเบนทรอปด้วยริบเบนทรอปยืนยันต่อฮิตเล่อร์ว่า ทำอย่างไรอังกฤษก็ไม่รบถ้าเยอรมันตีโปแลนด์ ซึ่งเป็นการคำนวณผิดของริบเบนทรอป

เมื่อเกิดมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้น อังกฤษยังยื่นคำขาดอยู่อีก ทั้งๆที่เยอรมันเข้าตีโปแลนด์แล้ว ให้เยอรมันถอยทหารกลับที่ตั้งเดิมภายใน ๔๘ ชั่วโมง ฝรั่งเศสนั้นไม่อยากรบ จึงเข้าสงครามหลังอังกฤษ ๒๔ ชั่วโมง เมื่อสงครามเริ่มต้นใหม่ๆ ก็ตึงอยู่เฉยๆ ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด สงครามเกิดเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๓๙ จนถึงเดือนเมษายน หรือพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ ฮิตเล่อร์จึงสั่งเข้าตีจริงจัง โดยเข้าตีฮอลแลนด์ได้ภายใน ๓-๔ วัน เบลเยี่ยมหลายวันหน่อย เดนมาร์กวันเดียว

ในการรบครั้งนี้ ฝรั่งเศสเข้าใจผิด เพราะไปคำนวณว่า เมื่อเสร็จมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ฝรั่งเศสมีกำลังทหารเบ็ดเสร็จทุกอย่าง ๑๐๐ ต่อมากำลังของฝรั่งเศสมีเพิ่มเป็น ๓๐๐ ฝรั่งเศสจึงคิดว่าอย่างไรๆ ก็สู้ได้ แต่หาได้คิดไม่ว่าเมื่อฮิตเล่อร์มีอำนาจขึ้นมานั้น ได้ทวีการผลิตมากกว่าฝรั่งเศสหลายเท่า สมมติว่าเมื่อเกิดสงครามฝรั่งเศสผลิตเครื่องบินได้วันละ ๕๐ เครื่อง แต่เยอรมันผลิตได้วันละหลายร้อยเครื่อง โดยฝรั่งเศสไม่รู้ นั่นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ฝรั่งเศสไปยึดมั่นในแนวมายิโนต์ ซึ่งกว้างมากเป็นคอนกรีตใหญ่ๆ ใต้ดินลงไปเป็นโรงพยาบาล มีโรงแรมและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ หลายอย่าง หรูหรามาก ยาวตั้งแต่เขตเบลเยี่ยมไปจนถึงเขตประเทศสวิส ฝรั่งเศสคิดว่าแนวนี้แข็งแรงมาก เยอรมันจะเข้ามาได้อย่างไร ข้าพเจ้าได้เคยขับรถไปดู ข้าพเจ้าไม่ใช่นักการทหารแต่เห็นว่า ถ้าฝรั่งเศสกับเยอรมันรบกันครั้งใด เยอรมันต้องตีเบลเยี่ยมเสมอ เพราะดินแดนเบลเยี่ยมกับเยอรมันเหมือนเป็นบ้านเดียวกันและเข้าง่ายที่สุด เมื่อเข้าเบลเยี่ยมแล้วจึงเข้าตีโอบแนวมายิโนต์ข้างหลัง พรมแดนระหว่างเบลเยี่ยมกับเยอรมันไม่มีมายิโนต์ จึงเป็นสงครามสายฟ้าแลบ

ฮิตเล่อร์ใช้เวลาตีฝรั่งเศสได้ใน ๔๒ วัน ทำไมจึงรวดเร็วอย่างนี้ เดอโกลล์ให้ความเห็นว่า ๑) เพราะฝรั่งเศสขาดผู้นำ (Leadership) ๒) ฝรั่งเศสละเลย mechanized warfare และ ๓) พรรคการเมืองของฝรั่งเศสมีอยู่มากมายอิจฉาริษยากัน ตอนหลังเดอโกลล์จึงเป็นผู้นำเสียคนเดียว ด้วยเหตุสำคัญ ๓ ประการนี้ ฝรั่งเศสจึงแพ้ แต่มีเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ฝรั่งเศสยอมแพ้เร็ว คือ ฝรั่งเศสนับถือวัฒนธรรม (culture) มาก ฝรั่งเศสมีทรรศนะว่า ในโลกนี้ไม่ว่าในด้านอารยธรรมหรือวัฒนธรรมก็ตาม ฝรั่งเศสเป็นที่หนึ่ง ฉะนั้น ถ้าขืนรบไปปารีสก็แตก เสียดายบ้านเมืองจะทรุดโทรม จึงรีบหนีไปจากปารีสเสียก่อน

เมื่อฝรั่งเศสยอมแพ้แล้ว เยอรมันก็รุกตีอังกฤษ อังกฤษต้องถอนทหารจากดันเค็ก ข้าพเจ้าเคยไปดูเหมือนกัน ดันเค็กเป็นฝั่งทะเลใต้เบลเยี่ยมลงมาหน่อย อังกฤษก็เก่งในการอำนวยการถอยทหาร รอดพ้นไปได้ถึง ๔ แสนคน ตายไม่มาก เยอรมันได้ใช้เวลาทั้งระเบิดทั้งกลางวันและกลางคืน บอมบ์อังกฤษอยู่ ๒ เดือนเต็ม ๆ แต่อังกฤษก็เก่งไม่แพ้ เชอร์ชิลได้แถลงต่อ House of Commons โดยใช้คำว่า Never in the field of human conflict was so much owed by so many to so few

ในเวลานั้นอังกฤษมีเครื่องบินรบ ๑,๒๐๐ เครื่อง มีนักบินประมาณ ๙๐๐ คน นักบินตายไปประมาณ ๖๐๐ คน ปั๊นนักบินแทบไม่ทัน เยอรมันทุ่มมาตั้ง ๒—๓ พัน ที่อังกฤษรอดได้ก็เพราะกองทัพอากาศป้องกันไว้ได้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเพราะเยอรมันคำนวณผิดว่า อย่างไรอังกฤษก็ต้องสิ้นสุดกัน แต่อังกฤษก็วางทุ่นระเบิดไว้รอบเกาะอังกฤษ และเชอร์ชิลประกาศว่า ถ้าขึ้นบนเกาะอังกฤษได้ก็จะรบตามตรอกตามซอก ถ้าแพ้จะไปอาฟริกา ถ้าแพ้ในอาฟริกาจะไปคานาดา เชอร์ชิลเป็นนักต่อสู้

ในตอนนั้นรัสเซียกับเยอรมันเริ่มผิดใจกันแล้ว ความจริงเยอรมันกับรัสเซียทำสัญญากันซึ่งเขาเรียกว่า marriage of expediency คือการแต่งงานเพื่อความสะดวก ฮิตเล่อร์สะดวกเมื่อรัสเซียอยู่เฉย ๆ รัสเซียสะดวกเพราะเวลานั้นสตาลินก็ยังไม่พร้อมที่จะทำ

สงคราม แต่ตอนนั้นเยอรมันก็เริ่มสงสัยแล้ว เพราะรัสเซียมีทหารทางชายแดน ประธานาธิบดีรูสเวลท์ได้เรียกทูตรัสเซียไปบอกว่า เดี๋ยวนี้ได้หลักฐานมาแน่นอนว่า เยอรมันจะตีรัสเซียแล้ว ฉะนั้น ขอให้ระวัง รัสเซียก็ไม่ค่อยเชื่อนัก พอเยอรมันหันกลับมาตีรัสเซีย จึงตีได้รวดเร็วเหลือเกิน แต่ประวัติศาสตร์ก็ซ้ำรอยอีกคือ ฮิตเล่อร์คิดว่าตีรัสเซีย ๓ เดือน รัสเซียก็ต้องแพ้ แต่พอครบ ๓ เดือนหิมะลงจนถึง ๓๐ ดีกรีต่ำศูนย์ แม้น้ำมันก็เกือบแข็ง เยอรมันไม่ได้เตรียมตัวในการตีรัสเซียมากนัก จึงสั่งหยุด พอดีญี่ปุ่นประกาศสงคราม

ญี่ปุ่น

ทางด้านญี่ปุ่นมีผู้บอกว่า ญี่ปุ่นถูกบีบ ที่ญี่ปุ่นต้องรบครั้งนี้เพราะหายใจไม่ออก อเมริกาบีบน้ำมัน บีบ estate ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในอเมริกา เงินทองต่าง ๆ ของญี่ปุ่นถูกอเมริกา freeze หมด เวลานั้นเรายังต้องลำบากด้วย ญี่ปุ่นบอกเราว่าไม่มีเงินจะใช้ในคณะรัฐมนตรีของเรา มีบางท่านบอกว่าไม่ควรให้ ได้พิจารณากันและได้เชิญอเมริกามาปรึกษาว่าญี่ปุ่นกำลังคลั่ง เดี๋ยวรุนแรงขึ้นจะมาเล่นงานเราเข้า ในที่สุดก็ให้ยืมไปบ้าง ห้าล้านบาท สิบล้านบาท ปัญหามีอยู่ว่าที่ญี่ปุ่นเข้าสงครามครั้งนั้นเนื่องจากสาเหตุอย่างไร เพราะญี่ปุ่นมีพลเมืองมาก ไม่มีที่ระบาย ไม่มีตลาดที่จะขายวัตถุสำเร็จ วัตถุดิบมีไม่พอ จะขยายดินแดนลงมาทางจีน ก็ถูกอังกฤษอเมริกาขัดขวาง แนะนำเรื่องสถานภาพเดิม (status quo) อย่ารุกรานกัน ญี่ปุ่นเห็นว่าอังกฤษและอเมริกาพูดได้เพราะตัวอิ่มแล้ว แต่ญี่ปุ่นยังไม่อิ่ม เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ต้องหาทางดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใด ความจริงในญี่ปุ่นไม่ใช่ไม่มีผู้รักสันติภาพ ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยไปอยู่ญี่ปุ่นมา ข้าพเจ้าพูดได้ว่า คนญี่ปุ่น ๙๙% รักสันติ แต่ในญี่ปุ่นก็มีบุคคลหลายประเภทที่ต้องการให้ญี่ปุ่นเข้าสงคราม และเป็นมหาประเทศ มีสมาคมลับมังกรดำ ซึ่งพวกเหล่านี้ลงมติว่าผู้ใดขัดขวางที่จะให้ญี่ปุ่นก้าวหน้าเป็นมหาประเทศจะต้องตาย แล้วมีแบ่งกันทั้งทหาร

บกทหารเรือ ญี่ปุ่นไม่มีทหารอากาศ ทหารบกก็มีทหารอากาศของตัว ทหารเรือก็มีทหารอากาศของตัว คณะนายพลก็นับว่าสูงสุดในทางใช้สติปัญญา คณะพันเอกพันโทอยู่กลาง ๆ คณะที่ใช้กำลังโดยไม่ต้องใช้สมอง คือ พันตรี ร้อยเอก ร้อยโท พวกนี้รุนแรงมาก เนื่องจากพวกนี้แม้ไปฆ่าใคร ฆ่านายกรัฐมนตรี ศาลก็ปล่อย ในที่สุดพวกลิเบอรัลกลัวแม้แต่ Emperor ก็ยังถูกขู่ ตอนที่ท่านจะให้สันติภาพได้ถูกขู่ว่าขืนยอมให้จะถูกปลด เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้บีบให้ญี่ปุ่นเข้าสงคราม

สำหรับเมืองไทย ข้าพเจ้าจำได้ดี เวลานั้นก่อนเราเข้าสงคราม คือ ก่อนวันที่ ๘ ธันวาคม โลกกำลังต่อสู้ในเรื่องสงครามเศรษฐกิจกันอย่างเต็มที่ บังเอิญเวลานั้นไทยเรามียางและดีบุก ซึ่งเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญ ยางปลอมนั้นในยุทธปัจจัยบางอย่างยางปลอมใช้ไม่ได้ สู้ยางแท้ไม่ได้ สำหรับดีบุกนั้นไม่ค่อยมีปัญหา เวลานั้น ๙๐% ทำโดยผีมือออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ ยางโดยมากก็คนไทยและจีน ฝรั่งก็มีบ้างแต่น้อย รวมความว่าส่วนมากอยู่ในมือของรัฐบาลไทย ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด เวลานั้นเราผลิตยางปีหนึ่ง ๆ ประมาณหมื่นตัน เวลานั้นเราก็อยากได้น้ำมัน ญี่ปุ่นก็ว่าจะช่วยน้ำมัน แต่มีเงื่อนไขว่าต้องการยาง และเอาหมดทั้ง ๑๐๐% เราก็ต้องการเครื่องบิน ญี่ปุ่นก็ให้บ้าง ญี่ปุ่นจะเอายางหมด ฝ่ายอเมริกาและอังกฤษบอกว่าจะเอาครึ่งต่อครึ่ง เราไม่ทราบจะทำอย่างไร จึงให้ซื้อกันอย่างเปิดเผย ผลที่สุดอังกฤษซื้อไปได้มากกว่าญี่ปุ่น อังกฤษเก่งในทางกว้าน ส่วนดีบุก ๙๐% อังกฤษได้ไป

เท่าที่เกี่ยวกับประเทศไทยนั้น ก่อนญี่ปุ่นขึ้นไม่กี่วัน เราได้ถามญี่ปุ่นว่า ญี่ปุ่นต้องการเข้าสงครามหรือไม่ เมื่อเป็นที่แน่นอนว่าญี่ปุ่นต้องการเข้าสงครามโลกครั้งที่ ๒ เราก็ขอให้ญี่ปุ่นรับรองว่า ให้ไทยเป็นกลาง เพราะการทิ้งให้ไทยเป็นกลางนั้น ญี่ปุ่นจะได้ผลประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว เพราะเราไปค้าขายติดต่อกับประเทศอื่น ๆ ไม่ได้ ญี่ปุ่นก็ให้คำมั่นว่าจะไม่เกี่ยวข้องกับไทย ถ้าสมมติจะตีก็ไปตีพม่าเลย แต่แล้วเหตุการณ์ก็บันดาลให้เราต้องเข้าสงครามดังข้อเท็จจริงดังที่ท่านทราบอยู่แล้ว

สำหรับเหตุการณ์ทางด้านยุโรปนั้น ข้าพเจ้าได้เรียนให้ทราบแล้วว่า เยอรมันชนะฝรั่งเศสภายใน ๔๐ วัน ในที่สุดเอาชนะอังกฤษไม่ได้ หันมาตีรัสเซีย ก็เอาชนะรัสเซียไม่ได้ สำหรับอเมริกานั้น เริ่มต้นอเมริกาประกาศความเป็นกลาง ต่อมาก็ประกาศว่า เนื่องจากเป็นกลางใครจะมาซื้อสินค้าจากอเมริกา ถ้าเป็นคู่สงครามแล้วขายได้เสมอ อังกฤษก็ร้องต่ออเมริกาว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เรืออเมริกันซึ่งเดินในท้องทะเลหลวงอังกฤษจะต้องขอค้น อเมริกาจึงเปลี่ยนใหม่ว่า คู่สงครามซื้อสินค้าและอาวุธจากอเมริกาได้ แต่ต้องเอาเรือของตัวมาขนเอง ผลก็คือเยอรมันมาเอาไม่ได้ อังกฤษก็ได้ฝ่ายเดียว ต่อมาอเมริกาเห็นว่าตนเองคงจะต้องเข้าสงครามแน่แท้ มิฉะนั้นเยอรมันก็คงจะเข้ามาถึงโลกตะวันตก จึงได้ประกาศให้เช่ายืม ผลก็คือช่วยฝรั่งเศสและอังกฤษเป็นอันมาก ต่อมาอเมริกาก็เช่าฐานทัพเรือ โดยให้เรือพิฆาต ๕๐ ลำแก่อังกฤษ เป็นเรือเก่า ๆ และก็ได้ฐานทัพต่าง ๆ จากอังกฤษ เมื่อญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับอเมริกาและอังกฤษเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม แล้ว ผลก็คือฝ่ายสัมพันธมิตรมีอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส และรัสเซีย อีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายอักษะ ก็มีเยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่น ข้าพเจ้าจะไม่บรรยายถึงฐานะของมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพราะท่านทั้งหลายคงทราบดีอยู่แล้ว

ในระหว่างสงครามและก่อนที่อเมริกาจะเข้าสงคราม ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง คือ นายกรัฐมนตรีเชอร์ชิลได้ลงนามร่วมกับประธานาธิบดีรูสเวลท์ในเอกสารที่เรียกว่า แอตแลนติค ชาร์เตอร์ (Atlantic Charter) มีผู้กล่าวว่ากติกานี้เหมือนหรือคล้าย ๆ กับ Fourteen Points of Wilson บทบัญญัติของกติกาดังกล่าวมีว่า:–

(๑) เสร็จสงครามแล้วอังกฤษและอเมริกาจะไม่แสวงหาดินแดน

(๒) จะยึดหลักกำหนดใจตนเองของประชาชน ที่เรียกว่า Principle of self-determination

(๓) จะให้ประชาชนในดินแดนต่าง ๆ เลือกการปกครองและเลือกรัฐบาลของเขาเอง

(๔) จะให้มีการค้าระหว่างประเทศโดยเสรี เพราะเห็นแล้วว่าการบีบคั้นระหว่างประเทศเป็นเหตุหนึ่งนำมาซึ่งสงคราม

(๕) จะมีการส่งเสริมมาตรฐานแรงงาน

(๖) จะให้มีเสรีภาพจากความกลัวและจากความอดอยาก

(๗) จะให้มีเสรีภาพในท้องทะเลหลวง และ

(๘) จะมีระบบว่าด้วยความมั่นคง และการจำกัดการสร้างสมอาวุธ

เมื่อเชอร์ชิลกลับไปอังกฤษได้ถูกสภาตั้งปัญหาถามเกี่ยวกับแอตแลนติคชาร์เตอร์ (Atlantic Charter) ว่า ที่ไปตกลงเช่นนั้น หมายความว่า เมื่อเสร็จสงครามแล้ว อังกฤษจะปล่อยประเทศต่าง ๆ เช่น พม่า อินเดีย ซึ่งอยู่ในจักรวรรดิให้เป็นเอกราชใช่หรือไม่ หรือเชอร์ชิลลงนามในกติกาเพื่อจูงใจให้ประเทศในโลกมาช่วยอังกฤษและอเมริกาเท่านั้น เชอร์ชิลตอบว่า "ท่านเชื่อหรือว่าการที่ข้าพเจ้าได้ลงนามไปนั้น ข้าพเจ้าจะเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่ล้มละลายจักรวรรดิอังกฤษ" ท่านใช้ภาษาอังกฤษว่า "Gentlemen, do you believe that I, as His Majesty's First Prime Minister, will be in a position to liquidate His Majesty's British Empire" ซึ่งคำตอบนี้พวกอินเดียและพม่าด่ากันมาก

เหตุการณ์สำคัญ ๆ ในเวลาต่อมา คือการประชุมที่มอสโก เพื่อตกลงกันว่าจะจัดการกับประเทศต่าง ๆ ภายหลังสงครามอย่างไร ความตกลงของฝ่ายพันธมิตรมีหลายคราวด้วยกัน ความตกลงไคโร ความตกลงเตหะราน ความตกลงดัมบาร์ตันโอ๊ค ความตกลงที่ยัลตา ความตกลงที่ปอทสดัม เหล่านี้เป็นต้น ข้าพเจ้าจะไม่บรรยายการประชุมต่าง ๆ เหล่านี้ทั้งหมดโดยละเอียด แต่จะขอบรรยายโดยย่อ ดังนี้

ถ้าท่านไปดูข้อความในความตกลงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความตกลงการประชุมไคโร การประชุมยัลตา หรือการประชุมมอสโกก็ดี จะเห็นว่าฝ่ายสัมพันธมิตรทำความตกลงเสียเปรียบรัสเซียเป็นอันมาก ตัวอย่างเช่นสัญญาที่จะยึดครองเกาหลีและญี่ปุ่นเป็นต้น เดิมในเวลาประชุมที่มอสโก ไคโร หรือการประชุมก่อน ๆ นั้น สตาลินเองสัญญาว่า เมื่อเสร็จสงครามยุโรปคือชนะเยอรมันแล้ว หลังจากนั้นภายใน ๓ เดือน รัสเซียจะเข้าตีญี่ปุ่น เวลานั้นรัสเซียยังทำลูกระเบิดปรมาณูไม่ได้ อเมริกากำลังทำแต่ยังไม่ได้ทดลอง ในการประชุมที่มอสโกครั้งสุดท้าย แม่ทัพนายกอง เสนาธิการของอเมริกา ก็เร่งเร้าทรูแมนให้เสนอต่อรัสเซียว่า เมื่อใดจะรบญี่ปุ่นขอให้รบโดยเร็ว ทั้งนี้เพราะว่าถ้าการรบกับญี่ปุ่นเลื่อนช้าไป สมมติจะให้ขึ้นตีเกาะญี่ปุ่นจริง ๆ แล้วจะเสียทหารอย่างน้อย ๕ แสนคน และก็ไม่รู้ว่าความเสียหายอย่างอื่นจะอีกมากน้อยเพียงไร ตอนนี้ทรูแมนและเชอร์ชิลได้ตกลงกันว่า ควรจะบอกสตาลินว่า เดี๋ยวนี้อเมริกาทำลูกระเบิดปรมาณูได้แล้ว เพราะฉะนั้น ให้รัสเซียเร่งมาช่วยตีญี่ปุ่น และเวลาที่ทรูแมนไปบอกสตาลินนั้นให้เชอร์ชิลยืนอยู่มุมหนึ่ง เพื่อดูว่าสตาลินจะมีปฏิกิริยาอย่างไร เมื่อทรูแมนไปบอก สตาลินตีหน้าเฉย และกล่าวว่า เสร็จแล้วก็ใช้เร็ว ๆ เข้า แต่เรื่องมาปรากฏภายหลังสงครามในคดีโกลด์เบอร์ก โรสเซนเบอร์ก และคดีอีกหลายคดี ในเรื่องขโมยความลับเกี่ยวกับลูกระเบิดปรมาณูนี้ว่า ในวันที่ทรูแมนบอกสตาลินนั้น สตาลินได้ความลับเกี่ยวกับลูกระเบิดปรมาณูนี้แล้ว ฉะนั้น สตาลินจึงทำหน้าตาเฉย สตาลินได้โอกาสก็บอกว่าจะเข้าตีญี่ปุ่น แต่เนื่องจากมีสัญญาความเป็นกลางไม่รุกรานกับญี่ปุ่น ญี่ปุ่นจะหาว่ารัสเซียรุกราน ฉะนั้น ขอให้ทรูแมนเขียนหนังสือถึงสตาลิน ความว่า เพื่อให้สงครามเสร็จสิ้นโดยเร็ว เพื่อมนุษยธรรมของโลกและไม่เป็นการละเมิดความเป็นกลาง ขอให้สตาลินช่วยตีญี่ปุ่นโดยเร็วที่สุด ด้วยเหตุนี้สตาลินก็ได้เปรียบ ถือเอาจดหมายของทรูแมนประกาศสงครามกับญี่ปุ่น เมื่อรัสเซียเข้าสงครามอย่างนี้ รัสเซียก็ขอว่าในการยึดครองญี่ปุ่น ขอมีส่วนยึดครองด้วย แต่

อเมริกาไม่ยอม ในที่สุดก็ตั้งให้รัสเซียเป็นกรรมการที่ปรึกษาเท่านั้น รัสเซียก็บอกว่าถ้าเช่นนั้นจะขอยึดครองเกาหลีด้วย โดยเหตุนี้ เกาหลีจึงถูกแบ่งเป็นเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ ซึ่งเป็นมูลเหตุอันหนึ่งทำให้เกิดสงครามเกาหลี

การแตกแยกของพันธมิตร

มีผู้ตั้งปัญหาว่า ทำไมสงครามเสร็จแล้ว รัสเซียฝ่ายหนึ่ง อังกฤษและอเมริกาอีกฝ่ายหนึ่ง จึงแตกกัน เหตุผลก็คือ ในระหว่างสงครามนั้น ประเทศทั้งสามเป็นมิตรกัน เรียกว่า Marriage of Convenience คือการแต่งงานกันเพื่อความสะดวกชั่วคราวในระหว่างสงครามเท่านั้น ความจริงต่างฝ่ายต่างระแวงซึ่งกันและกัน อย่างรูสเวลท์บอกกับสตาลินว่าโคมินฟอร์ม (Cominform) ที่ตั้งๆ กันนั้น คนอเมริกันไม่ชอบเป็นอันมาก เท่ากับมาเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ ขอให้เลิก สตาลินก็ยอมเลิก เวลานั้นสตาลินต้องการอะไร จะเป็นวัสดุหรือสิ่งของอื่นใด อเมริกาก็ช่วยให้คิดเป็นเงินหลายพันล้าน จนบัดนี้รัสเซียก็ยังไม่ใช้ เมื่อเสร็จสงครามแล้วรัสเซียเกิดมีโคมินฟอร์ม (Cominform) ขึ้นใหม่ สัญญาความตกลงยัลตา ความตกลงมอสโก ปอทสดัม เหล่านี้ สตาลินบิดเบือนหมด

ความตกลงที่ยัลตาข้อหนึ่งระบุว่า ฝ่ายสัมพันธมิตรจะช่วยประเทศต่างๆ ในยุโรปให้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่เมื่อถึงเวลาจริงๆ สตาลินก็บอกว่ายอมไม่ได้ที่จะให้ประเทศซึ่งมีเนื้อที่ดินแดนติดต่อกับรัสเซียมีความประพฤติไม่เป็นมิตร อังกฤษ อเมริกา ก็ถามว่า เป็นมิตรนั้นหมายความว่าอย่างไร สตาลินตอบว่า เป็นมิตรก็คือต้องเป็นกลาง หรือมิฉะนั้น ก็ต้องเป็นคอมมิวนิสต์ อังกฤษ อเมริกาโกรธและเจ็บใจมาก แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร เพราะเป็นความคิดของฝ่ายประชาธิปไตยว่าคงจะตรงไปตรงมา นอกจากนี้ การที่สตาลินยุให้กรีซปฏิบัติ แต่ไม่สำเร็จ ช่วยเหลือยูโกสลาเวียขู่เข็ญตุรกีให้ทำสัญญาเกี่ยวกับช่องแคบดาร์ดาแนลส์ หรือขู่เอาทหารเข้าไป

ในมณฑล Azerbaijan ทางเหนือของอิหร่าน เหล่านี้แสดงให้เห็นว่ารัสเซียเดินนโยบายกลับไม่เป็นมิตร และจะเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ไปทั่วโลก เมื่อเป็นเช่นนี้ อเมริกาก็เริ่มแผนที่เรียกว่า Marshall Plan

มาร์แชลล์เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐ ได้ไปกล่าวสุนทรพจน์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาดว่า สหรัฐพร้อมที่จะช่วยประชาชนชาวยุโรป เพราะเมื่อเสร็จสงคราม ประชาชนชาวยุโรปไม่มีที่อยู่อาศัย มีผู้ลี้ภัยจากฝ่ายตะวันออก ๕–๑๐ ล้านคน ไม่มีอาหาร ขาดสิ่งต่าง ๆ หลายอย่าง ทั้งยังได้รับภัยจากคอมมิวนิสต์ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ รัฐบาลอเมริกันพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือทุกอย่าง ทั้งนี้ ไม่เฉพาะแต่ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรเท่านั้น แม้แต่ประเทศหลังม่านเหล็ก รวมทั้งรัสเซีย ถ้าอยากจะได้รับความช่วยเหลือด้วย อเมริกาก็ยินดี โดยที่เรื่องนี้เป็นเรื่องของชาวยุโรป อเมริกาเป็นแต่เพียงฝ่ายที่จะช่วย การที่จะเป็นตัวตั้งตัวตีนั้นไม่เหมาะ เพราะอาจจะถูกหาว่าทำลายเอกภาพเอกราชอะไรต่าง ๆ พอแถลงเสร็จ อังกฤษก็รีบถือโอกาสจากการแถลงนี้ชวนประเทศต่างๆ มีฝรั่งเศส เบเนลุกซ์ คือ เบลเยี่ยม เนเทอร์แลนด์ และลุกเซมเบอร์ก ฯลฯ และเชิญรัสเซียกับประเทศหลังม่านเหล็กมาประชุมที่ปารีส ฝ่ายรัสเซียมีโมโลตอฟเป็นหัวหน้า ประชุมได้วันเดียวโมโลตอฟก็แถลงว่า ได้เห็นแล้วว่า แผนมาร์แชลล์เป็นการดำเนินนโยบายเอาเงินมาทุ่มเท เพื่อจะนำสินค้าอเมริกันมาทุ่มตลาดในยุโรป เป็นการหากินแบบทำนาบนหลังคน ต้องการเอาประเทศต่าง ๆ ในยุโรปเป็นทาสในทางเศรษฐกิจ เพราะฉะนั้น รัสเซียย่อมไม่ได้ จึงขอถอนตัว และรุ่งขึ้นก็ออกจากที่ประชุม

ปัญหามีว่าประเทศลูกน้องในหลังม่านเหล็กจะทำอย่างไร ปรากฏว่าประเทศเหล่านั้นยังอยู่ต่อไปอีก ๒ หรือ ๓ วัน แต่ในที่สุดก็ได้รับคำสั่งให้ถอนตัวออกไป ท่านทั้งหลายก็คงได้ทราบแล้วว่า แผนของนายพลมาร์แชลล์สำเร็จ ใครที่ไปอยู่ยุโรปจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตะวันตก รวมทั้งเยอรมันด้วยต่างก็เป็นปึกแผ่น มีเงินร่ำรวย ทั้งนี้ ก็เพราะแผนมาร์แชลล์นี้

ต่อมา รัสเซียได้แสดงปฏิกิริยาต่าง ๆ ไปในทางรุกราน อังกฤษจึงได้ทำสัญญาที่เรียกว่า Western Union ต่อมาก็ขยายมาเป็น Western European Union ฝรั่งเศสก็ชวนเยอรมันทำสัญญาที่เรียกว่า European Defence Community ต่อมาฝรั่งเศสเกิดระแวงว่า เยอรมันอาจมีอำนาจเกินไป รัฐสภาฝรั่งเศสจึงไม่ให้สัตยาบันสัญญานั้น อังกฤษและอเมริกาเกรงเยอรมันจะแยกออกไป จึงได้ชวนเยอรมันเข้าสนธิสัญญานาโต้ โดยให้เยอรมันทำสัญญารับรองว่าจะไม่ทำลูกระเบิดปรมาณู ผลแห่งสนธิสัญญานาโต้และผลแห่งแผนมาร์แชลล์สามารถสกัดกั้นให้ยุโรปปลอดภัยจากการรุกรานของรัสเซีย

สงครามเย็น

สงครามเย็นหมายความว่าอย่างไร ท่านทั้งหลายคงทราบแล้ว สงครามเย็นนั้น ฝ่ายรัสเซียเริ่มทำ ทำทุกอย่าง จนกระทั่งเขาเรียกว่า Brinkmanship คือทำจนกระทั่งเกือบจะตกเขา เกือบจะกลายเป็นสงคราม ที่เราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า short of war อาทิการปิดล้อมกรุงเบอร์ลิน เป็นต้น ท่านคงทราบแล้วว่าในระหว่างสงครามได้ตกลงแบ่งเยอรมันออกเป็นเยอรมันตะวันออกและเยอรมันตะวันตก แต่โดยที่เบอร์ลินไปอยู่ในเยอรมันตะวันออก ห่างจากพรมแดนเยอรมันตะวันตกถึง ๒๐๐ ไมล์ โดยเหตุนั้นเบอร์ลินจึงถูกแบ่งออกเป็นสองเขต คือ เบอร์ลินตะวันออก และเบอร์ลินตะวันตก เบอร์ลินตะวันออกอยู่ในความควบคุมของรัสเซีย ส่วนเบอร์ลินตะวันตกอยู่ในความควบคุมของอังกฤษ อเมริกาและฝรั่งเศส ในสัญญาเดิมมีว่า ทั้งสองส่วนมีสัมพันธมิตรปกครองในลักษณะอย่างไร ต่อมารัสเซียไม่ยอมให้ใช้เงินตราเหมือนกัน เพราะว่าเสียเปรียบ และรัสเซียขนเอาทรัพย์สินต่าง ๆ ไปประเทศของตัว ฝ่ายตะวันตกเห็นท่าไม่ได้การ จึงตั้งรัฐบาลเยอรมันตะวันตกขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น รัสเซียก็ตั้งรัฐบาลเยอรมันตะวันออกขึ้นบ้าง เมื่อต่างฝ่ายต่างตั้งรัฐบาลขึ้นแล้วประมาณ ๒ เดือน รัสเซียก็บอกว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป การคมนาคมจากเยอรมันตะวันตกเข้าไปเบอร์ลิน จะต้อง

ถูกตรวจค้นตามพรมแดนตะวันออกทั้งหมด รวมทั้งที่เบอร์ลินด้วย ฝ่ายสัมพันธมิตรคัดค้านว่าเป็นการละเมิดความตกลงปอทสดัมเกี่ยวกับเบอร์ลิน รัสเซียบอกว่าไม่ละเมิด เพราะว่าตามความตกลงเดิมมีว่า ทั้งสองฝ่ายจะร่วมมือกันจัดตั้งรัฐบาลเยอรมันเอกภาพรัฐบาลเดียว แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันตกจัดตั้งรัฐบาลเยอรมันตะวันตกขึ้นเป็นการละเมิดความตกลง เพราะฉะนั้น รัสเซียจึงไม่รับรอง (recognize) หมด และรัสเซียได้ดำเนินการปิดล้อมกรุงเบอร์ลินอย่างเด็ดขาด ตรวจค้นแม้กระทั่งเครื่องบินที่ลงที่ท่าอากาศยาน ต่อมารัสเซียประกาศ total blockade เป็นเวลา ๑ ปี ความจริงรัสเซียอยากจะดูว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะมีปฏิกิริยารุนแรงเพียงใด จะรบหรือไม่ หลักฐานก็ปรากฏว่า รัสเซียดำเนินนโยบายแบบ Brinkmanship คือถ้าอเมริกา อังกฤษจะรบ รัสเซียก็ถอย อเมริกา อังกฤษและฝรั่งเศส ได้ตกลงให้ความช่วยเหลือเยอรมันตะวันตก เฉพาะอย่างยิ่งเบอร์ลิน อเมริการับขนส่งสินค้าทางอากาศ เพราะเบอร์ลินเป็นเมืองคล้ายเป็นเกาะ ในฤดูหนาว อเมริกาต้องขนถ่านหินเป็นจำนวนมากมาย ในการขนส่งนี้ อเมริกาได้สูญเสียเครื่องบินและนักบินเสียชีวิตไปหลายคน ในที่สุดเมื่อใกล้จะครบ ๑ ปี รัสเซียเห็นว่าการปิดล้อมกรุงเบอร์ลินไม่มีทางสำเร็จ จึงยอมเจรจาเปิดต่อไป นี่ก็เป็นสงครามเย็น (cold war) ชนิดหนึ่ง

จีน

ท่านทราบแล้วว่าระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ จีนแบ่งออกเป็น ๒ พวก จีนเจียงไคเช็ค กับจีนคอมมิวนิสต์ จีนคอมมิวนิสต์นั้นมีถ้ำใหญ่อยู่ที่ยูนาน ทั้งสองฝ่ายร่วมกันรบญี่ปุ่น พอเสร็จสงคราม อเมริกาอยากให้จีนแดงและจีนชาติรวมกันเป็นรัฐบาลผสม จึงส่งนายทหารชั้นนายพลหลายคน มี General Marshall เป็นคนสุดท้ายไปเจรจา ตามรายงานของนายพลมาร์แชลล์ต่อรัฐบาลอเมริกัน ปรากฏในเอกสารที่

Department of State มาร์แชลล์รายงานว่าทั้งสองฝ่ายเหลวไหล คือฝ่ายจีนชาติได้เรียกร้อง (demand) ต่าง ๆ และไม่ยอมที่จะให้คอมมิวนิสต์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย นอกจากจะให้ดำรงตำแหน่งเล็ก ๆ จีนชาติเอาอาวุธซึ่งอเมริกาให้เป็นอันมากไปขายให้กับคอมมิวนิสต์ จีนชาติไม่สามารถปกครองเมืองต่าง ๆ ในประเทศจีนได้ จีนชาติคอร์รัปชั่น ญาติพี่น้อง ๕–๖ คนของเจียงไคเช็คมีเงินฝากในอเมริกาหลายหมื่นล้านดอลลาร์ เพราะเก็บภาษีเอง และดื้อดึงไม่ยอมเจรจา นายพลมาร์แชลล์เห็นว่าหมดหวัง ส่วนจีนคอมมิวนิสต์นั้นก็รุนแรง เรียกร้องที่จะเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ของรัฐบาลผสม และเรียกร้องที่จะให้เจียงไคเช็คส่งคนพวกนี้ขึ้นศาลให้พิจารณาในฐานเป็นอาชญากรสงคราม นอกจากนี้ ยังได้เรียกร้องอีกมากมายหลายข้อ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ตกลงกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ นายพลมาร์แชลล์ก็เสนอต่อทรูแมนว่า ให้จีนทั้งสองฝ่ายจัดการกันเอง เมื่อเป็นดังนั้น ก็ปรากฏว่าผลที่สุดจีนชาติแพ้ ต้องอพยพไปอยู่เกาะไต้หวัน รัฐบาลอเมริกันเห็นว่าไม่ได้การ จึงหันกลับมาช่วยจีนชาติ ข้อเท็จจริงเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ปี ค.ศ. ๑๙๔๘ ถึง ๑๙๕๐ จึงเป็นปีที่มีเหตุการณ์สำคัญของโลก คือจีนคอมมิวนิสต์เป็นใหญ่บนผืนแผ่นดินทั้งหมด

เมื่อจีนแดงได้เป็นใหญ่ จีนแดงดำเนินนโยบายต่อเอเชียอาคเนย์อย่างไร นโยบายของจีนแดงก็คือ เพื่อความปลอดภัยของตัวเอง ความปลอดภัยในที่นี้ หมายความว่า จีนแดงพยายามแผ่อิทธิพลออกไปให้ห่างจีนแดงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พยายามเผยแพร่ลัทธิและให้ insurance ประเทศในบริเวณทั้งหมดนี้ให้ขึ้นอยู่กับตัว เมื่อจีนแดงตีดินแดนบนผืนแผ่นดินใหญ่จีนทั้งหมดได้แล้ว ก็หวังว่าอเมริกาจะรับรอง แต่เมื่ออเมริกาไม่รับรอง หันกลับไปสนับสนุนจีนชาติ จีนแดงจึงเกลียดอเมริกามากที่สุด ฐานะความยุ่งยากต่าง ๆ ก็มีอย่างที่เห็นกันทุกวันนี้

จีนแดงกับรัสเซีย

มีผู้ถามกันมากว่าฐานะระหว่างจีนแดงกับรัสเซียเวลานี้เป็นอย่างไร ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า คอมมิวนิสต์นั้นมีจุดหมายปลายทางเหมือนกัน ไม่ว่าจะเดินไปคนละทางอย่างไร จีนแดงกับรัสเซียมีความเห็นไม่ตรงกัน ประการแรกก็คือ ลัทธิคาลมาร์กซ์ จีนแดงเห็นว่าควรจะยึดลัทธินี้โดยเคร่งครัด คือโลกนี้จะอยู่ด้วยกันไม่ได้ นายทุนกับคอมมิวนิสต์จะอยู่ด้วยกันไม่ได้ ต้องตายไปข้างหนึ่ง ต้องต่อสู้กัน แต่รัสเซียบอกว่าเวลานี้ไม่เหมือนสมัยคาลมาร์กซ์ สมัยคาลมาร์กซ์ได้ผ่านพ้นไป ๘๐–๙๐ ปีแล้ว เวลานั้นยังไม่มีปรมาณู เวลานี้อยู่ด้วยกันได้ และค่อย ๆ คืบเอาโดยทางสันติให้โลกเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งหมด นี่แหละที่เถียงกันในข้อสำคัญ ประการต่อมาก็ได้แก่การที่จีนแดงหาว่า รัสเซียดีแต่ปาก อาทิกรณีคิวบา พอเคนเนดี้แถลงว่า ถ้าขืนเข้ามาในน่านน้ำเขตรอบเกาะคาริบเบียน เคนเนดี้จะให้เรือรบขึ้นตรวจและยึดหมด เรือรัสเซียมาถึงเขตแดนที่อเมริกาประกาศก็ต้องเบนกลับไป จีนแดงก็ด่ารัสเซียว่า คุยว่าฝ่ายสัมพันธมิตร เฉพาะอย่างยิ่งอเมริกาเป็นเสือกระดาษทำไมจึงกลัว รัสเซียก็บอกว่าอเมริกาเป็นเสือกระดาษจริง แต่ที่เขี้ยวมีปรมาณู เพราะฉะนั้น ถ้ารบกันแล้วตายไปก็ไม่มีประโยชน์ ความแตกแยกมีมากมายเช่นนี้ แต่แม้กระนั้น ข้าพเจ้ายังเชื่อว่า ถ้าเวลาเดือดร้อน เขาก็รวมหัวซึ่งกันและกัน

สาเหตุของการแตกแยกก็มีอีกเรื่องหนึ่ง คืออินเดีย รัสเซียเห็นว่าจีนแดงไม่ควรทำกับอินเดีย ท่านคงทราบแล้วว่า สมัยเนห์รูนั้น เนห์รูพยายามช่วยจีนแดงทุกอย่างในการประชุมที่บันดุงอินเดียยกย่องจีนแดงมาก อินเดียเสนอให้จีนแดงได้เข้าเป็นสมาชิกในสหประชาชาติ รวมความว่าไม่มีประเทศใดในโลกนี้ที่ช่วยเหลือจีนแดงอย่างออกหน้าออกตาเท่ากับอินเดีย แต่ในที่สุดจีนแดงก็ทำกับเนห์รู คือ รุกรานต่างๆ เหตุผลนั้น ตามตำรากล่าวว่า จีนแดงทำเช่นนั้นก็เพื่อจะแสดงให้โลกเห็นว่าจีนกำลังจะเป็นใหญ่ในเอเซีย เวลาจีนแดงเข้าตีและยึดธิเบต เนห์รูมีหนังสือไปบอกว่า การ

ทำเช่นนั้นไม่ถูก จีนแดงก็ตอบว่า ธุระไม่ใช่ เนห์รูก็เงียบไป มีหลายเรื่องที่จีนแดงได้ก่อขึ้น เป็นต้นว่าการกระทำกับดาไลลามะกับเนปาล และในที่สุดกับอินเดีย สำหรับกรณีระหว่างจีนแดงกับอินเดียนั้น ผู้รับผิดชอบจริง ๆ คือ Krishna Menon บุคคลผู้นี้เชื่อจีนแดงอย่างหลับหูหลับตาทุกอย่าง จึงมีเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น

แหลมทอง

ท่านจะสังเกตได้ว่าในระหว่างสงครามเกาหลีนั้น กิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนไม่ค่อยมี แต่เมื่อเสร็จสงครามเกาหลีแล้ว จีนแดงเริ่มใช้ญวนลงมาในญวนใต้ กัมพูชา และลาว เหตุใดองค์การซีโต้จึงเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นก็เพราะมูลเหตุมาจากเดียนเบียนฟู ท่านคงทราบแล้วว่า สาระสำคัญของซีโต้ต่างกับนาโต้ นาโต้มีข้อความระบุว่า ถ้าภาคีถูกโจมตีให้ถือว่าภาคีอื่นถูกโจมตีโดยอัตโนมัติ แต่ซีโต้เพียงแต่ระบุว่า ถ้าภาคีของซีโต้ถูกโจมตีแล้ว ภาคีอื่นจะปรึกษาซึ่งกันและกันเพื่อปฏิบัติตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้น ความร่วมมือของซีโต้ก็อ่อนอยู่หน่อย

ส่วนฐานะของประเทศไทยภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น เมื่อเสร็จสงครามแล้ว เราได้มาพิจารณาดูว่า ถ้าไทยเราไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติจะถูกบีบอย่างมาก เฉพาะอย่างยิ่งจะถูกบีบจากฝรั่งเศส แต่การที่จะเข้าสหประชาชาติได้นั้น ท่านก็ทราบแล้วว่ามีพี่เบิ้มอยู่ ๕ ชาติ คือ จีนชาติ ฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกา และรัสเซีย ถ้าชาติใดชาติหนึ่งลงมติไม่รับ ก็ตกไป สำหรับจีนชาตินั้นได้ติดต่อมายังเราว่าขอทำสนธิสัญญาทางไมตรี เราได้ตอบไปว่า ในระหว่าง ๓–๔ ร้อยปีที่ผ่านมา เราได้ให้สิทธิคนจีนเท่ากับคนไทยหรือดียิ่งกว่าคนไทยเสียอีก ถ้ามีสนธิสัญญาแล้วจีนจะกลายเป็นคนต่างด้าว เพราะจะต้องไปใช้สนธิสัญญาเช่นที่เราทำกับประเทศอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ ๖๐๐–๗๐๐ ปีมานี้ คนไทยที่เรียกว่าไพร่สมอายุระหว่าง ๑๘ ถึง

๖๐ ปี ต้องไปทำงานให้แก่เจ้าขุนมูลนาย ๖ เดือน แต่จีนมิได้เป็นเช่นนั้น จีนค้าขายสบาย และได้รับยกเว้นภาษีตลอดมา มีสิทธิในที่ดินและอื่น ๆ เพราะฉะนั้นจะเอาไปทำไม แต่จีนชาตินียันต้องการทำสนธิสัญญา ผลก็คือ เราต้องทำสนธิสัญญากับจีนชาติ

ความจริงปัญหาเรื่องขอทำสนธิสัญญานี้ ได้เกิดขึ้นมาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ แต่ได้ถูกปฏิเสธไป ในเวลานั้นจีนไม่มีอำนาจเพราะถูกประเทศมหาอำนาจในยุโรปเฉือนกันเป็นชิ้น ๆ จีนจึงไม่มีสุ้มเสียงนัก แต่เมื่อเสร็จสงครามแล้ว อังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกายอมยกให้จีนชาติเป็นประเทศมหาอำนาจมีสิทธิ มีเสียงสำคัญประเทศหนึ่ง ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ที่ญี่ปุ่นในปี ค.ศ. ๑๙๔๒ จีนอีกฝ่ายหนึ่ง คือจีนวังจิงไว ได้ขอให้รัฐบาลญี่ปุ่นเจรจากับไทย ให้ไทยรับนับถือจีนวังจิงไว โดยให้เหตุผลว่า เวลานี้อิตาลีและเยอรมัน หรือฝ่ายอักษะทั้งหลายก็รับนับถือจีนวังจิงไว ส่วนไทยรับรองแมนจูก๊ก ฉะนั้น จะดูประหลาดในสายตาโลกและในสายตาของประเทศที่เป็นอักษะด้วยกันว่า เหตุใดไทยจึงไม่รับรองจีนวังจิงไวด้วย เวลานั้นข้าพเจ้าอยู่ที่ญี่ปุ่นได้โต้ไปว่า ในใจนั้นไม่เห็นด้วยเลยที่จะรับรองจีน ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับไทยนั้นผิดจากความสัมพันธ์กับประเทศอื่นๆ ในประเทศไทยมีจีนเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้น การที่จะให้สิทธิพิเศษหรือจะรับนับถือใด ๆ นั้น จะก่อให้เกิดปัญหานานาประการ ให้เสร็จสงครามแล้วจะดีกว่า แต่ญี่ปุ่นก็ยังคงยืนยัน ในที่สุดรัฐบาลไทยจำเป็นต้องรับนับถือวังจิงไว โดยการถูกบังคับด้วยประการฉะนี้

เมื่อเรารับนับถือวังจิงไวแล้ว จีนก็ดำเนินการต่อไป จีนและญี่ปุ่นได้มาหาข้าพเจ้า เจรจาขอตั้งทูตประจำในประเทศไทย ฝ่ายเราได้ตอบว่ายินดี และจะขอตั้งทูตของเรา คือหลวงวีระโยธาซึ่งเวลานั้นเป็นทูตอยู่ที่แมนจูก๊กเป็นทูตประจำจีนฝ่ายวังจิงไวด้วย ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับนโยบายนั้น ฉะนั้น เมื่อจีนมาชวนข้าพเจ้าให้ไป

พูดกับรัฐมนตรีต่างประเทศญี่ปุ่น คือ Shigemiezu ข้าพเจ้าจึงปฏิเสธว่า ไม่ใช่เรื่องของไทย ไทยไม่ใช่เบ็นบ่าวญี่ปุ่นที่จะต้องไปปรึกษาด้วย แต่จีนอยู่ในฐานะที่ญี่ปุ่นอุปถัมภ์ก็ไปปรึกษากับญี่ปุ่นเอง พอจีนไปปรึกษาเข้าญี่ปุ่นก็เอ็ดตะโรเอา บอกว่าเสียเงินเสียทองจะต้องไปตั้งทำไม อย่างมากก็ส่งทูตสันถวไมตรี (Goodwill Mission) ก็พอ ข้าพเจ้าก็รายงานมายังรัฐบาลซึ่งได้ตอบไปว่า ทูตสันถวไมตรี (Goodwill Mission) ไม่เอาขอให้เบ็นทูตประจำ ความเห็นของข้าพเจ้ากับของรัฐบาลเวลานั้นไม่ตรงกัน รัฐบาลบอกว่าต้องมีทูตประจำ แต่ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับญี่ปุ่น แต่มิใช่เหตุผลอย่างญี่ปุ่นเห็นด้วยกับญี่ปุ่นที่ว่าไม่ควรมีทูตประจำ เพราะข้าพเจ้ากลัวว่าจีนจะมามัดเราต่าง ๆ แต่ญี่ปุ่นกลัวว่าจีนจะมาเดินอะไรกับเราเพื่อเล่นญี่ปุ่น ในที่สุดญี่ปุ่นก็บังคับจีนว่าไม่ต้องทำอะไรกับไทย ไม่ต้องมีการแลกเปลี่ยนทูตกัน เรื่องก็เบ็นอันระงับไป

เมื่อเสร็จสงครามแล้ว ฝรั่งเศสได้แจ้งกับไทยว่า อนุสัญญาอินโดจีนซึ่งได้ทำไว้โดยไทยได้ดินแดนนั้น เบ็นอนุสัญญาที่ทำโดยญี่ปุ่นบังคับ ฝรั่งเศสถือว่าไทยยังอยู่ในฐานะสงครามกับฝรั่งเศส ไทยโต้ว่าฝรั่งเศสออกจะพูดมากไป สนธิสัญญานั้นได้เซ็นกันจริง ๆ และอีกประการหนึ่ง ในระหว่างสงครามนั้น ฝรั่งเศสหนีญี่ปุ่นเข้ามาในประเทศไทย และได้รับความเอื้อเฟื้อเบ็นอันมาก ฝรั่งเศสไปตั้งอยู่กับ Lord Louis Mountbatten ที่ลังกา ต้องการรู้ความเคลื่อนไหวของญี่ปุ่นทั้งในประเทศไทยและในอินโดจีน ไทยก็ได้ให้ไปมากซึ่งเท่ากับเบ็นสหายสงคราม ฝรั่งเศสไม่รับพึ่งไทยไม่รู้จะหันไปพึ่งใคร ก็หันไปถามอังกฤษ และอเมริกา ซึ่งประเทศทั้งสองบอกว่าเสียใจเพราะอังกฤษและอเมริกาได้แถลงนโยบายไว้แล้วว่าให้เบ็นไปตามสถานะเดิม (status quo) เมื่อเบ็นเช่นนี้ เราก็ตอบว่า จะให้เราทำอย่างไร จะให้รัฐบาลคืนดินแดนโดยไม่มีบี้ขลุ่ยนั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่จะมีเหตุผล อังกฤษและอเมริกาจึงหาทางประนีประนอมโดยตั้งกรรมการ อนุญาโตตุลาการ มีอังกฤษและอเมริกา ส่วนจีนนั้นอาสาเข้ามาบอกว่าอยากจะขอช่วยไทย แต่พอไทยเสนอไป ฝรั่งเศสไม่ยอมรับ ใน

ที่สุดเท่าที่ผมจำได้ อนุญาโตตุลาการมีประเทศลาตินอเมริกันคือเปรูรวมอยู่ด้วย ไทยเราก็มีพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร เป็นผู้แทน ในที่สุดคณะกรรมการประนีประนอมก็แนะให้รัฐบาลไทยให้คืนดินแดนให้รัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งไทยก็ได้ปฏิบัติตาม ต่อมาฝรั่งเศสมีหนังสือแจ้งว่าจะไม่ขัดข้องในการที่ไทยจะสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ ส่วนอเมริกายอมรับนับถือว่า เราไม่ได้ประกาศสงคราม เพราะฉะนั้น ในด้านอเมริกาก็เรียบร้อยไป สำหรับอังกฤษบอกว่า สงครามคราวนี้ไทยเหมือนเด็กซน ต้องเฆี่ยนนิดหน่อย ไทยก็บอกว่าจะเฆี่ยนอย่างไร ระหว่างสงครามได้ช่วยกันเต็มที่ อังกฤษบอกว่าร่วมมือเต็มที่จริง แต่อังกฤษได้รับความเสียหายมาก ถ้าไม่มีสัญญาผูกมัดไทยเป็นการลงโทษบ้าง ในที่สุดไทยก็อาจเป็นพวกประเทศที่คิดจะรุกรานอีก ไทยจึงถามว่าจะลงโทษอย่างไรบ้าง ผลก็คือ อังกฤษได้เรียกร้อง ๒๑ ข้อ ซึ่งท่านคงจะทราบแล้ว ข้อที่สำคัญ ๆ มีดังนี้:–

๑. เลิกล้มองค์การทหารซึ่งเขาถือว่ามีส่วนรับผิดชอบในสงคราม

๒. เรื่องอาชญากรสงครามซึ่งมีการถกเถียงกันมาก ฝ่ายไทยบอกว่า ถ้าเรามีอำนาจอธิปไตย เราขอจัดตั้งศาลของเราเอง เดิมเขาขอให้ไปขึ้นศาลที่สิงคโปร์ เราบอกว่าอย่างนั้นไม่ได้ ในที่สุดก็ตกลงกันว่า ให้เราจัดของเราเอง

๓. ขอควบคุมเศรษฐกิจและการคลัง ซึ่งเราต้องยอมเซ็นตามนั้น ในที่สุดเราหาทางออกด้วยการจ้าง Mr. Dolls เข้ามาเป็นที่ปรึกษาการคลัง Mr. Dolls ได้ช่วยเจรจาต่าง ๆ จนในที่สุดอังกฤษก็ยอม

๔. ประเด็นใหญ่ได้แก่เรื่องข้าว ๑,๕๐๐,๐๐๐ ตัน ซึ่งอังกฤษจะเอาเปล่า ๆ แต่ในที่สุดก็ได้ไปเพียง ๒๐๐,๐๐๐ ตัน อังกฤษและอเมริกาได้ต่อว่าไทยว่ามีการลักลอบส่งข้าวออกไปนอกประเทศเป็นอันมาก รัฐบาลไทยต้องควบคุม รัฐบาลไทยได้ตอบไปว่า ได้ทำการควบคุมอยู่แล้ว ราคาข้าวในท้องตลาดเวลานั้นประมาณตันละ ๑๕ ปอนด์ ฉะนั้น รัฐบาลไทยจะเอาข้าวล้านกว่าตันที่ไหนให้ได้ จะได้ก็ต้องไป

บังคับซื้อจากราษฎรในราคาถูก เมื่อบังคับซื้อก็ไม่มีใครอยากจะขาย ฉะนั้น อังกฤษและอเมริกาต้องไปโทษเจ้าหน้าที่มลายูด้วยที่เปิดโอกาสให้มีการรับซื้อข้าวตลอดชายฝั่งทะเลของมลายู จะมาโทษไทยฝ่ายเดียวไม่ได้ ในที่สุดเขาบอกว่ารัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลอเมริกันรับซื้อข้าวไทยโดยจะให้ราคาตันละ ๘ หรือ ๑๐ ปอนด์ ผมจำไม่ได้แล้วก็มีพรีเมี่ยมอีก ๒ ปอนด์ ภายในปีหนึ่ง ๆ ไทยจะต้องส่งข้าวให้เป็นจำนวนเท่านั้น ๆ ตัน ถ้าส่งไม่ครบจะปรับเอาข้าวเปล่า หลังจากเซ็นสัญญากันแล้ว ๓ เดือน ก็หาซื้อข้าวในราคาตันละ ๑๐ ปอนด์ไม่ได้ เวลานั้นข้าวพม่าราคาตันละ ๒๕ ปอนด์ ในที่สุดเราก็เจรจาใหม่ว่า ตราบใดที่ไม่ได้ราคาข้าวเท่าพม่าซึ่งเป็นราคาของตลาดโลกแล้ว ก็ไม่สามารถหาข้าวส่งให้ได้ ในที่สุดอังกฤษก็ยอมให้ราคาเท่ากับพม่า โดยทำสัญญาสมบูรณ์แบบ

ส่วนรัสเซียนั้น รัฐบาลได้ให้ทูตของเราที่สวีเดนเป็นผู้ทาบทามเรื่องการเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ รัสเซียได้ตอบว่า ตราบใดที่ไทยไม่แถลงว่าไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลเก่าที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ และตราบใดที่ไม่แถลงนโยบายว่าเป็นมิตรกับทุกประเทศรวมทั้งรัสเซียด้วยแล้ว รัสเซียจะไม่ยอมลงมติให้ในสหประชาชาติและที่ประการสำคัญที่สุดคือ ไทยไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูต (Diplomatic Relation) กับรัสเซีย เมื่อประสบปัญหานี้ เราก็ต้องปรึกษากับอังกฤษและอเมริกาว่าจะทำอย่างไร อังกฤษและอเมริกาให้ความเห็นว่า การจะมีความสัมพันธ์ทางการทูต (Diplomatic Relation) นั้น หนีไม่พ้น แต่การที่จะให้เราประณามว่า รัฐบาลเก่าเป็นปฏิปักษ์ต่อรัสเซียนั้นออกจะมากไป ในที่สุดก็ตกลงกันว่า เราจะประกาศว่าเราจะมีไมตรีกับรัสเซีย และพร้อมที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตด้วย ในที่สุดก็ผ่านรัสเซียไปได้ และไทยก็กลายเป็นประเทศที่เป็นศัตรูของสัมพันธมิตรประเทศแรกที่ได้เข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๔๖

นายดิเรก และ ม.ล.ปุ่ย ชัยนาม ถ่ายพร้อมกับบุตรทั้งสี่คนขณะป่วยที่บ้าน เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๑๐

งานอดิเรก

ปาฐกถาเรื่องนี้ นายดิเรก ชัยนาม ได้เขียนไว้ก่อนป่วยเล็กน้อย เพื่อจะส่งกระจายเสียงทางสถานีวิทยุ อ.ส. ตามที่ได้รับเชิญไว้ แต่ต่อมาก็ป่วยเสีย ไม่สามารถไปทำการกระจายเสียงได้ สถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส. เพิ่งจะส่งออกกระจายเสียงเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๑๐ นี้เอง คือภายหลังเมื่อนายดิเรก ชัยนาม ได้ถึงแก่กรรมแล้ว

ท่านผู้ฟังทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่สุดที่ได้รับเกียรติจากสถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส. ให้มาสนทนากับท่านในวันนี้ ทางสถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส. ขอให้ข้าพเจ้าพูดถึงเรื่อง "งานอดิเรก" ซึ่งหมายความว่า เราใช้เวลาว่างทำอะไร บางคนชอบขับรถไปชมภูมิประเทศ ชอบเล่นดนตรีบ้าง ชอบเล่นกีฬาบ้าง ปลูกต้นไม้ ทำสวนบ้าง ฯลฯ สำหรับข้าพเจ้านั้นชอบอ่านหนังสือ และก็ชอบมาตั้งแต่อยู่โรงเรียน แต่ที่เริ่มอ่านเป็นประจำคือภายหลังที่สำเร็จการศึกษาจากมัธยมศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖ ถ้าข้าพเจ้ามีเวลาว่างเป็นต้องอ่านหนังสือ เฉพาะอย่างยิ่งเวลากลางคืนข้าพเจ้าไม่เว้นเลยแม้จะไปเที่ยวเตร่หรือไปธุระกลับดึกดื่นประการใดก็ต้องให้ได้อ่าน มิฉะนั้นจะรู้สึกว่าเราขาดอะไรไปอย่างหนึ่ง และข้าพเจ้าก็อาจกล่าวได้ว่าในระหว่าง ๔๐ ปีกว่ามานี้ หนังสือได้ให้ความรู้ความคิดและแนวปฏิบัติในชีวิตของข้าพเจ้าเป็นอันมาก

หนังสือที่ข้าพเจ้าชอบอ่านมีหลายประเภทด้วยกัน

ประเภทแรกคือ หนังสือการเมืองระหว่างประเทศ

ประเภทสอง วรรณคดี และหนังสือ

ประเภทสาม ประวัติศาสตร์ และ

ประเภทสี่ ชีวิตบุคคลสำคัญของโลก

หนังสือการเมืองระหว่างประเทศได้ช่วยข้าพเจ้ามากให้เข้าใจถึงสถานการณ์ของโลก ของประเทศต่างๆ เหตุใดประเทศนั้นประเทศนี้จึงเดินนโยบายต่างประเทศดังนั้น เปิดหูเปิดตาให้เรามองซึ้งเข้าไปถึงความเป็นจริงแน่นอน แต่การอ่านหนังสือประเภทนี้ก็ต้องระวัง เพราะถ้าเราไม่มีความรู้เป็นมูลฐานบ้าง ก็อาจเข้าใจผิดก็ได้ หนังสือประเภทนี้แทบทุกเล่มข้าพเจ้าจะศึกษาก่อนอ่านว่า ผู้แต่งมีอาชีพอะไร เช่น เป็นครู หรือนักการทูต หรือนักประพันธ์ ฯลฯ เชื้อชาติอะไร มีประสพการณ์มาอย่างไร

เรื่องวรรณคดี เจ้าคุณอนุมานราชธนเคยอธิบายว่า วรรณคดีหมายถึงหนังสือที่ประพันธ์ไว้ด้วยการใช้ความคิดร้อยกรองถ้อยคำให้สละสลวยเหมาะเจาะ เป็นหนังสือชนิดพรรณนาโวหาร อ่านแล้วทำให้เกิดอารมณ์ดูดดื่มสะเทือนใจ ส่วนหนังสือที่ไม่ใช่วรรณคดีคือ หนังสือที่มุ่งเอาแต่เหตุผลเป็นเรื่องจริงและมุ่งเป็นหนังสือสั่งสอน อย่างไรก็ดี บางคราวก็คล้ายวรรณคดีเหมือนกัน แต่วรรณคดีหรือหนังสือที่ไม่ใช่วรรณคดีมีทั้ง ๒ ประเภท คือ มีทั้งดีและไม่ดี แต่วรรณคดีทั้งสองชนิดนั้นอาจเป็นบทเรียนสอนเราได้เป็นอย่างดี ข้อสำคัญก็คือต้องตั้งปณิธานว่า เราจะเก็บเอาแต่ส่วนดี สิ่งไม่ดีนั้นทิ้งเสีย ปัญหามีว่าทำอย่างไรจะรู้ได้ว่าวรรณคดีตอนใดดี ตอนใดไม่ดี คำตอบนั้นง่ายที่สุด สิ่งที่ไม่ดีก็คือสิ่งที่ตัวเราเองรู้อยู่แก่ใจว่า ถ้าปฏิบัติตาม คนส่วนมากจะไม่เห็นพ้องด้วย เราจะรู้สึกละอายขายหน้า ถ้าเราประพฤติตาม เฉพาะอย่างยิ่งถ้าเรื่องปรากฏจนคนภายนอกรู้

วรรณคดีที่เราจะอ่านหาความรู้ความเพลิดเพลินนั้นมีมากมายทุกภาษา แต่โดยเฉพาะภาษาไทยกับภาษาอังกฤษ จะกล่าวถึงวรรณคดีไทยก่อน วรรณคดีไทยมีมากหลายซึ่งอาจหาได้ไม่ยาก และข้อที่น่าภูมิใจสำหรับวรรณคดีของเรานั้น ในสมัยแรกที่สุดก็เกี่ยวด้วยพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ขอยกตัวอย่างเช่น เรื่องปฐมสมโพธิญาณ หรือเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายน์มหาราช ถึงกับมีชื่อมาจนทุกวันนี้ว่าเป็นสมัยทองแห่งกาพย์กลอน มีวรรณคดีดีๆมากหลาย แต่ข้อที่น่าพิศวงคือชีวิตของกวีสำคัญๆของเราก็ดี ของฝรั่งเช่นอังกฤษก็ดี มักจะเป็นชีวิตที่ต้องผจญกับความยากลำบาก และมีความประพฤติส่วนตัวในทางแปลกๆ แต่อย่างไรก็ดี เราจะต้องไม่ไปพิจารณาในความประพฤติส่วนตัวของท่าน เราเทอดงานนิพนธ์ของท่านมากกว่า เพราะชิ้นงานที่ท่านทิ้งไว้ให้พวกเราในสมัยนี้ล้วนแต่ประกอบด้วยหลักปรัชญาบ้าง ภาษิตบ้าง หรือไม่ก็เป็นกาพย์กลอนที่ทำความสะเทือนใจให้เราสุขสบายใจในเมื่อได้อ่าน อันเป็นคุณประโยชน์ให้เรามีกำลังใจปฏิบัติงานในหน้าที่ของเราได้ดีไม่มากก็น้อย แต่แน่นอนในขณะเดียวกัน เราก็ต้องระมัดระวังในเมื่อบทความตอนใดชักนำเราไปในทางเสื่อมเราก็ละเสีย อีกนัยหนึ่งเราต้องรู้จักเอาประโยชน์จากงานของท่านเหล่านั้น

ในสมัยพระนารายน์นี้ ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างกวีเรืองนามมาหนึ่งท่าน คือ ศรีปราชญ์ เพราะพวกเรารู้จักกันดีแล้ว ศรีปราชญ์มีความสามารถแต่งโคลงได้ตั้งแต่อายุ ๑๒ และบางคราวบิดาแต่งไม่ได้กลับช่วยแต่งเสียด้วยซ้ำ แต่ความคะนองของศรีปราชญ์มากไป ในที่สุดก็จบชีวิตลงด้วยอาการอันน่าสงสารดังที่ทราบกันอยู่แล้ว

ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ก็มีกวีสำคัญอีกท่านหนึ่งซึ่งพวกเรารู้จักดีคือ สุนทรภู่ ท่านผ่านชีวิตอันเศร้าและตกระกำลำบากติดคุกติดตะราง แต่งาน ของท่าน ก็ยังมีชีวิตอยู่จนทุกวันนี้

ภาษิตของสุนทรภู่มีคติน่าคิดหลายข้อ เช่น "ทุกวันนี้มีทรัพย์เขานับถือ" "เอาเงินมัดคดงานเหมือนอย่างเจ๊ก ได้กินเล็กกินน้อยอร่อยใจ" หรือ "อันคดอื่นหมื่นคดกำหนดแน่ เว้นเสียแต่ใจมนุษย์สุดกำหนด ทั้งลวงล่องอเงี้ยวทั้งเลี้ยวลด ถึงคลองคดก็ยังไม่เหมือนใจคน" "อันข้าไทยได้พึ่งเขาจึงรัก แม้นถอยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา

เขาหน่ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา แต่วิชาติดกายจนวายปราณ" แต่มีภาษิตบทหนึ่งซึ่งทุ่มเถียงกันอยู่มาก "รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี" มีผู้ติกันมากว่าสอนให้เห็นแก่ตัว ให้ลืมหน้าที่ แต่ก็มีผู้แย้งว่า ท่านเทอดการมีความรู้ ส่วนประโยคหลังนั้นเป็นคำประชดพวกที่เห็นแก่ตัวต่างหาก สุนทรภู่มีปฏิภาณว่องไวมาก เรื่องปฏิภาณของสุนทรภู่นี้ท่านบิดาข้าพเจ้าเคยเล่าให้ฟัง ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าท่านได้มาจากหนังสือเล่มใด วันหนึ่งสุนทรภู่ตามเสด็จพระมหากษัตริย์ทางชลมาร์ค เข้าใจว่าในรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า พอถึงป้อมแห่งหนึ่งทรงรับสั่งว่า "ถึงป้อมปืน ภู่ต้องยืนให้ปืนยิง" สุนทรภู่ก็ยืนขึ้น แต่ปืนก็ไม่ยิง สุนทรภู่เมื่อยเลยกราบทูลตอบว่า "ปืนก็นิ่ง ภู่ต้องนั่งคอยพ่ึงปืน" แล้วก็นั่งลง เป็นต้น พึงระลึกว่าในสมัยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถ้ารุ่มร่ามกราบทูลตอบไม่ได้นั่งลงเฉยอาจถูกเฆี่ยนก็ได้

หนังสือสามก๊กฉบับราชบัณฑิตยสถานก็น่าอ่าน ข้าพเจ้าเคยลองอ่านและทำหมายเหตุตอนที่เป็นปรัชญาหรือคติดู จำได้เลา ๆ ว่ามีไม่น้อยกว่า ๒๐๐ แห่ง เวลานี้ก็ดูเหมือนมีผู้เขียนสามก๊กฉบับนายทุนและฉบับวณิพก เป็นต้น

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ และพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ ก็น่าอ่าน เข้าใจง่าย เร้าใจให้รักชาติบ้านเมือง คิดสนองคุณชาติบ้านเมืองทุกวิถีทาง

สำหรับวรรณคดีของอังกฤษก็มีมากที่สุด ตายแล้วเกิดใหม่อีกหลายชีวิตก็อ่านไม่หมด วรรณคดีเหล่านี้ ถ้าผู้อ่านอ่านแล้วพยายามกลั่นกรองเอาแต่สิ่งที่ดีจะทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ใจงาม สมองดี มีความกระหายอยากเป็นคนดี อยากทำประโยชน์ให้แก่ชาติให้มากที่สุด

เนื่องจากวรรณคดีของอังกฤษมีมากมายหลายประเภท ที่เป็นนวนิยายก็มี ประวัติศาสตร์ก็ดี จริยศึกษาก็มี โดยประพันธ์เป็นโคลงบ้าง กลอนบ้าง ร้อยแก้ว

บ้าง ฯลฯ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะขอยกตัวอย่างมาให้ดูสักสองรายที่ผู้แต่งมีชื่อมาก ความจริงมีอีกมากมาย แต่ข้าพเจ้ายกมาเพียงสองท่านก็เพราะเห็นว่าเกินความจำเป็น

คนแรกคือเชกสเปียร์ พวกเราคงได้ยินชื่อท่านผู้นี้มาแล้ว เชกสเปียร์ตายไปแล้ว๓๐๐กว่าปี แต่ชื่อยังโด่งดังมาจนทุกวันนี้และดังไปทั่วโลกไม่เฉพาะเกาะอังกฤษ เชกสเปียร์เป็นจินตกวีที่เรืองนามที่สุดไม่มีใครเสมอเหมือน บทประพันธ์ของเชกสเปียร์เต็มไปด้วยหลักปรัชญาทั้งสิ้น สอนให้รู้นิสัยมนุษย์ สอนถึงหลักศีลธรรม ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความรักอันแท้จริง ความงามตามธรรมชาติ ความรักชาติ

เชกสเปียร์เขียนเร้าใจเรื่องรักชาติในเรื่อง King John ซึ่งซาบซึ้งตรึงตรายิ่งนักว่า This England never did, nor never shall, lie at the proud foot of a conqueror ซึ่งแปลว่าอังกฤษไม่เคยและจะไม่ยอมหมอบอยู่แทบเท้าของผู้ชนะเป็นอันขาด ระหว่างสงครามข้าพเจ้าเคยนึกถึงประเทศไทยตามวาทะของเชกสเปียร์และเขียนดังนี้ This Thailand, many times overran, but never conquered ประเทศไทยเรานี้ ถูกศัตรูย่ำยีหลายครั้ง แต่ไม่เคยปราบเราได้

มีอีกคนหนึ่งชื่อ Samuel Smiles เขียนหนังสือสอนง่ายถึงหลักธรรมต่างๆ เกี่ยวกับจริยศึกษาทั้งสิ้นประมาณ ๕ – ๖ เล่ม เป็นหนังสือที่อ่านแล้วไม่เบื่อ เร้าใจให้เราประพฤติดีคิดก้าวหน้า พึ่งตัวเอง มีศีลธรรม โอบอ้อมอารี ละมุนละม่อม อ่อนโยน แต่ไม่ใช่อ่อนแอ เป็นนักกีฬา สไมล์เขียนหนังสือเหล่านี้ราว ๗๐–๘๐ ปีมาแล้ว และก็ตายไปนานแล้ว แต่หนังสือของสไมล์มีอยู่ในห้องสมุดของชาวอังกฤษผู้ที่สนใจการอ่านหนังสือทุกครัวเรือน หนังสือของสไมล์ได้ช่วยสร้างคนทั้งอังกฤษและต่างด้าวให้เป็นคนที่เจริญก้าวหน้าใหญ่โตมากหลาย

ประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้าชอบอ่านมาก ความจริงท่านผู้ฟังแทบทุกท่านก็คงเรียนประวัติศาสตร์มาแล้ว แต่ข้าพเจ้าเอาความรู้สึกของข้าพเจ้ามากล่าวคือ โดยมาก

เมื่อเวลาเราเรียนนั้นยังเด็กอยู่ ถ้าตอนนี้เรามาทบทวนอีกครั้งหนึ่งจะได้ประโยชน์มาก คำกล่าวที่ว่า ประวัติศาสตร์ย่อมอุบัติซ้ำนั้นเป็นจริง จากประวัติศาสตร์เราจะเห็นบทเรียนทุกด้าน ทางปกครอง ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม เป็นต้น ประวัติศาสตร์เป็นประโยชน์เฉพาะอย่างยิ่ง นักปกครองและนักกฎหมาย เช่น การจะวางโครงการปฏิรูปให้บ้านเมืองเจริญ บทเรียนในเรื่องนั้นมักจะหาได้มากมายจากประวัติศาสตร์ไม่เพียงในเรื่องนี้ ประวัติศาสตร์ช่วยให้เรามีกำลังใจสร้างอุปนิสัยให้ดีให้สะอาดให้ประณีต

ชีวประวัติ การอ่านหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติของบุคคลสำคัญของโลกสำหรับความรู้สึกของข้าพเจ้า ไม่มีหนังสือวรรณคดีใดที่เร้าใจในทางที่ดียิ่งกว่าชีวประวัติ การศึกษาชีวประวัติของบุคคลสำคัญของโลกทำให้เราเห็นหลักสำคัญซึ่งท่านผู้นั้นดำเนินชีวิต ทำให้มีความใฝ่สูงในทางถูก ได้ปรัชญาต่าง ๆ และภาษิตจากท่านเหล่านั้น เราสามารถจะสาวเอาได้ว่ามีอะไรอยู่เบื้องหลังที่ทำให้มหาบุรุษเหล่านั้นเดินงานของท่านไปอย่างนั้นอย่างนี้ ทำไมท่านจึงสามารถกวาดสิ่งอุปสรรคไปได้ ท่านเหล่านั้นมีอุปนิสัยอย่างใด มีกำลังใจเข้มแข็งเพียงใด มีบริวารแวดล้อมชนิดใด เข้ารับการอบรมการศึกษามาอย่างใด ครองชีวิตโดยมีความประพฤติอย่างใด การอ่านหนังสือประเภทนี้ บางทีเราไม่รู้สึกตัวว่าเราได้กลืนเอาสิ่งดี ๆ เข้าไปหลายอย่าง

สำหรับมหาบุรุษของไทยเราตามประวัติศาสตร์ก็มีพระมหากษัตริย์หลายพระองค์และรัฐบุรุษหลายท่านที่ได้นำชาติไทยฝ่าอุปสรรคมาจนเรามีเอกราชได้อยู่ทุกวันนี้

สำหรับต่างประเทศก็มีมากหลาย ข้าพเจ้าขอยกประวัติมาให้ดูท่าน ซึ่งท่านคงเคยได้ คือ ท่านแฟรงค์กลิน โรสเวลส์ ท่านเชอร์ชิล และท่านมหาตมะคันธี แต่ตามความเห็นของข้าพเจ้า ชีวประวัติบุคคลสำคัญที่สุดในโลกที่เราควรศึกษาก่อน

ก็คือ พระพุทธประวัติ ซึ่งพอค้นคว้าหาศึกษาได้อย่างง่ายเพราะหลักฐานมีอยู่มากมาย เฉพาะอย่างยิ่งในภาษาไทย แม้ภาษาต่างประเทศก็มีแทบทุกภาษา ตามพระพุทธประวัติแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาอย่างเรานี่เอง แต่ท่านทรงเป็นเอกอัครอัจฉริยบุคคล สามารถปฏิบัติพระองค์ดีเลิศหรือที่เรียกกันว่า perfect ทรงวางหลักปฏิบัติให้พวกเราปฏิบัติเป็นหลักซึ่งไม่มีใครโต้แย้งได้ พระพุทธประวัติเป็นเครื่องจรรโลงใจให้เราซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนพยายามประกอบแต่ความดี ส่งเสริมให้เราชำระจิตใจให้ใสสะอาด ส่งเสริมให้เรามีความหวังในชีวิตและศรัทธา

ท่านโรสเวลส์เป็นประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๓๓ จนถึงอสัญกรรมใน ค.ศ. ๑๙๔๕ เป็นประธานาธิบดีคนแรกที่สมัครและได้รับเลือกตั้งต่อถึง ๓ คราว

โรสเวลส์ไม่ใช่เพียงเป็นคนสำคัญที่สุดของสหรัฐอเมริกา แต่เป็นคนสำคัญของโลกด้วย เวลาตายทั่วโลกเสียดายอาลัย สำหรับในสหรัฐอเมริกา นักประวัติศาสตร์กล่าวว่า แทบทุกครัวเรือนร้องไห้ แม้ปรปักษ์ทางการเมืองของโรสเวลส์เองก็ยอมรับว่า อเมริกาสิ้นคนดี โลกสิ้นคนดี เมื่อเป็นเช่นเราต้องค้นคว้าดูว่า บุคคลชนิดนี้ต้องมีดีอะไร อเมริกาและโลกจึงยอมรับนับถือและบูชาเท่าที่ข้าพเจ้าทราบมีผู้เขียนชีวประวัติของท่านในแง่ต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๒๐ เล่ม ที่เขียนระหว่างท่านมีชีวิตอยู่ก็มี แต่ส่วนมากเขียนเมื่อท่านตายแล้ว

ปัญหามีต่อไปว่า โรสเวลส์เป็นมหาบุรุษจริงหรือไม่ ข้อนี้ไม่มีปัญหาเพราะถ้าไม่เป็นโลกก็คงไม่สนใจในการตายของท่าน ก็อะไรเล่าที่ทำให้ท่านเป็นใหญ่ได้ ในข้อนี้ต้องศึกษาถึงลักษณะประจำตัวของท่าน มีผู้อธิบายว่าท่านมีคุณสมบัติ ๕ ประการสำหรับเป็นรัฐบุรุษ คือ (๑) ความกล้าหาญ (courage) (๒) ขันติ (๓) สามารถค้นเส้นผมที่บังภูเขาได้ในเมื่อคนส่วนมากหาไม่ได้ มองเห็นการณ์ไกล

(๔) มีหลักการปฏิบัติ อุดมคติดีงาม (๕) รู้จักใช้คน มีผู้ติท่านว่า บางทีเกรงใจคน แทนที่จะตอบปฏิเสธก็ไม่กล้า แต่นี่ก็เป็นเพียงข้อเล็กน้อย และต้องไม่ลืมว่านักประวัติศาสตร์ยอมให้ว่า ท่านเป็นนักการเมืองที่เชี่ยวชาญที่สุดในประวัติของสหรัฐอเมริกา จะเป็นการเสียเวลามากถ้าจะกล่าวยืดยาว แต่ขอสรุปว่า ที่ว่ากล้าหาญคือท่านไม่เกรงใครในเมื่อท่านรู้ดีว่า conscience ของท่านใสสะอาด ท่านกล้ารับผิดชอบในเรื่องสำคัญ ๆ ท่านมีขันติอดทนต่อการใส่ร้ายต่าง ๆ ใจเยือกเย็น ที่ว่าท่านสามารถค้นเส้นผมบังภูเขาได้ ก็เพราะตามประวัติมีหลายเรื่องที่พวกรัฐมนตรีขบไม่ได้ แต่ท่านขบได้ในเวลาไม่กี่นาที ที่ว่ามีหลักการอุดมคติดีงามก็คือท่านยึดหลักนี้และไม่เคยเดินนอกหลักเลยคือให้ทุกคนมีชีวิตเป็นสุขไม่ว่าหญิงชายหรือเด็ก และท่านยังหวังพยายามให้หลักนี้ไปถึงคนทั่วโลกอีกด้วย อยากให้ทุกชาติมีเอกราชอิสระ

มีผู้กล่าวว่าสหรัฐอเมริกายอมให้บุคคลที่เป็นเอกมหาบุรุษของอเมริกาเพียง ๓ ท่าน คือ จอร์ช วอชิงตัน อับราฮัม ลินคอล์น และแฟรงค์กลิน โรสเวลส์ และการที่โรสเวลส์มีวิถีชีวิตใหญ่โตทำบุญคุณให้แก่ชาติมากมายได้นี้ เพราะเหตุหลายประการ อาทิ การอบรม มีเลือดโรสเวลส์ซึ่งเคยเป็นประธานาธิบดีมาคนหนึ่งแล้ว และมีภริยาที่สามารถมากที่สุดหาตัวจับยาก และอีกนัยหนึ่งคือเมื่อหนุ่มเคยรู้สึกปมด้อย เคยเป็นอัมพาต จึงมีมานะว่าจะต้องบากบั่นเป็นหัวหน้าประเทศให้ได้

ต่อมาก็มีเซอร์วินสตัน เชอร์ชิล ของอังกฤษ ท่านผู้นี้ไม่เพียงคนอังกฤษ แต่โลกก็ยอมรับว่าเป็นมหาบุรุษ จริงอยู่โลกให้โรสเวลส์มากกว่าเชอร์ชิล แต่ในอังกฤษเชอร์ชิลก็เป็นที่หนึ่งของอังกฤษไม่มีใครเทียบสำหรับในยุคนี้ ชีวิตของท่านผู้นี้พิสดารมาก ท่านเกิดในสกุลขุนนาง บิดาเป็นลอร์ด ปู่ชื่อ Duke แห่ง Marborough ซึ่งเป็นแม่ทัพที่มีชื่อเสียง แต่มารดาท่านเป็นอเมริกัน มีนิสัยชอบรบ เคยเข้า Public School ที่ Harrow แล้วไปเข้าโรงเรียนนายร้อยที่ Sandhurst สำเร็จเป็นนายทหาร เคยสมัครไปรบที่คิวบาทั้ง ๆ ที่อังกฤษไม่ใช่คู่สงคราม และในขณะเดียวกันรับจ้างเป็นผู้แทน

ส่งข่าวสงครามให้หนังสือพิมพ์อีกด้วย ต่อมาไปรับราชการที่อินเดียอาสาไปรบพวกบัวร์ที่อาฟริกาใต้ (เล่าถึงเรื่องหนีจากค่ายเชลย) ต่อมาคิดเล่นการเมืองเป็นสมาชิกพรรคคอนเซอร์เวตีฟ แล้วย้ายไปลิเบอรัล แล้วกลับมาเข้าคอนเซอร์เวตีฟอีก ในเรื่องย้ายพรรคนี้มีผู้ติเชอร์ชิลว่า ไม่แน่นอน แต่มีผู้แก้แทนว่า เชอร์ชิลเป็นคนถืออุดมคติอย่างแรงกล้า เมื่อไม่สามารถให้พรรคมีความเห็นด้วยก็ลาออกจากพรรค พูดถึงนโยบายการเมือง จริงอยู่เชอร์ชิลเป็นคอนเซอร์เวตีฟ ชอบมีเมืองขึ้น ชอบประเพณีเดิม เกลียดพวกเลเบอร์ซึ่งถือนโยบายสังคมนิยมมาก แต่ถ้าพูดถึงในฐานะเป็นมหาบุรุษรักชาติแล้ว เชอร์ชิลไม่เป็นรองคนอังกฤษคนใด เนื่องจากเชอร์ชิลมีกำลังใจและมี character แข็ง ฉะนั้นในเวลายามปกติบ้านเมืองสุขสบายราษฎรจึงมักไม่อยากให้รับใช้ชาติ เพราะเกรงจะรบตะบัน แต่เวลาคับขันเป็นต้องกลับเข้ามาทุกคราว และก็นำชาติชนะด้วย เชอร์ชิลเป็นศิลปินช่างเขียน นักประพันธ์ และไม่ใช่สักแต่ว่าเป็นอย่างธรรมดา แต่เป็นศิลปินชั้นมีฝีมือ เชอร์ชิลเป็นคนเด็ดขาด ฝีปากคม ถ้อยแถลงของท่านคนชอบฟัง เข้าใจพูดตรึงตราจิตใจคน ตัวอย่างตอนเข้ารับเป็นนายกรัฐมนตรีในสงครามโลกคราวที่แล้ว ไปแถลงต่อสภาสามัญว่า "ข้าพเจ้าขอแถลงกับสภาอย่างเดียวกันกับท่านรัฐมนตรีที่มาร่วมคณะข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าไม่มีอะไรจะให้นอกจากโลหิต งาน น้ำตา และน้ำเหงื่อ" คำพูดของท่านกินใจสภาและประชากรทั้งชาติ ถึงกับถือเป็นภาษิตประจำประเทศ เมื่อท่านถึงอสัญกรรมเมื่อ ๒ ปีมานี้ ทั่วโลกก็แสดงความไว้อาลัย

มหาตมะคันธี ท่านคันธีนี้ก็อีกผู้หนึ่งที่ไม่เพียงอินเดียนับถือว่าเป็นมหาบุรุษแม้โลกก็ยอมรับเคารพนับถือ จริงอยู่การที่อินเดียได้เอกราชเร็ว ๆ นี้ เพราะความสามารถของรัฐบุรุษอินเดียหลายท่าน เพราะความใจกว้างของอังกฤษ แต่ผู้ที่ควรได้เกียรติมากที่สุดคือท่านคันธี ท่านคันธีเกิดใน ค.ศ. ๑๘๖๙ เป็นเชื้อชาติฮินดู

ในสกุลเวศย์หรือพ่อค้าที่พอมีอันจะกิน อายุ ๑๘ ไปเรียนกฎหมายที่อังกฤษเป็นเนติบัณฑิตของ Inner Temple กลับมาว่าความที่บอมเบย์ ในค.ศ. ๑๘๙๓ ถูกส่งไปว่าความที่อาฟริกาใต้ การไปอาฟริกาใต้ครั้งนี้ได้เป็นเหตุให้เปลี่ยนวิถีชีวิตของคันธี คันธีไปพบสภาพของเพื่อนร่วมชาติในประเทศนั้นอยู่ในอาการอันน่าสงสารทั้งด้านสังคมและการเมือง เพราะถูกเจ้าของประเทศดูถูกกดขี่ยิ่งกว่าอยู่ในอินเดียเสียอีก คันธีจึงเลิกว่าความ เงินทองมีเท่าใดสละหมดและอยู่ในอาฟริกาใต้ถึง ๒๐ ปี ตั้งตนเป็นหัวหน้าช่วยพวกอินเดีย โดยเรียกร้องขอความยุติธรรม และชักชวนไม่ให้คนอินเดียร่วมมือกับรัฐบาล คันธีถูกดูหมิ่นเหยียดหยามถูกรัฐบาลอาฟริกาจำคุกหลายครั้ง จนกระทั่งรัฐบาลอาฟริกาผ่อนตาม แต่ก็ยังกดไว้มาก แต่พอถึงสงครามโลกครั้งที่ ๑ คันธีกลับร่วมมือกับรัฐบาลอังกฤษในการพยาบาลอาสากาชาด เสร็จสงครามแล้ว คันธีกลับมาอินเดียเริ่มชักชวนให้ชาวอินเดียขอปกครองตนเอง คันธีไม่ชอบรุนแรง ชอบใช้การแข็งสิทธิโดยวิธีสันติ (Civil Disobedient) การไม่ร่วมมือ (เล่าถึงการสนทนากับจันทรโภส) พวกสานุศิษย์เห็นด้วยลาออกจากราชการมากหลายมาสนับสนุนท่าน ท่านชักชวนให้เด็กออกจากโรงเรียนรัฐบาลให้หมดและไม่ซื้อของอังกฤษ เพื่อแสดงว่าอินเดียก็ทำของได้ ท่านเริ่มทอผ้าใช้เอง ท่านแนะว่าอินเดียจะแข็งต้องไม่แยกกัน พวกอิสลามกับฮินดูควรร่วมกันได้ ควรเลิกชั้นวรรณะ (เล่าถึงชั้นต่างๆ ของอินเดีย) ควรห้ามการดื่มสุราอย่างเด็ดขาด และท่านคันธีมีคุณความดีที่สุดคือหลักอันใดที่ท่านประกาศออกไปท่านยึดปฏิบัติจนอวสานแห่งชีวิต ในที่สุดชาวอินเดียทุกชั้นทุกเชื้อชาติพากันขนานนามท่านว่า "มหาตมะ" ซึ่งแปลว่า "วิญญาณอันใหญ่ยิ่ง" และโลกก็รู้จักท่านด้วยนามอันนี้ เนื่องจากท่านเป็นหัวหน้าสำคัญ จึงถูกจับขังหลายครั้ง แต่ในที่สุดก็ต้องปล่อย รัฐบาลอังกฤษได้ตั้งกรรมาธิการขึ้นพิจารณาเพื่อให้อินเดียปกครองตนเองหลายครั้ง แต่กรรมาธิการก็ไม่เสนอให้เอกราชเด็ดขาด พวก

อินเดียจึงฮือกันขึ้นอีก ขัดขืนต่าง ๆ เช่นไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมาย (เล่าเรื่องภาษีเกลือ) รัฐบาลอังกฤษจับคนอินเดียเข้าคุกประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่แล้ว ญี่ปุ่นตีพม่าได้ กำลังทำท่าจะเข้าอินเดีย คันธีประกาศไม่ต่อต้าน (non-resistance) แต่ให้ต่อต้านโดยสันติวิธี ในขณะเดียวกันก็ขอเอกราชกับอังกฤษ ครั้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๖ พรรคเลเบอร์ได้เป็นรัฐบาล จึงมีการเจรจากันขึ้น และตกลงกันที่จะให้อินเดียปกครองตนเอง

ท่านคันธีเป็นอัจฉริยบุคคลหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก นโยบายของท่านคือ อยากให้อินเดียได้เอกราช อยากให้เพื่อนร่วมชาติไม่ว่าเชื้อชาติใดมีความสุข อยากให้มนุษยโลกมีความสุข ไม่ฆ่าฟันกัน แต่การที่จะลุจุดประสงค์นี้ต้องไม่ใช้กำลัง ท่านปฏิเสธความสุขทุกอย่าง ไม่ยอมใช้ของ แม้แต่เป็นของธรรมดาสำหรับชีวิต ท่านใช้ผ้านุ่ง ๒—๓ ผืนพันกายตลอดชีวิตของท่านตั้งแต่เลิกว่าความ ในชีวิตของท่านท่านถูกจำคุกหลายครั้งเพราะทำความดี อดอาหาร ๑๕ ครั้งจนเกือบสิ้นชีวิต เพื่อเรียกร้องความร่วมมือให้ชาติ ไม่ดื่มสุรา ไม่สูบบุหรี่ แต่มหาบุรุษชั้นดีอย่างนี้ก็ยังถูกคนโง่คนบ้าบัดซบฆ่าตาย

พูดถึงเรื่องการอ่านหนังสือ ข้าพเจ้าเคยไปรับราชการใน ๓ ประเทศด้วยกัน คือ ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน เท่าที่สังเกตประชาชนใน ๓ ประเทศนี้ นิยมการอ่านหนังสือมากกว่าเรามาก ที่สะดุดตาข้าพเจ้ามากที่สุดคือไม่ว่าในรถโดยสาร รถใต้ดิน รถไฟ ตามถนนหนทาง จะพบคนอ่านหนังสือแทบทั้งนั้น ตามร้านขายหนังสือก็แน่นไปหมด มีผู้เล่าว่าที่ร้านขายหนังสือในถนนแชริงครอสกรุงลอนดอนร้านหนึ่ง มีชายคนหนึ่งจะโดยไม่มีเงินซื้อหรือเสียดายเงินก็ไม่ทราบทุกวัน ๆ เวลาบ่ายโมงจะมาที่ตู้หนังสือเก่ามุมร้าน แล้วก็หยิบหนังสือที่อ่านและขั้นไว้ตั้งแต่วันก่อนแล้ว ก็ยืนอ่านจนเกือบบ่าย ๒ โมงก็ขั้นไว้ แล้วก็ไปทำงาน รุ่งขึ้นก็

มาอ่านอีก อีกรายหนึ่งเป็นชายชรามีทรัพย์มาก แต่ไม่ชอบจ่ายทรัพย์ ทุก ๆ ครึ่งเดือน จะมาที่ร้านนี้ ค้นหยิบหนังสือไป ๓-๒ เล่มแต่ไม่จ่ายทรัพย์ เจ้าของร้านคอยเฝ้าดู แล้วก็จดไว้ว่าหนังสืออะไรบ้างราคาเท่าใด แล้วก็ส่งบิลล์ไปเก็บกับเลขานุการ ๆ จะรีบส่งเช็คมาชำระทุกครั้ง ไม่โต้เถียง ถ้าท่านเป็นนักเลงหนังสือ ท่านจะรู้ดีว่าใจของนักหนังสือด้วยกันไม่ชอบให้ใครยืมหนังสือ เพราะเกรงผู้ยืมไม่คืน ไม่ใช่ตั้งใจจะโกง แต่บางทีก็ลืมบ้าง หรือเห็นเป็นหนังสือดีก็เก็บไว้ ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิดดูเหมือนกวีนิพนธ์ฝรั่งเศสเรืองนามชื่อ Anatole France วันหนึ่งมีผู้มาขอยืมหนังสือท่าน ๆ ปฏิเสธ และกล่าวว่า ฉันให้เธอไม่ได้ เดี๋ยวไม่คืน ไปดูหนังสือในตู้ฉันเถอะ มีมากมายที่ฉันขอยืมมาและก็ยังไม่ได้คืนเจ้าของ

โดยสรุป ตามประสพการณ์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่า การอ่านหนังสือในยามว่างเป็นกิจกรรมอันหนึ่งซึ่งทำให้ชีวิตเราเพลิดเพลิน จิตใจดี ได้ความรู้ในวิชาการทั้งหลาย และคิดประกอบแต่กุศลกรรม.

สวัสดิ์

นายดิเรก ชัยนาม ถ่ายที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อรองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เชิญเหรียญดุษฎีมาลา
เข็มศิลปวิทยาไปมอบให้ ๕ เมษายน ๒๕๑๐